

รูปที่มีทุกบ้าน: ชีวิตทางสังคมของพระบรมฉายาลักษณ์รัชกาลที่ 9

โดย

นายพนธกร วรภมร

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
สังคมวิทยาและมานุษยวิทยามหาบัณฑิต
สาขาวิชามานุษยวิทยา
คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ปีการศึกษา 2559
ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

รูปที่มีทุกบ้าน: ชีวิตทางสังคมของพระบรมฉายาลักษณ์รัชกาลที่ 9

โดย

นายพนธกร วรภมร

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
สาขาวิชามานุษยวิทยา
คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
ปีการศึกษา 2559
ลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

RUP THI MI THUK BAN: THE SOCIAL LIFE OF KING RAMA IX'S
PHOTOGRAPHED PORTRAITS

BY

MR. PONTAKORN VORAPAMORN

A THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF REQUIREMENTS
FOR THE DEGREE OF MASTER OF ARTS IN ANTHROPOLOGY
FACULTY OF SOCIOLOGY AND ANTHROPOLOGY
THAMMASAT UNIVERSITY
ACADEMIC YEAR 2016
COPYRIGHT OF THAMMASAT UNIVERSITY

มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา

วิทยานิพนธ์

ของ

นายพนธกร วรภมร

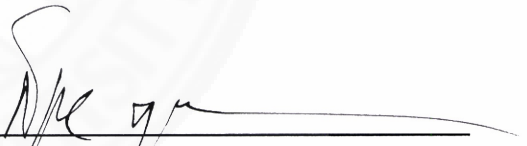
เรื่อง

รูปที่มีทุกบ้าน: ชีวิตทางสังคมของพระบรมฉายาลักษณ์รัชกาลที่ 9

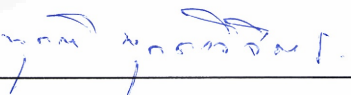
ได้รับการตรวจสอบและอนุมัติ ให้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
สังคมวิทยาและมานุษยวิทยามหาบัณฑิต สาขาวิชามานุษยวิทยา

เมื่อ วันที่ 18 สิงหาคม พ.ศ. 2560

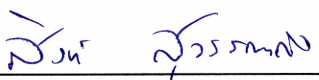
ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

(อาจารย์ ดร. สายพิน ศุพุทธมงคล)

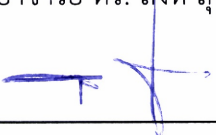
กรรมการและอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ยุกตี มุกดาวิจิตร)

กรรมการสอบวิทยานิพนธ์

(อาจารย์ ดร. สิงห์ สุวรรณกิจ)

คณบดี

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. อนุสรณ์ อุณโณ)

หัวข้อวิทยานิพนธ์	รูปที่มีทุกบ้าน: ชีวิตทางสังคมของพระบรมฉายาลักษณ์ รัชกาลที่ 9
ชื่อผู้เขียน	นายพนธกร วรภมร
ชื่อปริญญา	สังคมวิทยาและมานุษยวิทยามหาบัณฑิต
สาขาวิชา/คณะ/มหาวิทยาลัย	สาขาวิชามานุษยวิทยา คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ยุกดี มุกดาวิจิตร
ปีการศึกษา	2559

บทคัดย่อ

ภายใต้สภาวะการณ์ “รูปที่มีทุกบ้าน” อันหมายถึงการปรากฏขึ้นบนบ้านเรือนทุกหนแห่งของพระบรมฉายาลักษณ์ในสังคมวัฒนธรรมไทย วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มุ่งศึกษาปฏิบัติการที่ผู้คนมีต่อการครอบครองพระบรมฉายาลักษณ์ ผู้วิจัยสำรวจบ้านเรือนในพื้นที่เมืองเขตกรุงเทพฯ และปริมณฑล นอกจากนี้ หลังการเสด็จสวรรคตของในหลวงรัชกาลที่ 9 ผู้วิจัยยังได้ศึกษาปฏิบัติการของผู้คนที่เกิดขึ้นภายในรัฐพิธี และปฏิบัติการของผู้คนในกิจกรรมการถวายความอาลัยรอบ ๆ พระบรมมหาราชวังและสนามหลวง

โดยอาศัยทฤษฎี “ปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน” ของมิเชล เดอ แซคโท (Michel de Certeau) ผลการศึกษาพบว่า ปฏิบัติการของผู้คนที่มิต่อพระบรมฉายาลักษณ์มีความแตกต่างหลากหลาย ทั้งระดับพระบรมฉายาลักษณ์ไว้ในบ้านและไม่ระดับพระบรมฉายาลักษณ์ไว้ในบ้าน ขณะเดียวกัน ในการระดับพระบรมฉายาลักษณ์นั้น ผู้คนสามารถที่จะเลือกจัดการและประกอบสร้างความหมายให้แก่การระดับพระบรมฉายาลักษณ์ขึ้นได้เอง โดยเป็นการจัดการกับความหมายบนฐานของความรู้ความเข้าใจที่มีต่อสถาบันกษัตริย์ ส่วนปฏิบัติการของการถวายความอาลัยก็มีใช้กิจกรรมที่มีแต่ความโศกเศร้า หากแต่ประกอบไปด้วยกิจกรรมอันหลากหลาย และได้เปิดโอกาสให้ผู้คนได้ประกอบสร้างความหมายร่วมกับสถาบันกษัตริย์อย่างใกล้ชิดด้วยตัวของพวกเขาเอง

ถึงที่สุดแล้ว วิทยานิพนธ์ฉบับนี้เสนอว่า ภายใต้สภาวะการณ์ที่สถาบันกษัตริย์เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวันของผู้คนอย่างเข้มข้น ควบคู่ไปกับการกำกับความสัมพันธ์ที่มีต่อสถาบันกษัตริย์อย่างเป็นระเบียบเคร่งครัดของประเพณีและกฎหมาย ผู้คนมีทางเลือกและมีวิธีในการจัดการ

(2)

กับความสัมพันธ์ดังกล่าวอย่างหลากหลาย เพื่อให้ความหมายของสถาบันกษัตริย์มีความเหมาะสมกับ
วิถีชีวิตของตน

คำสำคัญ: พระบรมฉายาลักษณ์รัชกาลที่ 9, วัตถุประสงค์, วัฒนธรรมทางสายตา, ทฤษฎีปฏิบัติการ

Thesis Title	RUP THI MI THUK BAN: THE SOCIAL LIFE OF KING RAMA IX'S PHOTOGRAPHED PORTRAITS
Author	Mr. Pontakorn Vorapamorn
Degree	Master of Arts
Major Field/Faculty/University	Anthropology Faculty of Sociology and Anthropology Thammasat University
Thesis Advisor	Assistant Professor Yukti Mukdawijitra, Ph.D.
Academic Years	2016

ABSTRACT

Under the “Rup Thi Mi Thuk Ban” phenomenon where portraits of King Rama IX allegedly appears in every house, this thesis investigates practices of people who own or do not own photographed portraits of the king. I examined households in Bangkok and its vicinities. In addition, after the king passed away, I attended to examine practices of the people who attended the state ritual and practices of those who went to mourn the king surrounding the palace and the royal field (Sanam Luang).

Based on Michel de Certeau’s “practice theory,” the result of this study is that the practices of the people are various whether or not they decorate the portrait in their house. At the same time, those who decorate the king’s portrait in their house create their own meaning to the portrait due to their specific interpretation of the king. Not only does the mourning practice show the sorrow, but also there emerged many different activities as well as the event allowed the attendants to create their own meaning of their intimate relationship with the monarchy.

Eventually, this thesis argues, given that the monarchy becomes a part of everyday life to the common people along with the restriction on relationship between the people and the monarchy, there remain various choices and ways in which the people adopt to maintain the relationship. Consequently, the people create meaning of the monarchy to fit well to their own lifestyle.

Keywords: King Rama IX's photographed portraits, material culture, visual culture, practice theory

กิตติกรรมประกาศ

หลังจากที่ถูกถามถึงความเห็นของผู้เขียนที่มีต่องานชิ้นนี้ (ของผู้เขียนเอง) ก็ได้รู้สึกว่าการจะมีการกล่าวอะไรบางอย่างไว้ เพื่อเป็นการเกริ่นนำเล็กน้อยและย้ำเตือนตนเอง จุดเริ่มต้นของงานชิ้นนี้ อันที่จริงแล้วได้รับอิทธิพลมาจากการศึกษารูปภาพเทพเจ้าในอินเดียของคริสโตเฟอร์ ฟินนีย์ นำมาสู่แรงบันดาลใจที่จะศึกษารูปภาพในสังคมวัฒนธรรมไทยในแนวทางดังกล่าว หากแต่ถ้า การลงมือทำดูเหมือนจะยากกว่าที่ได้จินตนาการไว้เป็นอย่างมาก สุดท้ายแล้ว ไม่ว่าจะงานชิ้นนี้จะมีคุณภาพอย่างไรก็ตามแต่ สิ่งสำคัญที่สุดที่ผู้เขียนได้รับคือ ประสบการณ์และการเรียนรู้หลายประการตลอดกระบวนการทำวิทยานิพนธ์

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ไม่อาจสำเร็จได้ หากปราศจากความช่วยเหลือของบุคคลหลาย ๆ ท่าน

ขอบคุณอาจารย์ยุกติ มุกดาวิจิตร ที่รับเป็นที่ปรึกษา ช่วยดูงานเขียน ตรวจสอบ/ปรับแก้ และให้คำแนะนำหลายเรื่อง ตลอดช่วงการทำวิทยานิพนธ์ รวมไปถึงการทำงานร่วมกับผู้เขียนที่ส่งงานเลยเวลาตั้งแต่วันแรกจนวันสุดท้าย

ขอบคุณอาจารย์สายพิณ ศุพุททมงคล ที่ให้ความเห็นและชี้แนะหลายเรื่อง ทั้งที่เกี่ยวข้องกับวิทยานิพนธ์ และจากในชั้นเรียนตลอดช่วงคอร์สเวิร์คหรือนอกชั้นเรียนช่วงทำวิจัยเรื่องอื่น ๆ

ขอบคุณอาจารย์สิงห์ สุวรรณกิจ ที่ช่วยตรวจสอบและเสนอแนะแนวทางเกี่ยวกับการศึกษาประเด็นนี้อย่างละเอียด รวมไปถึงงานของอาจารย์สิงห์เองที่กลายเป็นหนึ่งในอิทธิพลสำคัญในประเด็นการศึกษาพระบรมฉายาลักษณ์ครั้งนี้

สำหรับช่วงคอร์สเวิร์คและอื่น ๆ ขอขอบคุณอาจารย์อนุสรณ์ อาจารย์พิเชฐ อาจารย์ประเสริฐ อาจารย์เสมอชัย และอาจารย์พรรณราย ที่พาไปเจอประเด็นวิถุวัฒนธรรมและวัฒนธรรมทางสายตา รวมไปถึงอาจารย์ท่านอื่น ๆ ในคณะที่ผู้เขียนมีได้มีโอกาสได้เรียนด้วย

ขอบคุณเจ้าหน้าที่คณะ พีวีชัย พีหนึ่ง พีน้อย พีสน ที่ช่วยดูแลชีวิตการเรียนตลอด 4 ปี โดยเฉพาะอย่างยิ่งเรื่องการจัดการกับระบบราชการอันซับซ้อน และการส่งเล่มวิทยานิพนธ์

เมื่อกล่าวถึงชีวิตการเรียน ก็ต้องขอขอบคุณบรรดาเพื่อนร่วมรุ่น รหัส 56 ทุกท่านที่ช่วยให้ชีวิตการเรียนของผู้เขียนเป็นไปอย่างสนุกสนานและร่วมเผชิญกับ “ชีวิตมานุษยวิทยา ป. โท” ไปด้วยกัน ทั้งที่อยู่ด้วยกันจนจบเส้นทางและไม่จบ เพื่อไม่ให้เป็นการตกหล่นและเท่าเทียมกัน ผู้เขียนขออภัยที่จะไม่เอ่ยนามทุกท่าน

(6)

สำหรับข้อมูลภาคสนาม ก็ต้องขอขอบคุณผู้ที่เอื้อเพื่อข้อมูลสำหรับการเขียนวิทยานิพนธ์ทุกท่านที่ทำให้เรื่องที่ปรากฏในวิทยานิพนธ์นี้ถูกเขียนขึ้นมาได้ ภายใต้ข้อจำกัดในการทำงานภาคสนามหลายประการ ต้องขอขอบคุณเป็นอย่างยิ่งที่ช่วยแบ่งปันเรื่องราว และพูดคุยทั้งส่วนที่เกี่ยวข้องกับงานชิ้นนี้และไม่เกี่ยวข้อง

สุดท้ายนี้ ต้องขอขอบคุณผู้ปกครอง พ่อและแม่ สำหรับการสนับสนุนและดูแลในทุก ๆ เรื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งตลอดการเรียนหนังสือ 8 ปีของผู้เขียน รวมถึงอาม่าที่ถามเรื่องการเรียนอยู่ตลอด

พนธกร วรภมร

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	(1)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(3)
กิตติกรรมประกาศ	(5)
สารบัญภาพ	(10)
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 ที่มา: ทำไมจึงเป็นรูปที่มีทุกบ้าน?	1
1.2 สถาบันกษัตริย์กับการมอง	6
1.3 การก่อตัวของกษัตริย์นิยมไทย	10
1.4 มวลชนกับสถาบันกษัตริย์	14
1.5 มานุษยวิทยากับการศึกษารูปถ่าย	19
1.6 คำถามวิจัยและกรอบทฤษฎี	24
1.7 วิธีการศึกษา	27
1.8 ข้อจำกัดในการศึกษา	29
1.9 โครงสร้างวิทยานิพนธ์	29
บทที่ 2 ประวัติศาสตร์ภาพตัวแทนสถาบันกษัตริย์กระแสหลักโดยคร่าว	31
2.1 ภาพตัวแทนสถาบันกษัตริย์ยุคแรกเริ่ม: ทศวรรษ 2500	32
2.2 ภัยคอมมิวนิสต์ในไทยและการสถาปนาภาพ “ชุดทหาร”: ทศวรรษ 2510	40
2.3 ยุคทรงงานและ “ภาพพระเสโท”: ทศวรรษ 2530	43
2.4 การเฉลิมฉลองสถาบันกษัตริย์ และ	50

“ภาพโบกพระหัตถ์”: ทศวรรษ 2540	
2.5 การเสด็จสวรรคตและสิ้นสุตริชสมัย	58
2.6 สรุป: ภาพตัวแทนของสถาบันกษัตริย์ 4 ช่วงเวลา	60
บทที่ 3 บ้านและรูปที่มีในบ้าน: พระบรมฉายาลักษณ์กับสังคมวัฒนธรรมไทย	62
3.1 “บ้าน” และ “รูปที่มีในบ้าน”	63
3.1.1 บ้านของอ็อฟ: ความไม่เข้มข้นของอุดมการณ์กษัตริย์นิยม	64
3.1.2 บ้านของหมวย: สนุกทริยะและความเชื่อทางศาสนา	67
3.1.3 ปองกับพระบรมฉายาลักษณ์: ไม่ใช่แค่รูปที่มีทุกบ้าน	69
3.1.4 บ้านของอ๋น: ความจงรักภักดีที่ไม่ต้องแสดงออก	71
3.1.5 บ้านของคนไทยเชื้อสายจีน: การเมืองวัฒนธรรม ของความเชื่อ	72
3.1.6 ความหลากหลายของพระบรมฉายาลักษณ์ภายในบ้าน	73
3.2 ร้านค้ากิ่งบ้าน: พื้นที่ส่วนตัว-พื้นที่สาธารณะ	75
3.3 ปฏิทินภาพในหลวง และความเป็นผู้กระทำการของ พระบรมฉายาลักษณ์	78
3.4 สรุป: พระบรมฉายาลักษณ์กับสังคมวัฒนธรรมไทย	81
บทที่ 4 พระบรมฉายาลักษณ์และชีวิตทางสังคมของผู้สะสมพระบรมฉายาลักษณ์	83
4.1 ภูมิหลังของความเป็นผู้สะสมพระบรมฉายาลักษณ์	84
4.2 การให้ความหมายกับการมองเห็นพระบรมฉายาลักษณ์	87
4.3 การจัดระเบียบการสะสมและการเคลื่อนของความหมายใน พระบรมฉายาลักษณ์	94
4.4 มโนทัศน์ความเป็นชุมชนทางศีลธรรมและชุมชนจินตกรรม ภายใต้สถาบันกษัตริย์	100
4.5 อัตลักษณ์ของความเป็นผู้สะสมพระบรมฉายาลักษณ์	104
4.6 สรุป: ความหมายของพระบรมฉายาลักษณ์ และความเป็นผู้สะสมพระบรมฉายาลักษณ์	105

บทที่ 5 นาฏรัฐและการเคลื่อนไหวของการผลิตพระบรมฉายาลักษณ์	107
5.1 นาฏกรรมของการเคลื่อนไหวพระบรมศพ	108
5.2 พื้นที่ศูนย์กลางและการสัมผัสกับความจริงของนาฏรัฐ	114
5.3 การกระจายตัวของพระบรมฉายาลักษณ์ และการเคลื่อนไหวของการผลิต	119
5.4 นาฏรัฐสมัยใหม่และการมองอย่างทึบแทงทะลุทรวงของมวลชน	128
5.5 สรุป: ปฏิบัติการของผู้คนภายใต้นาฏรัฐ	132
บทที่ 6 บทสรุป ชีวิตทางสังคมของพระบรมฉายาลักษณ์	134
6.1 การครอบครองพื้นที่ของรูปภาพและการปรากฏทุกหนแห่ง	135
6.2 การช่วงชิงความหมายจากพระบรมฉายาลักษณ์	136
6.3 การผลิตพระบรมฉายาลักษณ์และประกอบสร้าง ความหมายของภาพ	138
6.4 ความเป็นผู้กระทำการของบุคคลและความเป็น ผู้กระทำการของวัตถุ	139
6.5 บทส่งท้าย: รูปที่มีทุกบ้านหลังการเสด็จสวรรคต	140
รายการอ้างอิง	142
ประวัติผู้เขียน	154

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
2.1 ปกนิตยสาร Time ฉบับวันที่ 3 เมษายน 1950 (พ.ศ. 2493)	34
2.2 หนังสือพิมพ์ข่าวภาพ (ไทยรัฐเดิม) ฉบับวันที่ 3 เมษายน 2493 และ 8 พฤษภาคม 2493 ตามลำดับ	35
2.3 ภาพถ่าย ทรงเยี่ยมราษฎร จ.กาฬสินธุ์ เมื่อวันที่ 14 พฤศจิกายน 2498 ภาพขวา ประทับรถไฟพระที่นั่งจาก จ.ศรีสะเกษไป จ.สุรินทร์ เมื่อวันที่ 19 พฤศจิกายน 2498	36
2.4 ภาพถ่าย เสด็จพระราชดำเนิน จ.สุโขทัย เมื่อวันที่ 1 มีนาคม 2501 ภาพขวา เสด็จพระราชดำเนิน จ.น่าน เมื่อวันที่ 16 มีนาคม 2501	36
2.5 ทรงฉายพระบรมฉายาลักษณ์ร่วมกับประธานาธิบดีดีไวต์ ไอเซนฮาวร์	37
2.6 ทรงฉายพระบรมฉายาลักษณ์ร่วมกับสมเด็จพระราชินีนาถเอลิซาเบธที่ 2	38
2.7 หนังสือพิมพ์มติชน วันที่ 5 ธันวาคม 2528	39
2.8 การเสด็จพระราชดำเนินบ้านห้วยมงคล จ.เพชรบุรี วันที่ 16 เมษายน 2510	41
2.9 ทรงมีพระราชปฏิสันถารกับชาวเขาเผ่ามั่ว	41
2.10 ปกนิตยสาร Time ฉบับวันที่ 27 พฤษภาคม 1966 (พ.ศ. 2509)	42
2.11 ภาพถ่าย ทรงขับรถยนต์พระที่นั่งเสด็จพระราชดำเนินไป ทรงเยี่ยมราษฎร ที่อ.ตากใบ จ.นราธิวาส เมื่อวันที่ 5 ตุลาคม 2522 ภาพขวา เสด็จฯ ทอดพระเนตรการสร้างทำนบกั้นน้ำ ณ คลองแสนแสบ เมื่อวันที่ 22 ตุลาคม 2523	44
2.12 การเสด็จพระราชดำเนินบ้านสองพี่น้อง อ.ท่ามาย จ.เพชรบุรี เมื่อวันที่ 18 เมษายน 2502	45
2.13 การเสด็จพระราชดำเนินแก่งกระจาน จ.เพชรบุรี เมื่อวันที่ 20 พฤษภาคม 2504	46
2.14 ภาพ “พระเสโท”	47
2.15 ภาพพระราชกรณียกิจที่จังหวัดนราธิวาส พ.ศ. 2528	47
2.16 ในหลวงรัชกาลที่ 9 เสด็จออกมหาสมาคม ณ สีหบัญชร	51

เมื่อวันที่ 5 ธันวาคม 2542	
2.17 มติชนสุดสัปดาห์ ฉบับวันที่ 16-22 มิถุนายน 2549	52
2.18 ภาพเด็กน้อยกราบในหลวงรัชกาลที่ 9	55
2.19 ส.ค.ส. พระราชทาน พ.ศ. 2549-2552	56
2.20 หนังสือพิมพ์วันที่ 14 ตุลาคม 2559 ไทยรัฐ มติชน ข่าวสด และเดลินิวส์	59
4.1 ภาพพระบรมฉายาลักษณ์ที่ประนอมชอบ	88
4.2 ข่าวพระบรมฉายาลักษณ์ไม่ไหม้ไฟที่ประนอมตัดเก็บไว้	92
4.3 ภาพพระพุทธรูปเจ้าและพระบรมฉายาลักษณ์ในบ้านของประนอม	93
4.4 การเก็บรักษาพระบรมฉายาลักษณ์ของประนอมในรูปแบบ ของแผ่นภาพกระดาษแข็ง	95
4.5 อัลบั้มภาพของประนอม	95
4.6 พระบรมฉายาลักษณ์จำนวนหนึ่งในบ้านของประนอม (1)	96
4.7 พระบรมฉายาลักษณ์จำนวนหนึ่งในบ้านของประนอม (2)	96
4.8 พระบรมฉายาลักษณ์จำนวนหนึ่งในบ้านของประนอม (3)	97
4.9 ปฏิทินเก่าที่เพื่อนบ้านนำมาให้ประนอม	101
5.1 พระบรมฉายาลักษณ์ที่ระลึกสำหรับผู้เข้าสักการะพระบรมศพ	120
5.2 พระบรมฉายาลักษณ์ที่วางขายบริเวณท่าพระจันทร์	120
5.3 มวลชนถ่ายภาพกับพระบรมฉายาลักษณ์หน้ามหาวิทยาลัยศิลปากร	124
6.1 กระดานภาพแสดงความอาลัยในหมู่บ้านแห่งหนึ่ง	141

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ที่มา: ทำไมจึงเป็นรูปที่มีทุกบ้าน?

ตั้งแต่เล็กยังเคยได้ถามแม่ว่า บนข้างฝาบ้านเรานั้นติดรูปใคร ที่แม่คอยบูชาประจำ ก่อนนอนทุกคืนจะต้องไหว้ แม่ตอบว่าให้กราบรูปนั้นทุกวัน ท่านเป็นเทวดาที่มีลมหายใจ ที่เรายังพอมิกันอย่างวันนี้ ท่านดูแลคนไทยมานานเหลือเกิน ให้จำไว้ เป็นรูปที่มีทุกบ้าน จะรวยหรือจนหรือว่าจะใกล้ไกล เป็นรูปที่มีทุกบ้าน ด้วยความรัก ด้วยภักดี ด้วยจิตใจ... (เพลงรูปที่มีทุกบ้าน¹)

พ.ศ. 2549 และ 2550 สังคมวัฒนธรรมไทยได้เกิดปรากฏการณ์ความต้องการบริโภคพระบรมฉายาลักษณ์ จนก่อให้เกิดคำว่า "รูปที่มีทุกบ้าน" ขึ้นมา จากการค้นคว้าไม่มีบันทึกการใช้คำ ๆ นี้ปรากฏอย่างเป็นทางการก่อนปีพ.ศ. 2550 อย่างไรก็ดี ผู้เขียนไม่อาจทราบได้ว่าการใช้คำว่า “รูปที่มีทุกบ้าน” ในมิติทั่วไปที่ไม่ปรากฏเป็นทางการ (คำกล่าวทั่ว ๆ ไปในสังคม) มาก่อนหรือไม่

แม้ว่าสังคมวัฒนธรรมไทยจะมีความสัมพันธ์กับพระบรมฉายาลักษณ์มาเป็นเวลาช้านานก่อนหน้า แต่ปรากฏการณ์ “รูปที่มีทุกบ้าน” กลับเป็นสิ่งที่เพิ่งเกิดขึ้นเมื่อปีพ.ศ. 2549 นี้เท่านั้น จุดเริ่มต้นของปรากฏการณ์นี้เริ่มจากพระราชพิธีฉลองสิริราชสมบัติครบ 60 ปี ที่ทำให้ภาพขององค์เสด็จออก ณ สีหบัญชร พระที่นั่งอนันตสมาคม เมื่อวันที่ 9 มิถุนายน 2549 ของในหลวงรัชกาลที่ 9 กลายเป็นภาพที่ใครหลายคนต้องการนำมาเก็บรักษา ปรากฏการณ์นี้ได้ทำให้พระบรมฉายาลักษณ์กลายเป็นสินค้าขาดตลาด ราคาของพระบรมฉายาลักษณ์พุ่งสูงขึ้นจากความต้องการของประชาชน และยังส่งผลให้ธุรกิจการพิมพ์กลับมาเฟื่องฟูอีกครั้ง ทำให้รัฐต้องเข้ามาจัดการผลิตด้วยตนเองเพื่อแจกจ่ายให้ทั่วถึงโดยไม่เสียค่าใช้จ่าย

หนังสือพิมพ์ต่างรายงานข่าวนี้ด้วยพาดหัวเช่น “ธุรกิจพระบรมฉายาลักษณ์ในหลวงสุดเฟื่อง”, “ธุรกิจการพิมพ์โตสวนกระแสศก. แห่ซื้อภาพพระบรมฉายาลักษณ์”, “Pictures of King in high demand”, “พระบรมฉายาลักษณ์ราคาพุ่ง สำนักพระราชวังเปิดรับอัดภาพเอง”, “ภาพในหลวงโบกพระหัตถ์คู่ราชินีฮิตสุด”, “สำนักพระราชวังสั่งกระดาษเพิ่ม รับไม่คาดฝันจองภาพ 60 ปี

¹ ดู <https://www.youtube.com/watch?v=WF-LZRHrj4M> เข้าถึงเมื่อ 1 มีนาคม

เพียบ”, “ภาพมงคล 60 ปี ‘รบ.’ ทำแจกฟรีให้ทุกครัวเรือน” ในเหตุการณ์นี้ภาพ “โบกพระหัตถ์” เป็นภาพยอดนิยมที่ประชาชนนิยมจับจองซื้อหามากที่สุด¹

เนื่องในวโรกาสมหามงคลสมัยที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงครองสิริราชสมบัติครบ 60 ปี ยังความปลื้มปิติแก่ปวงพสกนิกรชาวไทยอย่างล้นพ้น และเพื่อให้พี่น้องชาวไทยได้มีโอกาสชื่นชมในพระบารมีและได้มีพระบรมฉายาลักษณ์ของพระองค์ท่านสำหรับเคารพสักการะ รัฐบาลจึงได้มีนโยบายแจกจ่ายพระบรมฉายาลักษณ์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในวโรกาสพระราชพิธีฉลองสิริราชสมบัติครบ 60 ปี จำนวน 40 ล้านใบ ให้ถึงมือพี่น้องประชาชนชาวไทยทั่วประเทศทุกครัวเรือน

โดยทุกครัวเรือนจะได้รับพระบรมฉายาลักษณ์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่เสด็จออกมหาสมาคม ณ สีหบัญชร พระที่นั่งอนันตสมาคม เมื่อวันที่ 9 มิถุนายน 2549...เนื่องจากภาพพระบรมฉายาลักษณ์ฯ ที่ได้แจกจ่ายไปนี้เป็นภาพพระราชทานอันเป็นมงคลยิ่ง เมื่อพี่น้องประชาชนได้รับแล้ว ขอให้พี่น้องประชาชนนำไปประดิษฐานในที่อันเหมาะสม สูงเหนือศีรษะให้สมพระเกียรติต่อไป² (มติชน, 2 กันยายน 2549, น. 22)

เหตุการณ์เหล่านี้ชวนให้ผู้เขียนตั้งข้อสังเกตสองประการ ประการแรก การกล่าวถึงพระบรมฉายาลักษณ์ในปดังกล่าวมักใช้คำว่า “ภาพมงคล” เพราะคำว่ารูปที่มีทุกบ้านถูกประดิษฐ์ขึ้นในปีถัดมา และประการที่สอง พระบรมฉายาลักษณ์ที่ประดับตามบ้านจำนวนมากมักเป็นภาพจากเหตุการณ์นี้ ส่งผลให้ “ภาพโบกพระหัตถ์” กลายมาเป็นหนึ่งในภาพตัวแทนยอดนิยมที่สื่อชนิดต่าง ๆ มักผลิตซ้ำ

ไม่เพียงแค่นี้ ย้อนกลับไปเมื่อวันที่ 27 มีนาคม 2549 กองงานโฆษกคณะรัฐมนตรียังได้มีการจัดกิจกรรม “ตามหาบุคคลในภาพ” เพื่อค้นหาประชาชนที่เคยได้มีโอกาสเข้าเฝ้าฯ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ระหว่างเสด็จพระราชดำเนินท้องที่ต่างจังหวัด และได้ฉายพระบรมฉายาลักษณ์ร่วมกันอย่างใกล้ชิด จำนวน 5 ภาพ หนังสือพิมพ์ข่าวสดนำเรื่องนี้ไปขยายความต่อเพื่อตามหาบุคคลท่านอื่น ๆ นำมาสู่การรวบรวมภาพเหล่านี้ออกมาเป็นหนังสือ *ตามหาคนในรูป ภาพ*

¹ ดู โปสตัดทูเดย์, 17 มิถุนายน 2549, น. 8; สยามรัฐ, 20 มิถุนายน 2549, น. 13; Bangkok Post, 21 June 2006, p. 1; บางกอกทูเดย์, 21 มิถุนายน 2549, น. 9; ผู้จัดการรายวัน, 22 มิถุนายน 2549, น. 14; มติชน, 22 มิถุนายน 2549, น. 1, 13; เดลินิวส์, 4 กรกฎาคม 2549, น. 1, 16

² ชิดเส้นใต้โดยผู้เขียน

มงคล ในหลวงกับประชาชน จำนวนสองเล่ม (กองบรรณาธิการข่าวสด, 2549) ปรากฏการณ์เหล่านี้สะท้อนให้เห็นความเป็นปีแห่งการให้ความสำคัญแก่พระบรมฉายาลักษณ์ หรืออีกชื่อหนึ่งคือ “ภาพมงคล”

เพลงรูปที่มีทุกบ้านถูกแต่งขึ้นเนื่องในวโรกาสที่ในหลวงรัชกาลที่ 9 ทรงเจริญพระชนมพรรษา 80 พรรษา ในวันที่ 5 ธันวาคม 2550 และเริ่มเผยแพร่ช่วงเดือนกันยายนปีเดียวกัน โดยนิติพงษ์ ห่อนาคผู้แต่งได้เผยแพร่แรงบันดาลใจเบื้องหลังว่า

แรงบันดาลใจจากการแต่งเพลงนี้คือเมื่อช่วง 60 ปีครองราชย์ จะเห็นรูปในหลวงประดับอยู่ทุกแห่งหน และที่บ้านตัวเองปกติก็จะมีรูปพระองค์ท่านอยู่ในทุกมุมของบ้านอยู่แล้ว เลยคิดว่าคงไม่ใช่เฉพาะบ้านเราที่มีรูปพระองค์ท่าน สังเกตไปทุกบ้านก็มีเหมือนกันหมด ไม่ว่าจะยากดีมีจนแค่ไหน ทั้งเป็นรูปที่เป็นปฏิทินหรือเป็นรูปภาพ นั่นแปลว่าทุกบ้านรักท่าน เคารพท่าน และจะปฏิบัติตัวเป็นคนดี เจริญรอยตามคำสั่งสอนของพระองค์ท่าน (ชุม, ไทยรัฐ, 2 กันยายน 2550, น. 5)

และ

ปีนี้เป็นปีมหามงคลก็เลยอยากทำเพลงมงคลให้คนไทยฟังกัน และอยากให้ทุกคนได้รู้ควรทำตัวอย่างอะไรเพื่อจะได้เป็น “พสกนิกรที่ดี” ของพระองค์โดยได้แรงบันดาลใจจากที่ได้เห็นไม่ว่าบ้านไหน ๆ ต่างมีพระบรมฉายาลักษณ์ทุกบ้านและในตอนท้ายเพลงก็จบลงด้วยการตั้งปณิธานที่คนฟังจะต้องร้องและทำตาม หรืออย่างน้อยจะได้ปลูกจิตสำนึกจะขอตามรอยพ่อด้วยคำว่า “พอเพียง” (เดลินิวส์, 25 กันยายน 2550, น. 33)

ส่วนธงไชย แมคอินไตย์ผู้ขับร้องเผยว่า

รู้สึกดีใจที่ได้ร้องเพลงนี้ เพราะเนื้อหาจะถ่ายทอดความรู้สึกเข้าไปในบ้านของคนไทยทุกหลัง ไม่ว่าจะบ้านหลังเล็กหรือบ้านหลังใหญ่ บ้านปลายนาหรือบ้านในกรุง เพราะทุกบ้านนอกจากจะมีพระไว้บูชากราบไหว้แล้ว เรายังมีรูปพระองค์ท่านเป็นขวัญกำลังใจให้พวกเราทุกคน เป็นภาพเทวดาประจำหัวใจของคนไทย ให้เราได้กราบไหว้กันทุกบ้านจะมีรูปพระองค์ท่าน ไม่ว่าจะรูปเก่ารูปใหม่ ก็เป็นสิริมงคลกับบ้านนั้น ๆ และกับพวกเราทุกคน (ชุม, ไทยรัฐ, 2 กันยายน 2550, น. 5)

ขณะเดียวกัน ช่างภาพอย่างอนุชัย ศรีจรูญพุทองก็ได้จัดนิทรรศการ “ภาพเล่าเรื่องพระเจ้าอยู่หัวในดวงใจ” ขึ้น จากการตระเวนเก็บภาพพระบรมฉายาลักษณ์ที่ประดับตามบ้านเรือน 76 จังหวัด มาประมาณ 3 ปี ภาพที่นำเสนอในนิทรรศการรวม 81 ภาพ เป็นภาพพระบรมฉายาลักษณ์ที่ประดับอยู่ตามบ้านเรือน จัดแสดงเมื่อวันที่ 18 ตุลาคม จนถึง 18 พฤศจิกายน 2550 โดยอนุชัยเล่าเบื้องหลังของการทำงานครั้งนี้ว่า

...ภาพถ่ายเหล่านี้ก็เป็นแรงบันดาลใจอย่างหนึ่ง ซึ่งผมได้เดินทางท่องเที่ยวไปทั่วประเทศไทย และได้ถ่ายภาพแรกที่เชียงใหม่ก็รับรู้ได้ว่า ในภาพ ๆ หนึ่งไม่ได้มีแค่ติดบ้านธรรมดา แต่มีเรื่องราวของผู้คนและความจงรักภักดีนั้นซ่อนอยู่มากมายในภาพของพระองค์...

บางภาพแม้จะเป็นภาพเล็ก ๆ ที่ตัดมาจากกระดาษหนังสือพิมพ์ หรือปฏิทินก็ตาม มันเป็นความประณีต ลองนึกถึงภาพเวลาเราจะทำอะไรสักเรื่องแล้วเราค่อย ๆ ตัดกระดาษนั้นด้วยความประณีต ในขณะที่เราตัดรอยกรรไกรที่เราตัดไปมันบ่งบอกถึงความจงรักภักดี เพื่อที่จะตัดรูป ๆ หนึ่งเพื่อไปปะในที่ ๆ เราอยากปะไว้เพื่อเตือนใจถึงแม้บางครั้งจะเป็นรูปที่เล็ก แต่ความหมายยิ่งใหญ่สำหรับชีวิตของผู้คนในประเทศเรา ...

...บางครั้งก็ท้อแท้ แต่มักได้แรงบันดาลใจจากพระองค์เสมอคือ เรื่องความเพียร ผมได้น้อมนำใส่เกล้าและปฏิบัติตามว่า ถ้าเรามีความเพียร เราก็จะชนะสิ่งอื่นใด ก็เลยคิดว่า ถ้าไม่มีพระองค์ เราก็คงมีวันนี้ไม่ได้ ที่สำคัญ เวลาที่เราเหนื่อยล้า หหมดแรง แล้วได้เห็นรูปพระองค์ท่านในบ้าน ไม่น่าเชื่อว่าเราจะมีพลัง มีแรงที่อยากจะทำงานนี้ต่อให้สำเร็จ...

ผมถือว่าประสบการณ์ในการเดินทางถ่ายภาพครั้งนี้ยิ่งใหญ่มาก ได้เห็นความเป็นหนึ่งเดียวของคนไทยทั้งชาติในความรักและเทิดทูนพระองค์ ในความรู้สึกและคำพูดที่แตกต่างกันไป เช่น บางบ้านบอกว่าที่ติดรูปพระองค์ไว้เพราะว่าพ่อเสียชีวิตไปแล้ว และนี่คือพ่อคนใหม่ของเขา ซึ่งจะดูรูปทุกวัน ทำให้มีกำลังใจทำงาน พุดไปร้องไห้ไป เราก็พลอยน้ำตาไหลไปด้วย (เนชั่นสุดสัปดาห์, 5 พฤศจิกายน 2550, น. 28, 29)

การเกิดขึ้นของปรากฏการณ์รูปที่มีทุกบ้าน ผู้เขียนขอสรุปว่ามีบุคคลเหล่านี้เป็นกลุ่มคนสำคัญที่ทำให้เกิดขึ้นมาได้ เป็นการทำให้สิ่งที่มีอยู่แล้วในสังคมวัฒนธรรมไทยคือ การประดับพระบรมฉายาลักษณ์ภายในบ้านให้กลายเป็นที่กล่าวถึงทั่วประเทศ กล่าวอีกอย่างคือ ทำให้เรื่องที่มีอยู่ทั่วไปไม่

ถูกให้ความสนใจกลายเป็นประเด็นสำคัญทางสังคมที่ทุกคนตระหนักถึง จากคำสัมภาษณ์ของ “ผู้ผลิตวัฒนธรรม” ข้างต้น สังเกตว่า พวกเขาทั้งสามให้คำตอบคล้ายคลึงกัน ก็คือต้องการ “ถ่ายทอด” เรื่องราวความสำคัญของสถาบันกษัตริย์แก่ผู้คนทั่ว ๆ ไป ทั้งยังหวังปลูกจิตสำนึกให้ตระหนักต่อความสำคัญของสถาบันกษัตริย์ คำพูดทั้งหมดของพวกเขาที่มักเป็นความเข้าใจและรับรู้ที่สังคมวัฒนธรรมไทยมีต่อสถาบันกษัตริย์อยู่แล้ว

หลังจากที่ “รูปที่มีทุกบ้าน” ได้กลายมาเป็นปรากฏการณ์แห่งความจงรักภักดีและการเฉลิมพระเกียรติ คณะกรรมการกิจการโทรคมนาคมแห่งชาติ (กทช.) ก็ได้จัดกิจกรรมรวบรวมภาพพระบรมฉายาลักษณ์ที่ประชาชนส่งเข้าร่วมในโครงการรูปที่มีทุกบ้าน ส่งมอบให้แก่กรุงเทพมหานครนำไปติดตั้ง ณ ศาลาว่าการ เพื่อเป็นสัญลักษณ์แห่งความจงรักภักดีของพสกนิกรชาวไทยที่มีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และนำไปจัดงานนิทรรศการรูปที่มีทุกบ้านเฉลิมพระเกียรติ 80 พรรษา ตั้งแต่วันที่ 30 พฤศจิกายน ไปจนถึงวันที่ 9 ธันวาคม 2550 โดยอภิรักษ์ โกษะโยธินผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานครขณะนั้นกล่าวว่า

กรุงเทพมหานครมีความยินดีอย่างยิ่งที่ได้มีส่วนร่วมในโครงการรูปที่มีทุกบ้าน... เพื่อให้พสกนิกรชาวไทยได้น้อมรำลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ทรงมีต่อพวกเราชาวไทยอย่างหาที่สุดมิได้ และเพื่อให้ชาวไทยได้น้อมนำพระราชจริยวัตรของพระองค์ ไปเป็นแนวทางปฏิบัติในการดำเนินชีวิตประจำวัน (สยามรัฐ, 7 ธันวาคม 2550, น. 8)

ดูเหมือนว่าผลสืบเนื่องจากปรากฏการณ์รูปมิ่งมงคลเมื่อปีก่อน จะส่งผลให้เกิดปรากฏการณ์นี้ขึ้นมาได้ พระราชพิธีฉลองสิริราชสมบัติครบ 60 ปีเป็นปัจจัยที่กระตุ้นความรู้สึกว่าพระบรมฉายาลักษณ์เป็นสิ่งสำคัญในชีวิต ดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น จากการค้นคว้าไม่มีบันทึกของการใช้คำว่ารูปที่มีทุกบ้านปรากฏอย่างเป็นทางการก่อนหน้านี้ ทั้งสองเหตุการณ์ข้างต้นจึงเป็นเหตุที่ปลูกกระแสความรู้สึกจงรักภักดีและสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันกษัตริย์ผ่านพระบรมฉายาลักษณ์กับมวลชนให้ปรากฏขึ้นเป็นรูปธรรม

วิถีทางการปฏิบัติที่สังคมวัฒนธรรมไทยมีต่อพระบรมฉายาลักษณ์มิได้เพิ่งเกิดขึ้นไม่นาน ในความเป็นจริงสิ่งเหล่านี้เกิดขึ้นมานานมากแล้ว นับแต่ก่อนพ.ศ. 2500 ที่มักถูกใช้เป็นปีหมุดหมายของการรื้อฟื้นความยิ่งใหญ่ของสถาบันกษัตริย์เสียอีก และเพราะเหตุนี้ ปรากฏการณ์รูปที่มีทุกบ้านที่เพิ่งเกิดขึ้น ได้ชี้ชวนให้ผู้เขียนตั้งคำถามกับสังคมวัฒนธรรมไทยว่า รูปที่มีทุกบ้านจะมีมิติทางสังคมวัฒนธรรมอย่างไร

1.2 สถาบันกษัตริย์กับการมอง

การบรรยายของเบเนดิกต์ แอนเดอร์สัน (Benedict Anderson) เรื่อง *ราชาธิปไตยสมัยใหม่ในมุมมองเปรียบเทียบระดับโลก* ได้แสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงของระบบการปกครองในหลายประเทศที่ได้เคลื่อนออกจากระบอบราชาธิปไตย ประเทศที่ยังปกครองโดยสถาบันกษัตริย์เหลืออยู่เพียง 27 ประเทศเท่านั้น โดยหลักแล้วเป็นผลมาจากสงครามโลกครั้งที่ 1 และ 2 ทำให้จักรวรรดินิยมค่อย ๆ สลายลง และระบอบสาธารณรัฐได้ก่อและขยายตัวขึ้นเรื่อย ๆ นอกจากนี้ การเสื่อมสลายของระบอบอาณานิคมและการขยายตัวของสหประชาชาติทำให้ “อาณาเขตของชาติกลายเป็นสิ่งที่มีเสถียรภาพและศักดิ์สิทธิ์ขึ้นกว่าก่อนมาก” ปัจจัยเหล่านี้ได้ทำให้ความจำเป็นของระบอบราชาธิปไตยถูกแทนที่ด้วยระบอบการปกครองรูปแบบอื่น (แอนเดอร์สัน, 2555) ต่อประเด็นนี้ แนวโน้มของราชาธิปไตยในต่างประเทศได้ดำเนินสวนทางกับสถานะของสถาบันกษัตริย์ไทยหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากรบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ เมื่อปีพ.ศ. 2475

ส่วนงานศึกษาสถาบันกษัตริย์ไทย *Thailand's Hyper-royalism: Its Past Success and Present Predicament* (2016) ธงชัย วินิจจะกูลมองว่า ความสำเร็จของการสถาปนาอำนาจนำของสถาบันกษัตริย์ (royal hegemony) มาจากปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งคือ สภาวะทางวัฒนธรรมและอุดมการณ์ที่เรียกว่า “กษัตริย์นิยมล้นเกิน” (hyper-royalism) (Thongchai, 2016, p. 3) ต่อประเด็นนี้ ธงชัยชี้ให้เห็นกระบวนการสำคัญในการสถาปนาอำนาจนำก็คือ การเผยแพร่ภาพของสถาบันกษัตริย์ผ่านสื่อสารมวลชนประเภทต่าง ๆ เป็นเวลาต่อเนื่อง ส่งผลให้สถาบันกษัตริย์สามารถเข้ามาอยู่เคียงข้างเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตและสังคมวัฒนธรรมไทยได้อย่างเข้มข้น (Thongchai, 2016, pp. 7-8, 20-25) นัยของการมองเห็นสถาบันกษัตริย์มีจุดประสงค์เพื่อทำให้ประชาชนได้รับชม “ความสำคัญของสถาบันกษัตริย์” ผ่านช่องทางต่าง ๆ อยู่ตลอด

กระบวนการสำคัญของการรื้อฟื้นสถาบันกษัตริย์หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อปีพ.ศ. 2475 คือการทำให้สถาบันกษัตริย์ปรากฏพระองค์ในพื้นที่ต่าง ๆ และถูกมองเห็นจากมวลชน ทักษ์ เฉลิมเตียรณ (2548) ได้ชี้ให้เห็นว่า รัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ตั้งแต่พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา มีบทบาทสำคัญเป็นอย่างยิ่งในการรื้อฟื้นสถาบันกษัตริย์ รัฐบาลพยายามดำเนินการให้สถาบันกษัตริย์ได้แสดงพระองค์ทั้งในและต่างประเทศ มีการรื้อฟื้นพระราชพิธี เปลี่ยนวันชาติ และร่วมกิจกรรมด้านทหาร (ทักษ์, 2548, น. 354-355) มีการเสด็จประพาสต่างประเทศเมื่อปีพ.ศ. 2503 เมื่อพระองค์เสด็จกลับจากยุโรปและสหรัฐอเมริกา รัฐบาลก็จัดงานฉลอง “อย่างมโหฬารที่สุด” ขึ้นในกรุงเทพฯ เพื่อ “ปลุกความกระตือรือร้นของประชาชนให้เกิดขึ้นต่อราชบัลลังก์” (ทักษ์, 2548, น. 357-359)

อีกหนึ่งปัจจัยสำคัญที่สนับสนุนการรื้อฟื้นสถาบันกษัตริย์ในช่วงเวลาเดียวกันได้แก่ สหรัฐอเมริกา ดังที่ณัฐพล ใจจริง (2556) ได้ชี้ว่า สงครามเย็นได้ทำให้เอเชียอาคเนย์กลายเป็นพื้นที่สำคัญของการต่อสู้ทางอุดมการณ์การเมืองระหว่างเสรีประชาธิปไตยกับคอมมิวนิสต์ สหรัฐอเมริกาได้เข้ามามีบทบาทและอิทธิพลต่อนโยบายของรัฐบาล ทั้งสองฝ่ายต่างช่วยสนับสนุนทำให้สถาบันกษัตริย์มีสถานะเป็น “สัญลักษณ์” ในการต่อสู้กับภัยคอมมิวนิสต์ โดยการส่งเสริมให้พระมหากษัตริย์ปรากฏพระองค์ในที่สาธารณะหลาย ๆ แห่ง

สำหรับการจัดแสดงผู้ปกครองให้ถูกมองเห็น นักมานุษยวิทยาอย่างคลิฟเฟิร์ด เกิร์ทซ์ (Clifford Geertz) ได้ตีความลักษณะการปกครองของรัฐบาลลี (และยังครอบคลุมถึงเอเชียอาคเนย์) เอาไว้ว่า เป็นรัฐที่เน้นปกครองผ่านการ “จัดแสดง” อำนาจของผู้ปกครอง เสียมากกว่าจะเป็นระบบการปกครองเชิงรัฐราชการ (bureaucracy) วิถีชีวิตของชาวบาหลิดำเนินไปประจวบดังชีวิตใน “โรงละคร” โดยดำเนินการผ่าน “รัฐพิธี” ซึ่งเป็นการแสดงออกทางสัญลักษณ์ให้ผู้ชมตระหนักและมองเห็นความเป็นจริงทางโลก เป็นการจำลอง “จักรวาลทัศน์” ออกมาในรูปแบบของการแสดงด้วยพิธีกรรม รัฐพิธีเช่นนี้มีลักษณะรวมหมู่ (mass ritual) ผู้คนในรัฐตั้งแต่ผู้ปกครอง พระ ลงมาถึงชาวบ้านทั่วไปทั้งหมดล้วนเป็นส่วนหนึ่งในการแสดง (Geertz, 1980, p. 13, 102) กษัตริย์ถือเป็นศูนย์กลางและภาพตัวแทนของอำนาจรัฐ ความยิ่งใหญ่ของกษัตริย์เปรียบได้กับความยิ่งใหญ่ของรัฐ เรียกได้ว่า “อำนาจมีรูปร่างหน้าตาอย่างไรก็ให้ดูที่กษัตริย์” (Geertz, 1980, pp. 124, 127-129)

การทำงานของ “รัฐนาฏกรรม” (theatre state) โดยหลักแล้วทำหน้าที่ (functions) สามประการได้แก่ ประการแรก แสดงออกให้เห็นธรรมชาติของความเป็นจริง (จักรวาลวิทยา) ประการที่สอง ชัดเจนชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คน ประการที่สาม โรงละครคือการสะท้อนภววิทยา (ontology) และการจัดแสดง (presenting) คือการทำให้ภววิทยาเป็นที่ประจักษ์ (Geertz, 1980, p. 104) ทั้งนี้ ประเด็นสำคัญที่สุดในคำอธิบายของเกิร์ทซ์คือการเน้นย้ำเสมอว่า การจัดแสดงละครคือการจำลองจักรวาลทัศน์ให้เป็นรูปธรรม รัฐเป็นภาพจำลองของความเป็นจริงทางจักรวาล ดังนั้น นครา (negara) จะถือเป็นความจริงแท้โดยตัวเอง (Geertz, 1980, p. 136)

รัฐนาฏกรรมถูกนำมาใช้ศึกษาการฟื้นฟูสถาบันกษัตริย์ (จักรพรรดิ) ในญี่ปุ่น ด้วยการศึกษารูปแบบเมจิ (Meiji restoration)¹ โดยนักประวัติศาสตร์ชาวญี่ปุ่นอย่างทาคาชิ ฟุจิตานิ (Takashi Fujitani) รัฐนาฏกรรมในญี่ปุ่นมีพื้นที่หลักในการจัดแสดงสองอาณาบริเวณ พื้นที่ส่วนแรกคือรัฐพิธี เช่น งานแต่งงานของราชวงศ์ การเดินขบวนฉลองชัยชนะ (victory parade) หรือวันหยุดประจำชาติ และพื้นที่ส่วนที่สองคือพื้นที่กายภาพ ได้แก่ สิ่งปลูกสร้างของราชวงศ์ พระราชวัง พิพิธภัณฑสถาน หอสมุด ฯลฯ และที่สำคัญที่สุดคือเมืองหลวง ทั้งสองอาณาบริเวณเป็นสถานที่ที่รัฐและ

¹ ยุคสมัยเมจิคือช่วงปี 1868-1912 (พ.ศ. 2411-2455)

สถาบันกษัตริย์ใช้ประกอบสร้าง “พื้นที่แห่งความทรงจำ” (mnemonic sites)¹ ขึ้นแก่ผู้รับชม ซึ่งผู้ชมก็เป็นส่วนหนึ่งของการจัดแสดง (Fujitani, 1996, pp. 9-18)

นัยทางวัฒนธรรมญี่ปุ่นจึงเป็นสิ่งที่ถูกประกอบสร้างขึ้นโดยอาศัยการครอบงำทางสายตา (visual domination) ด้วยการรวมศูนย์การ “มองเห็น” และ “ถูกมองเห็น” ให้อยู่ที่จักรพรรดิ (Fujitani, 1996, pp. 24-28) เพื่อจะแสดงให้เห็นว่า ประชาชนจะอยู่ดีกินดีมีความเจริญรุ่งเรือง ต่อประเด็นนี้ ความหมายทางสัญลักษณ์ของสิ่งที่เรียกว่าอยู่ดีกินดีและเจริญรุ่งเรืองสะท้อนผ่านข้อตรงข้ามระหว่าง “ของเก่า” คือเมืองหลวงเดิมอย่างเกียวโต อันหมายถึงจารีตแบบเก่า กับ “ของใหม่” คือเมืองหลวงใหม่อย่างโตเกียว อันเป็นสัญลักษณ์ของความทันสมัยและเจริญก้าวหน้า การรวมศูนย์อำนาจไว้ที่เมืองหลวงใหม่เป็นการแสดงให้เห็นถึงความสามารถของจักรพรรดิว่าจะมอบความเป็นอยู่ที่ดีแก่ประชาชนได้ (Fujitani, 1996, p. 106)

อีกประเด็นในงานของฟูจิตานีคือ การเผยให้เห็นเบื้องหลังของการเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของนาฏกรรมโดยมวลชน โจทย์ที่ท้าทายความสามารถของรัฐคือ จะทำให้มวลชนเข้ามามีประสบการณ์ในรัฐพิธีร่วมกันอย่างพร้อมเพรียงด้วยวิธีการใด พัฒนาการทางเทคโนโลยีกลายเป็นคำตอบของปัญหาดังกล่าว เดิมจักรพรรดิจะเสด็จไปประกอบพิธีแต่ละท้องที่ด้วยรถไฟหรือเรือ ส่วนผู้ปกครองท้องถิ่นก็มีหน้าที่จัดเกณฑ์มวลชนให้มาร่วมรับเสด็จฯ และร่วมพิธี กระทั่งทุนนิยมการพิมพ์เติบโตขึ้น จักรพรรดิและมวลชนก็สามารถก้าวข้ามข้อจำกัดทางกายภาพและเวลาได้ โดยอาศัยการอ่านแทนการเข้าร่วมพิธีโดยตรง อำนาจของจักรพรรดิเองก็แพร่กระจายไปตามการผลิตซ้ำของสื่อสิ่งพิมพ์ด้วย ภาพถ่ายของจักรพรรดิและพระบรมวงศานุวงศ์กลายเป็นวัตถุมงคลที่มวลชนบูชา สำหรับฟูจิตานี ความสำคัญของรัฐนาฏกรรมคือการทำให้มวลชนได้มีประสบการณ์ร่วมทางพิธีกรรม (communion) กับราชวงศ์อย่างพร้อมเพรียงกัน ซึ่งกลไกของการมองเห็นผ่านสื่อสิ่งพิมพ์ก็เป็นปัจจัยหนึ่งที่ทำให้ประสบการณ์นี้เกิดขึ้นได้ (Fujitani, 1996, pp. 206-213, 220-224)

สำหรับประเทศไทย สิ่ง สวรรณกิจได้แสดงให้เห็นว่า การมองเห็นก็เป็นกลไกสำคัญที่ชนชั้นนำไทยนำมาใช้ปกครองประเทศเช่นเดียวกัน จากการศึกษาประวัติศาสตร์ของการก่อรูปทางระบบการมองเห็นของสังคมไทย (visual formation) โดยพิจารณาจากพัฒนาการและการตอบรับเทคโนโลยีทางการมองเห็น (visual technology) ของชนชั้นนำไทย สิ่งแสดงให้เห็นว่า สายตาของชนชั้นนำมีความสามารถในการมองเห็นเหนือสามัญชนทั่วไป ทำให้ชนชั้นนำมีอำนาจในการจัดการควบคุม “สิ่งที่ผู้คนมองเห็น” สามารถกำหนดหรือทำให้ประชาชนมองเห็นสรรพสิ่งในทางภววิทยา

¹ ฟูจิตานีแยกประเภทของพื้นที่แห่งความทรงจำออกเป็นสองประเภท อย่างแรกคือ ส่วนของพิธีกรรม อันแสดงผ่านพิธีต่าง ๆ กับวันหยุดประจำชาติ และอย่างที่สองคือพื้นที่กายภาพ ที่จำแนกข้อตรงข้ามออกมาเป็นเมืองหลวงเก่าอย่างเกียวโต และเมืองหลวงใหม่อย่างโตเกียว

(ซึ่งสามัญชนไม่สามารถมองเห็นได้) เช่น เวลา (time) สถานที่ (place) ร่างกาย (body) และ ประวัติศาสตร์ (Sing, 2013, pp. 89-151, 191-202) ขณะเดียวกัน พระบรมฉายาลักษณ์จะถูก แจกจ่ายออกให้ประชาชนได้รู้จักและมองเห็นพระมหากษัตริย์ เพื่อเป็นการย้ำเตือน (recognize) ตัวตนและสถานะของพระมหากษัตริย์ ส่วน “งานวัดเบญญ” (วัดเบญจมบพิตร) มหกรรมประกวด ภาพถ่ายในยุคนั้นก็เป็นพื้นที่สำคัญในการจัดแสดงวัฒนธรรมของชนชั้นนำ เพราะไม่ใช่ทุกกลุ่มชนชั้นที่สามารถครอบครองกล้องถ่ายรูปในยุคนั้น (Sing, 2013, pp. 203-248)

งานของสิ่งแสดงให้เห็นกระบวนการก่อรูปของสายตาไทยผ่านการศึกษายาม สมัย รัชกาลที่ 4 ถึง 7 อย่างไรก็ตาม เทคโนโลยีที่พัฒนามากขึ้นและความเปลี่ยนแปลงของโลกสมัยใหม่ก็ ทำให้ชนชั้นนำเองต้องปรับตัวเข้ากับพัฒนาการทางสายตาของมวลชนในยุคปัจจุบันด้วยเช่นกัน เพราะเทคโนโลยีสมัยใหม่เพิ่มความสามารถของมวลชนในการมองอย่างทะลุทะลวง (piercing) สูงขึ้น ต่างจากยุคก่อน และมวลชนยังครอบครองความสามารถที่ใช้ในการมองเห็นสถาบันกษัตริย์มากขึ้น ภาพของสถาบันกษัตริย์ที่ถูกผลิตและปรากฏในแต่ละช่วงเวลาเองก็ย่อมต้องปรับตัวเข้ากับบริบทของ ช่วงเวลาดัง (Sarun, 2010)

การขยายตัวของสื่อสิ่งพิมพ์ถือเป็นสิ่งสำคัญในการประกอบสร้างจินตกรรมของความ เป็นชาติขึ้น โดยผนวกรวมความแตกต่างหลากหลายของการใช้ภาษาของผู้คนให้มาอยู่ภายใต้ภาษา ของตัวอักษรเดียวกัน (Anderson, 1991, pp. 37-46) อย่างไรก็ตาม การที่นักวิชาการด้านวัฒนธรรม สายตาอย่างดับเบิลยู เจ ที มิทเชล (W. J. T. Mitchell) เสนอว่า การศึกษาทางสังคมศาสตร์ควร จะเคลื่อนจากตัวอักษร (word) มาสู่ภาพ (image/picture) เพราะผลิตผลของสื่อสมัยใหม่เน้นการรับชม (watch) มากกว่าการอ่าน (read)¹ ภาพคือสื่อที่บรรจุความหมายของอุดมการณ์เอาไว้ไม่ต่างจาก ตัวอักษร (Mitchell, 1994, pp. 1-5) ต่อประเด็นนี้ รูปภาพของสถาบันกษัตริย์ ย่อมเป็นส่วนสำคัญ ในการประกอบสร้างจินตกรรมความเป็นไทยขึ้นเช่นกัน และยังเป็นการสร้างจินตกรรมที่ก้าวข้าม ระบบของภาษา

วรรณกรรมกลุ่มนี้ได้แสดงให้เห็นว่า วัฒนธรรมไทย (และต่างประเทศ) ผูกโยงสถาบัน กษัตริย์เข้ากับกลไกการมองเห็นของสามัญชนอย่างมีนัยสำคัญ โดยสร้างคำอธิบายขึ้นจาก ปรากฏการณ์ ประวัติศาสตร์ และทฤษฎีเป็นหลัก ส่งผลให้รูปธรรมของสิ่งที่ผู้คนได้มองเห็นใน สภาวการณ์จริงยังเป็นส่วนที่ยังไม่ได้ถูกตรวจสอบหรืออธิบายอย่างชัดเจน การมองเห็นสถาบันกษัตริย์ ของมวลชนจึงเป็นประเด็นที่วิทยานิพนธ์ชิ้นนี้จะศึกษาต่อไป โดยจะศึกษาผ่านสื่อกลางของสถาบัน กษัตริย์อันปรากฏอยู่ในทุกบ้าน ก็คือพระบรมฉายาลักษณ์

¹ มิทเชลกล่าวในบริบทเรื่องการเติบโตของวัฒนธรรมการชมโทรทัศน์

1.3 การก่อตัวของกษัตริย์นิยมไทย

นักวิชาการด้านประวัติศาสตร์อย่างธงชัย วินิจจะกูลชี้ให้เห็นว่า ประวัติศาสตร์ไทย กระแสหลักถูกครอบงำด้วยโครงเรื่องที่เรียกว่า “ประวัติศาสตร์แบบราชาชาตินิยม” อันหมายถึง ประวัติศาสตร์ของการกอบกู้และรักษาเอกราชของชาติโดยพระมหากษัตริย์ มีที่มาจากความทรงจำของเจ้ากรุงเก่า ว่าด้วยการต่อสู้ระหว่างสยามและฝรั่งเศสในเหตุการณ์ร.ศ. 112 ความทรงจำดังกล่าวกระจายออกจากชนชั้นนำสู่สาธารณะผ่านเหตุการณ์ 14 ตุลาคม 2516¹ โดยกระแสมานักวิชาการเพื่อใช้ต่อสู้กับเผด็จการทหาร การต่อสู้ครั้งนี้ได้ทำให้สถานะของสถาบันกษัตริย์ผสมเข้ากับระบอบประชาธิปไตย หรือที่เรียกว่า “ราชาชาตินิยมใหม่” (ธงชัย, 2544) สำหรับธงชัย ประวัติศาสตร์ของการเสียดินแดนกับการกอบกู้ชาติถือเป็นโครงเรื่องสำคัญที่ใช้สร้างความชอบธรรมต่อสถานะของสถาบันกษัตริย์ และเป็นปัจจัยหนึ่งในการประกอบสร้างความนิยมต่อกษัตริย์ขึ้นในมวลชน

ฐานความเข้าใจประวัติศาสตร์ของคนไทยภายใต้ชุดเรื่องเล่าแบบราชาชาตินิยมใหม่ มีส่วนสำคัญในการประกอบสร้างความเข้าใจเรื่องรัฐและการปกครองของมวลชน อำนาจอธิปไตย พุทธศาสนา อุดมคติทางสังคม ประวัติศาสตร์ สถาบันกษัตริย์ ตามแบบทัศนะของชนชั้นนำ จนกลายเป็นรากฐานของสังคมวัฒนธรรมไทยสมัยใหม่ เพราะสังคมไทยเชื่อว่าสมบูรณาญาสิทธิราชย์คือปัจจัยที่ทำให้ประเทศชาติอยู่รอดจนถึงปัจจุบัน (ธงชัย, 2556, น. 200-216) ข้อเสนอสำคัญของธงชัยคืออุดมการณ์กษัตริย์นิยมได้เข้ามาเป็นส่วนสำคัญของชีวิตและสังคมวัฒนธรรมไทย ผ่านองค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์และการปกครอง จนเกิดสภาวะที่สถาบันกษัตริย์แยกขาดออกจากชีวิตทางสังคมไม่ได้ขึ้น มาจากความเข้มข้นของการเผยแพร่อุดมการณ์และสถาปนาอำนาจนำ คำอธิบายเช่นนี้ ได้ขยาย

¹ ประจักษ์ ก้องกีรติศึกษาการก่อตัวของพลังนักศึกษาและการเคลื่อนไหวในเหตุการณ์นี้ พบว่าการปฏิรูปโครงสร้างเศรษฐกิจและสังคมช่วงปีพ.ศ. 2504 ได้ขยายการศึกษาระดับสูงเพื่อรองรับระบบราชการทำให้เกิดกลุ่มชนชั้นใหม่ ๆ ขึ้น (ประจักษ์, 2548, น. 20-24, 73) นักศึกษาถือเป็นผลผลิตสำคัญจากการปฏิรูป และเป็นหนึ่งในไม่กี่กลุ่มในสังคมที่จะมีโอกาสได้เข้าเฝ้าใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากพิธีพระราชทานปริญญาบัตร ทำให้สถาบันกษัตริย์มีความใกล้ชิดและทรงอิทธิพลต่อนักศึกษาเป็นอย่างมาก (ประจักษ์, 2548, น. 466-476) อำนาจนำทางวาทกรรมของสถาบันกษัตริย์จึงถูกขบวนการนักศึกษาและปัญญาชนสถาปนาขึ้นเพื่อใช้ต่อสู้กับเผด็จการทหาร ผ่านวารสารวิชาการที่เผยแพร่บทบาทของกษัตริย์กับสังคมไทย เรื่องราวการกอบกู้ชาติของกษัตริย์พระองค์ก่อน ๆ ถูกรื้อฟื้นและหลอมรวมเข้ากับบริบทของสังคมตอนนั้น ก่อให้เกิดความหมาย "กษัตริย์ประชาธิปไตย" ขึ้น (ประจักษ์, 2548, น. 476-486, 532-535)

อาณาบริเวณของการศึกษาศาสนาบัณฑิตยศาสตร์ออกจากมติการเมืองและอำนาจไปสู่เรื่องชีวิตประจำวันของคนทั่วไป

ขณะที่ สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล (2556) มองว่า ช่วงกลางทศวรรษ 2530 สถาบันกษัตริย์ได้ขยายความสัมพันธ์ออกสู่ชนชั้นกลางทั่ว ๆ ไป โดยมีเหตุการณ์พฤษภาคม 2535 เป็นจุดสำคัญที่เกิดการ “ตื่นขึ้นของกรรมพี” หรือ “rise of the bourgeoisie” (สมศักดิ์ใช้คำภาษาอังกฤษ) และได้ทำให้สถาบันกษัตริย์ขึ้นมามีบทบาทสำคัญในการชี้นำประชาชนอย่างต่อเนื่องมาโดยตลอดไม่ว่าจะเป็น ยุติความขัดแย้งทางการเมือง นำพาประเทศออกจากวิกฤตเศรษฐกิจ ฯลฯ ส่งผลให้สถาบันกษัตริย์ถูกเชิดชูในหลายบทบาทและลักษณะ การที่มวลชนชนชั้นกลางเข้าสู่กระบวนการทางการเมืองมากขึ้นทำให้สมศักดิ์เห็นว่า มีความเป็นไปได้ว่าสถาบันกษัตริย์ได้ถูกเชิดชูขึ้นให้เป็นอุดมการณ์แห่งชาติ (national ideology) เพื่อเป็นการสะท้อน “การแสดงออกทางอุดมการณ์ของกรรมพีที่โตขึ้นมาใหม่” (สมศักดิ์, 2556, น. 108-114)

กิตติศักดิ์ สุจิตตารมย์เห็นพ้องกับสมศักดิ์ เรื่องเหตุการณ์พฤษภาคม 2535 ทำให้สถาบันกษัตริย์กลับมามีบทบาททางสังคม (กิตติศักดิ์, 2557, น. 12) โดยศึกษาบทบาทของสื่อหนังสือพิมพ์และปัญญาชนสาธารณะผ่านเหตุการณ์ดังกล่าว แสดงให้เห็นว่าสื่อหนังสือพิมพ์หลายสำนักมีบทบาทสำคัญในการเผยแพร่และผลิตซ้ำอุดมการณ์กษัตริย์นิยมสู่สาธารณะ เช่น พระราชดำรัส หรือความคิดเห็นของนักวิชาการที่มักสนับสนุนให้สถาบันกษัตริย์ใช้พระราชอำนาจกับนักการเมือง ก่อให้เกิดข้อเรียกร้องในหมู่มวลชนให้สถาบันกษัตริย์ใช้พระราชอำนาจ ไม่ว่าจะเป็น ยุบสภา แต่งตั้งนายกรัฐมนตรีพระราชทาน หรือถวายพระราชอำนาจให้ปฏิรูปการเมือง อันนำไปสู่เหตุการณ์สำคัญที่เป็นจุดเปลี่ยนให้สถาบันกษัตริย์ขึ้นมาใช้อำนาจสูงสุดคือ การยุติความขัดแย้งเมื่อวันที่ 20 พฤษภาคม 2535 ซึ่งมวลชนเป็นผู้เรียกร้องและสนับสนุนให้เกิดขึ้น (กิตติศักดิ์, 2557, น. 115-116)

รูปธรรมสำคัญของการรื้อฟื้นสถานะของสถาบันกษัตริย์อีกประการหนึ่งได้กระทำผ่านโครงการพระราชดำริ อันปรากฏในงานของชนิดา ชิตบัณฑิตย์ (2550) อาศัยมโนทัศน์ของอันโตนิโอ กรัมสซี (Antonio Gramsci) เรื่องอำนาจนำ (hegemony) และกลุ่มทางประวัติศาสตร์ (historical bloc) มาใช้อธิบาย ค้นพบปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้เข้าใจเงื่อนไขการเผยแพร่อำนาจนำสู่มวลชนสองประการ ประการแรกคือ การใช้แนวคิด “ปัญญาชน” (intellectuals) อธิบายกระบวนการเผยแพร่อุดมการณ์กษัตริย์นิยมที่เคลื่อนจากกลุ่มชนชั้นนำมาสู่สามัญชนทั่วไป กล่าวได้ว่าไม่เพียงแค่ชนชั้นนำแต่เป็นมวลชนทั่วไปในบทบาทปัญญาชนที่สามารถผลิตและเผยแพร่อุดมการณ์ดังกล่าวได้เช่นกัน ประการที่สองคือ การแยกกลุ่มทางประวัติศาสตร์ออกเป็นช่วงเวลาต่าง ๆ แสดงให้เห็นการก่อตัวพัฒนาการ และการสถาปนาพระราชอำนาจ ว่าดำเนินผ่านโครงการพระราชดำริไปอย่างไร

ชนิตาแยกช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ของการประกอบสร้างอำนาจนี้ออกเป็น 4 ช่วง ช่วงแรกเริ่มเมื่อพ.ศ. 2494 โครงการพระราชดำริถูกใช้ในการ “รักษาความมั่นคงในเขตชนบทของประเทศ” แม้จะดำเนินไปบนข้อจำกัดเพราะขาดการสนับสนุนของรัฐบาล (ชนิตา, 2550, น. 43-44) การฟื้นฟูโครงการพระราชดำริจึงถือเป็นการฟื้นฟูพระราชอำนาจ ด้วยการแสดงพระราชอำนาจออกมาเป็นรูปธรรม (ชนิตา, 2550, น. 51-54) กิจกรรมของโครงการพระราชดำรินยุคต้นมีหน้าที่ด้าน “สังคมสงเคราะห์” ว่าด้วยการประมง ชลประทาน การแพทย์ สาธารณสุข เช่น โครงการฝนหลวง และมูลนิธิอานันทมหิดล อีกด้านคือ “สื่อสารมวลชนส่วนพระองค์” ว่าด้วยการจัดตั้งวิทยุกระจายเสียงส่วนพระองค์เพื่อความใกล้ชิดกับปสกนิกร ทั้งหมดนี้ดำเนินการภายใต้งบประมาณส่วนพระองค์ (ชนิตา, 2550, น. 63-87)

ช่วงที่สอง “การพัฒนาเพื่อความมั่นคง” ตั้งแต่พ.ศ. 2501-2523 โครงการพระราชดำรินยุคนี้เป็นส่วนสำคัญในการช่วยแก้ไขความล้มเหลวของแผนพัฒนาเศรษฐกิจที่ละเลยชนบทยากไร้และห่างไกล ความล้มเหลวดังกล่าวถูกมองว่าส่งผลให้คอมมิวนิสต์ในไทยเติบโต โครงการพระราชดำริจึงส่งเสริมความมั่นคงด้วยการให้ความช่วยเหลือชนบท นอกจากนี้ ความสามารถในการระดมทุน และ “บารมี” ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยังเป็นคุณสมบัติสำคัญของการรักษาความมั่นคง โดยกระทำผ่านโครงการพระราชดำริและการเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมเยียนราษฎร (ชนิตา, 2550, น. 107-211)

ช่วงที่สามและสี่ คือพ.ศ. 2524-2530 “ยุคกำเนิดองค์กรประสานงาน” และพ.ศ. 2531-2546 “ยุคกำเนิดองค์กรเอกชน” หลังสงครามเย็นในไทยจบลง รัฐบาลและมวลชนหันมาให้การสนับสนุนอุดมการณ์กษัตริย์นิยมและสถาบันกษัตริย์ โครงการพระราชดำริหลังจากนี้จึงทำงานผ่านองค์กรและเครือข่ายต่าง ๆ ไม่ได้จำกัดอยู่แค่สถาบันกษัตริย์ ส่งผลให้มีปัญญาชนจากหลากหลายชั้นที่อยู่ภายใต้เครือข่ายโครงการพระราชดำริช่วยทำหน้าที่เผยแพร่อุดมการณ์อำนาจนำให้กว้างยิ่งขึ้น (ชนิตา, 2550, น. 239-492) งานชิ้นนี้ช่วยให้ภาพ “บทบาท” ของสถาบันกษัตริย์ในแต่ละช่วงเวลาชัดเจนขึ้น จึงสามารถใช้เป็นหมุดหมายทางช่วงเวลาเพื่อทำความเข้าใจบริบทของรูปแบบการนำเสนอสถาบันกษัตริย์กับเหตุการณ์ที่เคยเกิดขึ้นได้เป็นอย่างดี

ปราการ กลิ่นฟุ้ง (2551) ได้ขยายความการประกอบพระราชกรณียกิจของในหลวงรัชกาลที่ 9 โดยมุ่งศึกษาการเสด็จพระราชดำเนินท้องที่ต่างจังหวัด ซึ่งให้เห็นความถี่ของการเสด็จพระราชดำเนินท้องที่ต่างจังหวัดในช่วงเวลาต่าง ๆ ซึ่งกล่าวได้ว่า การเสด็จพระราชดำเนินต่างจังหวัดเริ่มมีความต่อเนื่องมาตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2510 จนถึงต้นทศวรรษ 2520 ส่วนช่วงเวลาก่อนและหลังมีลักษณะไม่ต่อเนื่อง (ปราการ, 2551, น. 3-7) นอกจากนี้ ตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 2530 การเสด็จพระราชดำเนินต่างจังหวัดได้ลดจำนวนลง ปราการจึงพบอีกว่า มีการผลิตหนังสือเฉลิมพระเกียรติด้านพระราช

กรณีศึกษาเพิ่มสูงขึ้นในช่วงเวลานี้ (ปรากฏ, 2551, น. 213-215) โดยมีภาพตัวแทนของในหลวงรัชกาลที่ 9 คือ ภาพ “พระเสโท” เป็นภาพตัวแทนสำคัญที่ใช้สะท้อนภาพของการเสด็จพระราชดำเนินและประกอบพระราชกรณียกิจในความรับรู้ของสังคมไทย (ปรากฏ, 2551, น. 210-212)

อย่างไรก็ตาม ภายใต้ความเข้มข้นของการเผยแพร่อำนาจและอุดมการณ์กษัตริย์นิยมอำนาจและอุดมการณ์ก็ได้ทำการครอบงำมวลชนทุกกลุ่มได้อย่างเบ็ดเสร็จสมบูรณ์ งานของปถุณ เทพนรินทร์ (2555, น. 6-7) ได้ชี้ให้เห็นว่า สถานการณ์การเมืองไทยตั้งแต่พ.ศ. 2548 เป็นต้นมา ได้เกิดวิกฤตด้านความชอบธรรมและทำลายอุดมการณ์ของอำนาจนำอย่างไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน จนนำไปสู่การใช้อำนาจทางตรงคือการรัฐประหาร เช่นเดียวกับแซร์ฮัท อึนัลดี (Serhat Ünalđi) (2014) ที่พบว่ามวลชนเสื้อแดงมีการแสดงออกถึงการต่อต้านอำนาจนำ ด้วยการเขียนแสดงความรู้สึกกระด้างกระเดื่องต่ออำนาจบนกำแพงช่วงพ.ศ. 2553 ตามพื้นที่ต่าง ๆ สิ่งเหล่านี้ล้วนสะท้อนว่าความสัมพันธ์และความรับรู้เรื่องสถาบันกษัตริย์ในสังคมไทยเองก็มีความแตกต่างหลากหลาย ทำให้กฎหมายอาญามาตรา 112 เข้ามามีบทบาทสำคัญในการใช้ควบคุมการแสดงออกที่ทำลายต่ออำนาจนำ ดังที่นพพล อาชามาส (2556) แสดงให้เห็นว่า ข้อหาหมิ่นพระบรมเดชานุภาพอาศัยพื้นฐานทางวัฒนธรรมที่อิงกับสถานภาพของสถาบันกษัตริย์ในการทำงาน ข้อหา การบังคับใช้ และการตีความล้วนเปลี่ยนแปลงความหมายไปตามแต่ละช่วงเวลา ดังนั้น เพื่อควบคุมและจัดการความไม่เป็นเอกภาพ วิธีการในการสถาปนาอำนาจนำและอุดมการณ์กษัตริย์นิยมก็ย่อมต้องเปลี่ยนแปลงรูปแบบไปตามบริบทของสังคมวัฒนธรรม

สรุปแล้วงานศึกษาศาสนาสถาบันกษัตริย์ไทยสมัยใหม่หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ. 2475 มีประเด็นสำคัญร่วมกันเรื่องหนึ่งคือ การทำความเข้าใจการเกิดขึ้นของคุณลักษณะ “กษัตริย์นิยม” ในสังคมไทย โดยหลักแล้วงานประเภทนี้มักเป็นงานเชิงประวัติศาสตร์ มุ่งเสนอข้อเท็จจริงของเหตุการณ์และปรากฏการณ์ที่เคยเกิดขึ้น รวมถึงพยายามวิเคราะห์ด้วยทฤษฎี การทบทวนวรรณกรรมในกลุ่มนี้ได้ช่วยให้เราเห็นภาพของการผสมผสานเข้าเป็นส่วนหนึ่งกับสังคมวัฒนธรรมไทยของสถาบันกษัตริย์หลังเปลี่ยนแปลงการปกครอง อย่างไรก็ตาม งานส่วนใหญ่มุ่งศึกษากระบวนการของการสถาปนาอำนาจและอุดมการณ์ของสถาบันกษัตริย์ ทำให้ประเด็นมวลชนกับกษัตริย์นิยม อันเป็นกลุ่มเป้าหมายของการเผยแพร่อุดมการณ์และครอบงำยังไม่ถูกกล่าวถึงเท่าไรนัก ทั้งที่วรรณกรรมกลุ่มนี้ชี้ให้เห็น “บทบาทของมวลชน” ที่ช่วยค้ำจุนและสนับสนุนอำนาจนำกับอุดมการณ์กษัตริย์นิยม

ประเด็นสำคัญของวรรณกรรมกลุ่มนี้คือ “การก่อตัว” ดังนั้น วิทยานิพนธ์ฉบับนี้จะพิจารณาสาเหตุของการก่อตัวทางวัฒนธรรมของปรากฏการณ์ “รูปที่มีทุกบ้าน” เพื่อศึกษาว่าเหตุอันใดจึงทำให้พระบรมฉายาลักษณ์สามารถปรากฏขึ้นตามบ้านเรือนในสังคมวัฒนธรรมไทยได้ โดยมุ่งเน้นไปที่บทบาทของมวลชนภายใต้อุดมการณ์กษัตริย์นิยมแทนการศึกษาเพียงกลุ่มอำนาจนำ

1.4 มวลชนกับสถาบันกษัตริย์

นิธิ เอียวศรีวงศ์ได้กล่าวไว้ใน *รัฐธรรมนูญฉบับวัฒนธรรมไทย* (2557) ว่า สถาบันกษัตริย์และพุทธศาสนาเป็นสถาบันสำคัญทางวัฒนธรรมการเมืองไทย ทำให้ “คนไทยนับแต่โบราณมาเชื่อว่าบ้านเมืองต้องมีพระเจ้าแผ่นดิน” (นิธิ, 2557, น. 124) ภายใต้ฐานคิดเช่นนี้ สถาบันกษัตริย์และศาสนาพุทธจึงถูกจัดตำแหน่งแห่งที่ไว้ในวัฒนธรรมทางการเมืองของสังคมไทยให้มีความสำคัญสูงสุด และมีความเชื่อมโยงซึ่งกันและกันอย่างแยกไม่ออกมาโดยตลอด เนื่องด้วยคุณลักษณะของวัฒนธรรมทางการเมืองของไทยมีความมั่นคงมากกว่ารัฐธรรมนูญบลายลักษณ์อักษร คำอธิบายเรื่องการเมืองวัฒนธรรมไทยของนิธิแสดงให้เห็นโครงสร้างหลักทางสังคมวัฒนธรรมไทยที่ยังไม่เปลี่ยนแปลง จึงอาจกล่าวได้ว่า สถาบันกษัตริย์กับพุทธศาสนาสัมพันธ์กับมวลชนชาวไทยโดยแยกออกจากสังคมวัฒนธรรมไทยมิได้ อยากรู้ก็ดี ในสังคมหนึ่ง ๆ ย่อมประกอบไปด้วยความหลากหลาย เช่น *คนเสื้อแดงกับรัฐธรรมนูญฉบับวัฒนธรรมไทย* (ยุคติ, 2552) ที่สะท้อนว่า รัฐธรรมนูญฉบับวัฒนธรรมไทยนั้นเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงอยู่ โครงสร้างทางสังคมวัฒนธรรมจึงไม่ใช่สิ่งที่คงเส้นคงวาหรือเป็นเอกภาพเสมอไป

สำหรับความสัมพันธ์ระหว่างพุทธศาสนาและพระมหากษัตริย์ในเชิงโครงสร้างทางสังคมวัฒนธรรม นักมานุษยวิทยาอย่างสแตนลีย์ แทมบายห์ (Stanley Tambiah) ได้อธิบายระบบการปกครองของไทยและเอเชียอาคเนย์ยุคโบราณเอาไว้ว่า จำลองรูปแบบมาจากระบบจักรวาลวิทยาแบบมณฑล (mandala) โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลางของการปกครอง ซึ่งสะท้อนลักษณะจักรวาลออกมาในรูปของการจัดสรรพื้นที่ปกครอง (Tambiah, 1976, pp. 102-131) สถานะและหน้าที่ของพระมหากษัตริย์นั้นได้รับอิทธิพลจากศาสนาพุทธในการกำกับแนวทาง บทบาทของพระมหากษัตริย์จึงวางอยู่บนความกำกวมทั้งระหว่างความเป็นจักรพรรดิ (cakkavatti) และกษัตริย์ผู้ทรงธรรม (ธรรมราชา) ด้วยเหตุนี้ ภายใต้ระบบการเมืองการปกครองที่รับอิทธิพลมาจากศาสนาพุทธ พระมหากษัตริย์จะต้องมีหน้าที่บำบัดทุกข์บำรุงสุขประชาชนตามหลักทศพิธราชธรรม (Tambiah, 1976, pp. 39-53)

หากกล่าวถึงความชอบธรรมของการปกครองในระบอบกษัตริย์ งานศึกษาเรื่องกษัตริย์ในโลกโบราณของเจมส์ จอร์จ เฟรเซอร์ (James George Frazer) ได้ชี้ให้เห็นว่า กษัตริย์ในยุคโบราณผูกโยงกับพลังเหนือธรรมชาติและความศักดิ์สิทธิ์ สามารถใช้เวทมนตร์ในการควบคุมจัดการธรรมชาติ เช่น เสกให้ฝนตกแดดออก ควบคุมดินฟ้าอากาศ ฯลฯ (Frazer, 1983, pp. 11-14, 119-139) สถานะของกษัตริย์โบราณจึงมีลักษณะคล้ายมโนทัศน์ “เอนกชนนิกรสโมสรสมมติ” ก็คือ “เป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ประชาชนทั้งปวงยอมรับ ด้วยการที่ข้าราชการและราษฎรทั้งปวงพร้อมกันกราบทูลวิงวอนเชิญสมเด็จเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกขึ้นครองราชสมบัติ” (ประมวล, 2548, น. 18) เป็นเพราะว่า

กษัตริย์ถูกอัญเชิญขึ้นปกครองภายใต้ความคาดหวังว่าจะจัดระเบียบทางโลกเพื่อความผาสุกของผู้ถูกปกครอง (Frazer, 1983, p. 114) หรือกล่าวคือ สถานะของสถาบันกษัตริย์ผูกโยงอยู่กับการทำหน้าที่ทางระบบการปกครอง เพื่อสนองทางหน้าที่ต่อมวลชนที่ถูกปกครอง

ในแง่นี้ การที่ประวัติศาสตร์ไทยขับเคลื่อนด้วยโครงเรื่องของความขัดแย้งระหว่างไทยกับพม่า ก็ได้ทำให้สถานะและบทบาทของสถาบันกษัตริย์กลายเป็นส่วนสำคัญทางหน้าที่และความเชื่อต่อสังคมวัฒนธรรมไทย เพราะพระมหากษัตริย์จะต้องเป็นผู้พิชิตมณฑลอื่น ๆ เพื่อขยายอาณาเขตมณฑลของพระองค์ พม่าและไทยจึงกลายเป็นขั้วขัดแย้งจากการปะทะทางอำนาจระหว่างจักรพรรดิทั้งสอง (Sunait, 1988; สายชล, 2546, น. 145-150) ด้วยโลกทัศน์เช่นนี้ จึงเป็นหน้าที่ของพระมหากษัตริย์แต่เพียงผู้เดียวที่จะมอบความสุขและความเจริญก้าวหน้าแก่สังคม เรียกว่า “สำนึกในหน้าที่ของพระมหากษัตริย์” (อรรถจักร์, 2538, น. 91) พระมหากษัตริย์คือผู้นำพาพัฒนาประเทศชาติสู่ความอารยะ หรือ “ศิวิไลซ์” (ธงชัย, 2546)

นอกจากนี้ ภายใต้การเริ่มก่อตัวของรัฐชาติช่วงรัชกาลที่ 4 สถานะและบทบาทของพระมหากษัตริย์ก็ได้ขยับจากธรรมราชาไปสู่ผู้บริหารประเทศ แต่ถึงกระนั้น ก็ได้ไม่ได้หมายความว่าสำนึกในหน้าที่ของพระมหากษัตริย์จะเปลี่ยนไป (อรรถจักร์, 2538, น. 39-45) อาจกล่าวได้ว่า แกนหลักของแนวคิดเรื่องพระมหากษัตริย์กับการปกครองยังคงสืบทอดต่อมาจนปัจจุบัน โดยสะท้อนผ่านโครงเรื่องทางประวัติศาสตร์ รายละเอียดเกี่ยวกับบทบาทของสถาบันกษัตริย์ก็ได้รับการปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย และก่อให้เกิดชุดความเชื่อที่อาศัยองค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์เป็นตัวอ้างอิง (ธงชัย, 2544)

กลุ่มงานวิชาการที่แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันกษัตริย์กับชีวิตทางสังคมของมวลชน ซึ่งผูกโยงกับความเชื่อที่ก่อรูปมาจากความรู้ทางประวัติศาสตร์อย่างเป็นรูปธรรมได้แก่ งานกลุ่มที่ศึกษาลัทธิพิธีบูชากษัตริย์ นิธิ (2536) เสนอว่า ความไม่มั่นคงของชนชั้นกลางนำไปสู่การแสวงหาที่พึ่งทางใจ ส่งผลให้เกิดความเชื่อว่าคุณสมบัติของความเป็นผู้ปกป้องชาติของรัชกาลที่ 5 จะมอบความเจริญรุ่งเรือง มั่งคั่ง ทนสมัย มาให้ผู้บูชา โครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปเป็นเงื่อนไขสำคัญสู่การก่อตัวของลัทธิพิธี ความเปลี่ยนแปลงนี้ถูกผูกเข้ากับความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์และความใกล้ชิดกับสถาบันกษัตริย์ ทำให้สถานะของรัชกาลที่ 5 กลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ทุกคนสามารถเข้าถึงได้โดยง่าย

ส่วนยุคตี มุกดาวิจิตร (2538) ชี้ให้เห็นว่า ความศรัทธาต่อลัทธิพิธีสามารถกระจายตัวออกไปได้กว้างกว่าแค่ชนชั้นกลาง ปฏิบัติการทางพิธีกรรมอ้างอิงกับองค์ความรู้และความเข้าใจเรื่องรัชกาลที่ 5 จากเรื่องเล่ามุขปาฐะหรือเอกสาร ซึ่งถูกเผยแพร่กว้างขวางทั้งทางการและไม่ทางการ การประกอบพิธีกรรมนี้มวลชนสามารถกระทำได้เองโดยตรงไม่ขึ้นกับตัวกลาง อาศัยองค์ความรู้เรื่อง

พระมหากษัตริย์ที่มีอยู่ในชีวิตประจำวันมาประกอบ รูปแบบปฏิบัติการของลัทธิพิธีจึงสามารถปฏิบัติได้ด้วยตนเองปราศจากตัวกลาง เพราะเป็นเรื่องที่ทุกคนรู้อยู่แล้ว

นอกจากนี้ ไอรีน สเต็งส์ (Irene Stengs) ได้ขยายความให้เห็นบทบาทสำคัญของพระบรมฉายาลักษณ์กับหน้าที่ประกอบสร้างจินตกรรมทางสังคม (social imaginary) และความทรงจำทางสังคม (social memory) แก่มวลชน (Stengs, 2009, pp. 3-6) ในแง่ที่ว่า องค์ความรู้ เรื่องเล่า หรือความเชื่อ ถูกทำให้กลายเป็นสิ่งซึ่งจับต้องได้ผ่านรูปภาพ พระบรมฉายาลักษณ์จึงเป็นวัตถุสำคัญสำหรับการประกอบพิธีและบูชาที่สาวกใช้ในการเข้าถึงพระมหากษัตริย์ สิ่งที่สเต็งส์ค้นพบคือ มวลชนมีการประกอบสร้างความหมายและบริบทส่วนบุคคลต่อความสัมพันธ์ที่ตนมีกับสถาบันกษัตริย์ โดยอาศัยพระบรมฉายาลักษณ์เป็นสื่อกลาง ส่งผลให้มวลชนมีเรื่องเล่าประสบการณ์หรือ “ปรัมปรา” (myth) กับสถาบันกษัตริย์เป็นของตนเอง (Stengs, 2009, pp. 79-117) นอกจากนี้ สเต็งส์ยังศึกษาต่อไปถึงพระบรมฉายาลักษณ์ของในหลวงรัชกาลที่ 9 และเห็นว่าคุณลักษณะขององค์ประกอบในภาพตัวแทน เช่น กล้องถ่ายรูป วิทยุสื่อสาร แผนที่ ดินสอ และพระเสโท รวมถึงการนำเสนอพระราชกรณียกิจต่าง ๆ มีส่วนประกอบสร้างความเข้าใจบทบาทของสถาบันกษัตริย์แก่ผู้รับชม (Stengs, 2009, pp. 220-256)

ส่วนนักมานุษยวิทยาอย่างคริสทีน เกรย์ (Christine Gray) ได้ศึกษาพิธีทอดกฐินในไทยพบว่าหลักคิดของคนไทยวางอยู่บนตรรกะทางศาสนาพุทธ ส่งผลให้สถาบันกษัตริย์ถูกมองว่ามีคุณสมบัติ “สมมติเทพ” และ “ศักดิ์สิทธิ์” (Gray, 1986, pp. 91-126) เกรย์ได้ตั้งข้อสังเกตต่อพิธีทอดกฐินหลวงว่า นัยหนึ่งคือการจัดแสดงให้มวลชนได้ “มองเห็น” ธรรมะ (dhamma) โดยมีพระมหากษัตริย์เป็นศูนย์กลาง การมองเห็นพระองค์จึงถือเป็นการ “มองเห็นธรรม” (Gray, 1986, pp. 484-539) จากข้อเสนอของเกรย์ กล่าวได้ว่า วัฒนธรรมสายตาไทยสามารถเปลี่ยนสิ่งที่มองไม่เห็น เช่น โลกทัศน์ ความดี บุญบารมี ให้กลายเป็นสิ่งที่มองเห็นได้บนความสัมพันธ์ของการเคลื่อนไหวระหว่างภาษา (language) และ รูป (image) (Gray, 1991, pp. 45-50) ทั้งนี้ อาจเป็นเพราะสังคมไทยเป็นสังคมที่ให้ความสำคัญกับรูปลักษณ์หรือภาพลักษณ์ จนมโนทัศน์เกี่ยวกับความเป็นจริง (truth) วางอยู่แค่เปลือกหน้าของสิ่งที่มองเห็นภายนอก เบื้องหลังที่มองไม่เห็นถูกละเลยจนไม่มีความหมาย ซึ่งจะต่างไปจากมโนทัศน์เรื่องความเป็นจริงตามแบบตะวันตก (Jackson, 2004)

เมื่อมิติของการมองเห็นกลายเป็นมโนทัศน์สำคัญทางสังคมวัฒนธรรมไทย รูปภาพได้กลายมาเป็นวัตถุสำคัญในการศึกษาวัฒนธรรม โรซาลินด์ มอร์ริส (Rosalind Morris) ได้ชี้ให้เห็นว่ารูปภาพมีความสามารถในการประกอบสร้างความรู้สึกร่วม โดยศึกษาการเผยแพร่รูปภาพเหตุการณ์พฤษภาคม 2535 พบว่ารูปภาพมีความสามารถในการกระชักระยะห่างของพื้นที่ ส่งผลให้ความรุนแรงที่เกิดขึ้นในกรุงเทพฯ สั่นสะเทือนไปถึงเชียงใหม่ อีกทั้งสร้างความรู้สึก “บาดใจ” จากภาพความ

รุนแรง และทำให้มวลชนในเชียงใหม่เกิดความรู้สึกร่วมต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจนนำไปสู่การเคลื่อนไหวทางการเมือง (Morris, 1998)

จากการที่พระบรมฉายาลักษณ์เป็นวัตถุอันปรากฏทุกหนแห่งในสังคมไทย มอร์ริสเห็นว่าการผลิตซ้ำพระบรมฉายาลักษณ์เป็นมากกว่าการผลิตซ้ำวัตถุ เพราะทุกครั้งที่รูปของพระมหากษัตริย์ถูกผลิตซ้ำ สิทธิอำนาจของความเป็นกษัตริย์ได้ถูกผลิตซ้ำตามไปด้วย การผลิตซ้ำที่ว่านี้ไม่ได้ทำให้รูปภาพมีความศักดิ์สิทธิ์จากสิทธิอำนาจของกษัตริย์ ในทางกลับกัน เป็นกษัตริย์เสียเองที่เพิ่มสิทธิอำนาจไปตามการผลิตซ้ำของรูป กล่าวได้ว่ายิ่งพระบรมฉายาลักษณ์ถูกผลิตออกเป็นจำนวนมาก (mass production) สิทธิอำนาจของกษัตริย์ยิ่งเพิ่มขึ้นมากตาม มอร์ริสเห็นว่าการคงอำนาจของสถาบันกษัตริย์หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ. 2475 เป็นผลมาจากพลังของภาพ (power of images) และสื่อสารมวลชน (mass media) ที่ผลิตซ้ำอำนาจของกษัตริย์เรื่อยมา (Morris, 1998, pp. 357-362)

ภาพถ่ายจึงเป็นเทคโนโลยีที่สัมพันธ์กับอำนาจ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอำนาจของกษัตริย์ ในอดีตกษัตริย์ต้องซ่อนเร้นพระองค์จากการถูกมองเห็นเพื่อรักษาสถานะ “ปรากฏทุกแห่งหน” (ubiquity) การระบุตำแหน่งแห่งที่ของกษัตริย์สลายสถานะดังกล่าว การบ่งชี้ตำแหน่งของกษัตริย์จึงเป็นสิ่งต้องห้าม ในทางตรงกันข้าม รูปถ่ายเป็นเครื่องมือที่ใช้สลายข้อจำกัดของการปรากฏทุกหนแห่ง เทคโนโลยีภาพถ่ายและสื่อสารมวลชนได้ทำให้กษัตริย์สามารถปรากฏพระองค์ได้ทุกหนแห่งพร้อมกัน (Morris, 2009, pp. 136-138)

ฐานทางทฤษฎีหนึ่งของมอร์ริสรับมาจากงานของหลุยส์ มาเร็ง (Louis Marin) ที่ศึกษารูปภาพของกษัตริย์ในงานที่มีชื่อว่า *Portrait of the King* (1988) ซึ่งให้เห็นถึงพลังของภาพตัวแทน (representation) ในภาพบุคคล (portrait) เขาเห็นว่าการผลิตซ้ำภาพตัวแทนเป็นการนำเสนอขึ้นใหม่ (re-representation) ที่ครอบคลุมไปถึงการผลิตซ้ำพลังอำนาจ (power) ทำให้ภาพตัวแทนของกษัตริย์ในรูปภาพสามารถทำให้ผู้ชมได้มองเห็น “การปรากฏอยู่” (presence) ของกษัตริย์ได้อย่างเสมือนจริง งานชิ้นนี้เสนอให้เห็นการเคลื่อนของอำนาจจากร่างกายไปสู่สัญลักษณ์ (symbol) หรือก็คือภาษา (Marin, 1988, pp. 3-15) ด้วยเหตุนี้ ภาพของกษัตริย์จึงต่างไปจากภาพของสามัญชนทั่วไป และมีพลัง (force) ที่จะกระทำการใด ๆ ไปสู่ผู้รับชม จากสถานะความเป็นตัวแทนของการปรากฏอยู่ของกษัตริย์

อย่างไรก็ตาม แม้ว่ามอร์ริสจะมองว่าพระบรมฉายาลักษณ์ผลิตซ้ำสิทธิอำนาจผ่านทฤษฎีนี้ แต่ด้านหนึ่งสิทธิอำนาจมิได้กระจายออกอย่างเท่าเทียมกัน อำนาจต้องการความจริงแท้ (authenticity) ประกอบด้วย จึงทำให้ผู้ชุมนุมในเหตุการณ์พฤษภาคม 2535 ที่ใช้พระบรมฉายาลักษณ์ประกอบการชุมนุมไม่ได้รับการคุ้มครองจากความรุนแรงที่เกิดขึ้น ตรงกันข้าม กลับเป็นการ

ปรากฏพระองค์ทางโทรทัศน์ของในหลวงรัชกาลที่ 9 ที่ยุติเหตุการณ์รุนแรงดังกล่าวลง (Morris, 2009, pp. 136-147) จะเห็นได้ว่า คุณลักษณะของภาพตัวแทนไม่ได้กระจายอำนาจของสิ่งที่ผลิตซ้ำออกไปอย่างสมบูรณ์และทั่วถึง ความเชื่อที่ว่าความศักดิ์สิทธิ์ของพระบรมฉายาลักษณ์จะช่วยคุ้มครองจึงไม่ประสบผลเป็นรูปธรรม

งานกลุ่มนี้ในด้านหนึ่งเสนอความหลากหลายทางปฏิบัติของความสัมพันธ์ระหว่างมวลชนกับสถาบันกษัตริย์ และอีกด้านหนึ่งก็ตอกย้ำบทบาทของพุทธศาสนาและความเชื่อเรื่องผู้ปกครองที่กำกับองค์ความรู้เกี่ยวกับสถาบันกษัตริย์เอาไว้ หากแต่ว่า ความเชื่อด้านศาสนาพุทธและความเชื่อเรื่องสถานะของสถาบันกษัตริย์มิใช่เพียงปัจจัยเดียวที่ส่งเสริมและกำกับลักษณะของความสัมพันธดังกล่าว

อนุสรณ์ อุณโณได้แสดงให้เห็นว่า กรอบคิดของศาสนาพุทธมิใช่ปัจจัยที่สร้างความสัมพันธ์ระหว่างมวลชนกับสถาบันกษัตริย์ให้เกิดขึ้นเสมอไป ผู้คนต่างศาสนา เช่น มุสลิม ซึ่งมีพระเจ้าเป็นองค์อธิปัตย์เพียงหนึ่งเดียว ก็มีกลวิธีในการผสมผสานความขัดแย้งทางความเชื่อและอุดมการณ์ของตนให้กลมกลืนกับรัฐไทยและสถาบันกษัตริย์ (Anusorn, 2011) ขณะที่ปีเตอร์ แจ็คสัน (Peter Jackson) ก็เห็นว่า ในโลกสมัยใหม่กลไกของศาสนาและความเชื่อมิได้ส่งเสริมสถานะของสถาบันกษัตริย์เพียงอย่างเดียว แต่สื่อสมัยใหม่ (mass media) และการทำให้เป็นสินค้า (commodification) ตามหลักเสรีนิยมใหม่ (neoliberalism) รวมถึงกฎหมายหมิ่นพระบรมเดชานุภาพที่เข้มข้น มีส่วนทำให้บารมีและออร่า (aura) ของพระมหากษัตริย์เพิ่มพูนขึ้นด้วย (Jackson, 2009)

วรรณกรรมกลุ่มนี้บ่งชี้ลักษณะสำคัญสองประเด็นเมื่อกล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างมวลชนกับสถาบันกษัตริย์คือ 1) ความสัมพันธ์ที่มวลชนมีต่อสถาบันกษัตริย์วางอยู่บนฐานขององค์ความรู้และความเชื่อที่มีต่อสถาบันกษัตริย์ ซึ่งดำเนินการผ่านวิถีทางการมองเห็นสถาบันกษัตริย์บนบริบทต่าง ๆ ผ่านจักรวาลทัศน์ (หรือโครงสร้าง) 2) หากแต่ว่า ปัจเจกหรือมวลชนแต่ละกลุ่มแสดงออกถึงความสัมพันธ์ต่อสถาบันกษัตริย์กลับมีรูปแบบที่แตกต่างหลากหลายแฝงอยู่ ฉะนั้น งานกลุ่มนี้จึงแสดงให้เห็นปฏิบัติการทางสังคมวัฒนธรรมของมวลชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านมุมมองที่พวกเขามีต่อสถาบันกษัตริย์ ผ่านการศึกษาบนช่วงเวลาหนึ่ง ๆ (synchronic) หรือบนบริบททางสังคมวัฒนธรรมที่จำเพาะ เช่น พิธีกรรม หรือปรากฏการณ์ทางการเมือง

การทำงานกลุ่มนี้ได้ชี้ให้เห็นบทบาทของพระบรมฉายาลักษณ์ ในฐานะสื่อกลางที่เชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างมวลชนและสถาบันกษัตริย์เข้าด้วยกัน วิทยานิพนธ์ชิ้นนี้จะศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมวลชนกับพระบรมฉายาลักษณ์ในบริบททั่วไปภายในบ้านของมวลชน (จากคำว่า “รูปที่มีทุก

บ้าน”) โดยไม่จำกัดช่วงเวลาไว้เพียงเหตุการณ์หนึ่งเหตุการณ์เดียว และหันมาให้ความสำคัญกับปฏิบัติการที่มีต่อพระบรมฉายาลักษณ์ภายในบ้านของผู้คน

1.5 มานุษยวิทยากับการศึกษารูปถ่าย

ทฤษฎีสำคัญที่มักนำมาใช้ประกอบการศึกษารูปถ่ายมาจากข้อเสนอของโรล็อง บาร์ตส์ (Roland Barthes) ที่พยายามทำความเข้าใจความสัมพันธ์ส่วนบุคคลระหว่างรูปถ่ายกับผู้รับชม สำหรับบาร์ตส์ นัยการสะท้อนความจริงของรูปถ่ายมิได้สะท้อนออกมาในเชิงของภาพตัวแทน (representation) แต่ว่ารูปถ่ายคือความจริงอันปรากฏขึ้นต่อหน้าเลนส์ ด้วยเหตุนี้ รูปถ่ายจึงไม่ต้องการตัวอ้างอิง (referent) เหมือนรูปสัญลักษณ์ เพราะสารัตถะของรูปถ่าย (noeme) คือการเกิดขึ้นมาแล้ว (that-has-been) และได้เกิดขึ้นจริง (ก่อให้เกิดการเก็บภาพขึ้นได้) (Barthes, 1981, pp. 76-77)

แม้รูปถ่ายจะสะท้อนความจริงที่เคยปรากฏ แต่การมองรูปถ่ายหนึ่งรูปก็แฝงไว้ด้วยความแตกต่างทางความรู้สึก บาร์ตส์จำแนกการรับรู้สิ่งที่อยู่ในรูปออกเป็นสองส่วน ได้แก่ “studium” ความหมายที่ทุกคนมองเห็นเหมือนกัน รับรู้ตรงกัน เข้าใจได้เองโดยไม่ต้องคิดตีความ และ “punctum” คือความหมายจำเพาะซึ่งอิงกับประสบการณ์ชีวิตของปัจเจก เป็นรายละเอียดหรือเศษเสี้ยวที่ผู้ชมไม่อาจละสายตาจนเรียกได้ว่าเห็นแล้วรู้สึกถึงความ “บาดตา”¹ ส่งผลให้ punctum ของแต่ละคนแตกต่างกันไม่เหมือนกัน (Barthes, 1981, pp. 25-26) เพราะบาร์ตส์พัฒนาทฤษฎีจากความรู้สึกส่วนตัวต่อมารดาที่จากไป เขาจึงเห็นว่าประสบการณ์ในการรับชมภาพชนิดเดียวกันของแต่ละบุคคลย่อมไม่เหมือนกัน และนี่เป็นประเด็นสำคัญทางทฤษฎี คือชี้ชวนให้หันมาสนใจความสัมพันธ์ระหว่างคนกับรูปภาพในระดับส่วนตัว และประสบการณ์ของการมองเห็นในสิ่งเดียวกันหรือภาพถ่ายเดียวกันของแต่ละบุคคล

การวิเคราะห์รูปภาพของบาร์ตส์เป็นความพยายามอธิบายรูปภาพผ่านวิธีคิดแบบสัญศาสตร์โครงสร้าง ซึ่งถูกพัฒนาเพิ่มเติมภายหลังด้วยการพิจารณารูปภาพในฐานะ “วัตถุ” เพราะทฤษฎีชีวิตมนุษย์สัมพันธ์กับสรรพสิ่งรอบ ๆ ตัว สรรพสิ่งเหล่านั้นก็ย่อมมีผลต่อสังคมวัฒนธรรม การศึกษาทางสังคมศาสตร์จึงไม่อาจละเลยวัตถุได้ (Miller, 2005, pp. 4-7) รูปภาพเองก็ถือเป็นวัตถุที่เชื่อมโยงกับสังคมวัฒนธรรมเช่นกัน โดยเอลิซาเบธ เอ็ดเวิร์ดส์ (Elizabeth Edwards) และเจนิส ฮาร์ท (Janice

¹ คำว่า punctum ในภาษกรีกมีความหมายว่าบาดแผล (trauma) บาร์ตส์ใช้ในลักษณะที่ว่า เมื่อผู้ชมจ้องมองไปยัง punctum จะรู้สึกถูกเสียดแทงราวกับถูกเสียบจากลูกธนู ทั้งนี้ ความหมายภาษาไทย สายัณห์ แดงกลมแปลว่า “ภาพบาดตา” (สายัณห์, 2551)

Hart) มองว่า รูปภาพมีมิติมากกว่าแค่ความเป็น “รูป” (image) รูปภาพมีสถานะทาง “กายภาพ” อยู่ด้วย (physical object) (Edwards and Hart, 2004, p. 1) การศึกษารูปภาพจึงต้องพิจารณามิติด้านวัตถุเพิ่มเติม โดยวิทยานิพนธ์จะให้ความสำคัญกับพระบรมฉายาลักษณ์ในเชิงวัตถุ (กายภาพ) มากกว่าภาพตัวแทน

วิธีการศึกษาวัตถุในทางมานุษยวิทยาแนวทางหนึ่งคือ การมองวัตถุในฐานะ “สิ่งมีชีวิต” เช่นเดียวกับมนุษย์ ด้วยความที่วัตถุเองก็เป็นส่วนหนึ่งภายใต้ระบบสังคมวัฒนธรรม วัตถุก็มีการประกอบสร้างและพัฒนา “อัตลักษณ์” (identity) ของตนขึ้นมา วัตถุจึงมีชีวิตเป็นของตนเองเฉกเช่นมนุษย์ โดยอาศัยการศึกษาวงจรการไหลเวียนของวัตถุนั้น ๆ ภายในสังคมวัฒนธรรม (Hoskins, 2006)

งานสำคัญสองชิ้นที่เป็นต้นทางความคิดเรื่องบทบาทของวัตถุในยุคแรกเริ่มมาจากแนวคิดของอรชุน อับปาตูรย์ (Arjun Appadurai) และอิกอร์ โคพิทอฟ (Igor Kopytoff) ที่เห็นว่าบรรดาสินค้าทั้งหลาย (commodities)¹ ล้วนมีชีวิตไม่ต่างไปจากมนุษย์ สิ่งที่เรียกว่า “คุณค่า” (value) ของสินค้าเป็นสิ่งที่สะสมขึ้นจากวงจรของการแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจ (Appadurai, 1986, p. 3) ฉะนั้น คุณค่าในวัตถุจึงมีที่มาไม่ต่างกับในมนุษย์ คือสะสมขึ้นจากความหมายและสร้างตัวตนขึ้นจากโครงข่ายความสัมพันธ์ภายในสังคมวัฒนธรรม ขณะเดียวกัน การเคลื่อนตัวหรือ “การใช้ชีวิตภายในสังคม” เริ่มตั้งแต่การเกิด (ถูกผลิต) การคงอยู่ในวงจรเศรษฐกิจ และการเคลื่อนย้ายผ่านระบบการแลกเปลี่ยน ถือเป็นกระบวนการประกอบสร้างสถานะของตัววัตถุขึ้นผ่านการถูกให้ความหมาย (Kopytoff, 1986)

ทั้งสองแนวคิดของอับปาตูรย์และโคพิทอฟสร้างทฤษฎีผ่านฐานคิดเรื่องสินค้า ทำให้ประเด็น “คุณค่า” กลายมาเป็นเป้าหมายหลักของการทำความเข้าใจวัตถุ อย่างไรก็ตาม วิธีคิดที่ว่าโครงข่ายของการแลกเปลี่ยนคือพื้นที่ประกอบสร้างความหมายของวัตถุ ได้ทำให้วัตถุเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในโครงข่ายสังคมวัฒนธรรม มีปฏิสัมพันธ์ร่วมกับชีวิตของมนุษย์ อับปาตูรย์กล่าวว่า การเมือง (politics)² คือสิ่งที่เชื่อมโยงคุณค่าและการแลกเปลี่ยนในชีวิตทางสังคมของสินค้า (Appadurai, 1986, p. 57) คำถามสำคัญข้อหนึ่งของเขาจึงเป็นคำถามว่า ทำไมสินค้าจึงเป็นที่ต้องการ (demand)

¹ ทั้งสองบทความเลือกใช้คำว่า “สินค้า” มิใช่ “วัตถุ” และอธิบายแนวคิดเรื่องคุณค่าผ่านระบบการแลกเปลี่ยนเชิงเศรษฐกิจเป็นหลัก การศึกษาวัตถุภายหลังได้ขยายขอบเขตของการศึกษาให้กว้างขึ้นกว่าทฤษฎีของทั้งคู่ อย่างไรก็ตาม อาจกล่าวได้ว่าทั้งสองบทความเป็นงานที่บุกเบิกทฤษฎีและวิธีวิทยาในการศึกษาวัตถุสิ่งของ ด้วยการสถาปนาวัตถุให้เป็นศูนย์กลางของการศึกษา และมีสถานะไม่ต่างไปจากสิ่งมีชีวิตอย่างมนุษย์

² อับปาตูรย์นิยามว่า เขากำลึงกล่าวถึงคำว่าการเมืองในมิติของความสัมพันธ์ การถือครอง และการปะทะ ทางอำนาจแบบกว้าง ๆ

และถ้าความต้องการมาจากความปรารถนา (desire) อะไรทำให้เกิดความปรารถนา (Appadurai, 1986, p. 29) คำตอบและคำอธิบายของคำถามเหล่านี้จะได้อาจมาจากการพิจารณามิติทางสังคมวัฒนธรรมที่สร้างความเป็นสินค้าขึ้นมา ดังนั้น แม้วัตถุจะไม่สามารถสนทนาได้ แต่เราสามารถทำความเข้าใจชีวิตของวัตถุได้จากการศึกษาโครงข่ายความสัมพันธ์ที่วัตถุเข้าไปใช้ชีวิตอยู่ (Kopytoff, 1986, p. 66)

การมองวัตถุว่ามีชีวิตได้สร้างประเด็นสำคัญในการศึกษาเพิ่มขึ้นมาคือ การพิจารณา “ความเป็นผู้กระทำการของวัตถุ” (agency) นักมานุษยวิทยาอย่างอัลเฟรด เจล (Alfred Gell) พยายามหลีกเลี่ยงการอธิบายวัตถุด้วยการตีความเชิงสัญลักษณ์ และหันมาองความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับวัตถุว่า เป็นเรื่องของระบบการกระทำ (system of action) เป็นการนิยามวัตถุให้เป็นสิ่งที่สามารถกระทำการให้เกิดผลในสังคมวัฒนธรรมขึ้นมาได้ (Gell, 1998, p. 6) เพราะเหตุนี้ เจลจึงมองวัตถุในฐานะสิ่งที่ถูกกระทำโดยมนุษย์ให้เกิดความหมายขึ้นมา พร้อมกับการมองวัตถุที่สามารถกระทำการกลับไปยังมนุษย์ได้เช่นกัน ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และวัตถุจึงเป็นความสัมพันธ์ที่อาศัยความเป็นผู้กระทำการของกันและกันในการก่อให้เกิดเหตุและผลทางสังคมขึ้น

สำหรับนิยามของความเป็นผู้กระทำนั้น เจลอธิบายว่า “ความเป็นผู้กระทำคือ สิ่งซึ่งก่อให้เกิดผลตามมา” และ “เกิดขึ้นจากเจตจำนงหรือความตั้งใจของผู้กระทำ มิใช่จากเหตุทางธรรมชาติ” นอกจากนี้ เขายังนิยามคำว่าผู้กระทำให้จำเพาะขึ้นอีก ด้วยการใช้คำว่า “ผู้กระทำทางสังคม” (social agent) หมายถึง “การกระทำอันก่อรูป [ของความเป็นการกระทำ] ขึ้นมาจากเงื่อนไขทางสังคม (social terms)” (Gell, 1998, pp. 16-17) ฉะนั้น การกระทำตามความหมายของเจลจึงเป็นการกระทำที่อยู่ภายใต้ความหมายและบริบททางสังคมวัฒนธรรม โดยนิยามให้ผู้กระทำคือสิ่งที่มีศักยภาพในการกระทำใด ๆ แก่อีกสิ่งหนึ่ง เช่น มนุษย์กระทำต่อสิ่งของ หรือวัตถุกระทำต่อมนุษย์

สุดท้ายแล้ว วัตถุสำหรับเจลมิใช่สิ่งที่เป็นเอกเทศ วัตถุก่อตัวขึ้นในฐานะส่วนหนึ่งของสังคม วัตถุมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงร่วมกับสรรพสิ่งอื่น ๆ เสมอ (Gell, 1998, pp. 153-154) เช่นเดียวกับข้อเสนอของอับปาตูร์ริยและโคพิทอฟ วัตถุเป็นสิ่งที่ก่ออัตลักษณ์ของตัวเองขึ้นจากการผลิตของระบบสังคมวัฒนธรรม การศึกษาวัตถุจึงเป็นการศึกษาสังคมและวัฒนธรรมแบบองค์รวมไปในตัว

การเคลื่อนออกจากการตีความความหมายที่อยู่ในรูปมาสู่วัตถุได้ปรับเปลี่ยนวิธีพิจารณาและวิธีวิทยาในการศึกษารูปภาพ คือหันมาศึกษาการใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันระหว่างรูปภาพและมนุษย์ ทำให้งานศึกษาเกี่ยวกับรูปภาพในเชิงวัตถุวัฒนธรรมระบุชัดเจนว่า การมองเห็นไม่ได้ทำงานผ่าน “ดวงตา” เพียงอย่างเดียว หากแต่ “ปฏิบัติการ” (practices) ที่มีมนุษย์มีต่อรูป (images) (ซึ่งรวมไปถึงวัตถุที่บรรจุรูปเอาไว้) ล้วนมีผลต่อวิถีทางในการมองเห็นสิ่งที่ประกอบขึ้นเป็นรูปภาพ กล่าวอีกอย่าง

คือ กรอบโครงสร้างสังคมวัฒนธรรมมีส่วนกำหนดวิถีทางการมองเห็น (Edwards, 2012; Harris, 2004; Pinney, 1997, p. 106; 2004, pp. 8-9; Strathern, 2013)

สำหรับวิธีการศึกษารูปภาพในทางมานุษยวิทยานั้น คริสโตเฟอร์ พินนีย์ (Christopher Pinney) ได้ศึกษาวิถีทางการมองเห็นและความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับรูปในอินเดีย (photographic practices) พินนีย์ชี้ว่า อินเดียมีจักรวาลทัศน์เกี่ยวกับการมองที่เรียกว่า “darshan” อันหมายถึงการมองและถูกจ้องมองโดยเทพเจ้า (deity) และยังพ้องกับความหมายของความแจ่มชัด ความรู้ หรือปรัชญา ทำให้วัฒนธรรมการมองแบบฮินดูผสานสายตาเข้ากับผัสสะกายภาพ การมอง/ถูกมองเปรียบได้กับการสัมผัส/ถูกสัมผัส (Pinney, 1997, p. 106, 109, 2004, pp. 8-9) จักรวาลทัศน์นี้ได้ส่งผลให้ชาวอินเดียสามารถเข้าถึงเทพเจ้าได้ผ่านรูปภาพรูปเขียน มากไปกว่านั้น การจ้องมองไปยังรูปภาพยังไม่ได้จำกัดอยู่แค่เพียงการเข้าถึงเทพเจ้า แต่ยังมีส่วนในการเข้าถึงอัตลักษณ์ความเป็นบุคคล ผ่านสิ่งที่เขาเรียกว่า “สุนทรียะความเป็นอินเดีย” (Indian aesthetic) ซึ่งเป็นสุนทรียะที่สัมพันธ์กับการเสพย์รูปภาพ และการเข้าถึง “ความจริง” ที่ต่างไปจากโลกตะวันตก

อาจกล่าวได้ว่า สุนทรียะของการเสพย์ภาพคือการเล่นกับการผลิตและบริโภค ในการศึกษาปฏิบัติการเกี่ยวกับรูปภาพร่วมสมัยในอินเดีย พินนีย์แสดงให้เห็นกระบวนการจัดการกับ “ตัวตน” ของผู้คนผ่านการ (ถูก) ถ่ายภาพ ห้องถ่ายภาพ (studio) กลายมาเป็นห้องแห่งความฝันที่ผู้ใช้แต่งเติมประกอบสร้างตัวตนอย่างเพ้อฝัน (เช่น การแต่งกายหรือใช้วัตถุอุปกรณ์ตกแต่งประกอบการถ่าย) กระบวนการถ่ายรูปที่ สุดแล้วคือการถ่ายโอนจินตนาการสู่ความเป็นจริง (Pinney, 1997, pp. 108-209) ด้วยมโนทัศน์ของการมองที่เทียบเท่ากับการสัมผัส การชมภาพจึงเป็นวัฒนธรรมสำคัญที่คนอินเดียใช้ในการเข้าถึงสัจจะบางประการอย่าง “เทพเจ้า” หรือ “ตัวตน”

นอกจากนี้ พินนีย์ยังเสนออีกว่า การดิ้นรนต่อสู้กับเจ้าอาณานิคมของอินเดียผ่านภาพเขียนนั้น รูปถ่ายสามารถเป็นได้มากกว่าแค่ภาพตัวแทน (representation) ก็คือรูปถ่ายมีความหมายและอำนาจเป็นของตัวเอง เขาจึงเลือกที่จะแสดงให้เห็นว่ารูปภาพกระทำการทางประวัติศาสตร์อย่างไร และชวนให้หันมามองรูปถ่ายในฐานะอิทธิพลสำคัญของการก่อความรู้สึกหรือประสบการณ์ส่วนตัวซึ่งกระทบต่อการก่อตัวของประวัติศาสตร์ (Pinney, 2004, p. 8) กล่าวคือกลับหัวกลับหางความสัมพันธ์จากการมองว่ารูปภาพเป็นผลผลิตหรือภาพตัวแทนของประวัติศาสตร์ มาสู่ข้อเสนอว่ารูปภาพคือสิ่งที่สร้างประวัติศาสตร์ แนวคิดเช่นนี้ชวนให้พิจารณาบทบาทของรูปภาพในฐานะผู้กระทำการทางประวัติศาสตร์แทนที่จะเป็นแค่หลักฐาน ในแง่นี้ ประวัติศาสตร์ก็เป็นอีกหนึ่งปัจจัยที่คนอินเดียเข้าถึงได้จากรูปภาพ

งานของพินนีย์ย้ำชัดถึงศึกษารูปภาพโดยให้ความสนใจกับพื้นที่ส่วนบุคคล และผลกระทบในระดับชีวิตประจำวัน (Pinney, 1997, pp. 8-10)

อีกชั้นหนึ่งเป็นงานของคาร์เรน แสตรสเลอร์ (Karen Strassler) ที่ศึกษาวัฒนธรรมการถ่ายรูปชมรูปในอินโดนีเซีย โดยแสดงให้เห็นว่าภาพถ่ายไม่ใช่สื่อกลางในการเสนอความจริงอย่างเป็นเอกภาพเสมอไป หากแต่ความหมายของภาพถ่ายสามารถหักเห (refracted) ไปตามความสัมพันธ์ระหว่างผู้ชมกับภาพ การถ่ายรูปและชมภาพจึงเป็นกิจกรรมที่ผู้กระทำสามารถก้าวข้ามอำนาจที่ควบคุมความหมายได้ (Strassler, 2010, pp. 23-28) ความหมายส่วนตัวจึงกลายมาเป็นส่วนวิเคราะห์สำคัญ โดยชี้ให้เห็นว่า การหักเหของความหมายในปฏิบัติการทางการถ่ายภาพคือการแยกพื้นที่ของรัฐออกไปจากพื้นที่ส่วนบุคคล เป็นการจัดการความหมายของบุคคลผ่านรูปเพื่อก้าวข้ามความหมายหลักที่กำหนดโดยอำนาจรัฐ (Strassler, 2003, pp. 11-18, 437-438)

ความสำคัญของกระบวนการผลิตภาพถ่ายอีกประการหนึ่งคือ การใช้กล้องถ่ายรูปในฐานะวัฒนธรรมการจดบันทึก (culture of documentation) (Strassler, 2003, pp. 5-11, 2010, pp. 16-18) เพื่อทดแทนการจดบันทึกด้วยตัวอักษร ภายใต้บทบาทผู้ผลิตรูปภาพผ่านกล้องถ่ายรูป วัฒนธรรมและปฏิบัติการเกี่ยวกับรูปถ่ายคือการประกอบสร้างเจตนาเหตุส่วนบุคคล ทำหน้าที่ประกอบสร้างและรักษาความทรงจำมิให้ถูกลืมเลือน ไม่เพียงแค่นี้ ความหมายอันหักเหยังทำให้ผู้คนมีความเป็น “ประจักษ์พยานทางประวัติศาสตร์” (witnesses of history) คือสามารถรู้สึกเป็นส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์ได้โดยที่ปัจเจกไม่จำเป็นต้องอยู่ในเหตุการณ์จริงที่เคยเกิดขึ้น ผู้คนสามารถก้าวข้ามข้อจำกัดด้านเวลาและสถานที่เพื่อเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งในเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ได้เพียงแค่รับชมรูปภาพ (Strassler, 2010, pp. 208-249) ปฏิบัติการทางการถ่ายภาพจึงเป็นกระบวนการประกอบสร้างประวัติศาสตร์ในตัวเอง และการที่กิจกรรมการถ่ายภาพเป็นกิจกรรมยอดนิยมในระดับ “สมัครเล่น” (amateur) ช่างภาพสมัครเล่นเหล่านี้และกิจกรรมการถ่ายภาพที่เกิดขึ้นในระดับชีวิตประจำวัน ได้ทำให้ผู้คนสามารถฉีกตัวเองออกจากอำนาจรัฐและเขียนประวัติศาสตร์ของตัวเองขึ้นได้

นอกจากการชี้ชวนให้พิจารณามิติของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับรูปภาพรูปถ่ายแล้ว วรรณกรรมกลุ่มนี้ยังชี้ให้เห็นถึงบทบาทของวัตถุที่สามารถกระทำต่อชีวิตมนุษย์อีกด้วย ความสัมพันธ์ดังกล่าวจึงไม่จำกัดอยู่แค่เพียงการใช้รูปภาพเพื่อการมองเห็นเพียงอย่างเดียว หากแต่วัตถุอย่างรูปภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งรูปภาพที่สังคมวัฒนธรรมไทยให้ความหมายในฐานะสิ่งแทนสถาบันกษัตริย์อย่างพระบรมฉายาลักษณ์ ย่อมมีอิทธิพลต่อชีวิตของผู้คนไม่มากนักน้อย ไม่เพียงแค่นี้แม้วัตถุอย่างรูปภาพจะมีอิทธิพลต่อชีวิตมนุษย์ อีกด้านหนึ่ง รูปภาพก็เป็นวัตถุที่ผู้คนใช้ในการ “ประกอบสร้างความหมาย” ต่อชีวิตของพวกเขาเองผ่านปฏิสัมพันธ์ที่มีต่อรูปภาพในเชิงวัตถุ ดังนั้น วิทยานิพนธ์นี้จะศึกษาและพิจารณาพระบรมฉายาลักษณ์โดยเน้นไปที่มิติของความเป็นวัตถุทางวัฒนธรรม

1.6 คำถามวิจัยและกรอบทฤษฎี

ภายใต้สภาวะการณ์ที่สถาบันกษัตริย์ปรากฏเป็นส่วนหนึ่งเคียงข้างชีวิตของผู้คนในสังคมวัฒนธรรมไทยอย่างเข้มข้น และการเกิดขึ้นของปรากฏการณ์ “รูปที่มีทุกบ้าน” อันสะท้อนถึงการปรากฏในบ้านเรือนทุกหลังของพระบรมฉายาลักษณ์ วิทยานิพนธ์ฉบับนี้จะศึกษา “ปฏิบัติการของการครอบครองพระบรมฉายาลักษณ์ภายในบ้านเรือนของมวลชน”

เพื่อศึกษาถึงปฏิบัติการของการครอบครองพระบรมฉายาลักษณ์ กรอบทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษาครั้งนี้จึงอาศัยกลุ่มทฤษฎีปฏิบัติการในการทำความเข้าใจความสัมพันธ์ที่ผู้คนมีต่อพระบรมฉายาลักษณ์

ทฤษฎีปฏิบัติการของปีแอร์ บูร์ดิเยอ (Pierre Bourdieu) ได้ชี้ให้เห็นว่า ปฏิบัติการในชีวิตมนุษย์เป็นผลผลิตที่ก่อขึ้นจากโครงสร้างสังคมวัฒนธรรม เรียกว่า “ฮาบิตัส” (habitus) โดยเขาพยายามให้เป็นระบบที่มอบ “ความโน้มเอียงทางอุปนิสัย” (disposition) คอยทำการกำกับการแสดงออกทางพฤติกรรมโดยที่มนุษย์ไม่รู้ตัว (Bourdieu, 1977, p. 72) การกำกับการพฤติกรรมของโครงสร้างมีส่วนสำคัญในการกำหนดหลักการรับรู้เรื่องความเป็นธรรมชาติของมนุษย์ ก่อให้เกิดสามัญสำนึก (commonsense) สำหรับการเข้าใจโลกร่วมกันว่าต้องดำเนินไปเช่นไร เขาเรียกพื้นที่ของจักรวาลนี้ว่า “doxa” อันหมายถึง “ธรรมชาติและโลกทางสังคมอันปรากฏเป็นหลักฐานของตัวมันเอง” (self-evident) มีลักษณะสำคัญคือ “ดำเนินไปโดยไม่มีคำอธิบายเพราะไม่มีที่ไปที่ไป” (goes without saying because it comes without saying) ไม่มีใครตระหนักถึงและไม่มีใครตั้งคำถามเป็นจักรวาลส่วนที่ไร้การโต้แย้ง/ถกเถียง (universe of the undiscussed/undisputed) จนเป็นส่วนก่อให้เกิดความเข้าใจผิด ๆ (misconception) (Bourdieu, 1977, pp. 164-171)

โครงสร้างดังกล่าวเองก็ไม่มี ความคงเส้นคงวานัก แม้จะมีอิทธิพลและอำนาจในการกำกับวิถีชีวิตของผู้คน แต่ก็มีได้หมายความว่า จะเป็นการกำกับที่เบ็ดเสร็จสมบูรณ์ เพราะเป็นแค่การมอบความโน้มเอียงเท่านั้น โครงสร้างของการกำกับสามารถเปลี่ยนแปลงไปพร้อม ๆ กับรักษาแกนโครงสร้างเดิมเอาไว้ด้วย ซึ่งเป็นผลจากการผลิตซ้ำของผู้กระทำภายในโครงสร้างที่ก่อรูปขึ้นจากรยะเวลาของปฏิบัติการในโครงสร้างที่สะสมขึ้นมาอย่างยาวนาน (Bourdieu, 1977, pp. 72, 78-87)

อาจกล่าวได้ว่า การกล่าวถึงฮาบิตัสในมิติข้างต้น เป็นการสร้างคำอธิบายต่อปฏิบัติการทั่วไปอย่างกว้าง ๆ ในระดับปัจเจกบุคคล และกลุ่มทางสังคม (Bourdieu, 1977; สุนีย์, 2548) ความโน้มเอียงทางอุปนิสัยในระดับชนชั้นได้ถูกขยายความเพิ่มเติมจากการศึกษา “รสนิยม” (taste) ของกลุ่มทางสังคมต่าง ๆ ในฝรั่งเศส ในแง่นี้ ปฏิบัติการของมวลชนจึงถูกจำแนกแยกย่อยออกไปอีก โดย

อาศัย “ชนชั้น” และ “ทุนทางวัฒนธรรม” (cultural capital) เข้ามาจำแนก (Bourdieu, 1984) ด้วยเหตุดังนี้ สิ่งที่เราเรียกว่า อุปนิสัย หรือรสนิยม ก็ยังได้ถูกกำกับเอาไว้ด้วยอีกหนึ่งปัจจัยคือ ตำแหน่งแห่งที่ทางสังคม ซึ่งไม่เท่าเทียมและแตกต่างกันออกไปในแต่ละชนชั้น

ข้อเสนอของบูร์ดิเยอจึงเป็นการเสนอให้หันมาพิจารณา “โครงสร้างทางสังคมวัฒนธรรม” ในฐานะกลไกทางอำนาจที่กำกับ/แฝงฝังพฤติกรรมของผู้คนไว้โดยไม่ตระหนักรู้ถึงเบื้องหลังของการกระทำ กล่าวได้ว่า ปฏิบัติการของมนุษย์เป็นสิ่งที่ถูกกำหนดไว้โดยโครงสร้าง ทฤษฎีของบูร์ดิเยอจึงสร้างขึ้นเพื่ออธิบายการทำงานของโครงสร้าง และกระบวนการในการกำกับปฏิบัติการของผู้คนภายใต้โครงสร้าง

ส่วนปฏิบัติการของผู้คนภายใต้การกำกับของอำนาจที่ครอบงำไว้ได้ถูกให้ความสำคัญโดยมิเชล เดอ แซคโท (Michel de Certeau) (1984) ที่เริ่มด้วยการกล่าวว่า ในความเข้าใจของคนทั่วไป เป็นที่เข้าใจกันว่าชีวิตมนุษย์ถูกกำกับไว้โดยระบบระเบียบ (de Certeau, 1984, p. xi) เดอ แซคโทได้แย้งข้อสันนิษฐานดังกล่าวด้วยการเสนอให้หันมาศึกษาการใช้งาน/การบริโภค (usage/consumption) ที่เกิดขึ้นทั่วไปในชีวิตประจำวัน เพื่อทำความเข้าใจปฏิบัติการที่เกิดขึ้นจริงในสังคมวัฒนธรรม

ขณะเดียวกัน มโนทัศน์เรื่องการใช้งาน/บริโภคในข้อเสนอของเดอ แซคโตนั้น ก็มีใจค่านิยามเรื่องการใช้งาน/บริโภคในความหมายทั่ว ๆ ไปที่มักใช้กัน การใช้งาน/บริโภคของผู้คนทั่วไปแฝงไว้ด้วยนัยของการ “ผลิต” และ “แย่งชิง” (poaching) ประกอบอยู่ (de Certeau, 1984, p. xii) ด้วยเหตุดังนี้ แม้สังคมวัฒนธรรมจะมีอำนาจนำที่กำกับแนวทางในการปฏิบัติการของผู้คนอยู่ ผู้คนภายใต้การกำกับก็มีได้ดำเนินชีวิตหรือปฏิบัติไปตามกรอบที่กำหนดแนวทางเอาไว้อย่างเคร่งครัด นัยของการแย่งชิงความหมายที่ปรากฏในปฏิบัติการของการใช้งาน/บริโภค ถือได้ว่าเป็นอาวุธของผู้ด้อยอำนาจ (weak) (de Certeau, 1984, p. xix)

สิ่งที่เดอ แซคโทสนใจในการศึกษาเรื่องปฏิบัติการในชีวิตประจำวันคือ สิ่งที่เขาเรียกว่า “วิถีทางในการดำเนินการ” (way of operating) หรือกล่าวอีกอย่างว่า “การกระทำ” (doing things) อันปรากฏโดยทั่วไป เช่น วิธีการเดิน การอ่าน การผลิต การพูด เป็นต้น (de Certeau, 1984, p. xi, 30) หรืออาจนิยามได้อีกอย่างว่า หมายถึง แนวทาง/ระบบระเบียบในการใช้งาน โดยเขาแยกกระบวนการดังกล่าวออกเป็นสองส่วนหลักระหว่าง “ยุทธศาสตร์” (strategy) และ “อุบาย” (tactic)¹ (de Certeau, 1984, p. 34-42)

¹ ผู้เขียนเลือกแปลคำว่า “strategy” และ “tactic” เป็นภาษาไทยตามวิทยานิพนธ์ของ อาจินต์ ทองอยู่คง เรื่อง *แฟนบอล : ปฏิบัติการทางวัฒนธรรมของแฟนสโมสรฟุตบอลไทย* (2555)

สำหรับยุทธศาสตร์ เดอ แซคโทนิยามให้คำนี้หมายถึง การดำเนินการในด้านที่สัมพันธ์กับอำนาจ ซึ่งใช้ในการ “ผลิต” ปฏิบัติการเพื่อเป็นแนวทางในการกำกับบังการ เช่นสิ่งที่ประกอบสร้างโดย ภาคธุรกิจ (business) กองทัพ (army) เมือง (city) ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ (scientific institution) เป็นต้น หรือสรุปโดยสั้นได้ว่า หมายถึงสรรพสิ่ง หรือกิจกรรมที่ประกอบสร้างจากด้านของผู้มีอำนาจ เพื่อใช้จัดการ (manage) กับกลุ่มเป้าหมาย

ส่วนอุบายนั้น เดอ แซคโทนิยามเอาไว้ว่าหมายถึง ตำแหน่งแห่งที่ของผู้ด้อยอำนาจ หากนิยามให้ยุทธศาสตร์หมายถึง “ความเหมาะสม” (proper) สิ่งปรากฏในอุบายของผู้ด้อยอำนาจคือการกระทำอันตรงกันข้ามกับความเหมาะสมนั้น อุบายคือการจัดการ (manipulate) หรือผันแปร (divert) ความหมายอันเกิดจากการประกอบสร้างของอำนาจให้เป็นประโยชน์แก่ตนเอง

คำสำคัญที่ปรากฏบ่อยครั้งในงานของเดอ แซคโทคือคำว่า การแย่งชิง (poaching) ด้วยเหตุนี้ เมื่อกล่าวถึงปฏิบัติการหรือการใช้งาน/บริโภคของผู้คนในความหมายของเขา ผู้คนมีความสามารถในการจัดการ (manipulate) กับความหมายของปฏิบัติการที่เกิดขึ้นอยู่ตลอด ส่งผลให้สิ่งที่เรียกว่า การกำกับของอำนาจมิได้บังการปฏิบัติการของผู้คนได้อย่างสมบูรณ์ และกลับกลายเป็นว่า ผู้ด้อยอำนาจทำการฉกฉวยผลประโยชน์จากความหมายของการปฏิบัติการให้แก่ตนเอง

กรอบของการศึกษาที่ทฤษฎีปฏิบัติการของทั้งบูร์ดิเยอและเดอ แซคโทได้เสนอแนะไว้แห่งหนึ่งได้แสดงให้เห็นการปะทะกันระหว่างโครงสร้างสังคมวัฒนธรรมหรืออำนาจนำ ในฐานะปัจจัยที่มอบความโน้มเอียงทางอุปนิสัยให้แก่ปัจเจก กับปฏิบัติการที่เกิดขึ้นจริงและการจัดการกับความหมายภายใต้ระบบระเบียบที่กำกับปฏิบัติการของผู้คน ด้วยเหตุนี้ ภายใต้ความเข้มข้นของอุดมการณ์ กษัตริย์นิยมที่แทรกซึมเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งกับชีวิตทางสังคมของผู้คน ระบบระเบียบอันเคร่งครัดของประเพณีการเชิดชูสถาบันกษัตริย์ หรือกฎหมายอาญา มาตรา 112 วิทยานิพนธ์จะทำการศึกษาวิธีการจัดการกับความหมายของพระบรมฉายาลักษณ์ของมวลงชน หรือก็คือปฏิบัติการที่เกิดขึ้นจริงของการครอบครองพระบรมฉายาลักษณ์ ภายใต้สภาวะความเข้มข้นดังกล่าว

สำหรับหลักเกณฑ์ในการพิจารณาวิถีทางในการปฏิบัติการและความหมายที่เกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ที่ผู้คนมีต่อพระบรมฉายาลักษณ์นั้น จะอาศัยแนวทางการศึกษาวัตถุวัฒนธรรม (Edwards, 2012; Gell, 1998; Pinney, 1997; Strassler, 2010) ที่ชี้ให้เห็นว่า ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และวัตถุสามารถแสดงออกมาให้เห็นผ่านปฏิบัติการ เช่น การให้ความหมายกับภาพ การติดตั้งจัดวาง ความเป็นผู้กระทำและถูกกระทำ วิธีการเสพภาพ วิธีการผลิตภาพ เป็นต้น มาประกอบการทำความเข้าใจ

1.7 วิธีการศึกษา

สำหรับการเลือกสนามในการศึกษานั้น ผู้เขียนอาศัยข้อเสนอของจอร์จ มาร์คัส (George Marcus) ที่ชี้ให้เห็นว่า การศึกษาภาคสนามตามธรรมเนียมมานุษยวิทยาได้เปลี่ยนไปแล้ว ความเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมที่เกิดขึ้นบนโลกสมัยใหม่ ทำให้การทำงานชาติพันธุ์วรรณา (ethnography) มิได้จำกัดอยู่เพียงพื้นที่หนึ่งเดียวอีกต่อไป โดยเฉพาะอย่างยิ่ง จากบริบทของความเลื่อนไหลทางสังคม เช่น ความเป็นโลกาภิวัตน์ ที่ส่งผลให้เส้นแบ่งของความเป็นท้องถิ่นหรือความจำเพาะที่ไม่เหมือนสิ่งอื่นเปล่าเลื่อนลงไป (Marcus, 1995) เนื่องจากพระบรมฉายาลักษณ์ปรากฏทุกหนแห่งในสังคมวัฒนธรรมไทย ทั้งยังปรากฏผ่านสื่อหลากหลายรูปแบบ

ในส่วนพื้นที่ศึกษาหรือสนามของการศึกษาครั้งนี้ ผู้เขียนนิยามว่า เป็นการศึกษาแบบกึ่ง “หลายสนาม” (multi-sited ethnography) ทำการเก็บข้อมูลด้วยการ “เดินทาง” (Clifford, 1997) สัมภาษณ์ตามบ้านเรือนของผู้คนตามแห่งต่าง ๆ ในเขตพื้นที่กรุงเทพฯ และปริมณฑล ไม่มีขอบเขตจำเพาะเจาะจงตามโมทัศน์ความเป็นหมู่บ้านของนักมานุษยวิทยา เพราะสถานะของการปรากฏทุกหนแห่ง หรือทุกบ้านมีพระบรมฉายาลักษณ์ประดับไว้ สะท้อนลักษณะของความเป็นสากลในประเด็นศึกษา พื้นที่ที่จะใช้ศึกษาประเด็นพระบรมฉายาลักษณ์จึงไม่ถูกจำกัดไว้แห่งใดแห่งเดียว โดยหนึ่งในข้อเสนอทางวิธีวิทยาที่มาร์คัสสำรวจไว้ได้แก่ การติดตาม “วัตถุในการศึกษา” (follow the thing) โดยอาศัยการตามรอยวัตถุ อาทิ สินค้า ของกำนัล เงินตรา งานศิลป์ ทรัพย์สินทางปัญญา (intellectual property) เป็นต้น (Marcus, 1995, pp. 106-108) วัตถุศึกษาในวิทยานิพนธ์ชิ้นนี้คือพระบรมฉายาลักษณ์ แต่จะจำกัดความหลากหลายไว้ภายในพื้นที่บ้านเท่านั้น เพื่อจำกัดขอบเขตของการเก็บข้อมูลและคงประเด็นของการศึกษาไว้

ในส่วนของการเก็บข้อมูล ผู้เขียนใช้การสังเกตและสัมภาษณ์อย่างไม่เป็นทางการ เพราะว่าประเด็นเรื่องสถาบันกษัตริย์ถือเป็นเรื่องละเอียดอ่อน มีข้อจำกัดทางกฎหมายและประเพณี ทำให้เป็นเรื่องยากที่ผู้คนจะกล่าวถึงสถาบันกษัตริย์โดยตรงไปตรงมา หรือแตกต่างไปจากความรู้ความเข้าใจกระแสหลัก ด้วยเหตุนี้ ผู้เขียนจึงอาศัยการพูดคุยทั่ว ๆ ไปไม่เป็นทางการ เน้นให้ผู้ถูกศึกษาบอกเล่าเรื่องราวที่ต้องการเล่า แทนการสัมภาษณ์อย่างเป็นทางการหรือกำหนดแนวทางในการตั้งคำถาม เพื่อเป็นการหลีกเลี่ยงแนวโน้มของการระวังตัวทั้งจากผู้ศึกษาและผู้ถูกศึกษาในการให้ข้อมูล

ผู้ให้ข้อมูลถูกแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม ระหว่างผู้ให้ข้อมูลหลัก คือสามารถเข้าถึงรายละเอียดเชิงลึกได้ และผู้ให้ข้อมูลทั่วไป คือไม่สามารถเก็บข้อมูลเชิงลึกได้ ด้วยเหตุที่ว่า สายสัมพันธ์ระหว่างผู้ศึกษากับผู้ถูกศึกษามีได้มีความใกล้ชิดสนิทสนม (rapport) ในระดับที่จะพูดคุยลงลึกเรื่องสถาบันกษัตริย์ได้เสมอไป การเก็บข้อมูลและตีความคำตอบจะเน้นหนักไปที่การสังเกตพฤติกรรมที่ผู้คน

ปฏิบัติต่อพระบรมฉายาลักษณ์ เช่น สภาพแวดล้อมในบ้าน จำนวนพระบรมฉายาลักษณ์ วิธีการจัดวาง ประเภทของรูป ปฏิกริยาระหว่างสัมภาษณ์ เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม การเสด็จสวรรคตของในหลวงรัชกาลที่ 9 ได้ทำให้สถานการณ์ในการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้เปลี่ยนไปไม่น้อย จึงต้องมีการกล่าวถึงมิติของพระบรมฉายาลักษณ์ในประเด็นศึกษาอื่นเพิ่มเข้ามา วันที่ 13 ตุลาคม 2559 การเสด็จสวรรคตได้ส่งผลให้พื้นที่รอบ ๆ สนามหลวงและพระบรมมหาราชวังกลายเป็นพื้นที่ทางรัฐพิธี มีประชาชนจำนวนมากมารวมตัวกันเพื่อสักการะพระบรมศพ เหตุการณ์เช่นนี้ไม่ใช่สิ่งที่จะเกิดขึ้นบ่อยครั้งในสังคมไทย ผู้ศึกษาเลือกเก็บข้อมูลเพิ่มเติมจากพื้นที่แห่งนี้ โดยเข้าไปสังเกตอย่างมีส่วนร่วม (participant observation) ณ โรงพยาบาลศิริราช ในวันที่ 13 ตุลาคม 2559 และรอบ ๆ สนามหลวงกับพระราชวัง ตั้งแต่วันที่ 14 ตุลาคม 2559 เป็นต้นมา

การที่พื้นที่สนามหลวงและพื้นที่โดยรอบกลายเป็นศูนย์รวมของการหลั่งไหลเข้าไปสัมพันธ์กับสถาบันกษัตริย์ มีผู้คนเข้า-ออกพื้นที่แต่ละวันเป็นจำนวนมาก อีกหนึ่งวิธีการเก็บข้อมูลในงานชิ้นนี้มาจากการฟังผู้อื่นคุยกัน และอาศัยปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้เขียนกับมวลชนที่เกิดขึ้นอย่างบังเอิญระหว่างอยู่ในสนาม

เพื่อไม่ให้เป็นการออกนอกประเด็นศึกษาที่มีอยู่เดิม ผู้เขียนเน้นการศึกษาส่วนนี้ไปที่มิติทางสังคมวัฒนธรรมของพระบรมฉายาลักษณ์ภายในพื้นที่เป็นหลัก เฉกเช่นที่มาร์คัสเรียกว่า การติดตาม “คำเปรียบเปรย” (follow the metaphor) (Marcus, 1995, pp. 108-109) ซึ่งคำเปรียบเปรยในที่นี้คือ “การติดตามคำว่ารูปที่มีทุกบ้าน” โดยศึกษาในประเด็นของสิ่งที่นิยามให้เป็น “รูปที่มีทุกบ้าน” ได้ อันหมายถึงการผลิตและการเคลื่อนตัวเข้าสู่บ้านเรือนของพระบรมฉายาลักษณ์

นอกจากข้อมูลภาคสนาม วิทยานิพนธ์ชิ้นนี้ศึกษาข้อมูลประวัติศาสตร์จากเอกสารอย่างหนังสือวิชาการ หนังสือพิมพ์ และหนังสือเฉลิมพระเกียรติ เพื่อใช้ประกอบบริบทในการทำความเข้าใจความเป็นมาเป็นไปของความสัมพันธ์ระหว่างสังคมวัฒนธรรมไทยกับพระบรมฉายาลักษณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ประเด็นของการผลิตภาพตัวแทนและการจัดแสดงสถาบันกษัตริย์ให้ถูกมองเห็นบนสื่อสิ่งพิมพ์

สุดท้ายนี้ ชื่อของผู้ให้ข้อมูลทั้งหมดในวิทยานิพนธ์เล่มนี้เป็นนามสมมติ บทสนทนาจะถูกปรับแก้หรือเรียบเรียงบางประโยคให้เหมาะสมกับการนำเสนอแต่ละประเด็น รูปแบบความเป็นทางการของงานเขียนวิชาการ วัฒนธรรมประเพณีไทย และเพื่อปกป้องสิทธิของผู้ให้ข้อมูล

1.8 ข้อจำกัดในการศึกษา

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มุ่งศึกษาความสัมพันธ์ทางสังคมวัฒนธรรมระหว่างมวลชนชาวไทยกับสถาบันกษัตริย์ผ่านพระบรมฉายาลักษณ์ โดยพยายามที่จะก้าวข้ามงานกษัตริย์ศึกษาชิ้นอื่น ๆ ด้วยการศึกษากลุ่มคนกับผู้คนกลุ่มต่าง ๆ เพื่อทำความเข้าใจสภาพการณ์ที่ “เกิดขึ้นจริง” แทนที่การตีความเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ หรือประกอบสร้างคำอธิบายจากตำแหน่งแห่งที่อันห่างไกล

อย่างไรก็ตาม การศึกษาประเด็นเรื่องสถาบันกษัตริย์ในสังคมวัฒนธรรมไทยกลับเป็นไปด้วยข้อจำกัดมากมาย ที่เด่นชัดที่สุดคือ การชักชวนให้ผู้คนที่ต่าง ๆ ไป ซึ่งมีได้มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับผู้เขียนมากพอที่จะให้ข้อมูลได้ทุกเรื่อง ให้พูดเรื่องเกี่ยวกับความสัมพันธ์และความคิดเห็นที่ตนมีต่อสถาบันกษัตริย์ มากไปกว่านั้น ภายใต้ประเพณีไทยที่เชิดชูสถาบันกษัตริย์ และกฎหมายอาญา มาตรา 112 ก็ไม่เปิดช่องทางในการนำเสนอข้อมูลในแง่ต่าง ๆ อย่างตรงไปตรงมาเท่าไรนัก

นอกจากนี้ ข้อมูลที่ผู้เขียนเข้าถึงในภาคสนามจำนวนไม่น้อยมีที่มาจากบ้านเรือนในเขตกรุงเทพฯ และปริมณฑล ที่ถูกสร้างขึ้นในช่วงทศวรรษ 2530 โดยประมาณ ทำให้พื้นที่บ้านกลุ่มนี้มิได้มีความผูกพันกับสถาบันกษัตริย์ผ่านการเสด็จฯ เท่าไรนัก ส่งผลให้บ้านของผู้ให้ข้อมูลกลุ่มนี้มีความไม่เข้มข้นและห่างเหินจากบริบททางประวัติศาสตร์และพื้นที่ที่เคยเกี่ยวข้องกับสถาบันกษัตริย์

จากข้อจำกัดหลายประการ ข้อมูลและข้อเสนอทั้งหมดในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จึงขาดความลึกซึ้งและครอบคลุมต่อประเด็นความสัมพันธ์ระหว่างมวลชนชาวไทยกับพระบรมฉายาลักษณ์ แต่ถึงกระนั้น ภายใต้ข้อจำกัดดังกล่าว ผู้เขียนก็ยังหวังว่า วิทยานิพนธ์ฉบับนี้จะช่วยแสดงให้เห็น “ความหลากหลาย” ที่เกิดขึ้นจริงในสังคมวัฒนธรรมไทยอยู่บ้าง

1.9 โครงสร้างวิทยานิพนธ์

เนื้อหาในวิทยานิพนธ์ประกอบด้วย

บทที่ 1 กล่าวถึงประเด็นที่จะศึกษา ทบทวนวรรณกรรมกษัตริย์ศึกษากลุ่มต่าง ๆ เสนอแนวทางในการวิเคราะห์ตีความ และวิธีการที่ใช้เก็บข้อมูล

บทที่ 2 เป็นการศึกษาประวัติศาสตร์ของการผลิตภาพตัวแทนกระแสหลักของสถาบันกษัตริย์ เพื่อทำความเข้าใจเงื่อนไขและบริบททางช่วงเวลาภาพตัวแทนยอดนิยมได้ถูกผลิตขึ้นตลอดรัชสมัยของในหลวงรัชกาลที่ 9 และใช้เป็นข้อมูลในการคาดคะเนช่วงเวลาของการระดับพระบรมฉายาลักษณ์ผ่านชนิดของภาพตัวแทน โดยผู้เขียนแบ่งช่วงเวลาออกเป็น 4 ช่วง ได้แก่ 1) ช่วงต้นของการรื้อฟื้นสถาบันกษัตริย์ ทศวรรษ 2500 2) ช่วงการต่อสู้กับภัยคอมมิวนิสต์ในประเทศไทย ทศวรรษ

2510 3) ช่วงการทรงงานและการพัฒนาประเทศ ทศวรรษ 2530 4) ช่วงพระราชพิธีฉลองสิริราชสมบัติครบ 60 ปี หลังทศวรรษ 2540 ไปจนจบรัชสมัย

บทที่ 3 อภิปรายรูปธรรมของสภาวะการณ์รูปที่มีทุกบ้าน เพื่อตอบคำถามวิจัยเรื่องปฏิบัติการของการครอบครองพระบรมฉายาลักษณ์ภายในบ้านเรือนของมวลชน ส่วนแรกของบทนี้ ผู้เขียนชี้ให้เห็นความหลากหลายที่เกิดขึ้นเบื้องหลังพื้นที่ส่วนบุคคลอย่างบ้านเรือน ผ่านภูมิหลังทางสังคมวัฒนธรรม วิธีการจัดการ จัดวาง ติดตั้ง ให้ความหมาย กับบ้านและพระบรมฉายาลักษณ์ภายในบ้าน ส่วนที่สองของบท ผู้เขียนอธิบายการเกิดขึ้นของสภาวะการณ์การปรากฏในบ้านเรือนทุกหนแห่งของพระบรมฉายาลักษณ์ หรือสภาวะการณ์รูปที่มีทุกบ้าน และอธิบายการทำงานของพระบรมฉายาลักษณ์ในฐานะเทคโนโลยีการจัดการการปกครองผ่านปฏิทินภาพในหลวง

บทที่ 4 ศึกษากรณีเฉพาะของการสะสมพระบรมฉายาลักษณ์เป็นจำนวน “มหาศาล” ซึ่งเป็นกิจกรรมที่มีได้ปรากฏให้เห็นทั่วไปในชีวิตประจำวันในหมู่ผู้คนทั่วไป ผ่านการศึกษาชีวิตของ “ประนอมผู้สะสมพระบรมฉายาลักษณ์” โดยแสดงให้เห็น ภูมิหลังทางสังคมวัฒนธรรมที่นำมาสู่ความเป็นผู้สะสมพระบรมฉายาลักษณ์ ปฏิบัติการของการสะสมพระบรมฉายาลักษณ์ และจัดการเข้ากับพื้นที่ภายในบ้าน การเคลื่อนย้ายทางสถานะของพระบรมฉายาลักษณ์และสถานะของผู้สะสมพระบรมฉายาลักษณ์

บทที่ 5 ว่าด้วยการเสด็จสวรรคตของในหลวงรัชกาลที่ 9 และการมีส่วนร่วมกับรัฐพิธีของมวลชน บทนี้จะชี้ให้เห็นถึงการทำงานของรัฐพิธีผ่านกรอบคิดเรื่องนาฏรัฐ และแสดงให้เห็นความกระจัดกระจายของปฏิบัติการในหมู่มวลชนที่เกิดขึ้นจริงภายในรัฐพิธี จากการศึกษาการเคลื่อนขบวนอัญเชิญพระบรมศพ และปฏิบัติการในหมู่มวลชนที่เกิดขึ้นภายหลังจากพิธีดังกล่าว ผ่านกิจกรรมของการถวายเป็นกุศลที่ก่อให้เกิดขึ้นรอบ ๆ บริเวณพื้นที่ศูนย์กลางของการปกครองอย่างพระบรมมหาราชวังและสนามหลวง

บทที่ 6 เป็นบทสรุปของวิทยานิพนธ์ ทำการอภิปรายผลการศึกษาและตอบคำถามการวิจัย เพื่อแสดงให้เห็นถึงปฏิบัติการจริงที่เกิดขึ้นในการครอบครองพระบรมฉายาลักษณ์ของผู้คน

บทที่ 2

ประวัติศาสตร์ภาพตัวแทนสถาบันกษัตริย์กระแสหลักโดยคร่าว

เนื้อหาในบทนี้มุ่งนำเสนอบริบทของภาพตัวแทนกระแสหลักในแต่ละยุค เพื่อใช้ประกอบความเข้าใจชนิดของภาพตัวแทนที่กระจายอยู่ตามบ้านเรือน การที่แต่ละยุคสมัยมีกลุ่มภาพตัวแทนกระแสหลัก หรือชุดภาพตัวแทนที่สังคมวัฒนธรรมไทย “นิยม” ผลิตซ้ำ ทำให้สามารถใช้ชนิดของภาพตัวแทนในการคาดคะเนบริบททางประวัติศาสตร์ของการประดับพระบรมฉายาลักษณ์ภายในบ้านเรือนได้ในระดับหนึ่ง เพราะภาพตัวแทนแต่ละชนิดล้วนมียุคสมัยของความเป็นที่นิยมเป็นของตนเอง

ปฏิบัติการเชิงรูปธรรมประการหนึ่งที่ใช้ในการฟื้นฟูอำนาจและสถานะของสถาบันกษัตริย์หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อปีพ.ศ. 2475 คือการ “จัดแสดง” สถาบันกษัตริย์ให้ถูกมองเห็นโดยมวลชน (Morris, 1998, 2009; Thongchai, 2016; ทักษิ, 2548; ญัฐพล, 2556) ในแง่นี้เทคโนโลยีการพิมพ์ได้กลายมาเป็นปัจจัยสำคัญในการทำให้สถาบันกษัตริย์สามารถถูกมองเห็นได้ตลอดเวลาและในทุกสถานที่ ผ่านการกระจายออกของพระบรมฉายาลักษณ์ ส่งผลให้ภาพของสถาบันกษัตริย์ปรากฏทุกหนแห่งจนเกิดคำกล่าวที่ว่า “เป็นรูปที่มีทุกบ้าน” เกิดขึ้นได้

นักประวัติศาสตร์วัฒนธรรมอย่างปีเตอร์ เบิร์ค (Peter Burke) เสนอว่า รูปภาพจะเป็นหลักฐานสำคัญในการทำความเข้าใจและศึกษาประวัติศาสตร์ เพราะรูปภาพถือเป็นหลักฐานของสิ่งที่เคยเกิดขึ้น (Burke, 2008) และนักมานุษยวิทยาอย่างคริสโตเฟอร์ พินนีย์ (Christopher Pinney) ที่เสนอให้หันมาศึกษาว่า รูปภาพทำอะไรกับประวัติศาสตร์ ชีวชนให้หันมามองรูปถ่ายในฐานะอิทธิพลสำคัญของการก่อความรู้สึกรหรือประสบการณ์ส่วนตัว ซึ่งกระทบต่อการก่อตัวของประวัติศาสตร์ (Pinney, 2004) ในบทนี้อีกแห่งหนึ่ง จึงเป็นความพยายามสำรวจว่า ภาพเสนอของสถาบันกษัตริย์ที่เคยปรากฏจะมีส่วนเกี่ยวข้องและกระทำการกับประวัติศาสตร์อย่างไรบ้าง โดยพิจารณาจากภาพตัวแทนที่ถูกผลิตขึ้น

การที่พระบรมฉายาลักษณ์ถือเป็นวัตถุและเทคโนโลยีที่ใช้ในการปกครองผ่านการจัดการสายตาของมวลชน (Sing, 2013) และความเปลี่ยนแปลงในแต่ละยุคสมัยเองก็มีผลต่อการประกอบสร้างภาพตัวแทนของสถาบันกษัตริย์ และการถูกมองเห็นจากมวลชน กล่าวคือบริบททางสังคมวัฒนธรรมมีส่วนสำคัญต่อภาพตัวแทนที่ถูกผลิตขึ้น (Sarun, 2010) จึงนำมาสู่คำถามของผู้เขียนว่า ภาพของสถาบันกษัตริย์ที่มวลชนได้มองเห็นผ่านเทคโนโลยีการพิมพ์จะเป็นภาพชนิดใด ดังนั้น เพื่อทำความเข้าใจความเป็นมาเป็นไปของสิ่งที่มวลชนน่าจะมองเห็น และสิ่งที่รัฐต้องการเสนอให้

สถาบันกษัตริย์ถูกมองเห็น เนื้อหาในบทนี้จะสำรวจว่า ภาพตัวแทนของสถาบันกษัตริย์ที่ถูกผลิตออกมาตลอดรัชสมัยที่ 9 มีลักษณะอย่างไร

อย่างไรก็ตาม เพราะว่าจำนวนของชนิดรูปภาพที่ถูกผลิตตลอดรัชสมัยมีจำนวนมหาศาล เนื้อหาในบทนี้จะนำเสนอกลุ่ม “ภาพตัวแทนกระแสหลัก” อันหมายถึงกลุ่มภาพตัวแทนที่นิยมผลิตซ้ำในแต่ละช่วงเวลาเพียงเท่านั้น ด้วยข้อจำกัดหลายประการข้อมูลที่น่าสนใจไม่อาจครอบคลุมประเภทของภาพตัวแทนได้อย่างครบถ้วนสมบูรณ์ ข้อมูลประวัติศาสตร์ในบทนี้เป็นได้เพียงข้อมูลโดยคร่าวเพื่อให้ได้เห็นภาพของความเปลี่ยนแปลงเท่านั้น

สำหรับข้อมูลหลักของภาพตัวแทนที่นำมาใช้พิจารณาบริบททางประวัติศาสตร์ นอกจากหนังสือวิชาการเชิงประวัติศาสตร์แล้ว ผู้เขียนเลือกหนังสือเฉลิมพระเกียรติ *อัลบั้มภาพ 80 ปี เฉลิมพระเกียรติ (2470 - 2550)*¹ ซึ่งผลิตขึ้นเนื่องในวโรกาสทรงเจริญพระชนมพรรษา 80 พรรษา ในวันที่ 5 ธันวาคม 2550 มาใช้ประกอบเป็นหลัก เพราะหนังสือเล่มนี้มีความน่าสนใจต่างไปจากหนังสือเฉลิมพระเกียรติชิ้นอื่น ในแง่ของการนำเสนอพระราชประวัติโดยแบ่งตามเส้นเวลา ผูกโยงภาพตัวแทนไปกับเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้น แทนการแบ่งหมวดหมู่ประเภทของภาพตัวแทนแบบหนังสือเฉลิมพระเกียรติทั่วไป (คือไม่ได้แยกช่วงเวลาชัดเจน แต่นำข้อมูลไปประกอบเรื่องราวที่จะเฉลิมพระเกียรติ) ความสำคัญของหนังสือเล่มนี้คือการแสดงให้เห็นมุมมองที่มีต่อภาพเสนอตลอดรัชสมัยของในหลวงรัชกาลที่ 9 และประเด็นที่ถูกเลือกนำเสนอให้มวลชนได้มองเห็น จากมุมมองของสำนักพระราชวัง

2.1 ภาพตัวแทนสถาบันกษัตริย์ยุคแรกเริ่ม: ทศวรรษ 2500

เทคโนโลยีการถ่ายรูปได้ถูกประดิษฐ์ขึ้นตรงกับรัชสมัยของรัชกาลที่ 3 แต่ทว่า ราชสำนักไทยยุคนั้นมิได้ให้ความเชื่อถือหรือยอมรับต่อเทคโนโลยีใหม่นี้แต่อย่างใด (เอนก, 2535, น. 21-23, 96) จนกระทั่งเข้าสู่รัชสมัยของรัชกาลที่ 4 การถ่ายรูปได้เข้ามาเป็นกิจกรรมสำคัญอย่างหนึ่งภายในราชสำนัก แม้ว่าเดิมทีการจ้องมองไปยังกษัตริย์จะถือเป็นสิ่งต้องห้ามสำหรับสามัญชน แต่ดูเหมือนว่ารัชกาลที่ 4 จะทรงตระหนักต่อพลังของการถูกมองเห็น การถ่ายภาพและพระบรมฉายาลักษณ์กลายมาเป็นกิจกรรมและวัตถุสำคัญในการแสดงออกทางอำนาจของพระมหากษัตริย์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับชาติตะวันตกที่เชื่อกันว่ามีความเจริญมากกว่า การส่งพระบรมฉายาลักษณ์ไปยังต่างประเทศในแง่หนึ่งเป็นการแสดงให้เห็นอำนาจและความยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์สยาม (Morris, 2009, pp. 121-138; Sing, 2013, pp. 161-176; เอนก, 2535, น. 103-111)

¹ หลังจากนั้นจะเรียกโดยย่อว่า “อัลบั้มภาพ 80 ปีฯ” ไปตลอดทั้งเล่ม

การถ่ายภาพในประเทศไทยเฟื่องฟูยิ่งขึ้นในยุคของรัชกาลที่ 5 ไม่เพียงแค่นั้นหมู่ชนชั้นนำ กระจุกเพียงเป็นอีกชนชั้นสำคัญที่เริ่มเข้ามามีบทบาทในการผลิตและบริโภคภาพถ่าย กลุ่มลูกค้ำหลักจึงเป็นเชื้อพระวงศ์ ขุนนาง พ่อค้า คนมีเงิน และยังมี การจัดประกวดการถ่ายภาพอย่างเอิกเกริกอีกด้วยภายในงานไหว้พระพุทธรูปชินราช ณ วัดเบญจมบพิตร (เอนก, 2535, น. 153-155) การจัดแสดงสถาบันกษัตริย์ให้ปรากฏแก่สายตาผู้คนเป็นสิ่งที่รัฐไทยทำมาช้านาน และกระบวนการสำคัญของการรื้อฟื้นสถาบันกษัตริย์หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อพ.ศ. 2475 คือการทำให้สถาบันกษัตริย์ปรากฏตามพื้นที่ต่าง ๆ และถูกมองเห็นจากมวลชน (Thongchai, 2016; ทักษิ, 2548; ญัฐพล, 2556) การเติบโตของสื่อสิ่งพิมพ์ (Anderson, 1991) ก็กลายเป็นหนึ่งในปัจจัยที่สร้างความเป็นไปได้ของการมองเห็นสถาบันกษัตริย์ให้เพิ่มมากขึ้น และดังที่ปรากฏในวิทยานิพนธ์ของสิงห์ สุวรรณกิจ (Sing, 2013) นับตั้งแต่รัชสมัยของรัชกาลที่ 4 สถาบันกษัตริย์ผูกโยงอยู่กับการใช้พระบรมฉายาลักษณ์เป็นส่วนหนึ่งในการปกครองและจัดแสดงอำนาจมาโดยตลอด

ในรัชสมัยของรัชกาลที่ 9 นั้น แม้ว่างานกษัตริย์ศึกษาไทยสมัยใหม่มักจะใช้ปีพ.ศ. 2500 เป็นหมุดหมายของการเริ่มต้นการรื้อฟื้นความยิ่งใหญ่ของสถาบันกษัตริย์ผ่านรัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ (ทักษิ, 2548) แต่ก็มีกรถกเถียงเรื่องปีเริ่มต้นของการฟื้นฟูสถาบันกษัตริย์เกิดขึ้นไม่น้อยเนื่องจากงานศึกษาหลายชิ้นมักอ้างทักษิ เฉลิมเตียรณ (2548) และใช้พ.ศ. 2500 เป็นตัวตั้ง ขณะที่ ธงชัย วินิจจะกุล (2556, น. 39-40) มองว่าเป็นพ.ศ. 2492 ส่วนชนิดา ชิตบัณฑิตย์ (2550) เลือกใช้ปีพ.ศ. 2494 ไม่เพียงแค่นี้ สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล (2547) ยังชี้ให้เห็นอิทธิพลและอำนาจในการต่อรองของสถาบันกษัตริย์ อันนำมาสู่การเปลี่ยนวันชาติมาเป็นวันที่ 5 ธันวาคม ซึ่งเกิดขึ้นในช่วงที่จอมพล ป. พิบูลสงครามยังเป็นรัฐบาลอยู่ ต่อประเด็นนี้ มีหลักฐานของภาพถ่ายปรากฏชัดว่า สถาบันกษัตริย์ได้รับการต้อนรับจากมวลชน และสถาบันกษัตริย์ได้เริ่มต้นประกอบพระราชกรณียกิจทั้งรอบ ๆ กรุงเทพฯ และต่างจังหวัดมาก่อนปีพ.ศ. 2500 สถาบันกษัตริย์ก็ได้มีการปรากฏพระองค์ในพื้นที่สาธารณะและประกอบพระราชกรณียกิจมาก่อนหน้านั้นแล้ว มีการนำเสนอข่าวของสถาบันกษัตริย์บนพื้นที่หนังสือพิมพ์ปรากฏให้เห็นบ่อยครั้ง

ในหนังสือเฉลิมพระเกียรติอัลบั้มภาพ 80 ปีฯ ทศวรรษ 2490 ถูกนำเสนอด้วยภาพสองกลุ่มคือ 1) ภาพกลุ่มเสด็จนิวัติกลับประเทศไทย (24 มีนาคม 2493) และ 2) ภาพกลุ่มพระราชพิธีสำหรับภาพกลุ่มพระราชพิธีนั้น ในหนังสือประกอบไปด้วย พระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระราชพิธีราชาภิเษกสมรส และพระราชพิธีบรมราชาภิเษก และภาพทั้งสองกลุ่มก็ได้กลายมาเป็นกลุ่มภาพตัวแทนกระแสหลักที่ถูกนำมาผลิตซ้ำในช่วงเวลานี้ โดยจะสังเกตได้จากการนำภาพพระบรมฉายาลักษณ์มาใช้ประกอบการถวายพระพรเนื่องในวโรกาสวันเฉลิมพระชนมพรรษาของหนังสือพิมพ์

ภาพที่ 2.1 ปกนิตยสาร Time ฉบับวันที่ 3 เมษายน 1950 (พ.ศ. 2493)

นิตยสาร Time ฉบับวันที่ 3 เมษายน 1950 (พ.ศ. 2493) (ภาพที่ 2.1) ได้นำภาพในหลวงรัชกาลที่ 9 ขึ้นปก เป็นพระบรมฉายาสาทิสลักษณ์ที่มีความคล้ายกับภาพจากพระราชพิธีบรมราชาภิเษก¹ โดยมีความโดดเด่นจากพระมหาพิชัยมงกุฎที่ปรากฏ พร้อมด้วยคำอธิบาย “SIAM’S KING PHUMIPHON, In a never never Land, never mind.” บทความเกี่ยวกับประเทศไทย (สยาม) ภายในเล่มเล่าถึงลักษณะกว้าง ๆ ของประเทศ เช่น เมืองหลวง ลักษณะนิสัย การเมืองการปกครอง ฯลฯ และเน้นรายละเอียดของการขึ้นครองราชย์ของในหลวงรัชกาลที่ 9 ต่อจากรัชกาลที่ 8 ร่วมไปกับการกล่าวเป็นนัยว่า “ภัยคอมมิวนิสต์กำลังจะเข้าใกล้ [สยาม]” การถูกกล่าวถึงของสยามและในหลวงรัชกาลที่ 9 บนนิตยสารรายสัปดาห์ของอเมริกา สะท้อนนัยของการผูกมิตรเพื่อการต่อต้านคอมมิวนิสต์ในช่วงที่สงครามเย็นได้อุบัติขึ้นแล้ว

ในวิทยานิพนธ์ของณัฐพล ใจจริง (2552) เองก็เช่นกัน งานของเขาชี้ให้เห็นบทบาทที่อเมริกาเข้ามาเกี่ยวพันกับการเมืองไทยนับตั้งแต่พ.ศ. 2493 ดังนั้น นัยการแสดงออกทางอำนาจของสถาบันกษัตริย์จึงได้ถูกสนับสนุนโดยอเมริกา ส่วนหนึ่งเพื่อต่อสู้รับมือกับภัยคอมมิวนิสต์ โดยอาศัยการประกอบสร้างให้สถาบันกษัตริย์ไทยกลายมาเป็นสัญลักษณ์ของการต่อสู้ดังกล่าว

¹ แต่วันประกอบพิธีอยู่ระหว่างวันที่ 4-8 พฤษภาคม 2493

สำหรับบริบทช่วงต้นของการจัดแสดงสถาบันกษัตริย์ให้มวลชนได้มองเห็นนั้น พอล แอนดลีย์ (Paul Handley) ได้อธิบายให้เห็นถึงการปะทะทางอำนาจระหว่างในหลวงรัชกาลที่ 9 กับจอมพล ป. พิบูลสงคราม โดยอาศัยการจัดแสดงพระองค์เพื่อเป็นการช่วงชิงความนิยมในหมู่มวลชน พระราชพิธีเริ่มค่อย ๆ ถูกรื้อฟื้นกลับมา การจัดแสดงทั้งในหลวงรัชกาลที่ 9 กับสมเด็จพระราชินีให้มวลชนรับชมเป็นไปอย่างประสบความสำเร็จ แอนดลีย์ชี้ว่า ภาพลักษณ์ของ “ความหรูหรา” (glamorous) และสง่างามของทั้งสองพระองค์ เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้มวลชนตอบรับการจัดแสดงพระองค์ (Handley, 2006, p. 122-123)

ภาพที่ 2.2 หนังสือพิมพ์ข่าวภาพ (ไทยรัฐเดิม) ฉบับวันที่ 3 เมษายน 2493 และ 8 พฤษภาคม 2493 ตามลำดับ; ภาพซ้ายเป็นข่าวการเสด็จนิวัติพระนคร ภาพขวาเป็นข่าวการแปรพระราชฐานยังวังไกลกังวล จาก เปิดกรุงไทยรัฐ ภาพพระบรมฉายาลักษณ์ กับเหตุการณ์สำคัญในไทย, เว็บไซต์ไทยรัฐ (15 ตุลาคม 2559)¹

¹ ดู www.thairath.co.th/gallery/16821 เข้าถึงเมื่อ 19 มีนาคม 2560

ภาพที่ 2.3 ภาพซ้าย ทรงเยี่ยมราษฎร จ.กาฬสินธุ์ เมื่อวันที่ 14 พฤศจิกายน 2498 ภาพขวา ประทับรถไฟฟ้าพระที่นั่งจาก จ.ศรีสะเกษไป จ.สุรินทร์ เมื่อวันที่ 19 พฤศจิกายน 2498 จาก อัลบั้มภาพ 80 ปีฯ, โดย สำนักพระราชวัง, 2550, กรุงเทพฯ : สำนักพระราชวัง.

ภาพที่ 2.4 ภาพซ้าย เสด็จพระราชดำเนิน จ.สุโขทัย เมื่อวันที่ 1 มีนาคม 2501 ภาพขวา เสด็จพระราชดำเนิน จ.น่าน เมื่อวันที่ 16 มีนาคม 2501 จาก อัลบั้มภาพ 80 ปีฯ, โดย สำนักพระราชวัง, 2550, กรุงเทพฯ : สำนักพระราชวัง.

ดังที่ปรากฏในภาพที่ 2.2 หนังสือพิมพ์ก่อนปีพ.ศ. 2500 ได้ให้ความสำคัญกับการรายงานข่าวการเสด็จนิวัติพระนครและการแปรพระราชฐาน นำเสนอขึ้นหน้าแรกด้วยพาดหัวใหญ่ ส่วนภาพที่ 2.3 (พ.ศ. 2498) และ 2.4 (พ.ศ. 2501) แสดงให้เห็นภาพการมารับเสด็จฯ ของมวลชนเป็นจำนวนมากไม่น้อย การเสด็จพระราชดำเนินท้องที่ต่าง ๆ ถือเป็นอีกหนึ่งภาพตัวแทนกระแสหลักที่ถูกผลิตขึ้น

การที่กลุ่มภาพตัวแทนก่อนทศวรรษ 2510 เน้นไปที่ความเป็นทางการของฉลองพระองค์ชุดพระราชพิธีและชุดราชการ ก็เป็นการแสดงความชัดเจนทางสถานะ “ความเป็นกษัตริย์” ให้ปรากฏเด่นชัด คือการครอบครองพื้นที่ของ “ความศักดิ์สิทธิ์” (พระราชพิธี) และ “ความเป็นรัฐ” (ฉลองพระองค์ชุดราชการ ซึ่งมีความหมายทับซ้อนไปตามการประดับเครื่องราชอิสริยาภรณ์) แม้ว่าธงชัย (2556, น. 232) จะตั้งข้อสังเกตว่า ความศักดิ์สิทธิ์และความเป็นสมมติเทพเป็นสิ่งที่เพิ่งถูก

ประกอบสร้างขึ้น แต่พระราชพิธีที่มีมาตั้งแต่รัชสมัยก่อน ๆ ก็น่าจะเป็นเครื่องยืนยันว่า ประเทศไทยเคยมีระบบคิดเรื่องกษัตริย์เป็นสมมติเทพมาก่อน

ส่วนการที่แฮนด์ลีย์ชี้ว่า พระองค์เจ้าธานีนิติ หนึ่งในกลุ่มชนชั้นนำผู้ทำการฟื้นฟูสถาบันกษัตริย์ ได้อาศัยข้อเขียนของนักมานุษยวิทยาอย่างบรอนิสลอฟ มาลินอฟสกี (Bronislaw Malinowski) ที่ว่า สังคมที่สร้างประเพณีให้เป็นความศักดิ์สิทธิ์ได้จะเกิดอานิสงค์ทางความมั่นคงและอำนาจ (Handley, 2006, p. 67) ก็ได้สะท้อนให้เห็นกระบวนการ “ผสาน” ความเป็นสถาบันกษัตริย์สมัยใหม่เข้ากับความเชื่อโบราณ ในแง่นี้ พระราชพิธีซึ่งเป็นรูปธรรมของความเชื่อและความศักดิ์สิทธิ์ ถูกผสานเข้ากับชุดความคิดเรื่องทางโลก (secular) แบบสมัยใหม่ ทำให้ลักษณะของการผสานอันแนบเนียนที่เกิดขึ้นอาจถูกมองว่า เป็นเพียงการประกอบสร้างขึ้นใหม่ไม่นานนัก

ความสำเร็จของการทำให้สถาบันกษัตริย์มีลักษณะความศักดิ์สิทธิ์แบบธรรมราชาเกิดขึ้นผ่านการเสด็จพระราชดำเนินเยี่ยมราษฎร แฮนด์ลีย์มองว่า การเสด็จพระราชดำเนินในรูปแบบต่าง ๆ เป็นการจำลองลักษณะการเคลื่อนขบวนของกษัตริย์ในยุคโบราณ (Handley, 2006, pp. 127-130) และเช่นที่กล่าวไว้ก่อนหน้านี้ คุณลักษณะแบบนี้คือการผสานระหว่างกิจกรรมสมัยใหม่ (สังเกตว่าการเสด็จพระราชดำเนินยุคแรกอาศัยรถไฟอยู่ไม่น้อย) เข้ากับกิจกรรมสมัยโบราณ (การเคลื่อนขบวนยุคโบราณ)

ประธานาธิบดีรามาธิบดีฯ ถวายการต้อนรับ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสตอบ ความว่า การเสด็จฯ มาครั้งนี้ในฐานะที่พระองค์ เป็นประมุขของชาติและเป็นผู้นำประชาชนชาวไทย ๒๔ ล้านคน เพื่อกระชับความสัมพันธ์ของทั้งสองประเทศให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น และในฐานะที่พระองค์ประสูติที่ประเทศอเมริกา การเสด็จฯ มาครั้งนี้ความรู้สึกในส่วนพระองค์จึงทรงตื่นเต้นเหมือนได้เดินทางกลับบ้าน

ภาพที่ 2.5 ทรงฉายพระบรมฉายาลักษณ์ร่วมกับประธานาธิบดีดไวต์ ไอเซนฮาวร์ จาก เสตัสฮาวร์ เยือนสหรัฐอเมริกา พ.ศ.2503, โดย สำนักพระราชวัง, 2535, กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป.

องค์พระประมุขทั้งสองพระองค์เสด็จพระราชดำเนินเยือนอังกฤษเมื่อวันที่ ๑๙ กรกฎาคม สมเด็จพระราชินีนาถเอลิซาเบธที่ ๒ และดยุกแห่งเอดินบะระพระราชสวามี เสด็จพระราชดำเนินไปรับเสด็จ ณ สถานีรถไฟวิกตอเรีย

ภาพที่ 2.6 ทรงฉายพระบรมฉายาลักษณ์ร่วมกับสมเด็จพระราชินีนาถเอลิซาเบธที่ 2 จาก เสด็จฯ เยือน 14 ประเทศ, โดย ประกาศ รัชราภรณ์, 2550, กรุงเทพฯ : อมรินทร์.

นอกจากไปจากลักษณะของความศักดิ์สิทธิ์ที่ถูกแสดงออกผ่านภาพกลุ่มพระราชพิธีแล้ว ลักษณะของความเป็นตัวแทนของรัฐก็เป็นอีกหนึ่งลักษณะสำคัญที่ปรากฏ ประเภทของข่าวพระราชกรณียกิจสำคัญในยุคเริ่มแรกช่วงพ.ศ. 2500 คือการนำเสนอการเสด็จพระราชดำเนินเยือนต่างประเทศ เป็นพระราชกรณียกิจด้านการเจริญสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศ และยังมีทรงฉายพระบรมฉายาลักษณ์ร่วมกับบุคคลที่มีชื่อเสียงในต่างประเทศปรากฏขึ้น เช่น นักดนตรีอย่างเบนนี่ กูดแมน (Benny Goodman) นักร้องอย่างเอลวิส เพรสลีย์ (Elvis Presley) ประธานาธิบดีดีไวต์ ไอเซนฮาวร์ (Dwight D. Eisenhower) ผู้สร้างภาพยนตร์การ์ตูนวอลท์ ดิสนีย์ (Walt Disney) และสมเด็จพระราชินีนาถเอลิซาเบธที่ 2 (Elizabeth II) การเสด็จพระราชดำเนินต่างประเทศครั้งใหญ่เกิดขึ้นในปีพ.ศ. 2503 โดยเป็นการเสด็จพระราชดำเนินเยือนสหรัฐอเมริกา 2 ครั้ง คือพ.ศ. 2503 และ 2510 ดังที่ปรากฏในภาพที่ 2.5 และ 2.6 เป็นตัวอย่างหนึ่ง

ภาพที่ 2.7 หนังสือพิมพ์มติชน วันที่ 5 ธันวาคม 2528; มติชนเลือกใช้ภาพถ่ายตุ้มประกอบ

จากจำนวนภาพทั้งหมดที่ถูกผลิตขึ้นในช่วงนี้ ภาพตัวแทนที่กลายเป็น “ภาพยอดนิยม” หรือภาพที่ถูกผลิตซ้ำขึ้นบ่อยครั้งภายหลังคือภาพ “คุณยายตุ้มถวยดอกบัว” (ภาพที่ 2.7; ดูเบื้องหลังการผลิต และความหมายของภาพถ่ายตุ้มได้ในบทที่ 4) ถูกผลิตขึ้นจากการเสด็จพระราชดำเนินจังหวัดนครพนม วันที่ 13 พฤศจิกายน 2498 หนึ่งในบรรดามวลชนที่เข้าเฝ้ารับเสด็จ “ตุ้ม จันทนิตย์” วัย 102 ปี (ในขณะนั้น) ได้นำดอกบัว 3 ดอกถวายแต่ในหลวงรัชกาลที่ 9 ซึ่งได้ทรงก้มลงใกล้ชิตยายตุ้มเพื่อรับดอกบัวนั้น ตำนานเรื่องคุณยายตุ้มยังคงอยู่จวบจนปัจจุบัน หลังในหลวงรัชกาลที่ 9 เสด็จสวรรคต บ้านของครอบครัวจันทนิตย์ได้กลายมาเป็นสถานที่ท่องเที่ยวตามรอยเสด็จฯ แห่งหนึ่งที่ผู้คนให้ความนิยม¹

สังเกตว่า ในบรรดาภาพถ่ายสถาบันกษัตริย์ที่ถูกผลิตขึ้นในยุคต้นก่อนทศวรรษ 2500 จะมีลักษณะความเป็นทางการสูงมาก ภาพของพระมหากษัตริย์จะแยกขาดออกจากมวลชนที่มารับเสด็จฯ จากการแยกพื้นที่ของมวลชนที่เข้าเฝ้าออกจากพื้นที่การปรากฏพระองค์ของพระมหากษัตริย์อย่างเด่นชัด ภาพของคุณยายตุ้มจึงกล่าวได้ว่า เป็นภาพที่มีความแตกต่างออกไปจากภาพการเสด็จฯ กลุ่มอื่น ๆ ในยุคต้น ในแง่ที่ว่า เป็นภาพแสดงให้เห็นความใกล้ชิดระหว่างในหลวงรัชกาลที่ 9 กับประชาชน รวมถึงความทุ่มเทที่มีต่อความจงรักภักดี ภาพคุณยายตุ้มนี้อาจจะเป็น “ภาพต้นแบบ” ของการแสดงออกถึงความใกล้ชิด (เชิงกายภาพระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชน) ซึ่งจะเริ่มปรากฏภาพทำนองนี้มากขึ้นอีกเมื่อกาลเวลาผ่านไป

ก่อนที่ภาพตัวแทนของสถาบันกษัตริย์จะเคลื่อนไปสู่ฉลองพระองค์ชุดทหาร จากจำนวนภาพที่ถูกผลิตขึ้นมากมายในยุคแรกเริ่ม มีเพียงภาพคุณยายตุ้มที่ยังถูกผลิตซ้ำและกล่าวถึงจวบจนถึง

¹ ดู เติลนิวิส, 21 ธันวาคม 2542, น. 1, 3; 20 พฤศจิกายน 2559, น. 25; 29 พฤศจิกายน 2559, น. 13; กรุงเทพธุรกิจ, 21 ตุลาคม 2559, น. 1, 3

ยุคปัจจุบัน (ส่งผลให้ภาพอื่น ๆ ที่ถูกผลิตตกอยู่ในสถานะ “ภาพหาชมยาก” ไปโดยปริยาย) แม้แต่ภาพพระบรมฉายาลักษณ์ในฉลองพระองค์ชุดราชการและชุดพระราชพิธีที่ผลิตขึ้นในยุคต้นก็ได้นิยมนำมาเสนอซ้ำอีกเท่าไรนักในยุคหลัง (ก่อนการเสด็จสวรรคต)

กล่าวโดยสรุปได้ว่า ชนิดของภาพตัวแทนกระแสดั้งเดิมที่ถูกผลิตขึ้นในยุคแรกจะมีลักษณะปนประหว่างภาพในหลวงรัชกาลที่ 9 ในฉลองพระองค์ชุดราชการประเภทต่าง ๆ และพระบรมฉายาลักษณ์ที่มีที่มาจากพระราชพิธี โดยเฉพาะอย่างยิ่ง พระราชพิธีบรมราชาภิเษก ในแง่นี้ลักษณะของ “ความเป็นตัวแทนรัฐ” จากฉลองพระองค์ชุดราชการ และ “ความศักดิ์สิทธิ์” จากภาพกลุ่มพระราชพิธี คือลักษณะของภาพตัวแทนที่ถูกประกอบสร้างขึ้นในยุคแรกเริ่ม

2.2 ภัยคอมมิวนิสต์ในไทยและการสถาปนาภาพ “ชุดทหาร”: ทศวรรษ 2510

ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ในช่วงเวลานี้แสดงให้เห็นว่า การเสด็จพระราชดำเนินต่างจังหวัดมีจุดประสงค์เพื่อต่อต้านภัยคอมมิวนิสต์ในไทยเป็นหลัก (ชนิดา, 2550; ธีรพล, 2556; ทักษิ, 2548; ปรการ, 2551) ด้วยเหตุนี้ พระราชกรณียกิจจึงไม่เพียงแต่แสดงภาพของความใกล้ชิดระหว่างพระมหากษัตริย์ในฉลองพระองค์ชุดทหารกับประชาชน แต่ยังมีภาพแสดงความใกล้ชิดกับทหารไทยและการทรงพระแสงปืนปรากฏ เป็นภาพสะท้อนพระปรีชาสามารถด้านการใช้อาวุธ (สำนักงานปลัดกระทรวงกลาโหม, 2550, น. 48-53) และดังที่ได้กล่าวไว้ตอนต้น พื้นที่บนหน้าหนังสือพิมพ์ของสถาบันกษัตริย์มาจากข่าววันเฉลิมพระชนมพรรษาและการประกอบพระราชกรณียกิจเป็นหลัก การผลิตพระบรมฉายาลักษณ์ในยุคนี้จึงมีแต่ภาพฉลองพระองค์ชุดทหาร ด้วยเงื่อนไขทางสังคมที่พระองค์เสด็จพระราชดำเนินต่างจังหวัดเพื่อต่อสู้กับภัยคอมมิวนิสต์บ่อยครั้ง

การใช้ฉลองพระองค์ชุดทหารในการเสด็จพระราชดำเนินต่างจังหวัดเริ่มปรากฏขึ้นช่วงปลายทศวรรษ 2500 ก่อนที่จะค่อย ๆ เกิดความคงเส้นคงวาของการเลือกใช้ชุดทหารมากขึ้นเรื่อย ๆ จนกลายเป็นภาพตัวแทนกระแสดั้งเดิมของช่วงทศวรรษ 2510 การใช้ฉลองพระองค์ชุดทหารในการเสด็จพระราชดำเนินต่างจังหวัดแม้จะมีมาก่อนหน้าแล้วเล็กน้อย แต่ยังไม่มีความถี่มากเท่าช่วงนี้ ในอัลบั้มภาพ 80 ปีฯ ก็เริ่มแสดงให้เห็นความถี่ของการใช้ภาพชุดทหารตอนที่เล่าพระราชประวัติช่วงปลายทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา ภาพชุดทหารปรากฏครั้งสุดท้ายในปี.ศ. 2519 ในหนังสือเล่มดังกล่าว ซึ่งเป็นการสะท้อนการจบลงของ “การผลิต” ภาพตัวแทนชุดทหาร

ภาพที่ 2.8 การเสด็จพระราชดำเนินบ้านห้วยมงคล จ.เพชรบุรี วันที่ 16 เมษายน 2510 จาก อัลบั้มภาพ 80 ปีฯ, โดย สำนักพระราชวัง, 2550, กรุงเทพฯ : สำนักพระราชวัง.

ภาพที่ 2.9 ทรงมีพระราชปฏิสันถารกับชาวเขาเผ่าแม้ว; ในคำบรรยายประกอบภาพต้นฉบับทางสำนักพระราชวังใช้คำว่าแม้ว เมื่อวันที่ 28 มกราคม 2517 จาก อัลบั้มภาพ 80 ปีฯ, โดย สำนักพระราชวัง, 2550, กรุงเทพฯ : สำนักพระราชวัง.

การเสด็จพระราชดำเนินตามชายแดนเองก็สะท้อนให้เห็นนัยของการเข้าไปต่อสู้กับภัยคอมมิวนิสต์ด้วยพระองค์เอง (Handley, 2006, p. 189) ดังที่ปรากฏในภาพที่ 2.8 ถึง 2.9 ในจำนวนครั้งของการเสด็จพระราชดำเนินตามชายแดนเพื่อต่อสู้กับคอมมิวนิสต์ การผูกสัมพันธ์กับ “ชาวเขา” ก็เป็นอีกหนึ่งในกลวิธีสำคัญ การให้สัญชาติไทยแก่ชาวเขาถูกมองว่าเป็นอีกหนึ่งยุทธวิธีที่ทำให้ป้องกันภัยคอมมิวนิสต์ประสบความสำเร็จ (Handley, 2006, pp. 196-198; ชนิดา, 2550, น. 150-156)

ภาพที่ 2.10 ปกนิตยสาร Time ฉบับวันที่ 27 พฤษภาคม 1966 (พ.ศ. 2509)

ภาพที่ 2.10 ตอกย้ำบทบาทของสหรัฐอเมริกาที่บออิทธิพลที่มีต่อการเมืองการปกครองไทยอย่างโดดเด่นอีกครั้ง เป็นครั้งที่ 2 ที่ในหลวงรัชกาลที่ 9 ได้ขึ้นปกนิตยสาร Time ในฉบับวันที่ 27 พฤษภาคม 1966 (พ.ศ. 2509) ครั้งนี้นิตยสารได้เลือกใช้พระบรมฉายาลักษณ์ในฉลองพระองค์ชุดทหาร มีการพาดหัวไว้ว่า “A MONARCHY FIGHTS FOR FREEDOM” ส่วนบทความภายในเล่มครั้งนี้มาในชื่อ “Holder of the Kingdom, Strength of the Land” ซึ่งไม่ต่างจากบทความครั้งก่อนที่ออกมา 16 ปีก่อนหน้า บทความเริ่มด้วยการเล่าลักษณะกว้าง ๆ ของประเทศไทย ก่อนจะอธิบายให้เห็นความสำคัญของสถาบันกษัตริย์ในไทย และปิดท้ายด้วยการกล่าวถึงสภาวะการณ์ที่ไทยกำลังเผชิญกับภัยคอมมิวนิสต์ ภายใต้ความร่วมมือกันกับอเมริกาและบทบาทของในหลวงรัชกาลที่ 9 กับสมเด็จพระราชินีในการต่อสู้ ในบทความชิ้นนี้เลือกพระบรมฉายาลักษณ์มาประกอบด้วย 2 ภาพเป็นภาพในหลวงรัชกาลที่ 9 กับสมเด็จพระราชินีทรงพระแสงปืนร่วมกัน และอีกเป็นภาพพระบรมฉายาลักษณ์ในหลวงรัชกาลที่ 9 กับสมเด็จพระราชินีที่มีความคล้ายคลึงกับภาพพระบรมฉายาลักษณ์ที่ขึ้นปก

ในบทความดังกล่าว นอกจากการกล่าวถึงภัยคอมมิวนิสต์และบทบาทของสถาบันกษัตริย์ในการต่อสู้แล้ว บทความชิ้นนี้ยังกล่าวอีกว่า สถานะของพระมหากษัตริย์ในมุมมองของชาวไทยผูกโยงอยู่กับความเชื่อทางศาสนาพุทธ กษัตริย์ถือเป็นสิ่งที่อยู่สูงที่สุด ศาสนาพุทธกับสถาบันกษัตริย์เป็นประเด็นที่ถูกกล่าวถึงมากในงานเขียนชิ้นนี้

สิ่งที่น่าสนใจที่สุดในบทความนี้ คือการกล่าวว่า ในหลวงรัชกาลที่ 9 กับสมเด็จพระราชินี เป็นที่นิยมยิ่งในหมู่มวลชนชาวไทย มีการอ้างว่า “บ้านเรือนแทบทุกหลังในไทยระดับพระบรมฉายาลักษณ์ไว้” ในหน้าที่ 29¹ แม้ว่าบทความดังกล่าวจะเขียนขึ้นเพื่อเชิดชูสถาบันกษัตริย์ในการต่อสู้กับภัยคอมมิวนิสต์ แต่การกล่าวอ้างการปรากฏในบ้านทุกหลังสะท้อนให้เห็นว่า สังคมวัฒนธรรมไทยได้มีการระดับพระบรมฉายาลักษณ์ของรัชกาลที่ 9 เอาไว้ในบ้านมาตั้งแต่พ.ศ. 2509 (ปีที่บทความเผยแพร่) แล้วเป็นอย่างดี

ความโดดเด่นของภาพพระราชกรณียกิจด้านทหารในยุคนี้ คือการทำให้ภาพของการต่อสู้กับภัยคอมมิวนิสต์ “เป็นที่ประจักษ์” แก่สายตาของผู้คน ราวกับบทบาทของกษัตริย์ในยุคโบราณ ที่ทำการต่อสู้ปกป้อง/ขยายมณฑล โดยเฉพาะอย่างยิ่งภาพในฉลองพระองค์ชุดตำรวจตระเวนชายแดน ปรากฏอธิบายภาพตัวแทนกลุ่มนี้เอาไว้ว่า

การเสด็จฯ ไปในพื้นที่ที่อยู่ท่ามกลางการสู้รบระหว่างกองกำลังรัฐบาลกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยโดยฉลองพระองค์ในชุดดังกล่าว และมี “ภาพพระราชทาน” เผยแพร่ในหนังสือพิมพ์รายวัน ทำให้สังคมเห็นว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงใส่พระราชหฤทัยในเจ้าหน้าที่ซึ่งกำลังปฏิบัติหน้าที่ในสนามรบต่อสู้กับคอมมิวนิสต์ (ปรากฏ, 2551, น. 162)

การเสนอข่าววันเฉลิมพระชนมพรรษาก็เริ่มมีความเปลี่ยนแปลงคือ การหันมาใช้ภาพฉลองพระองค์ชุดทหารช่วงกลางทศวรรษ 2510 อย่างต่อเนื่อง ช่วงทศวรรษ 2520 เริ่มมีความเปลี่ยนแปลงสำคัญของภาพตัวแทนอีกครั้ง คือเริ่มมีการเข้ามาปะปนของภาพฉลองพระองค์ชุดสากลปรากฏเข้ามาบนหน้าหนังสือพิมพ์ เพราะลักษณะของการเสด็จพระราชดำเนินต่างจังหวัดและการประกอบพระราชกรณียกิจเริ่มหันมาใช้ชุดสากลแทนชุดทหาร ในอัลบั้มภาพ 80 ปีฯ ไม่มีภาพชุดทหาร (ภาคสนาม) ปรากฏอีกหลังช่วงเวลานี้

2.3 ยุคทรงงานและ “ภาพพระเสโท”: ทศวรรษ 2530

หลังจากภัยคอมมิวนิสต์ในประเทศไทยได้จบลง ก็เป็นอีกครั้งที่ภาพตัวแทนของสถาบันกษัตริย์เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมีนัยสำคัญ ชนิดา ชิตบัณฑิตย์ (2550, น. 246-250) แสดงให้เห็น

¹ ในบทความดังกล่าวยังกล่าวอีกว่า การกระจายพระบรมฉายาลักษณ์เข้าสู่บ้านเรือนนี้เกิดขึ้นได้จากการสนับสนุนด้านงบประมาณจาก USIS

ความเปลี่ยนแปลงจากการต่อสู้เพื่อความมั่นคงมาเน้นการพัฒนา โดยมีเงื่อนไขเชิงอุดมการณ์ของการพัฒนาชาติสองประการของรัฐบาล ณ ขณะนั้นคือ 1) การถวายพระราชสมัญญา “มหाराช” และ 2) การใช้อุดมการณ์ “แผ่นดินธรรม แผ่นดินทอง” มาใช้ในการพัฒนาประเทศ และจากการค้นคว้าของปรากฏการณ์ “กลิ้งฟุ้ง” ได้ชี้ชัดถึงการเติบโตอย่างก้าวกระโดดของโครงการพระราชดำริ ตั้งแต่พ.ศ. 2520 เป็นต้นมา (ปรากฏการ 2551, น. 175-183) ช่วงเวลานี้จึงเป็นช่วงที่เกิดภาพลักษณ์ของในหลวงรัชกาลที่ 9 ในฐานะ “กษัตริย์นักพัฒนา” ขึ้น (ชนิตา, 2547, น. 220-221)

ภาพที่ 2.11 ภาพซ้าย ทรงขับรถยนต์พระที่นั่งเสด็จพระราชดำเนินไปทรงเยี่ยมราษฎร ที่อ.ตากใบ จ.นราธิวาส เมื่อวันที่ 5 ตุลาคม 2522 ภาพขวา เสด็จฯ ทอดพระเนตรการสร้างทำนบกั้นน้ำ ณ คลองแสนแสบ เมื่อวันที่ 22 ตุลาคม 2523 จาก อัลบั้มภาพ 80 ปีฯ, โดย สำนักพระราชวัง, 2550, กรุงเทพฯ : สำนักพระราชวัง.

ภาพที่ 2.11 เป็นภาพที่แสดงให้เห็นการสิ้นสุดลงของยุคทหารจากอัลบั้มภาพ 80 ปีฯ ประเด็น “กษัตริย์นักพัฒนา” กลายเป็นภาพตัวแทนกระแสหลัก เพื่อแสดงถึงความพยายามของพระองค์ในการพัฒนาความเป็นอยู่ของประชาชนในพื้นที่ต่างจังหวัด ภาพตัวแทนของในหลวงรัชกาลที่ 9 ในช่วงนี้ได้เปลี่ยนจากฉลองพระองค์ในชุดทหาร ซึ่งเคยเป็นภาพกระแสหลักช่วงก่อนหน้า มาสู่ภาพที่ปรากฏ (2551, น. 211) เรียกว่า “ชุดทรงงาน” ซึ่งจะปรากฏเด่นชัดต่อไปในทศวรรษ 2530

การเชิดชูสถาบันกษัตริย์ในมิติของการพัฒนาบ้านเมืองช่วงเวลานี้ จะต่างไปจากยุคก่อนหน้าซึ่งมีความเด่นชัดของลักษณะ 1) ช่วงทศวรรษ 2500 เน้นไปที่การทำให้สถาบันกษัตริย์ถูกมองเห็นเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์และความเป็นรัฐ 2) ช่วงทศวรรษ 2510 ที่เน้นการนำเสนอการต่อสู้กับภัยคอมมิวนิสต์ สำหรับทศวรรษ 2530 บริบททางการเมืองในยุคนี้มีนัยของการแยกนักการเมืองออกจากการเมืองการปกครอง ด้วยการประกอบสร้างความหมายของการคอร์ปชั่นในระบบการเมืองขึ้นมาในทางตรงข้าม สถานะของความเป็นธรรมราชากลับถูกนำมาใช้ผสมเข้ากับการเมืองการปกครอง

และส่งเสริมสถานะของสถาบันกษัตริย์ในฐานะผู้ปกครองที่ทรงธรรม (Handley, 2006, pp. 239-240)

การก่อตัวขึ้นของภาพตัวแทนประเภทการพัฒนาบ้านเมือง แสดงให้เห็น “การเข้ามาครอบครอง” พื้นที่ในการพัฒนาประเทศของสถาบันกษัตริย์ ลักษณะเช่นนี้อาจกล่าวได้ว่า เป็นการเคลื่อนเข้าสู่การเมืองในระบบของสถาบันกษัตริย์

ท่ามกลางมโนทัศน์ที่เกิดขึ้นหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อปีพ.ศ. 2475 ว่าพระมหากษัตริย์ทรงอยู่เหนือการเมือง ซึ่งทำให้บทบาทของในหลวงรัชกาลที่ 9 และมโนทัศน์ “พระราชอำนาจ” ในแง่ดังกล่าว ปรากฏเด่นชัดขึ้นในช่วงเหตุการณ์พฤษภาคม 2535 และกลายมาเป็นอีกหนึ่งจุดเปลี่ยนทางสถานะและความนิยมในสถาบันกษัตริย์ (กิตติศักดิ์, 2557; สมศักดิ์, 2556) นัยของภาพตัวแทนช่วงเวลานี้ จึงเป็นการทำให้มวลชนได้มองเห็นความสามารถในการจัดการหรือ/และพัฒนาประเทศที่ก้าวข้ามไปจากนักการเมืองฉ้อฉล

ภาพที่ 2.12 การเสด็จพระราชดำเนินบ้านสองพี่น้อง อ.ท่ามาย จ.เพชรบุรี เมื่อวันที่ 18 เมษายน 2502 จาก เสด็จประพาสต้นมาเป็นโครงการพระราชดำริ พ.ศ.2502-พ.ศ.2518, โดย สำนักพระราชวัง, 2539, กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน)

ภาพที่ 2.13 การเสด็จพระราชดำเนินแ่งกระจาน จ.เพชรบุรี เมื่อวันที่ 20 พฤษภาคม 2504 จากเสด็จประพาสต้นมาเป็นโครงการพระราชดำริ พ.ศ.2502-พ.ศ.2518, โดย สำนักพระราชวัง, 2539, กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน)

ในทศวรรษที่ 2530 มีการมุ่งเน้นไปที่การผลิตภาพตัวแทนของการทรงงาน เกิดขึ้นจากรูปแบบของพระราชกรณียกิจตั้งแต่ทศวรรษ 2520 เป็นต้นมา ส่งผลให้ภาพเก่า ๆ ที่ไม่เคยปรากฏเป็นภาพกระแสหลักมาก่อนถูกนำมาผลิตซ้ำอีกครั้ง ดังภาพที่ 2.12 และ 2.13 เป็นภาพที่ถูกผลิตขึ้นตั้งแต่ต้นทศวรรษ 2500 แสดงให้เห็นอีกอิริยาบถของการเยี่ยมราษฎร หรือการเสด็จพระราชดำเนินท้องที่อย่างเช่นการทรงดนตรีในขณะนั้น

ภาพกลุ่มนี้เป็นภาพ “อีกมุมหนึ่ง” ซึ่งไม่ถูกผลิตซ้ำในช่วงเวลาที่ถูกเก็บภาพ ผู้เขียนได้ภาพมาจากหนังสือเฉลิมพระเกียรติ *เสด็จประพาสต้นมาเป็นโครงการพระราชดำริ พ.ศ.2502-พ.ศ.2518* ซึ่งถูกตีพิมพ์ขึ้นในปีพ.ศ. 2539 การถูกผลิตซ้ำในช่วงทศวรรษของการทรงงานนี้ สะท้อนให้เห็นรูปแบบของการมุ่งเน้นไปที่ภาพตัวแทนของการทรงงานประเภทต่าง ๆ ว่าเป็นสิ่งที่ปรากฏมาช้านานนับแต่ทศวรรษก่อน ๆ

ช่วงเวลาของการ “ทรงงาน” ที่ว่านี้ ได้ก่อให้เกิดภาพตัวแทนที่กล่าวกันว่า “ทรงพลังที่สุด” และ “เป็นที่นิยมที่สุด” คือ “ภาพพระเสโท” (ภาพที่ 2.14) ปรากฏการศึกษาการเสด็จพระราชดำเนินต่างจังหวัดมองว่า ภาพพระเสโทนี้ คือการรวมศูนย์ของความรู้เกี่ยวกับพระราชกรณียกิจใน

โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริและการเสด็จพระราชดำเนินท่องเที่ยวต่างจังหวัด นอกจากนี้ การเติบโตของสื่อสารมวลชนสมัยใหม่ได้ทำให้ภาพพระเสโทถูกเผยแพร่ออกไปอย่างกว้างขวาง และเข้าถึงในทุกกลุ่มชนชั้น (ปรากฏ, 2551, น. 210-219)¹

ภาพที่ 2.14 ภาพ “พระเสโท”

ภาพที่ 2.15 ภาพพระราชกรณียกิจที่จังหวัดนราธิวาส พ.ศ. 2528 โดย หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

¹ ดูจำนวนหนังสือเฉลิมพระเกียรติเกี่ยวกับพระราชกรณียกิจที่ถูกผลิตขึ้นตั้งแต่พ.ศ. 2498-2548 ได้จาก ปรากฏ, 2551, น. 213-215

สมศักดิ์ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับภาพพระเสโทไว้ในประเด็น “The power of image: กรณีภาพ "พระเสโทหยดน้ำ" (ข้อสังเกตเบื้องต้นบางประการ)”¹ ของเขาว่า

...ที่ในหลวงทรงมี "พระเสโท" หรือ "เหงื่อ" หยดหนึ่งที่ตั้งจุ่มก้นๆ คือภาพนั้น มันมี "อิทธิพล" ชนิด "เหลือเชื่อ" มากๆ (ชนิด "เมตาฟิสิกอล" metaphysical อะไรแบบนั้นเลย) เราได้เห็น รอยลิสต์หลายคน "อิน" มากกับภาพนั้น คุณสนธิ บัง หลัง รพท 49 มีอยู่ครั้งนึง ให้สัมภาษณ์เรื่องเบื้องหลัง รพท แล้วพูดพาดพิงเรื่องทำเพื่อในหลวงอะไรแบบนั้น ก็ยกภาพนั้นขึ้นมา ไม่กี่ปีก่อน มีหนังสือสุดดีในหลวง ที่พี่สาวกับน้องชายคุยกัน น้องชายเป็นคนขี้เกียจไม่ชอบทำงาน พี่สาวเลยยกรูป "เหงื่อ" ในหลวงขึ้นมาเป็นตัวอย่างสั่งสอน ... ยังมีกรณีตัวอย่างของการพุ่มพ่ายกับภาพนั้นชนิด "เหลือเชื่อ" แบบ "เมตาฟิสิกอล" แบบนี้อีกเยอะ อีกรูปที่ใกล้เคียงกัน คือรูปที่แสดงให้เห็นในหลวงมี เหงื่อเปื้อนเสื้อตรงแผ่นหลังนะ

ภาพนั้น เพิ่งเริ่มมีการเผยแพร่หลังทศวรรษ 2520 (คือหลังจากยุคมโหฬารแล้ว สมัยผมเด็ก ยุคสฤกษ์-ถนอม ที่ว่ามีการฟื้นฟูเจ้า ยังไม่มีภาพนั้น) .. และผมมองว่า เป็นส่วนหนึ่งของ การ "เปลี่ยนแปลง" เกี่ยวกับ การ - ถ้าจะใช้คำวิชาการฝรั่งที่นิยมใช้กัน - representation หรือ "การนำเสนอ" เรื่องสถาบันฯ ที่ค่อยๆ เกิดขึ้นหลังทศวรรษ 2520 (และมา "พีค" ในทศวรรษ 2530-2540) ลักษณะที่ "ทำให้เป็นตัวละคร" มากขึ้น และเปลี่ยนจากด้านที่เน้นเรื่อง "ความมั่นคง" (ภาพในหลวง อยู่ในหนังสือพิมพ์วันที่ 5 ธันวาคม ก่อนทศวรรษ 2520 - อันนี้ ผมค้นคว้ามาแล้ว - ส่วนใหญ่เป็นภาพในเครื่องแบบทหาร หรือเครื่องแบบราชการเต็มยศ) กลายมามีลักษณะ แบบ "ชนชั้นกลางเมือง" มากขึ้น (ภาพวันที่ 5 ธันวาคม ใน นสพ จะเปลี่ยนเป็นภาพ ในสูทสากล ถือแผนที่ อะไรแบบนั้น เป็นหลักแทน) และเน้นเรื่อง "โครงการพระราชดำริ" .. และ "ทำงานหนัก" แทน "ตี๋ม" เรื่องในหลวง "ทำงานหนัก" จริงๆ ไม่มีในสมัยก่อน เป็นอะไรที่ใหม่ - พูดอีกอย่างคือเป็น "ตี๋ม" แบบ "บูชัวร์" ("ทำงาน" "สร้างตัวเอง" อะไรแบบนั้น) ภาพ "พระเสโทหยดน้ำ" เข้ากับ "ปริบท" ของความเปลี่ยนแปลงที่วุ่น (สมศักดิ์, 9 ธันวาคม 2557)

ภาพพระเสโทถูกบันทึกไว้โดยเอกชัย เขียวขุ่ม ช่างภาพส่วนพระองค์ ในพระองค์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ณ ฝายกั้นน้ำไอยะกา บ้านกุดตง ตำบลบองอ

¹ <https://www.facebook.com/somsakjeam/posts/760628000657148> เข้าถึงเมื่อ 13 มิถุนายน 2560; คงตัวสะกดทั้งหมดตามต้นฉบับ

อำเภอระแงะ จังหวัดนราธิวาส เมื่อวันที่ 17 กันยายน 2528 เกี่ยวกับภาพพระเสโทนี้ คำบอกเล่าของ เอกชัยสะท้อนให้เห็นเบื้องหลังและการเคลื่อนของภาพตัวแทนก่อนการเผยแพร่ภาพตัวแทนออกสู่ สาธารณะ โดยเขาเล่าว่า

ตอนแรกภาพนี้ยังไม่ได้ถูกนำออกมาเผยแพร่ นะครับ มีคนเห็นอยู่ไม่กี่คน เพราะ เมื่อทางห้องมีดล้างออกมา ผู้ใหญ่สมัยก่อนเห็นว่าดูไม่เรียบร้อย มีพระเสโทเยอะเกินไป แต่สุดท้ายตอนที่พระองค์ท่านทรงมีพระชนมายุครบ 60 พรรษา (พ.ศ. 2530) ภาพนี้ได้ ถูกนำออกมาเผยแพร่ และประชาชนก็ประทับใจกันมาก เกิดการส่งต่อไปเรื่อย ๆ อย่าง ที่เห็น (อภิรดี, คู่สร้างคู่สม ฉบับพิเศษ 1-10 ธันวาคม 2559)

จากบทสัมภาษณ์ของเอกชัย ผู้เขียนตรวจสอบภาพตัวแทนดังกล่าวกับหोजดหมายเหตุ แห่งชาติพบว่า ภาพพระราชกรณียกิจวันที่ 17 กันยายน 2528 นั้น ปรากฏเป็นภาพที่ 2.15 มิใช่ภาพ ต้นฉบับของภาพพระเสโทแต่อย่างใด แต่ยังคงมีความคล้ายคลึงร่วมกันอยู่ ทางหोजดหมายเหตุ แห่งชาติได้บรรยายเหตุการณ์ดังกล่าวเอาไว้ว่า

ภาพพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรม ราชกุมารี เสด็จฯ ทอดพระเนตรภูมิประเทศในเขตพื้นที่ตำบลบองอ อำเภอระแงะ จังหวัดนราธิวาส และทรงสำรวจแหล่งน้ำเพื่อหาทำเลสร้างอ่างเก็บน้ำบริเวณบ้านกูดง – บ้านนาโงกูโบ เพื่อระบายสู่พื้นที่เพาะปลูกของราษฎรต่อไป (หोजดหมายเหตุแห่งชาติ, 2528)

ในแง่นี้ ดูเหมือนว่า ไม่ใช่ทุกภาพตัวแทนที่บุคคลธรรมดาทั่วไปจะสามารถเข้าถึงได้ทุก รูป ภาพพระเสโทต้นฉบับมีปรากฏในหोजดหมายเหตุแห่งชาติแต่อย่างใด มากไปกว่านั้น หากคำตอบ ของเอกชัยถูกต้อง ก็เป็นการแสดงให้เห็นว่า มวลชนเองก็มีส่วนไม่น้อยในการประกอบสร้างภาพ ตัวแทนกระแสหลัก โดยอาศัยการประกอบสร้าง “กระแสความนิยม” ในชนิดภาพตัวแทนขึ้นมาจาก ตัวพวกเขาเอง

โครงการพระราชดำริได้เข้ามามีบทบาทในการสร้างภาพตัวแทนอันเป็นรูปธรรมของการ พัฒนา (โดยเฉพาะต่างจังหวัด) โดยที่ในหลวงรัชกาลที่ 9 มีต้องเสด็จพระราชดำเนินต่างจังหวัดด้วย พระองค์เอง ภาพตัวแทนของการทรงงานชนิดต่าง ๆ เข้ามามีบทบาทในการสร้างความเข้าใจและการ รับรู้ของมวลชนแทนสิ่งที่เกิดขึ้นจริง เป็นภาพของการแสดงให้เห็นว่า สถาบันกษัตริย์คือผู้มอบความ

เจริญรุ่งเรือง อุดมสมบูรณ์ อยู่ดีกินดี แก่มวลชน โดยที่ภาพพระเสโทได้พัฒนามโนทัศน์ของการทรงงานให้มีความสำคัญกับประเทศมากขึ้น คือการเกิดขึ้นของวิถีคิดเรื่อง “ทรงงานหนัก”

งานของปรากฏารชี้ให้เห็นว่า การเสด็จพระราชดำเนินต่างจังหวัดและประกอบพระราชกรณียกิจลดน้อยลงในช่วงทศวรรษ 2530 ส่งผลให้ภาพตัวแทนอย่างภาพพระเสโท หรือการนำเสนอภาพพระราชกรณียกิจในยุคก่อนถูกนำเข้ามาใช้แทนที่ (ปรากฏาร, 2551, น. 210-221) ในอัลบั้มภาพ 80 ปีฯ ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2531 เองก็เริ่มมีการนำเสนอภาพพระราชกรณียกิจต่างจังหวัดมากเท่า ๆ กับภาพพระราชพิธี อาจกล่าวได้ว่า จำนวนพระราชกรณียกิจต่างจังหวัดลดลง และพระราชพิธีซึ่งประกอบในกรุงเทพฯ มีจำนวนสูงขึ้น หากแต่ว่า ตั้งแต่ทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา ได้กลายมาเป็นช่วงเวลาที่สถาบันกษัตริย์ไทยได้รับความนิยมจากประชาชนสูงที่สุดอย่างไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อนหน้าตามข้อเสนอของสมศักดิ์ (2556)

พระราชกรณียกิจและภาพตัวแทนก็ได้เคลื่อนจากการพัฒนาต่างจังหวัดมาสู่การเน้นพระราชพิธีแทน ด้วยเหตุนี้ ภาพตัวแทนในยุคหลังที่ใช้ถวายพระพรจึงมักเป็นฉลองพระองค์ชุดครุยมหาจักรีบรมราชวงศ์ปรากฏเป็นหลัก

2.4 การเฉลิมฉลองสถาบันกษัตริย์ และ “ภาพโบกพระหัตถ์”: ทศวรรษ 2540

หลังจากที่ภาพตัวแทนประเภท “ทรงงาน” กลายเป็นแนวทางหลักที่ถูกผลิตซ้ำมาตลอดทศวรรษ 2530 ปีพ.ศ. 2549 สถาบันกษัตริย์ก็ได้เกิดภาพตัวแทนยอดนิยมภาพใหม่ขึ้นมาอีกภาพคือ “ภาพโบกพระหัตถ์” กลุ่มภาพโบกพระหัตถ์นี้มีจุดเริ่มมาจากลักษณะของภาพตัวแทนที่ปรากฏตอนต้นทศวรรษ 2540 มาจากเหตุการณ์การเสด็จออกมหาสมาคม ณ สีหบัญชร ประจำทุกวันที่ 5 ธันวาคม ของในหลวงรัชกาลที่ 9 ในฉลองพระองค์ “ครุยมหาจักรีบรมราชวงศ์” ภาพที่ 2.16 มาจากอัลบั้มภาพ 80 ปีฯ เป็นภาพเหตุการณ์ในวันที่ 5 ธันวาคม 2542 ช่วงเวลาทศวรรษนี้การเสด็จพระราชดำเนินต่างจังหวัดและการประกอบพระราชกรณียกิจด้านพัฒนาเริ่มมีจำนวนลดลง ก่อนที่จะเหลือเพียงการประกอบพระราชพิธีในกรุงเทพฯ เท่านั้น ภาพที่ 2.16 จึงเป็นภาพที่แสดงให้เห็นจุดเปลี่ยนของภาพตัวแทนสถาบันกษัตริย์ที่กำลังจะเกิดขึ้น

ภาพที่ 2.16 ในหลวงรัชกาลที่ 9 เสด็จออกมหาสมาคม ณ สีหบัญชร เมื่อวันที่ 5 ธันวาคม 2542 จาก อัลบั้มภาพ 80 ปีฯ, โดย สำนักพระราชวัง, 2550, กรุงเทพฯ : สำนักพระราชวัง.

ขณะเดียวกัน ในงานของแฮนด์ลีย์ (Handley, 2006, p. 427) ก็ได้ชี้ลักษณะตัดขาดจากทางโลก (seclusion) ของในหลวงรัชกาลที่ 9 ในปีค.ศ. 2000 (พ.ศ. 2543) ข้อวิเคราะห์ของแฮนด์ลีย์ผูกโยงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเข้ากับวิธิตดปลีกตัวจากทางโลกของพุทธศาสนา และเป็นไปได้ว่าข้อสังเกตดังกล่าวมีผลกระทบทางตรงต่อการผลิตภาพตัวแทนในทศวรรษนี้ การปรากฏพระองค์ที่ลดจำนวนลงหมายถึงจำนวนภาพตัวแทนที่ลดลง ส่งผลให้ภาพการเสด็จออกมหาสมาคม ณ สีหบัญชรกลายเป็นภาพตัวแทนที่มีความโดดเด่น และถ้าหากการตีความของแฮนด์ลีย์ข้างต้นถูกต้อง ภาพตัวแทนประเภทนี้ก็จะมียุคของความเป็นกษัตริย์ธรรมราชาแฝงไว้ โดยผูกโยงลักษณะที่ปรากฏในภาพเข้ากับความเป็นทางการและศักดิ์สิทธิ์ของราชประเพณี

ภาพตัวแทนในช่วงทศวรรษนี้ จึงกลับมาเน้นความเป็นทางการจากพระราชพิธีเป็นหลัก สะท้อนให้เห็นการครอบครองพื้นที่ด้านความศักดิ์สิทธิ์ และเป็นการขึ้นไปสู่จุดสูงสุดทางสถานะทางสังคมวัฒนธรรม หลังจากรทงงานหนักมาโดยตลอด หากพิจารณามิติทางชนชั้นจากการทำบุญทำกุศลและความเป็นธรรมราชา (Bowie, 1998; Sunait, 1988; Tambiah, 1976) อาจกล่าวได้ว่า ภาพตัวแทนกลุ่มนี้แสดงให้เห็นถึงผลลัพธ์ของการทำเพื่อประชาชน

ภาพที่ 2.17 มติชนสุดสัปดาห์ ฉบับวันที่ 16-22 มิถุนายน 2549

“ภาพโบกพระหัตถ์” ภาพตัวแทนยอดนิยมของทศวรรษนี้ ได้ถูกผลิตขึ้นจากพระราชพิธีฉลองสิริราชสมบัติครบ 60 ปี ขณะเสด็จออก ณ สีหบัญชร พระที่นั่งอนันตสมาคม เมื่อวันที่ 9 มิถุนายน 2549 (ภาพที่ 2.17) ผู้จัดงานครั้งนี้คือ รัฐบาลของทักษิณ ชินวัตร มีการเชิญประมุขจากประเทศที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขจำนวน 25 ประเทศมาเข้าร่วม และมีการรณรงค์ “สวมเสื้อเหลือง” โดยพร้อมเพรียงกันเพื่อเป็นการเฉลิมพระเกียรติ เป็นการจัดงานเฉลิมฉลองที่ยิ่งใหญ่อลังการมากที่สุดครั้งหนึ่งในประวัติศาสตร์ชาติไทย

นาฏกรรมที่ถูกจัดแสดงออกมาในวันนั้นคือ ภาพของประชาชนชาวไทยจำนวนมหาศาลในเสื้อสีเหลืองพร้อมใจกันมาเข้าเฝ้าฯ ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม ซึ่งพิจารณาจากบริบททางประวัติศาสตร์ นี่เป็นช่วงเวลาที่ยุทธศาสตร์ของทักษิณต้องเผชิญกับวิกฤตทางอำนาจอย่างเป็นรูปธรรมจากกลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตย ที่มาชุมนุมตั้งแต่พ.ศ. 2548 พร้อม ๆ กับการปะทะกับมโนทัศน์ “พระราชอำนาจ” ที่กลับมามีบทบาทอีกครั้ง กิจกรรมเฉลิมพระเกียรติในครั้งนี้จึงแฝงไว้ด้วยนัยของการช่วงชิงมวลชน ผ่านการ “แสดงออก” ของความจงรักภักดีให้เป็นที่ประจักษ์

ในบทนำของหนังสือ *โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ: การสถาปนาอำนาจนำในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว* (2550, น. 3) ชนิตา ชิตบัณชิตย์ได้เขียนประเด็นสำคัญเรื่องหนึ่งเพิ่มเติมจากบทนำของวิทยานิพนธ์เรื่องเดียวกันที่ออกมาในปีพ.ศ. 2547 คือ การกล่าวถึงประเด็น “พระราชอำนาจ”

ในยามที่บ้านเมืองประสบ “ภาวะวิกฤติ” ประเด็นเรื่อง “พระราชอำนาจ” มักถูกหยิบยกขึ้นมาสู่เวทีสาธารณะเสมอ ดังกรณีวิวาทะต่อหนังสือ พระราชอำนาจ ของ ประมวล รุจนเสรี และกระแสล้นมหาชน ที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อวันที่ 6 กันยายน 2548 ในการสนทนาสาธารณะเรื่อง “พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์” ซึ่งจัดโดยมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และสถาบันสัญญา ธรรมศักดิ์เพื่อประชาธิปไตย เพื่อตอบโจทย์สถานการณ์ทางการเมืองในยุครัฐบาลทักษิณ ชินวัตร... (ชนิตา, 2550, น. 3)

นี่ไม่ใช่ครั้งแรกที่ประเด็นพระราชอำนาจ หรือบทบาทของพระมหากษัตริย์ทางการเมืองการปกครองถูกหยิบยกขึ้นมากล่าวถึงเมื่อเกิดวิกฤตทางการเมือง เพราะเคยมีเหตุการณ์ทำนองเดียวกันเกิดขึ้นมาแล้วคือ เหตุการณ์พฤษภาคม 2535 (กิตติศักดิ์, 2557; สมศักดิ์, 2556) ในแง่นี้ วิทยานิพนธ์ของปฎน เทพนรินทร์ ซึ่งศึกษาวิกฤตการเมืองในปีพ.ศ. 2548-2549 ผ่านประเด็นอุดมการณ์อำนาจนำ ได้ชี้ว่า ภายใต้การปะทะกันทางอำนาจสองขั้ว การกระตุ้นอุดมการณ์กษัตริย์นิยมผ่านมโนทัศน์พระราชอำนาจ ยังไม่เพียงพอต่อการ “โค่นล้ม” รัฐบาลทักษิณลง (ปฎน, 2555) และในทางประวัติศาสตร์นั้น หลังจากกิจกรรมเฉลิมพระเกียรติครั้งนี้จบลง หลายเดือนต่อมา วันที่ 19 กันยายน 2549 ก็ได้เกิดรัฐประหารในประเทศไทยขึ้น

นอกเหนือจากบริบททางการเมือง ผลพวงทางสังคมวัฒนธรรมจากการจัด “นาฏกรรม” ขึ้นอย่างยิ่งใหญ่ในปีพ.ศ. 2549 ก็ได้ทำให้เกิดกระแส “ความต้องการพระบรมฉายาลักษณ์” เป็นอันมากเกิดขึ้นในสังคมไทยดังที่ได้เกริ่นไว้ในบทนำ พระบรมฉายาลักษณ์ในช่วงนี้ถูกประกอบสร้างความหมายให้เป็น “รูปภาพมงคล” นัยของความต้องการพระบรมฉายาลักษณ์ในช่วงนี้จึงมาจากความต้องการเก็บสะสมความเป็นสิริมงคลนี้ไว้ จากการสำรวจตามบ้านเรือน ภาพพระบรมฉายาลักษณ์กลุ่มครุยมหาจักรีบรมราชวงศ์เป็นภาพยอดนิยมที่ปรากฏอยู่เคียงข้างภาพกลุ่มทรงงาน ภาพชุดฉลองพระองค์ “ครุยมหาจักรีบรมราชวงศ์” ได้กลายมาเป็นภาพตัวแทนกระแสหลักในยุคนี้ และปรากฏแทนที่ชุดทรงงานอยู่บ่อยครั้งในยามที่มีการนำพระบรมฉายาลักษณ์มาประดับไว้เพื่อเฉลิมพระเกียรติ

ทั้งนี้ ในช่วงปลายรัชสมัยของการครองราชย์กว่า 70 ปี พระองค์ทรงพระประชวร บ่อยครั้ง ส่งผลให้การปรากฏพระองค์ในที่สาธารณะลดน้อยลงไปเรื่อย ๆ และก็ได้ทำให้ชนิดของภาพ ตัวแทนที่ถูกผลิตยุคหลังมีลักษณะที่นิ่งตายตัวคือ เป็นภาพขณะเสด็จออก ณ สีหบัญชร พระที่นั่ง อนันตสมาคม ในวันเฉลิมพระชนมพรรษาปรากฏเป็นหลัก

ลักษณะความสัมพันธ์ระหว่างมวลชนกับสถาบันกษัตริย์ก็เปลี่ยนไป จากเดิมในหลวง รัชกาลที่ 9 จะเสด็จพระราชดำเนินต่างจังหวัดเพื่อเยี่ยมเยียนราษฎร ช่วงทศวรรษ 2550 ก็เปลี่ยนมา เป็นเปิดให้ประชาชนเข้าเฝ้าฯ พระองค์แทน ความเปลี่ยนแปลงของภาพตัวแทนหลังพ.ศ. 2549 ได้ทำให้ประชาชนเข้ามามีบทบาทสำคัญเป็นอย่างยิ่งในการประกอบสร้างความยิ่งใหญ่ของสถาบันกษัตริย์ หนึ่งในภาพที่มักนำเสนอกันบนหน้าหนังสือพิมพ์คือ มวลชนจำนวนมากแห่กันไปเข้าเฝ้าฯ ณ พระที่นั่งอนันตสมาคม เป็นการแสดงให้เห็นรูปธรรมของความจงรักภักดีที่มวลชนมีต่อสถาบันกษัตริย์ เมื่อพิจารณาความนิยมในพระบรมฉายาลักษณ์ และการแสดงออกทางสัญลักษณ์ เช่น การใช้เสื้อเหลือง

นัยของภาพตัวแทนที่ผูกโยงกับความจงรักภักดีของมวลชนในช่วงตั้งแต่พ.ศ. 2549 และ 2550 จึงได้สะท้อนความหมายของการครอบครองอำนาจนำในทุกอาณาบริเวณของสังคมไทย หรือ กล่าวคือเป็นช่วงเวลาที่ยุทธศาสตร์ทางอำนาจนำทางสังคมวัฒนธรรมไทยพุ่งขึ้นสูงสุด โดยแสดงออกมาให้เห็นผ่านภาพของการจัดฉลองพระราชพิธีฉลองสิริราชสมบัติครบ 60 ปี และวโรกาสที่ในหลวงรัชกาลที่ 9 ทรงเจริญพระชนมพรรษา 80 พรรษา ที่มีความยิ่งใหญ่อลังการเป็นอย่างยิ่ง เป็นภาพสะท้อนตำแหน่งแห่งที่ทางการเมืองการปกครองไทย ก่อนที่สถานะของการครอบครองอำนาจนำดังกล่าวจะค่อย ๆ ลดลงไปภายหลัง (Ünalı, 2014; ปฤณ, 2555)

ภาพที่ 2.18 ภาพเด็กน้อยกราบในหลวงรัชกาลที่ 9 จาก ตามหาคนในรูป ภาพมงคล ในหลวงกับประชาชน (เล่ม 1), โดย กองบรรณาธิการข่าวสด, 2549, กรุงเทพฯ : มติชน.

มวลงชนได้กลายมาเป็นส่วนสำคัญของการผลิตชุดภาพตัวแทนในช่วงเวลานี้ ภาพที่ 2.18 เป็นภาพนายพยุงศักดิ์ กาพมิกค์มลงกราบในหลวงรัชกาลที่ 9 เมื่อวันที่ 18 สิงหาคม 2516 ที่สนามบินบ่อทอง จังหวัดปัตตานี (กองบรรณาธิการข่าวสด, 2549, น. 25-27) ภาพนี้เป็นภาพสำคัญที่ถูกนำมาใช้ในการจัดแสดงในกิจกรรม “ตามหาบุคคลในภาพ” เมื่อวันที่ 27 มีนาคม 2549 ซึ่งกิจกรรมนี้ก็เป็นอีกหนึ่งปัจจัยที่ทำให้ปรากฏการณ์รูปที่มีทุกบ้านเกิดขึ้นมาได้ เป็นการกระตุ้นมวลงชนให้ตระหนักต่อพระบรมฉายาลักษณ์ โดยทำให้มวลงชนครุ่นคำนึงถึงสิ่งที่อยู่ในรูปภาพ

กิจกรรม “ตามหาบุคคลในภาพ” ดังกล่าวสะท้อนให้เห็นความใกล้ชิดระหว่างสถาบันกษัตริย์กับประชาชน โดยเป็นการผลิตซ้ำภาพที่เคยถูกเก็บไว้กลับมาอีกครั้ง (การเสด็จเยี่ยมราษฎรอย่างใกล้ชิดเป็นสิ่งที่หายไป หลังการเกิดขึ้นของกิจกรรมการพัฒนาช่วงปลาย)

ด้วยเหตุนี้ ภาพตัวแทนที่ถูกผลิตออกมาในตั้งแต่พ.ศ. 2549 อีกประเภทหนึ่งจึงเป็นภาพความใกล้ชิดระหว่างสถาบันกษัตริย์กับมวลงชน สะท้อนว่า สถาบันกษัตริย์ยังคงครอบครองพื้นที่ทางความนิยมในหมู่มวลงชนอยู่เหนืออีกฝ่าย ภายใต้บริบทความขัดแย้งทางการเมืองช่วงทศวรรษนี้

ดังที่ได้กล่าวไว้ในบทนำ ผลสืบเนื่องจากความนิยมในสถาบันกษัตริย์ ได้ส่งผลให้ในปี พ.ศ. 2550 นี้เองที่ปรากฏการณ์ “รูปที่มีทุกบ้าน” ได้ถือกำเนิดขึ้น ถึงแม้ว่าการประดับพระบรมฉายาลักษณ์ตามบ้านเรือนจะเป็นสิ่งที่มีมายาวนานมาก แต่ผู้เขียนเห็นว่า ปรากฏการณ์ที่เพิ่งเกิดขึ้นระหว่าง 2 ปีนี้ ได้ทำให้ความนิยมของการประดับพระบรมฉายาลักษณ์ตามบ้านเพิ่มสูงยิ่งขึ้น โดยเป็นการ

ประดับเพื่อความเป็นสิริมงคลและแสดงออกถึงความจงรักภักดี ซึ่งมีบริบทสอดคล้องกับนาฏกรรมที่ ถูกจัดขึ้นอย่างยิ่งใหญ่ติด ๆ กัน

พ.ศ. 2549

พ.ศ. 2550

พ.ศ. 2551

พ.ศ. 2552

ภาพที่ 2.19 ส.ค.ส. พระราชทาน พ.ศ. 2549-2552 จาก ส.ค.ส. ส่งความสุขจากพระราชทาน, โดย a team, a day ปีที่ 17 ฉบับ 195

ไม่เพียงแค่นี้ ยังมีประติมากรรมสำคัญอย่างหนึ่ง ที่สถาบันกษัตริย์ได้ผลิตขึ้นเพื่อสร้างความสัมพันธ์อันใกล้ชิดกับมวลชนคือ “ส.ค.ส. พระราชทาน” ฉบับแรกได้ถูกสร้างขึ้นในปีพ.ศ. 2530 ส่วนการใช้ “พระบรมฉายาลักษณ์ของพระองค์เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของส.ค.ส. พระราชทาน” เกิดขึ้นครั้งแรกปีพ.ศ. 2549 (ส.ค.ส. พระราชทานก่อนหน้านั้นไม่ได้ใช้พระบรมฉายาลักษณ์ประกอบ) ภาพตัวแทนของสถาบันกษัตริย์ถูกนำเสนอผ่านส.ค.ส. ออกมาในลักษณะไม่เป็นทางการมากขึ้น พระองค์อยู่ในฉลองพระองค์โปโลสีเหลือง ฉายพระบรมฉายาลักษณ์คู่กับสุนัขทรงเลี้ยงคุณทองแดง ภาพตัวแทนทำนองนี้ถูกนำเสนอมาเรื่อย ๆ จนถึงพ.ศ. 2557 ซึ่งในปีถัดมาได้เลือกใช้ภาพจากพระราชนิพนธ์เรื่องพระมหากษัตริย์ประกอบ และส.ค.ส. ฉบับสุดท้ายเป็นพระบรมฉายาลักษณ์ภาพของพระองค์ ฉลองพระองค์ปักภาพคุณทองแดง

เว็บไซต์ไทยรัฐได้รายงานเนื้อหาประกอบข่าว “ประมวลภาพ 29 ส.ค.ส. พระราชทาน จากในหลวงแก่ปวงชนชาวไทย” ว่า

เป็นเวลาเกือบ 30 ปีต่อเนื่อง ที่ทุกวันสิ้นปี พสกนิกรชาวไทยต่างใจจดใจจ่อ กับ การรอคอยที่จะได้รับการส่งความสุข หรือ ส.ค.ส.พระราชทาน จาก “ในหลวง” ที่ทุก ครั้ง พระองค์ท่านจะพระราชทานผ่านสื่อหนังสือพิมพ์ในประเทศ เพื่อตีพิมพ์เผยแพร่ ให้แก่พสกนิกรทั่วประเทศ โดยจะพระราชทานมาพร้อมแง่คิด ความหมาย คำสอน และ อารมณ์ขัน ที่แทรกปนไว้ในเนื้อหา นอกเหนือจากคำอวยพรปีใหม่ และเหนือสิ่งอื่นใด เป็น ส.ค.ส. ที่พระองค์ทรงสละเวลาคิด และทรงประดิษฐ์ขึ้นด้วยพระองค์เอง

ระยะแรกนั้น ภาพ ส.ค.ส.พระราชทาน ที่ปรากฏจะเป็นเพียงการเรียงพิมพ์ ตัวอักษร หรือเครื่องหมายต่างๆ บนแป้นพิมพ์ด้วยเครื่องพิมพ์คอมพิวเตอร์ ไม่มีสีสัน ไม่มีภาพประกอบ ต่อมา จะเริ่มมีภาพประกอบมากขึ้น แต่ก็ยังสร้างจากการนำตัวอักษร และเครื่องหมายต่างๆบนแป้นพิมพ์มาเรียงร้อยจนกลายเป็นภาพ เพิ่มเติมเข้ามา โดย หลายครั้งที่ภาพเหล่านั้นแสดงถึงพระราชอารมณ์ขัน ที่พระองค์ต้องการสื่อสารถึง ประชาชนของพระองค์... (ไทยรัฐออนไลน์, 15 ตุลาคม 2559)¹

จากข้อความข้างต้นจะเห็นว่า นอกจากการมุ่งเน้นเรื่องส.ค.ส. พระราชทานที่ทรง ประดิษฐ์ขึ้นด้วยพระองค์เองแล้ว เนื้อหาได้มุ่งเน้นไปที่ประเด็นพระราชอารมณ์ขันที่แฝงไว้ในสารถึง ประชาชนของพระองค์ เช่นเดียวกับพระบรมฉายาลักษณ์ของพระองค์ที่จะมีสุนัขทรงเลี้ยงประกอบอยู่ในภาพ เป็นไปได้ว่า การนำเสนอภาพของสถาบันกษัตริย์ในยุคหลังนี้ มุ่งเน้นไปที่วัฒนธรรมแบบ สามัญชน หรือเป็นส่วนหนึ่งกับมวลชนอย่างใกล้ชิดเพิ่มขึ้น ซึ่งจะต่างกับภาพตัวแทนที่กลายเป็น ภาพกระแสหลักยุคก่อน ๆ ที่เสนอภาพสถาบันกษัตริย์เป็นแบบทางการ ไม่ว่าจะ เป็น ภาพพระราช ภารกิจกับการพัฒนาประเทศ หรือพระราชพิธี กล่าวได้ว่ามีการเคลื่อนจากการเสนอสถานะของ สถาบันกษัตริย์ในฐานะประมุขผู้พัฒนาประเทศมาสู่สถาบันกษัตริย์ในพระราชอิริยาบถไม่เป็นทางการ มากขึ้น ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชนมีลักษณะไม่เป็นทางการและเป็นกันเอง สูงยิ่งขึ้น

การผลิตภาพตัวแทนในทศวรรษ 2550 (เริ่มมาตั้งแต่พ.ศ. 2549) มีแนวทางหลักคือ การ แสดงให้เห็นความใกล้ชิดระหว่างสถาบันกษัตริย์กับประชาชน ในอิริยาบถผ่อนคลายไม่เป็นทางการ มากขึ้น ดังที่ได้กล่าวไว้ตอนต้น ว่าบริบทของการเฉลิมพระเกียรติช่วงนี้วางอยู่บนปัญหาวิกฤตความ ชัดแย้งทางการเมืองที่ปะทุมาตั้งแต่ปีพ.ศ. 2548 การแสดงความใกล้ชิดเช่นนี้ ชี้ให้เห็นนัยของการ ได้รับความสนับสนุนและเป็นที่รักจากมวลชนของสถาบันกษัตริย์

¹ ดู www.thairath.co.th/content/754572 เข้าถึงเมื่อ 16 มีนาคม 2560; ชีตเส้นใต้ โดยผู้ศึกษา

ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2549 นี้ จึงเป็นปีที่พระบรมฉายาลักษณ์ในหลากหลายรูปแบบ ได้ถูกผลิตออกมา และกระจายออกสู่มวลชนอย่างทั่วถึง คำว่า “รูปที่มีทุกบ้าน” จึงมีที่มาเกิดขึ้นได้จากการปรากฏให้เห็นของพระบรมฉายาลักษณ์อย่างเข้มข้นต่อเนื่อง

2.5 การเสด็จสวรรคตและสิ้นสุดรัชสมัย

วันที่ 13 ตุลาคม 2559 ในหลวงรัชกาลที่ 9 เสด็จสวรรคต หนังสือพิมพ์ทุกฉบับลงข่าว ถวายความอาลัย ภายในประกอบไปด้วยภาพของมวลชนจำนวนมากที่แสดงออกถึงความ โศกเศร้าในรูปแบบต่าง ๆ พร้อมทั้งนำเสนอพระราชประวัติ พระราชกรณียกิจ และพระอัจฉริยภาพ หลากหลายด้าน ภาพตัวแทนของการเสด็จสวรรคตจึงเป็นการนำเสนอความสูญเสียที่มวลชนจะต้อง ประสบ ในภาพที่ 3.29 สังเกตการพาดหัวว่า “วิปโยคยิ่งใหญ่”, “ไทยทั้งโลกร่ำไห้” และ “พสกนิกร ไทยอาลัยทั้งแผ่นดิน”

การเสด็จสวรรคตถือเป็นรัฐพิธีที่มีความยิ่งใหญ่ถึงการเป็นที่สุด (Geertz, 1980, pp. 116-120) ความยิ่งใหญ่ดังกล่าว เป็นผลมาจาก “การจัดแสดง” การสวรรคตอย่างต่อเนื่องยาวนาน และเข้มข้น หลังวันที่ 13 ตุลาคม 2559 มีการไว้อาลัยต่อเนื่อง 30 วัน หนังสือพิมพ์ทุกฉบับรายงาน ข่าวเกี่ยวกับสถาบันกษัตริย์เรื่อยมา เป็นการทำให้มวลชนได้มองเห็นว่า การสวรรคตมีผลสัมพันธ์กับ ประเทศอย่างไร เกิดความสูญเสียในหมู่มวลชนอย่างไร และมวลชนมีปฏิกิริยาต่อการสูญเสียอย่างไร

ภาพที่ 2.20 หนังสือพิมพ์วันที่ 14 ตุลาคม 2559 ไทยรัฐ มติชน ข่าวสด และเดลินิวส์

2.6 สรุป: ภาพตัวแทนของสถาบันกษัตริย์ 4 ช่วงเวลา

ลักษณะของภาพตัวแทนที่ถูกประกอบสร้างและเสนอนั้น สรุปออกมาได้ว่า

1. ภาพตัวแทนยุคเริ่มแรก ก่อนทศวรรษ 2510 มีความไม่คงเส้นคงวาในการนำเสนอส่วนมากจะใช้ภาพฉลองพระองค์ชุดราชการและชุดพระราชพิธีเป็นหลัก ส่วนภาพพระราชกรณียกิจช่วงแรกจะประกอบไปด้วยการเยี่ยมราษฎร และการเสด็จพระราชดำเนินเยือนทั้งในและต่างประเทศ ภาพที่ถูกผลิตขึ้นจำนวนมากกลายมาเป็นภาพหาชมยากในยุคหลัง เพราะไม่ค่อยถูกผลิตซ้ำเท่าไรนัก

2. ภาพตัวแทนยุคภัยคอมมิวนิสต์ในไทย ตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2500 การเสด็จพระราชดำเนินต่างจังหวัดและการประกอบพระราชกรณียกิจก็ใช้ฉลองพระองค์ชุดทหารมาโดยตลอด กลางทศวรรษ 2510 เริ่มมีความชัดเจนและคงเส้นคงวาในการเลือกใช้พระบรมฉายาลักษณ์ประเภทนี้เป็นภาพบุคคล (portrait) หลัก

3. ภาพตัวแทนยุคพัฒนาประเทศ ช่วงปลายทศวรรษ 2510 เริ่มมีการเคลื่อนออกจากฉลองพระองค์ชุดทหาร กระทั่งทศวรรษ 2520 เป็นต้นมาเริ่มมีการหันมาใช้ภาพฉลองพระองค์ชุดทรงงานบ่อยครั้งขึ้น จนกลายมาเป็นภาพตัวแทนกระแสหลัก ไปจนถึงช่วงปลายทศวรรษ 2540

ในยุคนี้ ภาพตัวแทนเข้ามามีบทบาทสำคัญเพื่อทำหน้าที่แทนการประกอบพระราชกรณียกิจที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะในพื้นที่ต่างจังหวัด และการรายงานข่าวการเสด็จพระราชดำเนินท้องที่ต่าง ๆ เพื่อประกอบพระราชกรณียกิจก็ค่อยๆ ลดลง

4. ภาพตัวแทนยุคเฉลิมฉลอง ตั้งแต่พ.ศ. 2549 เป็นต้นมาจนจบรัชกาล ภาพตัวแทนกระแสหลักมีความคงเส้นคงวาของการใช้ภาพเสด็จออก ณ สีหบัญชร พระที่นั่งอนันตสมาคม และเข้ามาแทนที่ภาพตัวแทนชนิดอื่น ๆ ส่วนภาพการประกอบพระราชกรณียกิจในยุคก่อนได้ย้ายไปปรากฏบนสารคดีเฉลิมพระเกียรติและพระราชประวัติแทนหน้าหนังสือพิมพ์ สังเกตว่า หน้าโฆษณาตามสื่อสิ่งพิมพ์ในวันเฉลิมพระชนมพรรษาปีนี้ นิยมภาพในหลวงรัชกาลที่ 9 ในชุดฉลองพระองค์ “ครุยมหาจักรีบรมราชวงศ์” เป็นหลัก

ภาพตัวแทนใน 4 ยุคสมัยได้ประกอบสร้างสิ่งที่เรียกว่า “ภาพตัวแทนกระแสหลัก” ออกมา ในยุคแรกสุดไม่มีความคงเส้นคงวานัก สลับอยู่ระหว่างภาพฉลองพระองค์ชุดราชการประเภทต่าง ๆ และภาพฉลองพระองค์สำหรับประกอบพระราชพิธี ยุคที่สองมีความชัดเจนของการใช้ภาพชุดทหาร แต่ภายหลังมักไม่ถูกนำมาผลิตซ้ำบ่อยครั้งนักเมื่อเทียบกับภาพในอีก 2 ยุคหลัง ยุคที่สามเป็นภาพชุดทรงงาน ภาพชุดนี้ถูกผลิตซ้ำขึ้นเป็นระยะเวลายาวนาน นับแต่ทศวรรษ 2530 จนถึงสิ้นรัชกาล มีภาพกลุ่มฉลองพระองค์ชุดทรงงานและพระเสโทเป็นภาพยอดนิยม ก่อนที่จะมีภาพของยุคที่สี่ คือ

ภาพกลุ่มฉลองพระองค์บรมหารัชมหาราชวงศ์กับภาพโบกพระหัตถ์ ที่ถูกผลิตขึ้นเป็นจำนวนมาก
จากพระราชพิธีช่วงทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา ขึ้นมาเป็นภาพยอดนิยมเทียบเคียง

บทที่ 3

บ้านและรูปที่มีในบ้าน: พระบรมฉายาลักษณ์กับสังคมวัฒนธรรมไทย

ในงานศึกษาของปีแอร์ บูร์ดิเยอ (Pierre Bourdieu) นอกจากจะกล่าวถึงปฏิบัติการในระดับบุคคลและโครงสร้างแล้ว เขายังแสดงให้เห็นมิติของการให้ความหมายกับ “พื้นที่บ้าน” ของชาวคาบิล (Kabyle) อีกด้วย การจัดสรรปันส่วนพื้นที่ การจัดวางสิ่งของ และประกอบกิจกรรมภายในบ้านแฝงไว้ด้วยเบื้องหลังของความหมายทางสัญลักษณ์ที่อิงกับโครงสร้างของสังคมวัฒนธรรม บ้านเป็นภาพสะท้อนของระบบคิด เป็นการจำลองความหมายที่อิงกับจักรวาลทัศน์ หรือเรียกได้ว่าเป็น “จุลจักรวาล” (microcosm) มิติของการให้ความหมายและการจัดตำแหน่งแห่งที่สรรพสิ่งภายในบ้านมีส่วนสัมพันธ์กับร่างกาย ในแง่ที่ว่า ร่างกายซึมซับความหมายของโลกทัศน์ผ่านปฏิสัมพันธ์ที่มีกับสรรพสิ่งรอบตัวเข้าเป็นส่วนหนึ่ง (Bourdieu, 1977, pp. 89-92, 1990a, pp. 271-283) บ้านจึงเป็นอีกหนึ่งปัจจัยที่สามารถสะท้อนให้เห็นความโน้มเอียงทางอุปนิสัย และแสดงให้เห็นวิถีทางในการผลิตซ้ำโครงสร้างผ่านการให้ความหมายและจัดการกับพื้นที่

อย่างไรก็ตาม ในสังคมวัฒนธรรมหลังการปฏิรูปอุตสาหกรรมนั้น แดเนียล มิลเลอร์ (Daniel Miller) ได้ชี้ให้เห็นถึงการกลายมาเป็น “พื้นที่ส่วนตัว” หรือก็คือพื้นที่ที่ปัจเจกใช้จัดการความสัมพันธ์ที่ตนมีกับบ้านแทน โดยความสัมพันธ์ดังกล่าวในความเห็นของมิลเลอร์ เป็นการจัดการความสัมพันธ์ที่มีนัยตัดขาดออกจากพื้นที่ภายนอกเหลือเพียงตัวตนของเจ้าของบ้าน (Miller, 2001) สำหรับวิธีคิดดังกล่าว อาจมีที่มาจากลักษณะของการเคลื่อนออกจากการตีความแบบโครงสร้างนิยมที่ศึกษาพื้นฐานของสังคมวัฒนธรรมยุคเก่าก่อน มาสู่อิทธิพลของความคิดเรื่องทรัพย์สินส่วนตัว (private property) ภายใต้ระบบทุนนิยม (Baudrillard, 1996; Miller, 1987, pp. 6-12) ต่อประเด็นดังกล่าว ความหมายของสิ่งที่ปรากฏอยู่ภายในบ้าน จึงกลายมาเป็นภาพสะท้อนของการจัดการความหมายของความเป็นปัจเจกภายใต้ระบบทุนนิยม แทนการวิเคราะห์ว่าเป็นการจำลองหรือสะท้อนโครงสร้างทางอำนาจในสังคมวัฒนธรรมในระดับที่เล็กลง

ทั้งนี้ แม้ว่ากลวิธีในการวิเคราะห์ความหมายของพื้นที่บ้านจากสองกลุ่มแนวคิดคือ โครงสร้างนิยมกับวัตถุนิยมศึกษาเชิงมาร์กซิสต์จะดูเหมือนว่าแยกขาดออกจากกัน โดยกลุ่มหนึ่งมุ่งเน้นการวิเคราะห์ไปที่อำนาจของโครงสร้างทางสังคมวัฒนธรรม และอีกกลุ่มมุ่งเน้นการวิเคราะห์ไปที่การแทรกซึมเข้าสู่ชีวิตส่วนตัวของทุนนิยม (ผ่านวัตถุที่เรียกว่า “สินค้า”) แต่ทั้งสองกลุ่มแนวคิดก็ยังคงมีจุดร่วมในการทำความเข้าใจความหมายของบ้านและวัตถุอยู่คือ ภาพสะท้อนทางความหมายในกระบวนการบริโภควัตถุ (Miller, 1998) ซึ่งเป็นกระบวนการที่เชื่อมโยงอยู่กับ “รสนิยม” ทางชนชั้นหรือความโน้มเอียงทางอุปนิสัย (habitus) จากข้อเสนอของบูร์ดิเยอ (Bourdieu, 1977, 1984;

Miller, 1998, p. 10) หรือกล่าวคือ เจตจำนงของการบริโภคในปัจจุบัน ท้ายที่สุดยังคงถูกกำกับไว้ด้วย ฐานทางระบบชนชั้น อันมีที่มาจากโครงสร้างสังคมวัฒนธรรม หรือจากระบบทุนนิยม

การที่ธงชัย วินิจจะกุลได้กล่าวถึงลักษณะการแทรกซึมเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตประจำวันของสถาบันกษัตริย์อย่างเข้มข้น โดยเฉพาะจากการปรากฏของพระบรมฉายาลักษณ์ (Thongchai, 2016; ธงชัย, 2544, 2556) ก็มีนัยไม่ต่างไปจากการแทรกซึมเข้ามาสู่ชีวิตประจำวันของระบบทุนนิยม ในแง่ที่ว่า สถาบันกษัตริย์/ทุนนิยมได้แทรกซึมเข้าสู่พื้นที่ของ “ความเป็นส่วนตัว” หรือก็คือบ้านใน ความหมายของมิลเลอร์ ซึ่งมีมิติของการศึกษาบ้านสมัยใหม่ในทางการศึกษาวัฒนธรรม มุ่งอธิบาย วิธีการจัดการกับวัตถุสิ่งของที่ประกอบขึ้นมาในพื้นที่บ้าน ดังนั้น ความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับพระ บรมฉายาลักษณ์ภายในบ้าน จึงมีลักษณะของการผสานกันระหว่าง ตรรกะของการบริโภคสถาบัน กษัตริย์ตามแบบฉบับทุนนิยมในหมู่มวลชน (mass consumption) และฐานความเชื่อทางระบบ ความคิดผ่านโครงสร้างสังคมวัฒนธรรม ที่ยังคงจัดวางสถาบันกษัตริย์ไว้ให้เป็นศูนย์กลางของระบบ ปกครอง (Tambiah, 1976)

กลุ่มทฤษฎีข้างต้นได้ชวนให้ตระหนักต่อการจัดการกับพื้นที่บ้านภายใต้การแทรกซึมเข้า มาเป็นส่วนหนึ่งกับพื้นที่ส่วนตัวของสถาบันกษัตริย์ผ่านพระบรมฉายาลักษณ์ เพื่อศึกษาปฏิบัติการที่ ผู้คนมีต่อพระบรมฉายาลักษณ์ภายในบ้าน เนื้อหาในบทนี้จะกล่าวถึง วิธีทางการจัดการกับพระบรม ฉายาลักษณ์ภายในบ้านของผู้คนทั่วไป

เพื่อทำความเข้าใจประเด็นดังกล่าว ผู้เขียนสำรวจปฏิบัติการต่อพระบรมฉายาลักษณ์ จากปัจเจกชนจำนวนหนึ่ง อย่างไรก็ตาม เพื่อการนำเสนอในที่นี้ ผู้เขียนเลือกตัวอย่างที่แสดงให้เห็น ลักษณะเฉพาะของการใช้พระบรมฉายาลักษณ์แบบต่าง ๆ ที่ไม่จำเป็นต้องสอดคล้องเป็นแบบแผน เดียวกันหมด

3.1 “บ้าน” และ “รูปที่มีในบ้าน”

ดังที่ได้เกริ่นไว้ตอนต้นของบทนำวิทยานิพนธ์ หลังปีพ.ศ. 2549 และ 2550 ความ ต้องการในพระบรมฉายาลักษณ์ของสังคมวัฒนธรรมไทยได้พุ่งสูงขึ้น จนทำให้ลักษณะของการปรากฏ ทุกหนแห่งตามที่ต่าง ๆ พัฒนาขึ้นมาเป็นปรากฏการณ์ “ภาพมงคล” และ “รูปที่มีทุกบ้าน” รูปธรรม อันเป็นผลมาจากปรากฏการณ์ดังกล่าวปรากฏขึ้นอย่างเด่นชัดจากการปรากฏของพระบรมฉายา ลักษณ์ภาพ “โบกพระหัตถ์” หรือภาพในฉลองพระองค์ “ครุยมหาจักรีบรมราชาวงศ์” ซึ่งจะพบเห็นได้ บ่อยครั้งตามบ้านเรือน และกลายมาเป็นภาพตัวแทนกระแสหลักตลอดทศวรรษ 2550

ความหมายดังกล่าวเกิดขึ้นได้โดยอาศัยลักษณะ “ราชาชาตินิยม” (ธงชัย, 2544) ที่สร้างความหมายทางสถานะของสถาบันกษัตริย์ให้กลายเป็นความศักดิ์สิทธิ์ และทำให้สถาบันกษัตริย์กลายเป็นสิ่งสำคัญทางชีวิตทางสังคมของมวลชนชาวไทยภายใต้อุดมการณ์ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ อันเข้มข้น (Handley, 2006; Tambiah, 1976) ผลพวงจากความเข้มข้นของชุดเรื่องเล่า ก็ได้ทำให้สถานะของสถาบันกษัตริย์กลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในความรับรู้ของมวลชนชาวไทย ดังที่ปรากฏให้เห็นผ่านลัทธิพิธีร.5 (Stengs, 2009; นิธิ, 2536; ยุกติ, 2538) ขณะเดียวกัน นอกเหนือจากความศักดิ์สิทธิ์แล้ว สถาบันกษัตริย์ยังได้ผนวกรวมเข้าเป็นส่วนหนึ่งกับความหมายของความเป็น “ชาติ” อีกด้วย (ปถุณ, 2555) ด้วยเหตุดังนี้ สถาบันกษัตริย์จึงเป็นสถาบันทางสังคมที่ครอบคลุมทุกอาณาบริเวณหลักของสังคมวัฒนธรรมไทยมาเป็นระยะเวลายาวนาน

ในแง่นี้ พระบรมฉายาลักษณ์และการทำให้สถาบันกษัตริย์ถูกมองเห็น ถือเป็นหนึ่งปัจจัยสำคัญที่ใช้ส่งเสริมอำนาจนำในการปกครอง (Sing, 2013; Thongchai, 2016) หากแต่ว่า ปฏิบัติการของการประดับพระบรมฉายาลักษณ์ไว้ในบ้านที่เกิดขึ้นจริงนั้น กลับแตกต่างหลากหลาย และกระจัดกระจายออกไปตามความแพร่หลายของพระบรมฉายาลักษณ์ภายในบ้าน ส่งผลให้การมองเห็นและปฏิบัติต่อเครื่องมือทางการปกครองที่แทรกซึมเข้าไปยังพื้นที่ส่วนตัวอย่างบ้าน ถูกมองเห็นและจัดการอย่างไม่เป็นเนื้อเดียวกัน

ประเด็นที่ผู้เขียนต้องการเสนอในส่วนนี้คือ การแสดงให้เห็นความหลากหลายของปฏิบัติการที่เกิดขึ้นจริงของการจัดการกับพระบรมฉายาลักษณ์ภายในบ้าน หรือการจัดการกับการแทรกซึมเข้าสู่พื้นที่ส่วนตัวภายในบ้านของเจ้าของบ้าน

3.1.1 บ้านของอ้อฟ: ความไม่เข้มข้นของอุดมการณ์กษัตริย์นิยม

อ้อฟ (สัมภาษณ์, 18 ธันวาคม 2559, 16 กรกฎาคม 2560) เป็นผู้จัดการร้านอาหาร เพศชายวัย 27 ปี ร้านอาหารที่เขาทำงานอยู่เป็นกิจการของครอบครัวเขาเอง แต่ทั้งนี้ อ้อฟได้แยกออกจากบ้านของผู้ปกครองเขา เพื่อออกไปอาศัยในที่พักส่วนตัวใกล้กับสาขาของร้านอาหารที่ทำงานอยู่ โดยได้ย้ายออกมาจากบ้านของผู้ปกครองเป็นเวลากว่า 2 ปีแล้ว การที่อ้อฟได้มีพื้นที่บ้านเป็นของตัวเอง ก็ได้ทำให้การจัดการกับพื้นที่ภายในบ้านเป็นสิทธิของตัวอ้อฟโดยตรง เมื่อผู้เขียนได้มีโอกาสเยี่ยมชมและพูดคุยกับอ้อฟต่อประเด็นความเห็นเรื่องการประดับพระบรมฉายาลักษณ์ไว้ภายในบ้านก็ได้ความว่า

อ้อฟ: “คอนโดที่ย้ายมาใหม่นี้ยังไม่มีรูปเลย...คือเอาเข้าจริงก็ไม่ได้คิดถึงเรื่องนี้เท่าไร เพราะบ้านเราก็เอาไว้แค่นอนพักผ่อนเฉย ๆ แล้วเดี๋ยวก็ต้องออกไปทำงานตลอด”

ผู้เขียน: “ไม่กลัวเรื่องจะถูกมองไม่ดีจากคนอื่น?”

อ้อฟ: “นี่เป็นคอนโดส่วนตัวอยู่คนเดียว ใครจะมาดู...ปกติเวลาพ่อแม่มา เพื่อนมา แฟนมา เขาไม่มานั่งหารูปในหลวงในห้องกันนี่”

ผู้เขียน: “แล้วตกลงคิดว่าในบ้านต้องมีรูปไหม?”

อ้อฟ: “ตามหลักแล้วก็คงต้องมี แต่อย่างที่บอกไปว่ายังไม่มีเวลาหา”

ผู้เขียน: “ปฏิทิน?”

อ้อฟ: “ไม่มี ยุคนี่ใช้มือถือ...แล้วก็ปฏิทินแจกฟรีก็ไม่ใช่ว่าจะได้แจกทุกธนาคาร”

เมื่อทำการสนทนาต่อไป ผู้เขียนพบว่า เหตุผลของการไม่ประดับพระบรมฉายาลักษณ์ของอ้อฟมิได้มาจากความไม่จงรักภักดี คำพูดว่า “ตามหลักแล้วก็คงต้องมี” สะท้อนถึงความรู้สึกเล็กๆ ว่าพระบรมฉายาลักษณ์เป็นสิ่งจำเป็นในบ้านอยู่ นัยที่ว่า บ้านเรือนในสังคมวัฒนธรรมไทยจำเป็นจะต้องมีพระบรมฉายาลักษณ์ก่ออิทธิพลต่อความคิดดังกล่าวไม่น้อย และจากการซักถามเพิ่มเติม อ้อฟเห็นว่าคำตอบดังกล่าวมีเหตุผลมาจาก “เห็นว่าบ้านคนอื่นเขามีกัน” คำตอบดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า การได้มองเห็นสิ่งที่บ้านคนอื่นมี ก่ออิทธิพลต่อมุมมองที่อ้อฟมีต่อบ้านของเขาอยู่บ้าง อาจเรียกกรณีเช่นนี้ได้ว่า เป็นกระบวนการของความต้องการที่จะเป็นปกติเฉกเช่นคนอื่น ๆ

อย่างไรก็ตาม คำตอบของอ้อฟได้แสดงให้เห็นถึงการแยกพื้นที่ส่วนตัวออกจากพื้นที่สาธารณะอยู่ เขารู้สึกว่า บ้านของเขาเป็นพื้นที่ของตัวเองเท่านั้น ความต้องการของผู้อื่นไม่มีอิทธิพลต่อการจัดการพื้นที่ แม้คนจำนวนมากจะมองว่า พระบรมฉายาลักษณ์เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์และควรจัดหามาไว้เป็นสิริมงคลแก่บ้าน แต่สำหรับอ้อฟรูปที่มีทุกบ้านกลับไม่ปรากฏด้วยเหตุผลว่า “ไม่มีเวลาหา” เพราะพื้นที่ส่วนตัวของเขามีได้เปิดให้ “คนนอก” เข้ามาได้

สำหรับภูมิหลังของอ้อฟนั้น ครอบครัวของเขาประกอบกิจการร้านอาหารมา นับตั้งแต่รุ่นปู่ย่า โดยตัวอ้อฟเป็นผู้สืบทอดกิจการรุ่นที่ 3 สายตระกูลทางพ่อของอ้อฟอยู่กับการค้าขายมานับแต่อดีต โดยก่อตั้งร้านขึ้นครั้งแรกในช่วงพ.ศ. 2500 และร้านตั้งอยู่บริเวณใกล้กับศูนย์กลางทางการปกครอง คือบริเวณใกล้กับพื้นที่เขตพระนคร

ครั้งเมื่อถามถึงที่อยู่เดิมที่เขาเคยได้อาศัยอยู่ร่วมกับผู้ปกครองของอ้อฟก็ได้ความว่า แม้ครอบครัวของเขาในรุ่นปู่ย่าจะเติบโตขึ้นมาพร้อม ๆ กับบริบทของการรื้อฟื้นสถาบันกษัตริย์อย่างเข้มข้น หากแต่ว่า ความสัมพันธ์ระหว่างสายตระกูลของเขากับสถาบันกษัตริย์ก็มิได้มีความใกล้ชิดเท่าไรนัก ในแง่นี้ มิติของการจัดวางพระบรมฉายาลักษณ์ภายในบ้านเก่าของพ่อของอ้อฟ มีที่มาจากปฏิทินพระบรมฉายาลักษณ์เป็นหลัก ซึ่งพ่อของอ้อฟ ที่ปัจจุบันมีอายุ 61 ปี ก็ได้ให้ความเห็น

ว่า ปฏิทินรูปในหลวงเป็นสิ่งที่เขาพบเห็นมาช้านานมาแล้ว และเป็นปัจจัยหลักที่ทำให้พระบรมฉายาลักษณ์สามารถปรากฏขึ้นในบ้านของเขาได้นับตั้งแต่สมัยที่เขายังเด็ก

กรณีศึกษาชีวิตของครอบครัวอ็อฟและพระบรมฉายาลักษณ์ แสดงให้เห็นว่า ภูมิหลังของครอบครัวและตำแหน่งแห่งที่ทางชนชั้นมีผลต่อการขัดเกลา “ความสัมพันธ์” และ “มุมมอง” ที่มีต่อสถาบันกษัตริย์อยู่ไม่น้อย ต่อประเด็นนี้ แมรี ดักลาส (Mary Douglas) ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับบ้านเรือนเอาไว้ว่า บ้านเป็นพื้นที่ที่ใช้จัดการกับความสัมพันธ์ภายในครอบครัว ในลักษณะของพื้นที่ชุมชนระดับปฐมภูมิ (embryonic community)¹ ซึ่งมีอิทธิพลสำคัญต่อการขัดเกลาและก่ออัตลักษณ์ขึ้นในหมู่สมาชิกชุมชน หรือก็คือบุคคลในครอบครัว (โดยเฉพาะเด็ก) (Douglas, 1991) ในแง่นี้ แม้ว่าสังคมวัฒนธรรมไทยจะมีส่วนปลูกฝังอุดมการณ์กษัตริย์นิยมอย่างเข้มข้น แต่ดูเหมือนว่า พื้นที่ขนาดเล็กอย่างครอบครัวเองก็มีอิทธิพลในการปลูกฝังลักษณะทางอัตลักษณ์ไม่น้อยไปกว่ากัน ทำให้กรณีของครอบครัวอ็อฟ ตั้งแต่รุ่นของพ่อแม่จนมาถึงตัวเขา มิได้สัมพันธ์กับสถาบันกษัตริย์อย่างเข้มข้นเท่าไรนัก

ไม่เพียงแค่นี้ การที่อ็อฟเติบโตขึ้นมาในช่วงทศวรรษ 2540 และ 2550 ที่เป็นช่วงเวลาที่การประกอบพระราชกรณียกิจของในหลวงรัชกาลที่ 9 ลดลง และการให้ความสำคัญกับพระราชพิธีเพิ่มสูงขึ้น นี้อาจจะเป็นเงื่อนไขที่ทำให้ความสัมพันธ์ของเขากับสถาบันกษัตริย์ขาดความเข้มข้น ในแง่ที่ว่า ชีวิตทางสังคมของอ็อฟมิเคยได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับสถาบันกษัตริย์อย่างเข้มข้นเท่าไรนัก อาจสรุปได้ว่า ลักษณะของ “ความใกล้ชิด” ที่บุคคลหนึ่งจะมีต่อสถาบันกษัตริย์ มีผลต่อรูปแบบทางการแสดงออกของความจงรักภักดีที่เข้มข้น ซึ่งจะแตกต่างออกไปจากกลุ่มบ้านเรือนเก่า ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในพื้นที่ที่เคยมีประวัติของการเสด็จพระราชดำเนิน ซึ่งมักจะประดับพระบรมฉายาลักษณ์เอาไว้ในบ้านมาเป็นเวลาช้านาน

พื้นที่ส่วนตัวในบ้านของครอบครัวอ็อฟสัมพันธ์กับพระบรมฉายาลักษณ์อย่างเฉิดฉายนับแต่อดีต แต่ถึงกระนั้น พระบรมฉายาลักษณ์ก็ยังคงลักษณะของการปรากฏทุกหนแห่งเอาไว้ได้ โดยแทรกซึมเข้าสู่บ้านเก่าของครอบครัวอ็อฟผ่านวัตถุอย่างปฏิทินที่มีพระบรมฉายาลักษณ์ประกอบอยู่ ส่วนบ้านใหม่ของอ็อฟนั้น เขายังไม่มีเวลาหาพระบรมฉายาลักษณ์มาประดับแต่อย่างใด กรณีศึกษาเช่นนี้ชี้ให้เห็นว่า การแทรกซึมเข้าสู่พื้นที่ส่วนตัวอย่างบ้านของสถาบันกษัตริย์ผ่านพระบรมฉายาลักษณ์ จำเป็นต้องอาศัยภูมิหลังของความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกับสถาบันกษัตริย์ทางใดทางหนึ่งไม่น้อย

¹ ความหมายของคำว่า ชุมชนปฐมภูมิ (embryonic community) น่าจะมีที่มาจากมโนทัศน์ที่ว่า โรงเรียนถือเป็น “ชุมชนปฐมภูมิ” หรือก็คือ พื้นที่แห่งแรก ๆ ที่เด็กจะได้เรียนรู้และเข้าใจลักษณะของความเป็นกลุ่มสังคม โดยมีที่มาจากจอห์น ดิวอี้ (John Dewey)

3.1.2 บ้านของหมวย: สุนทรียะและความเชื่อทางศาสนา

ภายในบ้านเดี่ยว 2 ชั้นของหมวย (สัมภาษณ์, 25 ธันวาคม 2559, 28 กรกฎาคม 2560) แม่บ้านวัย 54 ปี อดีตข้าราชการและพนักงานบริษัทที่ปรึกษาข้ามชาติ ผู้ศรัทธาในศาสนาพุทธ ความเชื่อเรื่องบาป-บุญ และการกลับชาติมาเกิด หมวยจัดการพื้นที่บ้านโดยมีพระบรมฉายาลักษณ์ ติดตั้งไว้ที่กำแพงด้านหนึ่งของบริเวณห้องรับแขก ภาพดังกล่าวเป็นพระบรมฉายาลักษณ์ที่ได้มาจาก ปฏิทินปีเก่า เป็นภาพในหลวงรัชกาลที่ 9 ในฉลองพระองค์สุทาสกาล หรือที่เรียกว่าภาพกลุ่มชุดทรงงาน (แต่ไม่ใช่ภาพพระเสโท) เมื่อหันไปยังอีกด้านหนึ่งของกำแพง บ้านของหมวยประดับภาพรับปริญญาที่ได้รับพระราชทานจากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ส่วนอีกด้านหนึ่งของบ้านเป็นรูปครอบครัว

หมวยเลือกประดับพระบรมฉายาลักษณ์ไว้ในห้องรับแขกของบ้านด้วยเหตุที่ว่า “เป็นส่วนที่ติดแล้วดูดี...พื้นที่ในบ้านไม่ได้ติดได้ทุกที่ บางส่วนติดแล้วดูไม่ดี” นัยของการติดตั้งจึงไม่จำกัดเพียงแค่การบูชาในฐานะสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แต่มีมิติทางสุนทรียะของความงาม และการมองเห็น ส่งผลให้สถานะความเป็นของสูงของพระบรมฉายาลักษณ์ ถูกเปลี่ยนให้กลายเป็นส่วนหนึ่งกับความหมายของบ้านและเป็นส่วนหนึ่งกับตัวตนของหมวย

จากข้อสังเกตของบูร์ดิเยอ (Bourdieu, 1990b, pp. 19-31) เรื่องปฏิบัติการเกี่ยวกับการถ่ายภาพในครอบครัว รูปถ่ายแสดงออกถึงแบบแผนของความสัมพันธ์ทางสังคม เป็นเครื่องหมายของความเป็นกลุ่มและความเป็นอันหนึ่งอันเดียว (unity) โดยอาศัยการปรากฏอยู่ของกลุ่มคนในรูปภาพ ซึ่งจะปรากฏเพียงสมาชิกในกลุ่มสังคมของบุคคลภายในภาพ การที่พระบรมฉายาลักษณ์ไปปรากฏอยู่ร่วมกับภาพถ่ายครอบครัว และภาพรับปริญญาของหมวย แสดงให้เห็นว่า สถาบันกษัตริย์ถูกทำให้เป็นส่วนหนึ่งกับความเป็นครอบครัวและตัวตนของหมวย ด้วยเหตุดังนี้ สุนทรียะของการประดับภาพในบ้านจึงอาศัยพระบรมฉายาลักษณ์ ซึ่งเป็นภาพตัวแทนของสถาบันกษัตริย์ในการประดับ มิใช่ภาพบุคคลอื่น ๆ นอกกลุ่มหรือเครือข่ายทางสังคมของหมวย

ถึงกระนั้น พระบรมฉายาลักษณ์ที่หมวยเลือกนำมาใช้ประดับก็มิได้มาจากการค้นหาแต่อย่างใด หมวยให้เหตุผลเรื่องนี้ว่า “ปฏิทินรูปในหลวงเป็นรูปที่ติดอยู่แล้ว...ภาพตามร้านส่วนมากก็ไม่ได้ต่างอะไรมากมาย” นี่เป็นอีกหนึ่งตัวอย่างของการเคลื่อนตัวเข้าสู่บ้านของพระบรมฉายาลักษณ์ โดยอาศัยปฏิทินเป็นวัตถุสื่อกลาง และยังแสดงให้เห็นถึงความ “ไม่หลากหลาย” ของชนิดภาพตัวแทนที่มักถูกผลิตซ้ำ

นอกจากนี้ วิธีการติดตั้งพระบรมฉายาลักษณ์จากปฏิทินเก่าของหมวยเองก็เป็นไปอย่างเรียบง่าย เธอนำแผ่นเทปใสแปะภาพพระบรมฉายาลักษณ์เข้ากับกำแพงของบ้านโดยตรง มิได้นำไปใส่ในกรอบภาพแต่อย่างใด ซึ่งจากการสอบถามเธอบอกว่า กระดาษที่ใช้พิมพ์ปฏิทินมีคุณภาพ

ค่อนข้างดีอยู่แล้ว คำตอบดังกล่าวก็เป็นอีกหนึ่งตัวอย่างของการเปลี่ยนสถานะของวัตถุจากปฏิทินไปสู่พระบรมฉายาลักษณ์สำหรับประดับ ส่วนเรื่องการจัดเก็บปฏิทินปีเก่านั้น หมวยเล่าว่า “จะนำไปใส่ถุงดำก่อน...จะได้ไม่เห็นว่าเป็นรูปในหลวง” อาจกล่าวได้ว่า การจัดเก็บเช่นนี้ก็อีกหนึ่งกลวิธีในการจัดการกับปฏิทินที่มีพระบรมฉายาลักษณ์ให้เหมาะสมตามความเข้าใจของเธอ

ในกรณีบ้านของหมวย ภูมิหลังของความเชื่อทางศาสนาแม้จะมีส่วนสำคัญในการกำกับมุมมองที่เธอมีต่อสถาบันกษัตริย์ จากความเห็นที่บอกกับผู้เขียนว่า “ในหลวงเป็นผู้มีบุญญาธิการสูง และเป็นที่รักของประชาชน” เป็นไปได้ว่า คำตอบดังกล่าวมีที่มาจากการที่หมวยเติบโตขึ้นในช่วงภัยคอมมิวนิสต์ในไทย และการเกิดขึ้นของสถานะกษัตริย์นักพัฒนา ส่งผลให้ภาพตัวแทนสถาบันกษัตริย์ที่มีอยู่ในความรับรู้ของเธอ เป็นภาพเกี่ยวกับการเสด็จฯ พระราชดำเนิน (ชายแดน) ต่างจังหวัด และการพัฒนาประเทศ

หากแต่ว่า พระบรมฉายาลักษณ์กลับมิใช่วัตถุที่มีอิทธิพลต่อชีวิตประจำวัน รวมถึงมุมมองที่มีต่อสถาบันกษัตริย์และพระบรมฉายาลักษณ์ของเธอเท่าไรนัก หรือกล่าวคือ การจ้องมองไปยังพระบรมฉายาลักษณ์ที่ประดับไว้ภายในบ้านมิใช่กิจกรรมที่เกิดขึ้นเป็นประจำโดยทั่วไปอย่างจริงจัง

หากจะกล่าวได้ว่า ภาพตัวแทนมีความหมายต่อการมองเห็นพระบรมฉายาลักษณ์แล้ว มุมมองที่หมวยมีต่อพระบรมฉายาลักษณ์กลับไม่เชื่อมโยงกับลักษณะของภาพตัวแทน ในแง่ที่ว่า นอกจากหมวยจะมีได้มองไปยังพระบรมฉายาลักษณ์เป็นประจำแล้ว จากการพูดคุยหมวยมักจะตีความสถานะของสถาบันกษัตริย์บนฐานของความเชื่อทางศาสนาอยู่เสมอ ขณะเดียวกัน นัยของการประดับพระบรมฉายาลักษณ์ของเธอเองก็เป็นการประดับติดตั้งไว้เป็นส่วนหนึ่งของบ้าน หมวยมิได้ทำการบูชากราบไหว้ในเชิงของความเชื่อแต่อย่างใด

การผสานความเชื่อทางศาสนากับสถาบันกษัตริย์เข้ากับพระบรมฉายาลักษณ์นั้น ถูกแสดงให้เห็นหลังจากที่เธอได้เข้ากราบสักการะพระบรมศพในหลวงรัชกาลที่ 9 โดยเธอได้ส่งพระบรมฉายาลักษณ์ที่ได้รับแจกเพื่อเป็นที่ระลึกส่งไปให้ป้าวัยชราที่เคยเลี้ยงดูในวัยเด็ก ป้าของเธอมีอายุมากแล้วทำให้ไม่สามารถเดินทางเข้ามากราบสักการะได้ ด้วยเหตุนี้ หมวยจึงได้บอกว่า การส่งพระบรมฉายาลักษณ์ดังกล่าวไปให้ นอกจากจะทำให้ป้าของเธอได้ชื่นชมพระบรมฉายาลักษณ์แล้ว เธอยังรู้สึกถึงนัยของการทำความดีเพื่อตอบแทนป้า “รู้สึกเหมือนได้ส่งบารมีของในหลวงไปให้ [ป้า] ได้ดู”

ในกรณีนี้ มุมมองทางความเชื่อของหมวย ก็ได้ทำให้พระบรมฉายาลักษณ์เปลี่ยนความหมายมาเป็นวัตถุที่ใช้ส่งความปรารถนาดีและความคิดถึงกลับไปถึงคนสำคัญ ในแง่นี้ การเคลื่อนตัวของวัตถุจากที่หนึ่งไปสู่อีกที่หนึ่ง ทุกปฏิบัติการที่ผู้คนมีต่อวัตถุ มีความสามารถในการปรับเปลี่ยนความหมายและสถานะเดิมของวัตถุได้ (Clifford, 1988) และส่งผลให้วัตถุอย่างรูปภาพกลายเป็นสื่อกลางที่บรรจุ “ลักษณะ” และ “สถานะ” ของสิ่งที่อยู่ในภาพเอาไว้ในเวลาเดียวกัน (Harris, 2001,

2004) ทั้งนี้ ความหมายดังกล่าวเกิดขึ้นได้จากการ “ให้ความหมาย” ของตัวบุคคลนั้น ๆ เสียมากกว่า คุณสมบัติทางวัตถุที่มีอยู่เดิม

ต่อประเด็นนี้ วิธีทางการปฏิบัติที่หมวยมีต่อพระบรมฉายาลักษณ์ดูจะย้อนแย้งกับวิธีทางในการประดับภาพ ก็คือทำให้ความหมายของความศักดิ์สิทธิ์กับบริบทของการให้ [พระบรมฉายาลักษณ์] และการจัดการกับพระบรมฉายาลักษณ์ที่ถูกนำไปประดับบนกำแพงบ้าน ในแง่หนึ่งความหมายของพระบรมฉายาลักษณ์นอกจากจะขึ้นอยู่กับทำให้ความหมายของปัจเจกแล้ว บริบทหรือสภาวะการณ์ก็เป็นอีกหนึ่งปัจจัยที่เข้ามามีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงทางความหมายของพระบรมฉายาลักษณ์

นอกจากนี้ ช่วงรอยต่อจากปีพ.ศ. 2559 มาสู่ 2560 หลังการเสด็จสวรรคตของในหลวงรัชกาลที่ 9 หมวยก็ได้ตั้งคำถามขึ้นว่า “ปฏิทินปีนี้จะใช้รูป.9 หรือ.10” เพราะปฏิทินพ.ศ. 2560 ถูกผลิตออกล่าช้ากว่าปกติ (จากการสอบถามหน่วยงานอย่างธนาคาร ได้คำตอบกลับมาว่า เกิดจากการเปลี่ยนแปลงวันหยุดราชการ ไม่เกี่ยวข้องกับข้อความคำถามของหมวยแต่อย่างใด) จากการสอบถาม โดยปกติหมวยจะนิยม “ขอ” ปฏิทินจากหน่วยงานต่าง ๆ ที่แจกจ่ายเข้าสู่บ้านเป็นประจำ หากแต่ว่า หลายต่อหลายครั้งเธอก็มีได้รับปฏิทินที่มีพระบรมฉายาลักษณ์เข้าสู่บ้าน

ต่อประเด็นดังกล่าว คำถามของหมวยชี้ให้เห็นบทบาทสำคัญของปฏิทิน ในฐานะปัจจัยอย่างหนึ่งที่ทำให้พระบรมฉายาลักษณ์ปรากฏขึ้นในบ้าน สิ่งที่หมวยตระหนักต่อความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ถูกแสดงออกผ่านคำถามที่มีต่อชนิดของภาพตัวแทนทางสถาบันกษัตริย์ที่หน่วยงานจะนำมาใช้ประกอบเข้ากับปฏิทิน ทั้งนี้ ความเปลี่ยนแปลงในแต่ละปีก็ได้ส่งผลต่อภาพพระบรมฉายาลักษณ์จากปฏิทินที่ประดับไว้ในบ้าน หมวยจำไม่ได้ว่า พระบรมฉายาลักษณ์จากปฏิทินที่ประดับอยู่เป็นปฏิทินปีใด และถูกติดตั้งไว้เมื่อไร แต่พระบรมฉายาลักษณ์ดังกล่าวไม่เคยถูกเปลี่ยนแปลงนับแต่ถูกติดตั้ง

3.1.3 ปองกับพระบรมฉายาลักษณ์: ไม่ใช่แค่รูปที่มีทุกบ้าน

พนักงานบริษัทเอกชนวัย 28 ปี ผู้ที่ครั้งหนึ่งเคยเข้าร่วมชุมนุมกับกลุ่มพันธมิตรประชาชนเพื่อประชาธิปไตยด้วยเหตุผลว่า “จะสู้เพื่อปกป้องสถาบันฯ” อย่างปอง (สัมภาษณ์, 9 ตุลาคม 2559, 27 พฤศจิกายน 2559, 22 กรกฎาคม 2560) ให้คำตอบต่อคำถามเรื่อง “รูปที่มีทุกบ้าน” ต่างออกไปโดยตอบว่า “เวลาพูดถึงรูปที่มีทุกบ้านก็นึกถึงปฏิทินกับเงินเนี่ยแหละ” คำตอบของปองเป็นเช่นนี้เนื่องจากบ้านของปองเองก็ไม่ได้มีพระบรมฉายาลักษณ์ติดตั้งไว้ในบ้าน

ปองยังคงอาศัยอยู่กับผู้ปกครองของเธอ โดยพ่อและแม่นั้นเติบโตขึ้นมาในบริบทของทศวรรษ 2510 ซึ่งเป็นช่วงของการต่อต้านภัยคอมมิวนิสต์ในประเทศไทย ขณะเดียวกัน บ้านที่อาศัยอยู่ของปอง ณ ปัจจุบัน ก็เป็นผลผลิตที่ถูกสร้างขึ้นในช่วงทศวรรษ 2530 หากแต่ว่า ความเข้มข้น

ของอุดมการณ์กษัตริย์นิยมในช่วงทศวรรษ 2530 คุณจะไม่มีอิทธิพลกับบ้านของปองแต่อย่างใด แม้ว่าบ้านของเธอจะให้ความสำคัญกับสถาบันกษัตริย์เป็นอย่างมากก็ตาม

ต่อประเด็นนี้ ดูเหมือนว่า ความตัดขาดทางกายภาพจากความเป็นคนเมืองรุ่นหลังของครอบครัวปอง ซึ่งจะต่างออกไปจากยุคสมัยที่สถาบันกษัตริย์เสด็จฯ ตามท้องที่ต่าง ๆ บ่อยครั้ง มีอิทธิพลต่อความเข้มข้นของความสัมพันธ์อยู่ไม่น้อย คล้ายคลึงกับภูมิหลังของครอบครัวออฟ ซึ่งต่างไปจากหมวย แม้ผู้ปกครองของทั้งสองครอบครัวจะอยู่ในช่วงอายุไล่เลี่ยกับหมวย หากแต่สำหรับกรณีของหมวย ศาสนาพุทธที่เข้มข้นเข้ามาเป็นอีกหนึ่งปัจจัยส่งเสริมสถานะของสถาบันกษัตริย์

ส่วนปฏิทินพระบรมฉายาลักษณ์ในบ้านของเธอมีสถานะทางหน้าที่ของความเป็นปฏิทินเพียงอย่างเดียว เมื่อน้ำที่ในการบอกวัน-เวลาหมดลง ปฏิทินจะถูกนำไปเก็บรวมไว้กับสิ่งพิมพ์อื่น ๆ เพื่อรอนำไปขายต่อ ในแง่นี้ ช่วงเวลาของการเก็บข้อมูลในส่วนของปอง จึงไม่ปรากฏถึงลักษณะของการประดับติดตั้งพระบรมฉายาลักษณ์ภายในบ้าน ซึ่งเมื่อถามต่อไปถึงปฏิทินแล้ว ปฏิทินของปีพ.ศ. 2560 ในบ้านของเธอนั้นมิใช่ปฏิทินที่มีพระบรมฉายาลักษณ์ ส่วนปฏิทินที่มีรูปในหลวงปีก่อนก็ได้ถูกจัดเก็บลงไปแล้วโดยการนำไปเก็บรวมกับสิ่งพิมพ์อื่น ๆ เพื่อนำไปขายต่อไป

อย่างไรก็ตาม เมื่อผู้เขียนถามต่อ โดยทดลองชี้หน้าประเด็นเรื่องรูปปรับปริญญาบัตร เธอตอบว่า “รูปปรับปริญญาเนี่ยมีสองส่วน ส่วนหนึ่งเป็นภาพของความสำเร็จในชีวิตเรา อีกส่วนเป็นภาพความใกล้ชิดที่ได้รับกับสถาบันกษัตริย์...เราคิดว่ารูปปรับปริญญาที่รูปในหลวงก็มีความหมายไม่เหมือนกัน รูปปรับปริญญาเป็นความทรงจำอย่างหนึ่ง รูปในหลวงก็เป็นอีกเรื่องหนึ่ง” คำตอบของปองดังกล่าวก็เป็นคำตอบที่น่าสนใจอีกเช่นกัน เพราะจากการพูดคุย เดิมปองมิได้กล่าวถึงภาพปรับปริญญาแต่อย่างใดจากประเด็นรูปที่มีทุกบ้าน โดยในกรณีบ้านของปองนั้น เธอเป็นสมาชิกคนเดียวในครอบครัวที่ได้รับพระราชทานปริญญาบัตรจากในหลวงรัชกาลที่ 10 เมื่อหลายปีก่อน (ส่วนสมาชิกท่านอื่นมิได้รับพระราชทานปริญญาบัตร)

ลักษณะของการติดตั้งภาพปรับปริญญาของปองนั้น ภาพดังกล่าวถูกติดตั้งเข้าเป็นส่วนหนึ่งกับภาพถ่ายครอบครัวบนกำแพง ซึ่งติดตั้งไว้เป็นส่วนหนึ่งของบริเวณใจกลางบ้านส่วนของห้องรับแขก กรณีบ้านของปองเป็นส่วนชี้ชัดอีกหนึ่งกรณีว่า บ้านของชนชั้นกลางสมัยใหม่ในเมือง (สร้างช่วงทศวรรษ 2530) มีความตัดขาดจากการประดับพระบรมฉายาลักษณ์ไว้ในบ้านปรากฏอยู่ แม้ว่าปรากฏการณ์รูปที่มีทุกบ้านจะเกิดขึ้นในปีพ.ศ. 2550 ก็ได้กระตุ้นให้เกิดการประดับพระบรมฉายาลักษณ์ไว้ในบ้านทุก ๆ กรณีเสมอไป

ในแง่นี้ ปฏิทินที่มีรูปในหลวงได้กลายมาเป็นวัตถุสำคัญที่เข้ามาทดแทนการขาดหายของภาพพระบรมฉายาลักษณ์ภายในบ้าน โดยจะเห็นได้จากคำตอบของปองที่นึกถึงปฏิทินทันทีที่

ถูกถามถึงพระบรมฉายาลักษณ์ภายในบ้าน เพราะปฏิทินที่มีรูปในหลวงเป็นสิ่งที่สามารถพบเห็นได้ทั่วไปในสังคมวัฒนธรรมไทย และปฏิทินรูปในหลวงเองเคยปรากฏขึ้นในบ้านของปองมาก่อน

3.1.4 บ้านของอ้น: ความจงรักภักดีที่ไม่ต้องแสดงออก

อ้น (สัมภาษณ์, 27 พฤศจิกายน 2559, 23 กรกฎาคม 2560) นักธุรกิจ เพศชายวัย 28 ปี ผู้รักและชื่นชมในหลวงรัชกาลที่ 9 เล่าถึงพระบรมฉายาลักษณ์ที่เขามีในบ้านว่า “ในบ้านมีรูปใหญ่ประดับไว้รูปหนึ่ง เป็นภาพในหลวงคู่กับร.5 พ่อชื่อมานานแล้ว ถ้าจำไม่ผิดได้มาจากร้านถ่ายรูปสักแห่ง ที่เหลือก็ปฏิทินทั้งตั้งและแขวน” โดยสาเหตุของการซื้อพระบรมฉายาลักษณ์เข้าสู่บ้านนั้น เป็นไปได้ว่า มีที่มาจากความเชื่อทางประวัติศาสตร์การเมืองวัฒนธรรมและภูมิหลังทางครอบครัว

สำหรับภูมิหลังของอ้นนั้น เขาเป็นคนไทยเชื้อสายจีน โดยเขาเล่าให้ฟัง (จากการสอบถามเรื่องการเดินทางไปร่วมขบวนอัญเชิญพระบรมศพ) ว่า “อาจเคยเล่าว่าตระกูลเราหนีความยากลำบากจากจีนมาพึ่งพระบารมีในหลวง ท่านรับเราไว้เป็นประชาชนของท่าน ถ้าไม่มีพระองค์เราคงไม่มีที่อยู่อาศัย ไม่มีกิน ไม่สุขสบายอย่างนี้” ด้วยเหตุนี้ อ้นจึงชื่นชมในพระราชกรณียกิจนานับประการของในหลวงรัชกาลที่ 9 และให้ความสำคัญกับสถาบันกษัตริย์เป็นส่วนหนึ่งในชีวิตของเขาตลอดมา ชุดเรื่องเล่านี้จึงเป็นอิทธิพลสำคัญของการผูกโยงอัตลักษณ์ของตัวอ้นและครอบครัวของอ้นเข้ากับสถาบันกษัตริย์ หรือกล่าวอีกอย่างคือ สถาบันกษัตริย์ถูกประกอบสร้างความหมายให้เป็นส่วนหนึ่งกับตัวตนของอ้นและครอบครัวโดยอาศัยชุดเรื่องเล่าดังกล่าว

บ้านของอ้นเลือกติดตั้งพระบรมฉายาลักษณ์ภาพที่กล่าวไว้ข้างต้นในบริเวณห้องรับแขก หากแต่ว่า อ้นยังคงอาศัยร่วมอยู่กับผู้ปกครองของเขาอยู่ ในแง่นี้ การจัดการกับบ้านจึงเกิดขึ้นจากพ่อของเขา โดยอ้นให้ความเห็นว่า “เป็นพื้นที่ที่มองเห็นในหลวงได้บ่อยและเด่นชัดที่สุด” คำตอบของเขามีความคล้ายคลึงกับหมวย พื้นที่ห้องรับแขกถูกทำให้กลายเป็นพื้นที่หลักของบ้านที่จะใช้ “จัดแสดง” พระบรมฉายาลักษณ์ภายในบ้าน อย่างไรก็ตาม จากการสอบถาม ภาพพระบรมฉายาลักษณ์ที่ประดับไว้ก็มิได้ถูกจ้องมองเป็นประจำบ่อยครั้งแต่อย่างใด

ส่วนปฏิทินแขวนที่มีพระบรมฉายาลักษณ์ จะถูกแขวนไว้บนพื้นที่กำแพงใกล้กับโต๊ะทำงานของผู้ปกครองในบ้าน เพื่อใช้สำหรับบอกวัน-เวลา ควบคู่ไปกับการนั่งทำงาน สำหรับบ้านของอ้น ปฏิทินยังคงทำหน้าที่ของความเป็นปฏิทินอยู่ และยามที่ปฏิทินหมดอายุปฏิทินประเภทนี้จะถูกจัดการด้วยวิธีการเดียวกับสิ่งพิมพ์อื่น ๆ คือรวมเข้าด้วยกันไว้และนำไปขายกับร้านรับซื้อของเก่า

เนื่องจากอ้นเป็นผู้ที่เทิดทูนในหลวงรัชกาลที่ 9 อย่างเข้มข้น เมื่อผู้เขียนสอบถามถึงการสะสมพระบรมฉายาลักษณ์แล้ว อ้นได้ตอบว่า “เราคิดว่าความจงรักภักดีไม่เกี่ยวกับมีรูปหรือไม่ มีรูปหรือก็คือไม่แสดงให้เห็นไม่ได้หมายความว่าไม่มี เรารักของเรา ไม่ต้องไปสนใจว่าใครจะมองยังไง” คำตอบนี้แสดงให้เห็นว่า ความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันกษัตริย์กับมวลชนสำหรับอ้นแล้ว ไม่

จำเป็นต้องแสดงออกโดยการครอบครองวัตถุที่แสดงความรักดีนั้น ขณะเดียวกัน มโนทัศน์ของความสัมพันธดังกล่าวก็ไม่จำเป็นต้องแสดงออกกับบุคคลภายนอก กล่าวได้ว่า ความสัมพันธ์ระหว่างสถาบันกษัตริย์และมวลชน คือการจัดการกับความหมายของปัจเจกเป็นหลัก

นอกจากนี้ ภายใต้อำนาจเข้มข้นของการเทิดทูน เมื่อผู้เขียนถามถึงกิจวัตรทั่วไปที่สัมพันธ์กับพระบรมฉายาลักษณ์ภายในบ้าน ก็ได้พบว่า ความเทิดทูนอันเข้มข้นก็ได้ถูกแสดงออกผ่านการกราบไหว้ หรือทำให้พระบรมฉายาลักษณ์กลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์แต่อย่างใด อันบอกกับผู้เขียนว่า โดยปกติแล้วเขาก็มิได้จ้องมองไปยังพระบรมฉายาลักษณ์ที่ประดับไว้ในบ้านบ่อยครั้งนัก ในแง่ของความเข้มข้นจึงไม่สัมพันธ์กับการจ้องมองไปยังสถาบันกษัตริย์เท่าไรนัก และความเชื่อที่อันมีต่อสถาบันกษัตริย์ก็ได้เชื่อมโยงต่อวิถีทางการจัดการ ปฏิบัติการ และการมองเห็นพระบรมฉายาลักษณ์ภายในบ้านของเขา

3.1.5 บ้านของคนไทยเชื้อสายจีน: การเมืองวัฒนธรรมของความเชื่อ

ความเชื่อทางศาสนาที่มองว่ากษัตริย์เป็นสมมติเทพไม่ใช่เพียงปัจจัยเดียวของความจงรักภักดีต่อสถาบันกษัตริย์ แต่ยังรวมถึงความเชื่อทางประวัติศาสตร์และนัยของการเมืองวัฒนธรรมด้วย ผู้ให้ข้อมูลท่านหนึ่ง ซึ่งเป็นคนไทยเชื้อสายจีนและอาศัยอยู่ในเยาวราชเล่าว่า สถาบันกษัตริย์ไทยมีพระมหากษัตริย์องค์ต่อเขาจากความสามารถในการประสานและหยุดยั้งความขัดแย้ง ซึ่งมีที่มาจาก การเสด็จประพาสเยาวราชของรัชกาลที่ 8 เมื่อวันที่ 3 มิถุนายน 2489 “สมัยก่อนคนจีนกับคนไทยขัดแย้งกันแรงมาก มีความไม่สงบระหว่างคนไทยคนจีนเกิดขึ้นหลายครั้ง สมัยนั้นร.8 ร.9 เสด็จมาเยือนเพื่อช่วยแก้ปัญหาความขัดแย้ง เลยได้อยู่อย่างสงบสุขมาจนทุกวันนี้”

ความเชื่อทางประวัติศาสตร์และการเมืองวัฒนธรรมดังกล่าว ถือเป็นความเชื่อสำคัญที่ทำหน้าที่เชื่อมโยงอัตลักษณ์ความเป็นคนจีน คนไทย และสถาบันกษัตริย์ไทยเข้าด้วยกัน ส่งผลให้นัยหนึ่งของการประดับพระบรมฉายาลักษณ์ไว้ภายในบ้าน เป็นไปเพื่อการผสมผสานตำแหน่งแห่งที่ของพวกเขาเข้าเป็นส่วนหนึ่งกับรัฐไทย ความเชื่อเช่นนี้ยังคงตกทอดและถูกผลิตซ้ำสู่คนจีนรุ่นหลังไม่น้อย ดังที่อันได้แสดงให้เห็นก่อนหน้า

ต่อประเด็นนี้ รูส เกอริทเซน (Roos Gerritsen) ที่ศึกษาความนิยมในรูปภาพดาราตามบ้านเรือนในอินเดียนกล่าวว่า เหตุแห่งความนิยมในตัวดาราหลายกรณีมิได้เกิดจากความชอบในผลงานหรือตัวตนของดาราคณนั้น หากแต่ว่า “ชื่อเสียง” หรือความยอดนิยมที่เล่าต่อกันมาให้ได้ยินเป็นหนึ่งในปัจจัยที่ก่อความนิยมขึ้นได้โดยที่บุคคลไม่เคยได้เสพผลงานของดาราท่านนั้นมาก่อน (Gerritsen, 2016) ด้วยเหตุดังนี้ เรื่องเล่าดังกล่าวอันเป็นเหตุของความจงรักภักดี จึงไม่จำเป็นต้องมีประสบการณ์ตรงด้วยตัวเอง แต่อาศัยการได้ยินเรื่องเล่านั้นและรับเรื่องเล่าดังกล่าวเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของอัตลักษณ์ตน

ในแง่หนึ่ง การประดับพระบรมฉายาลักษณ์ไว้ภายในบ้านของชาวไทยเชื้อสายจีนมีนัยทางประวัติศาสตร์และการเมืองวัฒนธรรมของความแปลกแยกทางเชื้อชาติแฝงอยู่ ส่งผลให้ภาพลักษณ์ของการเป็นผู้ปกครองที่ผ산และแก้ไขความขัดแย้งของสถาบันกษัตริย์กลายเป็นชุดเรื่องเล่าที่ทรงพลัง และถูกนำมาใช้ในการประกอบสร้างความเป็นไทยขึ้น โดยอาศัยการสวามิภักดิ์ต่อองค์อธิปัตย์ไทย ซึ่งแสดงออกผ่านการประดับพระบรมฉายาลักษณ์ไว้ภายในบ้าน

ไม่เพียงแค่นี้ นอกจากชุดเรื่องเล่าทางประวัติศาสตร์และการเมืองวัฒนธรรมแล้วบริบทของพื้นที่กายภาพเองก็มีส่วนสำคัญต่อความสัมพันธ์ที่มวลชนจะมีต่อสถาบันกษัตริย์และพระบรมฉายาลักษณ์ ดังที่ได้กล่าวไว้ถึงประวัติศาสตร์ของการเสด็จประพาสเยาวราช พื้นที่แห่งนี้ได้กลายมาเป็นหนึ่งในหมุดหมายทางประวัติศาสตร์ของการเสด็จพระราชดำเนิน และประกอบสร้างความใกล้ชิดกับกลุ่มมวลชนในพื้นที่ขึ้น

บริบทของการเสด็จฯ เยือนพื้นที่จึงเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้ชุมชนชาวจีนแห่งนี้มีความสัมพันธ์อันดีกับสถาบันกษัตริย์และรูปที่มีทุกบ้าน การที่สมเด็จพระราชินี ในรัชกาลที่ 9 และสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จฯ เยี่ยมเยียนราษฎรในเทศกาลวันตรุษจีนเป็นประจำมาโดยตลอด ความสม่ำเสมอของการเสด็จฯ นี้ ได้ส่งอิทธิพลต่อชนิดของภาพตัวแทนที่ปรากฏอยู่ไม่น้อย สังเกตว่า ในพื้นที่อย่างร้านทองจะนิยมประดับภาพพระบรมฉายาลักษณ์ของทั้งสองพระองค์ในฉลองพระองค์สีแดง ซึ่งเป็นสีประจำวันดังกล่าว อยู่หลายร้าน

ความสม่ำเสมอทางพื้นที่กายภาพดังกล่าว เป็นการ “กระตุ้น” และ “ตอกย้ำ” ชุดความสัมพันธ์อันใกล้ชิดระหว่างสถาบันกษัตริย์กับชุมชนชาวจีน ด้วยเหตุดังนี้ ลักษณะของการประดับพระบรมฉายาลักษณ์ในชุมชนจึงมีที่มาจากหนึ่งปัจจัยจากความใกล้ชิดของการปรากฏพระองค์ภายในพื้นที่ชุมชนเป็นประจำ บ้านของชาวไทยเชื้อสายจีน ทุนนิยมการพิมพ์ถือปัจจัยสำคัญในการสร้างจินตกรรมของความเป็นส่วนหนึ่งร่วมกับรัฐไทย (Anderson, 1991) โดยอาศัยการประดับพระบรมฉายาลักษณ์เป็นการแสดงออกเชิงรูปธรรม

3.1.6 ความหลากหลายของพระบรมฉายาลักษณ์ภายในบ้าน

ผู้ให้ข้อมูลในส่วนนี้ ส่วนหนึ่งเป็นกลุ่มคนที่ “เติบโต” ขึ้นในช่วงหลังทศวรรษ 2530 และมีลักษณะเป็นชนชั้นกลางที่อาศัยอยู่ในเมือง ขณะที่ภูมิหลังทางครอบครัวและผู้ปกครองของพวกเขาเป็นกลุ่มคนที่เติบโตขึ้นหลังทศวรรษ 2500 เป็นต้นมา ในแง่นี้ ดูเหมือนว่าลักษณะของความหลากหลายอันปรากฏขึ้นภายในบ้านเป็นเรื่องของการจัดการกับพื้นที่บ้านเสียมากกว่าที่จะเกี่ยวข้องกับสถาบันกษัตริย์

การประดับรูปภาพบุคคลแฝงไว้ด้วยนัยของการครอบครองพื้นที่ทางกายภาพ เป็นการยึดครองในส่วนของผู้ที่ที่ภาพบุคคลนั้นปรากฏอยู่ (Gerritsen, 2014, pp. 561-562) การ

ประดับรูปภายในบ้านจึงมักเป็นการประดับภาพครอบครัวเอาไว้ เพื่อแสดงถึงความสัมพันธ์ของครอบครัว (Bourdieu, 1990b) และความสัมพันธ์ทางพื้นที่ที่เจ้าของบ้านมีกับบ้านของตน ในขณะที่การปรากฏทุกหนแห่งของพระบรมฉายาลักษณ์ สื่อถึงนัยของการครอบครองทุกอาณาบริเวณในสังคมวัฒนธรรมไทยของสถาบันกษัตริย์ (Morris, 1998, 2009) การประดับพระบรมฉายาลักษณ์ไว้ภายในบ้านจึงมีความหมายประการหนึ่งคือ การมอบพื้นที่ให้กับสถาบันกษัตริย์ภายในบ้านซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนบุคคล

บ้านของผู้ให้ข้อมูลในส่วนนี้เป็นบ้านในเขตเมืองทั้งกรุงเทพฯ และปริมณฑล ซึ่งถูกสร้างขึ้นช่วงทศวรรษ 2530 โดยประมาณ ทำให้เขาเหล่านี้ตัดขาดออกจากความใกล้ชิดเชิงกายภาพทางพื้นที่ของการเสด็จพระราชดำเนินเยือนท้องที่ด้วยพระองค์เอง ต่างไปจากกลุ่มบ้านเรือนตามต่างจังหวัดช่วงสงครามเย็นในไทย (ปราการ, 2551) ดังนั้น แม้จะกล่าวว่า ความเข้มข้นของการจัดแสดงสถาบันกษัตริย์แก่มวลชนเกิดขึ้นในช่วงทศวรรษ 2510 หรือ 2530 ก็ได้หมายความว่า ความเข้มข้นดังกล่าวจะทำงานได้อย่างครอบคลุมเสมอไป

ขณะเดียวกัน ความเชื่อที่มีต่อสถาบันกษัตริย์อย่างเข้มข้น ถือเป็นปัจจัยสำคัญที่เข้ามาลดทอนความห่างเหินดังกล่าว จะเห็นได้จากกรณีของอันและหมวยว่า ความศรัทธาในสถาบันกษัตริย์มีผลต่อการจัดการกับบ้านและพระบรมฉายาลักษณ์ให้มีความหมายพ้องกับชุดความเชื่อทางศาสนาพุทธและประวัติศาสตร์ของการเมืองวัฒนธรรม (ความเป็นจีน) ที่เข้ามาส่งเสริมความสัมพันธ์ที่บุคคลพึงมีต่อสถาบันกษัตริย์

การปรากฏของพระบรมฉายาลักษณ์ภายในบ้านจากกรณีศึกษาส่วนนี้ แสดงให้เห็นถึงวิถีทางในการจัดการกับความหมายของความเป็นบ้านและพื้นที่ภายในบ้าน ตามแต่ที่ปัจเจกแต่ละบุคคลมีต่อสถาบันกษัตริย์ จะเห็นได้ว่า ไม่ใช่ทุกบ้านที่จัดซื้อจัดหาพระบรมฉายาลักษณ์เข้าสู่บ้าน และการจัดการกับพระบรมฉายาลักษณ์ภายในบ้านก็ได้ถูกกำกับภายใต้อำนาจนำหรืออำนาจรัฐ ในแง่นี้ บ้านยังคงเป็นพื้นที่ส่วนบุคคลที่เจ้าของบ้านเป็นผู้จัดการการปรากฏอยู่หรือแทรกซึมเข้ามาในพื้นที่ส่วนบุคคลของสถาบันกษัตริย์

ไม่เพียงแค่นี้ สิ่งสำคัญที่ปรากฏในกลุ่มครอบครัวที่ถูกศึกษาจะพบว่า กิจกรรมของการมองไปยังพระบรมฉายาลักษณ์ภายในบ้านแทบไม่เกิดขึ้นอย่างมีนัยสำคัญและไม่เกิดขึ้นอย่างเป็นประจำ การปรากฏของพระบรมฉายาลักษณ์ภายในบ้าน จึงไม่ส่งอิทธิพลต่อการ “จัดแสดง” สถาบันกษัตริย์ให้ถูกมองเห็นโดยมวลชนอย่างเข้มข้น ในทางกลับกัน สถานะของพระบรมฉายาลักษณ์ในฐานะวัตถุเพื่อการปกครองและส่งเสริมอำนาจนำ กลับถูกปรับเปลี่ยนความหมาย หรือถูก “ทำให้เป็นส่วนตัว” (personalized) โดยผู้ครอบครองเพื่อเป็นส่วนหนึ่งกับความหมายของบ้านเรือนของพวกเขา (Barthes, 1981; de Certeau, 1984; Gerritsen, 2016) ในแง่นี้ ลักษณะความเป็นพื้นที่

ส่วนบุคคลของบ้านจึงทำให้ปัจเจกอย่างเจ้าของบ้านมีความเป็นผู้กระทำการเหนือพระบรมฉายาลักษณ์ แม้พระบรมฉายาลักษณ์จะมีสถานะเป็นภาพตัวแทนของสถาบันกษัตริย์ก็ตาม ส่งผลให้ปัจเจกสามารถประกอบสร้างความหมายให้แก่พระบรมฉายาลักษณ์ภายในบ้านขึ้นซ้อนทับความหมายทางหน้าที่ที่มีอยู่เดิมของพระบรมฉายาลักษณ์ได้

อลิสัน คลาร์ค (Alison J. Clarke) ได้ชี้ให้เห็นว่า ภายใต้อิทธิพลของทุนนิยม บ้านได้กลายมาเป็นพื้นที่ส่วนบุคคลที่ตัดขาดออกจากพื้นที่สาธารณะ บ้านกลายมาเป็นพื้นที่ที่บุคคลจัดการกับตัวตนโดยอาศัยการบริโภคและการจัดแต่งบ้าน เป็นการจัดการ ควบคุม และให้ความหมาย ที่แยกออกจากการตัดสินหรือจ้องมองเข้าไปของบุคคลภายนอก (Clarke, 2001) ข้อค้นพบดังกล่าวมีความสอดคล้องคล้ายคลึงกับที่ผู้เขียนค้นพบเรื่องการจัดการกับสภาวารณ “รูปที่มีทุกบ้าน” หรือก็คือบ้านของปัจเจกถือเป็นพื้นที่ส่วนบุคคลของปัจเจก ซึ่ง “เจ้าของบ้าน” เป็นผู้จัดการและอนุญาตให้ปัจเจกภายนอกเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งได้หรือไม่ได้ ท้ายที่สุดแล้ว การปรากฏของพระบรมฉายาลักษณ์ภายในบ้านเป็นสิ่งที่อยู่เหนือการกำกับควบคุมโดยรัฐ

ด้วยเหตุดังนี้ แม้วางานวิชาการจำนวนไม่น้อยจะมองเห็นสภาวารณที่อุดมการณ์กษัตริย์นิยมแฝงฝังลงสู่ร่างกายของผู้คนในสังคมวัฒนธรรมไทยอย่างเข้มข้นและต่อเนื่องเป็นระยะเวลานาน หากแต่ถ้า ความเข้มข้นดังกล่าวก็มิได้กระจายตัวและแฝงฝังเข้าสู่ร่างกายของผู้คนอย่างทั่วถึง ส่งผลให้ความเข้มข้นของความนิยมกษัตริย์ในแต่ละปัจเจกบุคคลมีปริมาณไม่เท่ากัน และแสดงออกให้เห็นเด่นชัดภายในพื้นที่ส่วนบุคคลอย่างบ้าน ซึ่งเป็นอาณาบริเวณที่บุคคล “ภายนอก” เครือข่ายทางสังคมของปัจเจกผู้เป็นเจ้าของไม่สามารถเข้าถึงได้ หากมิได้รับอนุญาต

3.2 ร้านค้ากึ่งบ้าน: พื้นที่ส่วนตัว-พื้นที่สาธารณะ

ความกระจัดกระจายของการประดับพระบรมฉายาลักษณ์ภายในบ้านที่ผู้เขียนได้พบเห็น (ไม่เฉพาะกลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก) ได้นำมาสู่คำถามอีกข้อหนึ่งของผู้เขียนว่า ถ้าเช่นนั้นความรู้สึกว่าพระบรมฉายาลักษณ์ “เป็นรูปที่มีทุกบ้าน” เกิดขึ้นมาได้อย่างไร เพราะในแง่หนึ่ง การปรากฏทุกหนแห่งของพระบรมฉายาลักษณ์เกิดขึ้นมาได้จากการที่หน่วยงานภาครัฐมีข้อกำหนดให้ต้องประดับพระบรมฉายาลักษณ์เพื่อเทิดพระเกียรติ ซึ่งพื้นที่หน่วยงานราชการโดยค่านิยมเองก็มีใช้ “บ้าน” แต่อย่างใด

ด้วยเหตุดังนี้ คำพูดของฮ็อฟเรื่องความเป็นร้านและบ้านทำให้ผู้เขียนได้ตระหนักว่า มิติของรูปที่มีทุกบ้านนั้นมีการแบ่งแยกพื้นที่ส่วนตัว-สาธารณะออกจากกันในระดับหนึ่ง โดยทั่วไปหน่วยงานรัฐและเอกชนจะมีการประดับพระบรมฉายาลักษณ์ไว้เพื่อเป็นการเทิดพระเกียรติ ส่งผลให้

การมองเห็นพระบรมฉายาลักษณ์กลายเป็นสิ่งที่พบเห็นได้ทั่วไปในพื้นที่สาธารณะ อย่างไรก็ตาม ลักษณะของการปรากฏของพระบรมฉายาลักษณ์เช่นนี้ ยังมีบุคคลทั่วไปเป็นอีกหนึ่งปัจจัยในการทำให้พระบรมฉายาลักษณ์ปรากฏบนพื้นที่สาธารณะได้คือ “กลุ่มร้านค้ากึ่งบ้าน”

ครอบครัวของออฟประกอบธุรกิจร้านอาหาร ร้านอาหารของ (ครอบครัว) ออฟจึงเลือกที่จะประดับพระบรมฉายาลักษณ์ขนาดใหญ่เอาไว้บริเวณกำแพงห้องอาหารด้านหนึ่ง ซึ่งสามารถมองเห็นได้ชัดและโดดเด่นยามที่ลูกค้าเข้ามานั่ง ออฟเล่าว่า “ถามพ่อแล้ว พ่อบอกว่าทำให้ภาพของร้านออกมาดี กำแพงส่วนนั้นเป็นมุมที่ลูกค้าเดินเข้ามาแล้วน่าจะมองเห็น...ภาพในหลวงเป็นภาพที่ทุกคนให้ความเคารพ” คำตอบดังกล่าวแสดงให้เห็นบทบาทการเป็น “ผู้จัดแสดง” พระบรมฉายาลักษณ์ให้ปรากฏแก่ผู้เข้ามาใช้พื้นที่ได้เป็นอย่างดี

แม้ออฟจะเผยให้เห็นว่า การประดับพระบรมฉายาลักษณ์ภายในร้านอาหารของเขาเป็นความตั้งใจที่จะทำให้พระบรมฉายาลักษณ์นั้นถูกมองเห็น กรณีของออฟมิใช่ “บ้านกึ่งร้านค้า” แต่เป็นพื้นที่ร้านอาหารโดยตรง ซึ่งจะเป็นมิติของการประดับที่ตรงกันข้ามกับบ้านกึ่งร้านค้า เพราะไม่มีมิติของความเป็นที่อยู่อาศัยส่วนบุคคลประกอบอยู่ ด้วยเหตุดังนี้ การพิจารณามิติของความเป็นพื้นที่ส่วนบุคคลแต่เปิดให้บุคคลอื่นเข้ามาใช้พื้นที่จึงเป็นประเด็นสำคัญในการทำความเข้าใจสภาวะการณ์รูปที่มี “ทุกบ้าน” เพราะพื้นที่ประเภทนี้เป็นพื้นที่ที่บุคคลภายนอกจะเข้าไปสัมผัสกับการประกอบสร้างความหมายของความเป็นบ้านของผู้อื่นโดยตรง

ในการทำงานภาคสนามเมื่อผู้เขียนได้เดินเข้าไปในบ้านกึ่งร้านค้าหลายแห่งระหว่างเก็บข้อมูล ผู้เขียนก็ได้พบกับความแพร่หลายของปฏิทินรูปในหลวงที่แขวนอยู่หลายมุมของบ้านกึ่งร้านค้า คำตอบที่ได้รับกลับมาเมื่อสอบถามเรื่องรูปที่มีทุกบ้านได้สะท้อนไม่น้อยว่า บ้านกึ่งร้านค้าไม่ได้จัดแสดงพระบรมฉายาลักษณ์เพื่อให้ลูกค้าได้มองเห็นเสมอไปเหมือนร้านอาหารของออฟ การประดับพระบรมฉายาลักษณ์ภายในบ้านประเภทนี้ยังคงเป็นเรื่องของการให้ความหมายกับพื้นที่บ้านของเจ้าของที่จะจัดการกับพื้นที่ เจ้าของร้านแห่งหนึ่งเองก็เล่าให้ผู้เขียนฟังว่า “ก็ไม่ได้คิดอะไรมากว่า จะต้องติด [พระบรมฉายาลักษณ์] ไว้ตรงไหน หรือใครจะมาดู...ถึงจะเปิดบ้านเป็นร้าน แต่บ้านก็ยังเป็นบ้าน”

นัยของการประดับพระบรมฉายาลักษณ์ในพื้นที่เช่นนี้อาจจะไม่มี ความต่างไปจากการประดับในบ้านส่วนตัวเท่าไรนัก หากแต่ว่า พวกเขาต้องจัดการกับพื้นที่บ้านให้เหมาะกับการค้าขาย และเข้ามาใช้บริการมากขึ้น ผู้ให้ข้อมูลท่านหนึ่งบอกว่า “การติดพระบรมฉายาลักษณ์ก็ต้องดูตำแหน่งของผนังด้วย เพราะร้านต้องกันที่ไว้ติดเมนู...แต่ก็จะกันที่ไว้สำหรับติดพระบรมฉายาลักษณ์ในบ้าน เพราะเป็นคนละที่กัน” ผลจากความเป็นร้านค้าได้ทำให้พื้นที่ในการติดตั้งมีความจำกัดมากยิ่งขึ้น แต่ก็ได้หมายความว่าความจำเป็นและข้อจำกัดจะไปลดทอนความสำคัญของพระบรมฉายาลักษณ์

สุดท้ายแล้วพวกเขาที่จะสรรหาวิธีในการจัดการพื้นที่ให้ลงตัว โดยรักษาความหมายของพระบรมฉายาลักษณ์ภายในบ้าน (กึ่งร้านค้า) ให้คงไว้

ความเชื่อยังคงเป็นปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่ง กรณีการประดับพระบรมฉายาลักษณ์ในบ้าน กึ่งร้านค้ามี ผู้ให้ข้อมูลท่านหนึ่งบอกว่า “ที่ขายได้เยอะ มีลูกค้าเข้ามาใช้บริการ ก็เพราะบารมีของในหลวงตกลงบันดาลให้ประสบความสำเร็จ” เช่นเดียวกับปฏิทินที่เขาบอกว่า “ทำการค้าขายก็ต้องมีปฏิทินไว้จ้ดวัน...ถึงได้ติดปฏิทินไว้ในร้านส่วนที่มองเห็นได้ง่าย” การให้ความหมายกับสถาบันกษัตริย์และพระบรมฉายาลักษณ์ในแง่นี้ จึงมีนัยเรื่องธุรกิจและการค้าเพิ่มเติมขึ้นมาจากความเชื่อที่มีอยู่เดิม ส่งผลให้สถาบันกษัตริย์กลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ควรค่าแก่การบูชาคล้ายที่ปรากฏในลัทธิพิธีบูชากษัตริย์

การประดับพระบรมฉายาลักษณ์ไว้ในพื้นที่บ้านกึ่งร้านค้าเองก็มีความหลากหลายและกระจัดกระจายของการให้ความหมายไม่ต่างไปจากพื้นที่ส่วนบุคคลอย่างบ้านพักอาศัย หากแต่ว่า ในความหลากหลายดังกล่าว พื้นที่ประเภทนี้เป็นพื้นที่ที่เปิดให้บุคคลภายนอกสามารถเข้าไปได้ ค่านิยมของความสัมพันธ์ที่เจ้าของร้านมีต่อสถาบันกษัตริย์จึงสามารถถูกสัมผัสได้โดยบุคคลภายนอก และรับรู้ได้ถึงการปรากฏอยู่ของพระบรมฉายาลักษณ์ภายในบ้าน

ซูซาน บัค-มอร์ส (Susan Buck-Morss) ที่นำงานศึกษาลักษณะสถาปัตยกรรมเมืองปารีส ก็คือ *Arcades Project* ของวอลเตอร์ เบนจามิน (Walter Benjamin) มาขยายความต่อ ได้ชี้ว่า หลังการปฏิรูปทางอุตสาหกรรม การเติบโตดังกล่าวได้ทำให้เกิดลักษณะของพื้นที่ห้างสรรพสินค้า เพื่อเป็นพื้นที่สำหรับจัดแสดง (showcase) วัตถุอย่างสินค้า ซึ่งการจัดแสดงดังกล่าวเป็นการกระตุ้นลักษณะ “ความหลงใหลในวัตถุ” (commodity fetishism) จากการทำให้ผู้คนได้สัมผัสเห็นความหรูหรา (luxury) ของการบริโภคแบบทุนนิยม (Buck-Morss, 1989) ในแง่นี้ การซึมซับสภาพแวดล้อมของสิ่งที่มองเห็นรอบ ๆ ตัว มีอิทธิพลต่อผัสสะและการบริโภค การรายล้อมไปด้วยสินค้าหรูหรา กระตุ้นความต้องการในการบริโภค ในขณะที่สังคมวัฒนธรรมไทยนั้นการปรากฏอยู่ของพระบรมฉายาลักษณ์ก็ได้เข้ามารายล้อมชีวิตทางสังคมของผู้คนอย่างเข้มข้น และกระตุ้นให้ตระหนักว่าบ้าน (กึ่งร้านค้า) ล้วนประดับพระบรมฉายาลักษณ์ ไม่ต่างไปจากการถูกรายล้อมไปด้วยสินค้าที่ถูกจัดแสดงตามพื้นที่ห้างสรรพสินค้าในปารีส

ด้วยเหตุดังนี้ แม้ว่าบ้านเรือนทุกหลังในไทยจะมีได้ประดับพระบรมฉายาลักษณ์เอาไว้ เฉกเช่นในเพลง “รูปที่มีทุกบ้าน” แต่ผัสสะของการปรากฏทุกหนแห่งของพระบรมฉายาลักษณ์ภายในบ้าน สามารถเกิดขึ้นได้จากการที่ผู้คนในสังคมวัฒนธรรมไทยได้มีโอกาสเข้าไปสัมผัสกับพระบรมฉายาลักษณ์ภายในบ้านของคนอื่น และในแง่หนึ่ง ความเข้าใจและความรับรู้เช่นนี้ก่อตัวขึ้นมาได้ก็เพราะอาณาบริเวณของพื้นที่ส่วนบุคคล (บ้านของผู้ที่ไม่มีความสัมพันธ์ร่วมกันหรือใกล้ชิด) ในส่วนที่พระบรมฉายาลักษณ์ไม่ปรากฏอยู่ภายในบ้าน เป็นอาณาบริเวณที่ผู้คนจำนวนมากไม่สามารถเข้าถึงได้

3.3 ปฏิทินภาพในหลวง และความเป็นผู้กระทำการของพระบรมฉายาลักษณ์

ถ้าหากพระบรมฉายาลักษณ์ที่ปรากฏในบ้านถูกจัดการอย่างหลากหลายและกระจาย กระจาย มวลชนเป็นผู้กระทำและจัดการกับความหมายของพระบรมฉายาลักษณ์ และพระบรมฉายาลักษณ์เองก็ได้ถูกจัดมองอย่างตั้งใจเป็นประจำอีกด้วย ถ้าเช่นนั้นแล้ว พระบรมฉายาลักษณ์จะทำหน้าที่จัดระเบียบระบบการปกครองได้อย่างไรภายใต้สภาวะการณดังกล่าวก็เป็นอีกหนึ่งคำถามของผู้เขียน ต่อคำถามดังกล่าว ดูเหมือนว่าปฏิบัติการของมวลชนที่มีต่อปฏิทินได้กลายมาเป็นคำตอบของปัญหา

ช่องทางสำคัญของการไหลเวียนพระบรมฉายาลักษณ์สู่บ้านเรือนคือ ปฏิทินภาพในหลวง ปฏิทินเป็นวัตถุที่สัมพันธ์กับระบบเวลา จึงกล่าวได้ว่าถือเป็นสิ่งจำเป็นในชีวิตระดับหนึ่ง ปฏิทินที่หน่วยงานทั้งรัฐและเอกชนแจกจ่ายโดยไม่มีค่าใช้จ่ายจึงเป็นที่ต้องการและนิยมของผู้คนจำนวนมาก และการที่พระบรมฉายาลักษณ์ปรากฏเป็นส่วนหนึ่งในปฏิทินเหล่านั้น ก็ได้ทำให้พระบรมฉายาลักษณ์สามารถกระจายตัวเข้าสู่บ้านเรือนได้มากและง่ายยิ่งขึ้น จากการเก็บข้อมูลภาคสนามผู้เขียนพบว่า รูปแบบของพระบรมฉายาลักษณ์ที่พบเจอได้บ่อยที่สุดในรูปของปฏิทินแขวน

อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนได้พบว่า ปฏิทินแขวนนั้นมิได้ถูกติดตั้งตามหลัก “ของสูง” เสมอไป ก็คือมิได้ถูกแขวนไว้บนจุดสูงที่สุดของบ้าน แม้ว่าตำแหน่งแห่งที่ของสถาบันกษัตริย์จะถูกจัดวางไว้สูงที่สุดในสังคมวัฒนธรรมไทยก็ตาม ในทางกลับกันตำแหน่งแห่งที่ในการแขวนกลับเป็นเรื่องของการจัดสรรพื้นที่ ผู้ให้ข้อมูลท่านหนึ่งบอกว่า “จริง ๆ แล้วเวลาแขวนปฏิทินเขาก็แขวนไว้ระดับสายตา” ชาวบ้านอีกท่านหนึ่งบอกว่า “รูปในหลวงเป็นของสูง แต่พอไม่มีที่ติดก็ไม่รู้จะเอาไปติดที่ไหน...ส่วนปฏิทินก็หาที่แขวนที่มองเห็นง่าย ๆ ไว้ก่อน เพราะต้องใช้ดูวันที่” และชาวบ้านท่านเดียวกันนี้ยังบอกอีกว่า “รูปในหลวงบนปฏิทินก็เป็นรูปในหลวงเหมือนกัน เวลามองปฏิทินก็ได้มองเห็นในหลวงเหมือนรูปอื่น...[การแขวน] มันอยู่ที่เจตนา เราเจตนาดี ไม่เกี่ยวหรอก” แม้ว่าปฏิทินจะมีพระบรมฉายาลักษณ์ติดอยู่ แต่โดยหน้าที่หลักแล้วปฏิทินยังคงถูกให้ความสำคัญกับการบอกวันที่เสียมากกว่า ลักษณะของความเป็นปฏิทินกับความเป็นพระบรมฉายาลักษณ์จึงถูกแยกหน้าที่ออกจากกัน

ตำแหน่งแห่งที่ของการจัดวางวัตถุสิ่งของสะท้อนการให้ความหมายต่อสถานะของวัตถุชิ้นนั้น (Edwards, 2012, p. 226) หากแต่ว่า ในกรณีของปฏิทิน หน้าที่ (function) ของตัววัตถุที่ใช้ในการบอกวัน-เวลา และพื้นที่สำหรับการจัดวางภายในบ้าน มีอิทธิพลต่อวิถีทางการจัดวางตำแหน่งแห่งที่ของปฏิทินที่มีพระบรมฉายาลักษณ์ ในแง่นี้ สำหรับบ้านเรือนส่วนใหญ่ในสังคมวัฒนธรรมไทย ดูเหมือนว่า สถานะของความเป็นปฏิทินยังคงความหมายของสถานะความเป็นวัตถุหลักอยู่ ส่งผลให้ปฏิทินท้ายที่สุดแล้วก็ยังคงเป็นปฏิทิน

ปฏิทินเป็นวัตถุสำคัญที่เข้ามามีบทบาทในการจัดการการมองเห็นสถาบันกษัตริย์ ปฏิทินเป็นวัตถุที่ใช้บอกวัน-เดือน-ปี ใช้ในการตรวจสอบตารางเวลา ปฏิทินจึงเป็นวัตถุที่ผู้คนจำต้องจัดจ้องและสัมพันธ์อยู่เรื่อย ๆ การที่พระบรมฉายาลักษณ์ไปปรากฏอยู่บนปฏิทิน ส่งผลให้เกิดการดึงดูดสายตาของผู้คนให้ต้องจับจ้องไปยังสถาบันกษัตริย์พร้อม ๆ กับการมองเห็นวัน-เดือน-ปีไปด้วยกัน ผู้ให้ข้อมูลท่านหนึ่งเล่าว่า “เวลาคุณตื่นบนปฏิทินรูปในหลวง เป็นไปไม่ได้ที่จะไม่ชำเลียงเห็นในหลวง” ในแง่นี้ แม้ว่าผู้คนจะมีได้จ้องมองไปยังสถาบันกษัตริย์บนปฏิทินโดยตรง แต่ปฏิทินได้กลายมาเป็นวัตถุที่ทำให้ผู้คนได้มองเห็นสถาบันกษัตริย์ผ่านการชำเลียงเห็นยามที่ต้องจ้องมองวันที่ อาจกล่าวได้ว่าปฏิทินเป็นหนึ่งในเทคโนโลยีสำคัญที่ทำให้ผู้คนได้มองเห็นสถาบันกษัตริย์อยู่เรื่อย ๆ แม้ว่าจะเป็นการจ้องมองที่มีได้เป็นการจ้องมองโดยตรงก็ตาม

การติดตั้งพระบรมฉายาลักษณ์ประเภทปฏิทินจึงเป็นการติดตั้งที่มีนัยต่างไปจากพระบรมฉายาลักษณ์ที่เป็นแผ่นภาพ วิธีการติดตั้งนั้นอิงอยู่กับหน้าที่ใช้สอยของการมองเห็นวัน-เวลาเป็นหลัก ด้วยเหตุนี้ พระบรมฉายาลักษณ์ในรูปแบบของปฏิทินจึงถูกติดตั้งอย่างกระจัดกระจาย ขึ้นอยู่กับการจัดสรรพื้นที่และหน้าที่ อย่างไรก็ตาม แม้ปฏิทินจะมีหน้าที่เป็นเพียงปฏิทิน แต่กลับกลายเป็นว่าในการสอบถามพูดคุยกับผู้คนจำนวนไม่น้อย พวกเขาได้แสดงความวิตกต่อการจัดการกับปฏิทินที่หมดอายุให้เหมาะสม จากการศึกษาปฏิทินประเภทนี้มีพระบรมฉายาลักษณ์ประกอบติดอยู่ ความวิตกดังกล่าวสะท้อนถึงความตระหนักต่อตำแหน่งแห่งที่ของพระบรมฉายาลักษณ์ซึ่งประกอบอยู่ร่วมกับปฏิทิน

ประเด็นที่ว่า จะทำอย่างไรกับปฏิทินในหลวงเก่าที่ไม่ใช่แล้ว? ได้กลายมาเป็นอีกหนึ่งปฏิบัติการสำคัญที่ผู้คนมีต่อพระบรมฉายาลักษณ์ พวกเขา รู้สึกว่าการ “ทิ้ง” ปฏิทินที่มีภาพของสถาบันกษัตริย์อย่างไม่เหมาะสมเป็นเรื่องไม่ถูกต้องสมควร พวกเขาจึงต้องพยายามหาวิธีการที่ “เหมาะสม” สำหรับการจัดการกับปฏิทินเหล่านั้น ผู้ให้ข้อมูลท่านหนึ่งถึงกับรู้สึก “บาป” หากต้องนำไปทิ้ง บางบ้านแก้ปัญหาด้วยการไม่รับแจกปฏิทินประเภทนี้ จากความรู้สึกที่ผู้ให้ข้อมูลแสดงออกปฏิทินที่มีพระบรมฉายาลักษณ์ประกอบอยู่ มีอิทธิพลในการกำกับหรือประกอบสร้างให้ผู้คนเกิดความตระหนักต่อตำแหน่งแห่งที่ของสถาบันกษัตริย์ ผ่านการทำให้ผู้คนรู้สึกถึงความเหมาะสม-ไม่เหมาะสม

ดังที่ฌอง โบตริยาร์ด (Jean Baudrillard) อธิบายถึงความหมายของวัตถุและการบริโภคในระดับส่วนบุคคลเอาไว้ว่า การบริโภคได้เคลื่อนออกจากการบริโภคเชิงหน้าที่ (function) ไปสู่การบริโภคเชิงสัญลักษณ์ (sign) (Baudrillard, 1996) กรณีการ “หมดอายุ” ของปฏิทินแสดงให้เห็นการเคลื่อนตัวสลับไปมาระหว่างสถานะเชิงหน้าที่ของความเป็นปฏิทิน และสถานะเชิงสัญลักษณ์ของความเป็นภาพตัวแทนของสถาบันกษัตริย์ ความรู้สึกไม่ดียามที่ต้องจัดการกับปฏิทินจึงเป็นความรู้สึก

ผิดอันเกิดจากความหมายเชิงสัญลักษณ์ ในแง่นี้ การเคลื่อนย้ายความหมายในวัตถุจึงไม่ใช่สุนทรียะของการเสพย์วัตถุ (Stocking, 1985) หากแต่เป็นความรู้สึกผิดต่อสถาบันกษัตริย์

ในแง่นี้ การสูญเสียสถานะในการบอกวัน-เวลาของปฏิทิน ได้เปลี่ยนแปลงความหมายของปฏิทินที่มีพระบรมฉายาลักษณ์ให้กลายเป็นพระบรมฉายาลักษณ์ กล่าวอีกอย่างคือ มรดกกรรมของความเป็นปฏิทิน ได้เคลื่อนหรือเปลี่ยนสถานะเดิมของวัตถุอย่างปฏิทินภายในหลวง ให้เหลือเพียงพระบรมฉายาลักษณ์เท่านั้น ปฏิทินภาพในหลวงได้กลายเป็นแผ่นภาพพระบรมฉายาลักษณ์หลังจากการทำหน้าที่ในการบอกวัน-เวลาจบลง

วิธีการที่ผู้คนมักนิยมใช้จัดการปฏิทินเก่าที่มีพระบรมฉายาลักษณ์แบ่งได้หลัก ๆ วิธีหนึ่งได้แก่ การนำไปเก็บแยกไว้ต่างหากคล้ายกับการเก็บวัตถุอื่น ๆ แทนการทิ้งออกไป หลายบ้านจะหาที่เก็บ เช่น ใส่ตู้หรือกล่อง บางทีจะเก็บปนร่วมกับสิ่งพิมพ์เก่า ๆ เพื่อรอขายไปในการขายของเก่า โดยมีหลักสำคัญคือพระบรมฉายาลักษณ์จะต้องไม่ถูกมองเห็น บ้านหลังหนึ่งได้เล่าว่า “เวลาจะเอาปฏิทินเก่าไปขายต้องขายปนกับหนังสือพิมพ์เก่า จะได้ไม่มีใครเห็นว่าเอา [พระบรมฉายาลักษณ์] ไปทิ้ง...มันดูไม่ดี” ส่วนอีกวิธีหนึ่งที่มีจะทำกันคือแขวนประดับไว้โดยไม่ต้องทำอะไรเพิ่มเติม คล้ายกับการนำพระบรมฉายาลักษณ์มาประดับบ้านโดยทั่วไป กรณีนี้จะพบเห็นได้บ่อยครั้งตามบ้าน คือการแขวนภาพพระบรมฉายาลักษณ์ที่มาจากปฏิทิน ซึ่งจะไม่มีส่วนของวันที่ติดอยู่ หลักการของการจัดการกับปฏิทินที่มีพระบรมฉายาลักษณ์ประกอบอยู่จึงอิงอยู่กับการจัดการการมองเห็น ด้วยการทำให้ปฏิทินที่ถูกจัดเก็บ “ไม่ถูกมองเห็น” (โดยตรง) จากทั้งผู้จัดเก็บและบุคคลภายนอกที่อาจจ้องมองไปยังการจัดการ

ต่อประเด็นนี้ อัลเฟรด เจล (Alfred Gell) ได้ชวนให้ตระหนักต่อบทบาทความเป็นผู้กระทำการของวัตถุ (agency) (Gell, 1998) ก็ได้ทำให้ปฏิบัติการของการประดับติดตั้งพระบรมฉายาลักษณ์ภายในบ้าน มิได้มีเพียงมิติของการให้ความหมายแก่สถาบันกษัตริย์ผ่านพระบรมฉายาลักษณ์ และการให้ความหมายแก่พื้นที่ภายในบ้านเพียงอย่างเดียว ความสัมพันธ์ดังกล่าวยังมีแนวโน้มที่ว่า วัตถุอย่างพระบรมฉายาลักษณ์สามารถมีส่วนในการกำกับหรือขัดเกลาวิถีชีวิตของผู้คนที่ปฏิสัมพันธ์ร่วมได้ โดยย้ำเตือนตำแหน่งแห่งที่ของสถาบันกษัตริย์ ผ่านการกระทำทำให้ผู้คนที่ต้องตระหนักต่อสถานะความเป็นของสูงที่ต้องปฏิบัติอย่างเหมาะสมผ่านวัตถุตัวแทนสถาบันกษัตริย์อย่างพระบรมฉายาลักษณ์

นอกจากความเป็นผู้กระทำการของวัตถุแล้ว สาเหตุที่การจัดการกับปฏิทินที่มีพระบรมฉายาลักษณ์เก่ากลายเป็นปัญหา ก็เพราะว่า ภายใต้ลักษณะความเป็นพื้นที่ส่วนบุคคลของบ้านเรือนได้ระบบทุนนิยม (Clarke, 2001; Miller, 2001) การเคลื่อนย้ายพระบรมฉายาลักษณ์ออกจากพื้นที่ส่วนตัว ได้ทำให้ลักษณะความเป็นส่วนตัวนั้นปรากฏขึ้นในพื้นที่สาธารณะ การจัดการกับความหมาย

ระหว่างบุคคลกับพระบรมฉายาลักษณ์จึงมิใช่กิจกรรมอันเป็นส่วนบุคคลอีกต่อไป เพราะบุคคลภายนอกสามารถมองเห็นวิถีทางในการปฏิบัติที่มีต่อสถาบันกษัตริย์ได้

โดยทั่วไปพระบรมฉายาลักษณ์ที่ประดับอยู่ตามบ้านมิได้ถูกจ้องมองโดยตรงเป็นประจำเท่าไรนัก ด้วยเหตุนี้ ปฏิทินได้กลายมาเป็นวัตถุสำคัญที่สัมพันธ์กับการทำให้สถาบันกษัตริย์ถูกมองเห็น นอกจากการมองไปยังปฏิทินจะเป็นการชำเลืองมองเห็นสถาบันกษัตริย์แล้ว การจัดเปลี่ยนปฏิทินที่มีภาพในหลวงในแต่ละปียังได้ทำให้ผู้คนได้ตระหนักต่อสถานะของสถาบันกษัตริย์ อันสะท้อนให้เห็นจากความรู้สึกที่ผู้คนมียามที่ต้องเปลี่ยนปีปฏิทิน ปฏิทินจึงเป็นหนึ่งในเทคโนโลยีสำคัญที่รักษาสถานะ “การถูกมองเห็น” ในระดับชีวิตประจำวันให้คงไว้ ความแพร่หลายของปฏิทินภาพในหลวง ในด้านหนึ่งไม่เพียงทำให้ภาพของสถาบันกษัตริย์ปรากฏทุกหนแห่ง แต่ยังคงคอยดึงดูดสายตาให้ผู้คนหันไปมองเห็นอีกด้วย

3.4 สรุป: พระบรมฉายาลักษณ์กับสังคมวัฒนธรรมไทย

ภายใต้สภาวะการณ์ที่สถาบันกษัตริย์เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตประจำวันของผู้คนอย่างเข้มข้น (Thongchai, 2016; ธงชัย, 2556) ในบทนี้ผู้เขียนแสดงให้เห็นความหลากหลายต่อวิธีการจัดการกับพระบรมฉายาลักษณ์ภายในบ้าน โดยสำรวจปฏิบัติการต่อพระบรมฉายาลักษณ์จากปัจเจกชนจำนวนหนึ่ง แสดงให้เห็นลักษณะเฉพาะของการใช้พระบรมฉายาลักษณ์แบบต่าง ๆ

ข้อค้นพบประการแรกคือ นัยสำคัญของความเป็นพื้นที่ส่วนตัวภายในบ้าน พื้นที่ส่วนตัวอย่างบ้านเป็นพื้นที่ที่ปัจเจกจัดการกับความหมายของความเป็นบ้านของตนเอง ส่งผลให้การแทรกซึมเข้าเป็นส่วนหนึ่งกับพื้นที่ส่วนตัวของสถาบันกษัตริย์ผ่านพระบรมฉายาลักษณ์ผูกโยงอยู่กับการให้ความหมายต่อสถาบันกษัตริย์ของเจ้าของบ้าน บ้านบางหลังไม่มีพระบรมฉายาลักษณ์ประดับอยู่ ขณะที่การประดับพระบรมฉายาลักษณ์ของบางบ้านก็แสดงให้เห็นสุนทรียะของการจัดการกับบ้านและความหมายของบ้านเข้ากับสถาบันกษัตริย์ ซึ่งแตกต่างหลากหลายออกไปตามภูมิหลังทางสังคมวัฒนธรรมของแต่ละบุคคล ความหมายของการประดับพระบรมฉายาลักษณ์จึงเป็นได้ทั้งการประดับเพื่อความสวยงาม การประดับเพื่อบูชาในความศักดิ์สิทธิ์ การประดับเพื่อถวายความเคารพในพระราชกรณียกิจ ฯลฯ

ต่อประเด็นนี้ ลักษณะ “เป็นรูปที่มีทุกบ้าน” เกิดขึ้นได้เพราะว่า บ้านโดยทั่วไปเป็นพื้นที่ส่วนบุคคล ทำให้การไม่ประดับพระบรมฉายาลักษณ์ไม่สามารถมองเห็นได้จากภายนอก ขณะเดียวกันพื้นที่บ้านกึ่งร้านค้า ซึ่งเป็นพื้นที่ส่วนบุคคลที่เปิดให้คนนอกเข้าไปใช้บริการ ได้ประกอบสร้างความรู้สึกว่า บ้านอื่น ๆ นั้นประดับพระบรมฉายาลักษณ์

ภายใต้ความหลากหลายนี้ ปฏิทินรูปในหลวงกลายเป็นวัตถุสำคัญที่ทำให้พระบรมฉายาลักษณ์ไปปรากฏตามพื้นที่ต่าง ๆ โดยไม่ต้องหาซื้อ และปฏิทินรูปในหลวงก็เป็นวัตถุที่ก่อให้เกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้คนกับสถาบันกษัตริย์ผ่านพระบรมฉายาลักษณ์อยู่เรื่อย ๆ จากวงจรของการเปลี่ยนปีปฏิทิน ปฏิสัมพันธ์ดังกล่าวสามารถก่อให้เกิดความรู้สึกเหมาะสม-ไม่เหมาะสม และตระหนักต่อตำแหน่งแห่งที่ของสถาบันกษัตริย์ได้

สุดท้ายนี้ แม้ว่าสังคมวัฒนธรรมไทยจะสัมพันธ์กับสถาบันกษัตริย์อย่างเข้มข้น และแทรกซึมเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งกับชีวิตของผู้คน แต่ในปฏิบัติการจริงที่เกิดขึ้นนั้น ผู้คนมีวิธีการจัดการกับความหมายของความสัมพันธ์ที่มีต่อสถาบันกษัตริย์ภายใต้การกำกับของประเพณี ค่านิยม หรือกฎหมายอาญา มาตรา 112 แตกต่างหลากหลายกันออกไป ไม่เพียงแค่นี้ ดังที่มิเชล เดอ แซคโท (Michel de Certeau) (1984) ได้แสดงให้เห็นวิธีการจัดการกับความหมายในชีวิตประจำวันของผู้คน ภายใต้การกำกับของโครงสร้างและอำนาจ ผู้คนในสังคมวัฒนธรรมไทยเองก็มีวิธีการจัดการกับความหมายที่มีต่อสถาบันกษัตริย์ผ่านพระบรมฉายาลักษณ์เป็นของตนเองเช่นกัน โดยสะท้อนให้เห็นผ่านการจัดการกับพระบรมฉายาลักษณ์ภายในแต่ละบ้าน และวิธีการในการจัดเก็บปฏิทินรูปในหลวงให้เหมาะสม

บทที่ 4

พระบรมฉายาลักษณ์และชีวิตทางสังคมของผู้สะสมพระบรมฉายาลักษณ์

หากกล่าวถึงมิติของการเก็บสะสมวัตถุ เจมส์ คลิฟเฟิร์ด (James Clifford) ได้กล่าวถึงลักษณะการทำงานของกรเก็บรวบรวมสะสมสิ่งของเอาไว้ว่า การเคลื่อนตำแหน่งแห่งที่ของวัตถุทางวัฒนธรรมหนึ่ง ไปสู่การถูกจัดวางไว้บนบริบททางวัฒนธรรมอีกแห่งหนึ่ง จะส่งผลให้สถานะและความหมายของวัตถุนั้น ๆ เปลี่ยนไปจากเดิม โดยอาศัยระบบของการจัดระเบียบและการจัดวางวัตถุในการประกอบสร้างตำแหน่งแห่งที่ของวัตถุเหล่านั้นขึ้นมาใหม่ (Clifford, 1988) ในแง่นี้ การถูกผลิตซ้ำเป็นจำนวนมหาศาลผ่านกลไกของการผลิตสมัยใหม่ของทุนนิยมการพิมพ์ของพระบรมฉายาลักษณ์ (Anderson, 1991; Benjamin, 1969) ด้านหนึ่งได้ทำให้สถาบันกษัตริย์ถูกกระจายออกและถูกมองเห็นได้ทั่วไปโดยผู้คน ถือเป็นการเสริมสร้างอำนาจของสถาบันกษัตริย์ให้เกิดขึ้น หากแต่อีกด้านหนึ่ง การแพร่กระจายอย่างกว้างขวางได้ทำให้สถานะของพระบรมฉายาลักษณ์มีความเปราะบาง (vulnerable) เพราะไม่สามารถดูแลรักษาได้อย่างทั่วถึง (Morris, 1998, 2009, p. 144)

ต่อประเด็นข้างต้น หากจุดประสงค์ของพระบรมฉายาลักษณ์และการจัดแสดงสถาบันกษัตริย์ให้ถูกมองเห็นเดิมเป็นไปเพื่อใช้จัดระเบียบการปกครอง (Fujitani, 1996; Geertz, 1980; Sing, 2013; Thongchai, 2016) การถูกครอบครองในฐานะ “ของสะสม” โดยปัจเจกย่อมส่งผลให้ความหมายและหน้าที่ของพระบรมฉายาลักษณ์เปลี่ยนสถานะไปดังที่คลิฟเฟิร์ดได้เสนอไว้ ถ้าเช่นนั้นพระบรมฉายาลักษณ์ที่ถูกครอบครองและสะสมจะมีลักษณะทางสังคมวัฒนธรรมอย่างไร

หากกล่าวถึงการเปลี่ยนสถานะของวัตถุจากการถูกครอบครอง สุนทรียะของการครอบครองวัตถุก็เป็นอีกหนึ่งประเด็นที่จะต้องพิจารณา จอร์จ สต็อกกิง (George W. Stocking, Jr.) กล่าวถึงการเปลี่ยนสถานะของวัตถุยามที่วัตถุชิ้นนั้นเคลื่อนออกจากตำแหน่งแห่งที่เดิม โดยอาศัยมโนทัศน์การรวบรวมวัตถุในพิพิธภัณฑ์ของโลกตะวันตกมาอธิบายว่า การรวบรวมวัตถุต่างวัฒนธรรมเข้าสู่พิพิธภัณฑ์ได้ทำให้วัตถุต่างท้องที่สูญเสียสถานะทางหน้าที่ (function) เดิม และกลายมาเป็นวัตถุศิลปะสำหรับสุนทรียะของการชม (Stocking, 1985)

ไม่เพียงแค่นี้ มโนทัศน์ของการเก็บสะสมยังเชื่อมโยงกับ “ตัวตน” หรือการประกอบสร้างความเป็นปัจเจก คลิฟเฟิร์ดได้ยกตัวอย่างการเก็บสะสมของเล่นของเด็กในฐานะกิจกรรมของการประกอบสร้างโลกส่วนตัว ในแง่นี้ มิติของการสะสมจึงดำเนินควบคู่ไปกับการจัดการกับอัตลักษณ์ของผู้สะสมวัตถุ (Clifford, 1988, p. 218) การสะสมจึงเป็นกิจกรรมของการ “เสริมสร้าง” ความเป็นตัวตนของผู้สะสม และเป็นการจัดการกับระบบของ “คุณค่า” ที่ทำงานรอบ ๆ ผู้คนในสังคมวัฒนธรรม เพราะการสะสมคือการให้ความสำคัญกับความหมายของความเป็นวัตถุชิ้นนั้น ๆ จากตัว

ของผู้สะสม ซึ่งกิจกรรมของการสะสมเองก็เป็นกระบวนการจัดการความหมายของวัตถุอย่างหนึ่งเช่นกัน โดยเป็นการเปลี่ยนสถานะความหมายของวัตถุที่มีอยู่เดิมให้กลายเป็น “ของสะสม” ส่วนบุคคล (Belk, 2006) ดังนั้น เมื่อพระบรมฉายาลักษณ์กลายเป็นของสะสม ลักษณะดังกล่าวไม่เพียงแต่สะท้อนให้เห็นเบื้องหลังของชีวิตทางสังคมของผู้สะสมหรือของสิ่งที่ถูกสะสม แต่ยังแสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงทางสถานะทางสังคมของผู้สะสมหรือของสิ่งที่ถูกสะสม อันเป็นผลจากการประกอบสร้างอัตลักษณ์ขึ้นจากการสะสม

ในบทนี้จะกล่าวถึงการจัดการความหมายของพระบรมฉายาลักษณ์ที่เกิดขึ้นรอบ ๆ ชีวิตของ “ผู้ที่สะสมพระบรมฉายาลักษณ์” ว่าเป็นจำนวนมหาศาล เพื่อขยายความการทำงานของพระบรมฉายาลักษณ์หลังจากในบทที่ 3 ผู้เขียนได้แสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนทั่ว ๆ ไปกับพระบรมฉายาลักษณ์ภายในบ้าน ซึ่งพบว่า ผู้คนมิได้มีปฏิสัมพันธ์กับพระบรมฉายาลักษณ์ในชีวิตประจำวันอย่างเข้มข้นเท่าไรนัก รวมถึงพระบรมฉายาลักษณ์เองก็มีใช้วัตถุที่บุคคลทั่ว ๆ ไปนิยมสะสมไว้ เพื่อแสดงให้เห็นถึงการจัดการต่อสถานะของวัตถุอย่างพระบรมฉายาลักษณ์ และการจัดการประกอบสร้างตัวตนในฐานะผู้สะสมพระบรมฉายาลักษณ์

4.1 ภูมิหลังของความเป็นผู้สะสมพระบรมฉายาลักษณ์

แม้ว่าสังคมวัฒนธรรมไทยจะมีความผูกพันกับพระบรมฉายาลักษณ์มาเป็นเวลายาวนาน แต่การสะสมพระบรมฉายาลักษณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเก็บสะสมเป็นจำนวนมหาศาลกลับเป็นเรื่องที่พบเห็นได้น้อยมาก การมีพระบรมฉายาลักษณ์ในครอบครองเป็นจำนวนมากอาจมิใช่เรื่องแปลก มีผู้นิยมกษัตริย์จำนวนไม่น้อยที่เก็บสะสมสิ่งของเกี่ยวกับสถาบันกษัตริย์ หากแต่ในกรณีนี้ ผู้เขียนหมายถึงการครอบครองในจำนวนที่มาก “มหาศาล” คือมากกว่าปกติทั่วไป สิ่งที่ยืนยันต่อประเด็นนี้ได้ก็คือ การนำเสนอกลุ่มคนผู้สะสมพระบรมฉายาลักษณ์และสิ่งของเกี่ยวกับสถาบันกษัตริย์ตามสื่อสาธารณะ ซึ่งจะพบว่าไม่ได้มีจำนวนมากมายเท่าไรนักเมื่อเทียบเคียงกับการให้ความสำคัญกับสถาบันกษัตริย์ของสังคมไทย

ต่อประเด็นนี้ ก็ได้ทำให้เรื่องราวของ “ประนอม” ผู้สะสมพระบรมฉายาลักษณ์ไว้เป็นจำนวนมหาศาลกลายเป็นเรื่องที่น่าสนใจ เมื่อพิจารณาจากความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลทั่วไปกับพระบรมฉายาลักษณ์ โดยผู้เขียนได้ค้นพบประนอมจากการสืบค้นข่าวเกี่ยวกับการสะสมพระบรมฉายาลักษณ์บนอินเทอร์เน็ต และชื่อของประนอมเองก็ถือได้ว่า ปรากฏอยู่ตามสื่อบ่อยครั้งเมื่อเปรียบเทียบกับผู้ที่สะสมพระบรมฉายาลักษณ์ท่านอื่น ๆ จนอาจกล่าวได้ว่า ประนอมเป็นเป้าหมายแรก ๆ ของการทำข่าวเฉลิมพระเกียรติเกี่ยวกับการสะสมพระบรมฉายาลักษณ์

ในการพบกันครั้งแรก ประนอม (สัมภาษณ์, 8 ตุลาคม 2559) เข้าใจว่าผู้เขียนเป็นนักข่าว แต่เมื่อได้ทราบว่าผู้เขียนเป็นนักศึกษามาขอเก็บข้อมูล ประนอมก็ได้เล่าเรื่องราวทำนองว่าเธอเองก็ได้ต้องการจะปรากฏตัวบนสื่อเท่าไรนัก ถึงกระนั้น ประนอมก็เห็นว่าการได้บอกเล่าเผยแพร่เรื่องราวเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์ถือเป็นภารกิจที่น่าภูมิใจ

เวลาเขามาขอทำข่าวเฉลิมพระเกียรติ เหมือนเขาไม่รู้จะไปหาใคร มีช่วงหนึ่งนักข่าวมาขอสัมภาษณ์ไม่หยุด...เวลามีคนมาถามถึง [เรื่องเกี่ยวกับสถาบันกษัตริย์] ก็รู้สึกดีใจนะ ได้เล่าเรื่องความใกล้ชิดพสกนิกรของพระองค์ท่านให้คนอื่นได้ฟัง ได้แบ่งปันเรื่องพระราชกรณียกิจของพระองค์ท่าน (ประนอม, สัมภาษณ์, 8 ตุลาคม 2559)

สำหรับภูมิหลังของประนอมนั้น เธอมีอายุ 74 ปี ก่อนเกษียณประกอบอาชีพเป็นข้าราชการครู ปัจจุบันอาศัยอยู่ตัวคนเดียวในหมู่บ้านแห่งหนึ่งย่านชานเมือง ไม่ได้แต่งงานและไม่มีบุตร และเธอยังเป็นชาวพุทธที่มีศรัทธาแรงกล้า บ้านของเธอมีสองหลังตั้งอยู่คู่กัน โดยได้อุทิศบ้านหลังหนึ่งให้เป็นพื้นที่สำหรับเก็บสะสมพระบรมฉายาลักษณ์และตั้งเป็นห้องสมุดชุมชน ส่วนอีกหลังใช้สำหรับพักอาศัยทั่วไป เดิมประนอมเคยอาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ แต่ย้ายมาอาศัยที่อยู่ปัจจุบันเมื่อปีพ.ศ. 2543

ด้วยความรักที่จะเก็บสะสมพระบรมฉายาลักษณ์ ชื่อของประนอมได้กลายมาเป็นที่กล่าวขานถึงความจงรักภักดีในเขตพื้นที่ที่อาศัยอยู่ และกลายเป็นที่รู้จักกว้างเมื่อสถานีโทรทัศน์ท้องถิ่นเข้ามาขอทำข่าว และตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา สำนักข่าวใหญ่หลายสำนักได้รู้จักและให้ความสนใจเข้ามาขอทำข่าวเพื่อเฉลิมพระเกียรติอย่างต่อเนื่อง สื่อหลายแห่งประโคมข่าวว่าที่แห่งนี้ได้รวบรวมพระบรมฉายาลักษณ์ไว้กว่าแสนภาพ ทำให้ทุกอาณาบริเวณภายในบ้านหลังดังกล่าวมีพระบรมฉายาลักษณ์ในขนาดและลักษณะต่าง ๆ ปรากฏอยู่ทุกหนแห่ง แต่จากการพูดคุย ประนอมบอกกับผู้เขียนว่า “จริง ๆ แล้วมีไม่ถึงหรอก...เขาก็เขียนไปเรื่อย”

ลักษณะของคำพูดข้างต้นของประนอมได้แสดงให้เห็นความเป็นปัญญาชน (intellectual) ผู้เผยแพร่อุดมการณ์อำนาจนำ (ชนิดา, 2550) มีที่มาจากกรณีที่ “ผู้สะสมพระบรมฉายาลักษณ์” ในสังคมวัฒนธรรมไทยไม่ได้มีอยู่แพร่หลาย กิจกรรมการสะสมพระบรมฉายาลักษณ์ของประนอมจึงไม่ใช่กิจกรรมการสะสมที่มีลักษณะเป็นส่วนตัวเพียงอย่างเดียว หากแต่ว่า ประนอมเป็นอีกหนึ่งปัญญาชนคนสำคัญที่มีหน้าที่ “จัดแสดง” และผลิตซ้ำภาพของความจงรักภักดีที่ประชาชนมีต่อสถาบันกษัตริย์สู่สาธารณะผ่านสื่อชนิดต่าง ๆ ที่มาทำข่าว ไม่เพียงแค่นี้ การนำเสนอข่าวที่ทำให้จำนวนการสะสมพระบรมฉายาลักษณ์ของประนอมมีจำนวน “มหาศาล” ยังสะท้อนถึง

ลักษณะการจัดแสดงความจริงรักภักดีให้มีลักษณะยิ่งใหญ่อลังการสมพระเกียรติ จากบริบทที่ว่า การสะสมพระบรมฉายาลักษณ์เป็นจำนวนมหาศาลมิใช่สิ่งที่ปรากฏทั่วไป

ประนอมเริ่มเก็บสะสมพระบรมฉายาลักษณ์เมื่ออายุประมาณ 30 ปี เริ่มจากเก็บหนังสือพิมพ์และนิตยสารต่าง ๆ รอบตัว และเริ่มหาซื้อมาเก็บไว้มากขึ้นเรื่อย ๆ โดยมีที่มาจากคำสอนของพ่อ ซึ่งเป็นข้าราชการครูเช่นเดียวกัน ที่บอกว่า “พระมหากษัตริย์เป็นสมมติเทพ” ทำให้พระบรมฉายาลักษณ์ของพระองค์ถือเป็นของสูง การที่ประนอมเคยประกอบอาชีพเป็นครูมาก่อน ทำให้การเก็บสะสมพระบรมฉายาลักษณ์ช่วงเริ่มต้นของประนอมทางหนึ่งมาจากการที่ห้องเรียนต้องการเปลี่ยนพระบรมฉายาลักษณ์เป็นภาพใหม่ เธอเห็นว่าพระบรมฉายาลักษณ์ไม่ควรนำเอาไปทิ้งอย่างไม่เหมาะสม ด้วยเหตุนี้ เธอจึงขอพระบรมฉายาลักษณ์เก่าที่จะถูกเปลี่ยนมาเก็บไว้ ผู้เขียนไม่ทราบว่าพระบรมฉายาลักษณ์ที่ถูกเปลี่ยนจากกรณีเช่นนี้ ทางโรงเรียนจะนำไปจัดการต่ออย่างไร แต่จากที่ได้พูดคุยกับประนอม การ “ขอ” พระบรมฉายาลักษณ์เก่ามาเก็บไว้กรณีนี้มีนัยสองประการคือ 1) ประนอมมองว่าพระบรมฉายาลักษณ์ต้องถูกจัดเก็บอย่างเหมาะสม 2) ประนอมมองว่าพระบรมฉายาลักษณ์มีคุณค่าแก่การบูชา การนำพระบรมฉายาลักษณ์เก่าจากโรงเรียนเข้าสู่บ้าน จึงมีนัยเพื่อนำกลับไปบูชาที่บ้าน

นอกจากนี้ ประนอมยังเล่าอีกว่า เมื่อครั้งเธอยังเป็นข้าราชการครูอยู่ที่กรุงเทพฯ เธอมักจะได้รับโอกาสให้เข้าเฝ้าฯ ในวันที่ 4 ธันวาคมเป็นประจำ ในแง่นี้ ความสัมพันธ์ระหว่างประนอมและสถาบันกษัตริย์จึงมีลักษณะของความใกล้ชิดทั้งในทางรูปธรรม (จากการได้มีโอกาสเข้าเฝ้าฯ ใกล้ชิด) และนามธรรม (ผ่านพระบรมฉายาลักษณ์) โดยการให้ความหมายต่อสถาบันกษัตริย์ของประนอม เป็นผลมาจากการถูกหล่อหลอมด้วยความเชื่อทางศาสนาพุทธร่วมกับสถานะความเป็นข้าราชการของเธอและพ่อ

การที่ประนอมชี้ว่า เธอเริ่มสะสมพระบรมฉายาลักษณ์เมื่ออายุได้ 30 ปี ทำให้สามารถประมาณการช่วงเวลาประนอมเริ่มเก็บสะสมได้ว่า อยู่ในช่วงหลังทศวรรษ 2510 ซึ่งเป็นบริบทช่วงยุคสงครามเย็นเกิดขึ้นในไทย ดังที่ได้อภิปรายไว้ในบทที่ 2 ช่วงทศวรรษ 2510 เป็นช่วงเวลาที่สถาบันกษัตริย์มีการประกอบพระราชกรณียกิจเกี่ยวกับการป้องกันประเทศในต่างจังหวัดอย่างต่อเนื่อง อย่างไรก็ตาม ชนิดของพระบรมฉายาลักษณ์ที่ปรากฏในบ้านแห่งนี้แทบทั้งหมดกลับเป็นพระบรมฉายาลักษณ์ที่ถูกผลิตขึ้นตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2520 ที่มีการใช้ภาพของการทรงงานผ่านชุดสูทสากลปรากฏ การเก็บสะสมพระบรมฉายาลักษณ์ของประนอมจึงอาจกล่าวได้ว่า ส่วนหนึ่งเป็นผลผลิตมาจาก “การจัดแสดง” สถาบันกษัตริย์อย่างเข้มข้นในช่วงเวลาของการต่อสู้กับภัยคอมมิวนิสต์ในประเทศไทย

โดยสรุปแล้ว สิ่งที่ได้ค้นพบเกี่ยวกับมิติทางประวัติศาสตร์จากการศึกษาความเป็นผู้
 สละสมพระบรมฉายาลักษณ์ที่ปรากฏในบ้านของประนอมคือ 1) ประเภทของภาพตัวแทนที่ปรากฏ
 ภายในบ้านแทบทั้งหมดเป็นพระบรมฉายาลักษณ์ที่ถูกผลิตขึ้นตั้งแต่ช่วงยุคทรงงานมาจนถึงปัจจุบัน
 2) ชื่อเสียงในฐานะผู้สละสมพระบรมฉายาลักษณ์ของประนอมถูกนำเสนอโดยสื่อกระแสหลักช่วงปีพ.ศ.
 2556 เพียงเท่านั้น จากกรณีนี้ อาจกล่าวได้ว่า แม้พระบรมฉายาลักษณ์จะถูกให้ความสำคัญในฐานะ
 วัตถุของการจัดแสดงสถาบันกษัตริย์ และมีการประดับพระบรมฉายาลักษณ์ตามบ้านเรือนมาเป็นเวลา
 ช้านาน หากแต่ว่า การให้ความสำคัญกับพระบรมฉายาลักษณ์ภายในบ้านกลับเป็นสิ่งที่ไม่เคยถูกให้
 ความสำคัญเท่าไรนักกระทั่งในยุคหลัง หรือกล่าวคือลักษณะของการสละสมพระบรมฉายาลักษณ์เพื่อ
 เทิดทูนสถาบันกษัตริย์เป็นสิ่งที่เพิ่งปรากฏไม่นาน

4.2 การให้ความหมายกับการมองเห็นพระบรมฉายาลักษณ์

ภายในบ้านที่มีพระบรมฉายาลักษณ์ประดับและตั้งวางอยู่เต็มพื้นที่ ยังได้สร้างความรู้สึก
 ของความใกล้ชิดระหว่างประนอมกับสถาบันกษัตริย์โดยไม่มีข้อจำกัดทางกายภาพ จากคำกล่าว “รู้สึก
 ว่าพระองค์ท่านอยู่ใกล้ชิดตลอดเวลา” และในทุก ๆ วันประนอมจะกราบไหว้พระบรมฉายาลักษณ์
 โดยเผยว่า “รู้สึกได้ถึงพระมหากรุณาธิคุณเวลามองภาพของพระองค์ท่าน” ด้วยเหตุนี้ การกราบวัตถุ
 อย่างพระบรมฉายาลักษณ์จึงเปรียบเสมือนการได้กราบพระมหากษัตริย์พระองค์จริงในความรู้สึกของ
 เธอ

การที่โรล็อง บาร์ตส์ (Roland Barthes) ได้ชี้ชวนให้หันมาคำนึงถึงความสำคัญของการ
 ให้ความหมายแก่รูปภาพในระดับส่วนบุคคล (Barthes, 1981) ก็ได้ทำให้การพิจารณาต่อการทำงาน
 ระหว่างอุดมการณ์กษัตริย์นิยมกระแสหลัก กับสิ่งที่ปัจเจกรับรู้ หรือมองเห็นสถาบันกษัตริย์ผ่านภาพ
 กลายมาเป็นอีกหนึ่งประเด็นที่น่าสนใจ กรณีของประนอมแสดงให้เห็นว่า สิ่งที่ปรากฏภายในภาพ
 สามารถถูกให้ความหมาย “นอกบริบท” เกิดขึ้นมาได้เสมอ และในการให้ความหมายนอกบริบท
 ดังกล่าวก็มีได้เกิดขึ้นจากลักษณะของการต่อต้าน/ปะทะกับความหมายของอุดมการณ์กระแสหลักแต่
 อย่างไม่ ความจงรักภักดีเองก็มีความกระจัดกระจายแยกออกไปไม่น้อยเช่นกัน

ทั้งนี้ ในงานศึกษาเรื่อง “ความเป็นผู้กระทำการของวัตถุ” (agency) ของอัลเฟรด เจล
 (Alfred Gell) ได้มองว่า ลักษณะของการบูชาวัตถุ (idolatry) นั้น วัตถุของการบูชาหรือสถานะ
 ความเป็นบุคคลขึ้นบนฐานของการผนวกรวมระหว่างต้นแบบของสิ่งที่ถูกบูชา (source) หรือในที่นี้คือ
 สถาบันกษัตริย์ เข้ากับวัตถุที่ทำหน้าที่เป็นสิ่งแทน ก็คือพระบรมฉายาลักษณ์ (Gell, 1998, pp. 96-
 154) สถานะของพระบรมฉายาลักษณ์ในความหมายของประนอม จึงเคลื่อนออกจากความเป็นวัตถุ

ธรรมดาทั่วไป สู้ความเป็นสิ่งแทนที่เทียบได้กับสถาบันกษัตริย์ จากการผสานความเป็นผู้กระทำการ (agent) จากต้นทาง ก็คือสถาบันกษัตริย์ ซึ่งลักษณะของความใกล้ชิดดังกล่าวเป็นลักษณะเฉพาะที่ปรากฏกับประนอมเพียงเท่านั้น ในแง่ที่ว่า กระบวนการผสานที่เกิดขึ้นเป็นผลจากประสบการณ์ส่วนบุคคลของประนอม ที่เธอมีต่อสถาบันกษัตริย์จากการถูกล่อหลอมทั้งเชิงรูปธรรมและนามธรรม

ต่อประเด็นดังกล่าว ลักษณะของความสัมพันธ์ที่ประนอมมีต่อพระบรมฉายาลักษณ์ อันนำมาสู่การเก็บสะสมไว้เป็นจำนวนมากศาล จึงเป็นผลมาจากการก่อรูปของการสะสมความหมายที่ประนอมมีต่อสถาบันกษัตริย์อย่างใกล้ชิดมาโดยตลอด ซึ่งไม่ปรากฏในแบบแผนความสัมพันธ์ของบุคคลทั่ว ๆ ไป หรือกล่าวอีกอย่างคือ บุคคลทั่ว ๆ ไปมิได้มีประสบการณ์ของความชิดใกล้กับสถาบันกษัตริย์ที่เทียบได้กับประนอม และด้วยเหตุนี้ ลักษณะของการ “สะสมเป็นจำนวนมากศาล” จึงไม่อาจปรากฏโดยทั่วไป

ภาพที่ 4.1 ภาพพระบรมฉายาลักษณ์ที่ประนอมชอบ

นอกจากการสะสมแล้ว ประนอมยังชอบอ่านเรื่องราวเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์จากหนังสือเฉลิมพระเกียรติด้านพระราชกรณียกิจ บ้านของเธอมีหนังสือประเภทนี้เก็บไว้เป็นจำนวนมากน้อย จึงทำให้เธอสามารถบอกเล่าเรื่องราวในภาพพระบรมฉายาลักษณ์ยอดนิยามได้ระดับหนึ่ง เมื่อผู้เขียนถามถึงภาพที่ชอบที่สุด ประนอมก็บอกเล่าถึงสิ่งที่ตนได้มาจากการอ่านและติดตามข้อมูลพระราชกรณียกิจ ผ่านภาพยายวัยชราถวายดอกบัวแก่ในหลวง

รูปคุณยายตุ้ม อายุ 102 ปี คอยในหลวงมาตั้งแต่เช้ากว่าจะได้เจอ ดูลิ [ชี้ไปที่ภาพ] ในหลวงท่านโน้มพระวรกายเข้ามาใกล้ชิด แล้วพูดอะไรไม่รู้ข้างหู ท่านไม่รังเกียจเลยนะ (ประนอม, สัมภาษณ์, 8 ตุลาคม 2559)

อีกหนึ่งภาพที่ประนอมประทับใจคือ ภาพในหลวงรัชกาลที่ 9 เสด็จเยี่ยมราษฎรบนเขาสูง ดังที่ปรากฏในภาพที่ 4.1 โดยประนอมให้ความหมายกับสิ่งที่เธอมองเห็นในภาพดังกล่าวว่า

ภาพนี้ชอบธรรมชาติในภาพ พระองค์ท่านต้องลำบากขึ้นไปบนที่สูง ท่าทาง [ชาวบ้านในภาพ] ดูมีความสุขที่ได้พบพระองค์ เอาของอะไรมาถวายท่านก็ไม่รังเกียจ ภาพนี้ชอบเพราะดูแล้วสดชื่น (ประนอม, สัมภาษณ์, 8 ตุลาคม 2559)

กรณียายตุ้มนั้น ประนอมได้ข้อมูลมาจากหนังสือเฉลิมพระเกียรติที่ชื่อว่า *ในหลวงของฉัน* ซึ่งในหนังสือเล่มดังกล่าวได้เขียนถึงเรื่องราวของยายตุ้มเอาไว้ว่า

ที่นครพนม บนเส้นทางเสด็จพระราชดำเนินตรงสามแยกชยางกูร-เรณูนคร บ่ายวันที่ 13 พฤศจิกายน พ.ศ. 2498 นายอาณัติ บุนนาค หัวหน้าส่วนช่างภาพส่วนพระองค์ ได้บันทึกภาพในวินาทีสำคัญที่กลายเป็นภาพประวัติศาสตร์ภาพหนึ่งของประเทศ ภาพแม่เฒ่าตุ้ม จันทนิตย์ วัย 102 ปี ไปรอรับเสด็จ พร้อมดอกบัวสายสีชมพูจำนวน 3 ดอก ตั้งแต่เช้าจนบ่าย แสงแดดแผดเผาจนดอกบัวสายในมือเหี่ยวโรย แต่หัวใจรักภักดีของหญิงชรา ยังเบิกบาน เมื่อในหลวงเสด็จฯ มาถึงตรงหน้า แม่เฒ่าได้ยกดอกบัวสายโรยรา 3 ดอกนั้นขึ้นจับเหนือศีรษะแสดงความจงรักภักดีอย่างสุดซึ้ง พระเจ้าแผ่นดินทรงโน้มพระองค์ลงมาจนพระพักตร์เกือบชิดกับศีรษะของแม่เฒ่า ทรงแย้มพระสรวลอย่างอ่อนโยน พระหัตถ์แตะมือกร้านคล้ำของเกษตรกรชราชาวอีสานอย่างนึ่มนวล ไม่มีใครรู้ว่าทรงกระซิบคำใดกับแม่เฒ่า... (ในหลวงของฉัน, 2549, น. 50)

ดังที่ได้กรีนเรื่องยายตุ้มไว้ในบทที่ 2 ภาพตัวแทนภาพนี้ถูกเก็บภาพไว้ก่อนปีพ.ศ. 2500 และเป็นภาพต้น ๆ จากภาพทั้งหมดที่แสดงความใกล้ชิดแนบแน่นระหว่างในหลวงรัชกาลที่ 9 กับประชาชน ส่วนภาพภาพเสด็จเยี่ยมราษฎรบนเขาสูงทั้งผู้เขียนและประนอมไม่ทราบที่มาที่ไปว่ามาจากเหตุการณ์ใด แต่จากคำอธิบายของประนอมจะเห็นได้ถึงรูปแบบในการตีความภาพของเธอ ที่มักเน้นประเด็นความใกล้ชิดระหว่างพระมหากษัตริย์และประชาชนเป็นหลัก ชนิดของภาพตัวแทนที่

ประนอมชอบที่สุดจึงเป็นภาพชนิดที่แสดงความใกล้ชิดระหว่างสถาบันกษัตริย์กับประชาชน แทนที่จะเป็นภาพกลุ่มทรงงาน (ภาพพระเสโท) หรือภาพฉลองพระองค์ครุยมหาจักรีบรมราชวงศ์ (ภาพโบกพระหัตถ์)

การเอ่ยถึง “ความใกล้ชิด” ระหว่างสถาบันกษัตริย์กับประชาชนจึงอาจกล่าวได้ว่า เป็นการตีความที่ก่อรูปขึ้นจากความเป็นตัวตนของประนอมเอง ที่ให้ความสำคัญกับการได้ใกล้ชิดกับสถาบันกษัตริย์ ทั้งจากการเข้าเฝ้าฯ กิติ หรือการได้เก็บสะสมพระบรมฉายาลักษณ์กิติ และจากการสอบถามเพิ่มเติมไปถึงรูปภาพชนิดอื่น ๆ นั้น ประนอมได้บอกกับผู้เขียนว่า สาเหตุที่เธอชอบภาพพระราชกรณียกิจเป็นเพราะเธอได้เห็นความใกล้ชิดที่สถาบันกษัตริย์มีต่อประชาชน ดังที่ได้กล่าวไว้ก่อนหน้า หลักการตีความ การให้ความสำคัญกับพระบรมฉายาลักษณ์ และการมองเห็นสถาบันกษัตริย์ล้วนอิงอยู่กับประสบการณ์ส่วนบุคคล ด้วยเหตุดังนี้ มุมมองที่บุคคลทั่วไปมีต่อการมองพระบรมฉายาลักษณ์ จึงต้องพิจารณาภูมิหลังทางสังคมของผู้จ้องมอง เพราะอำนาจน่าเพียงอย่างเดียวไม่สามารถจัดระเบียบการมองเห็นของผู้คนให้เป็นไปในทิศทางเดียวกันได้เสมอไป

ทั้งนี้ เมื่อผู้เขียนถามถึงที่มาของภาพยอดนิยมอย่าง “ภาพพระเสโท” ว่าถูกผลิตขึ้นอย่างไร ช่วงเวลาไหน เธอกลับไม่สามารถตอบได้ แต่ประนอมก็ให้คำอธิบายกับภาพพระเสโทว่า “ภาพพระเสโทเป็นภาพที่มองแล้วเห็นถึงความเสียสละของพระองค์ท่าน...เขาเลยนิยมกัน” การมองเห็นและให้ความหมายของภาพของประนอมจึงยิ่งสะท้อนลักษณะว่า การให้ความสำคัญกับภาพตัวแทนและสิ่งที่มองเห็นในรูป ถูกตีความและอิงอยู่กับกรอบคิดเบื้องหลังที่ปัจเจกได้รับการขัดเกลา (Bourdieu, 1977, 1984) ชนิดของภาพที่ชอบในมุมมองของแต่ละบุคคลจึงแตกต่างกัน เช่นในกรณีของประนอมที่แทบจะไม่กล่าวถึงพระบรมฉายาลักษณ์ยอดนิยมอย่างภาพพระเสโทหรือภาพโบกพระหัตถ์กับผู้เขียนเลย

จากประเด็นเรื่องเบื้องหลังของกรอบคิด ดังที่ได้อภิปรายไว้ในบทที่ 2 นักประวัติศาสตร์อย่างสมศักดิ์ เจียมธีรสกุล (2556) ชี้ให้เห็นถึงการเปลี่ยนสถาบันกษัตริย์ให้กลายเป็นอุดมการณ์ทางชนชั้นของบรรดากษัตริย์¹ ดังนั้น ความเป็นที่นิยมของภาพพระเสโทและภาพทรงงาน จึงอาจกล่าวได้ว่า เป็นผลมาจากมุมมองที่มีฐานของกรอบคิดแบบกษัตริย์ ซึ่งเป็นเบื้องหลังทางอัตลักษณ์ที่ดูจะแตกต่างไปจากประนอมที่เติบโตขึ้นมากับความเป็นสมมติเทพและข้าราชการเก่า (ทศวรรษ 2510) ส่งผลให้ “ภาพยอดนิยม” ของประนอมกับสังคมวัฒนธรรมไทยเป็นคนละภาพกัน

¹ สมศักดิ์มองว่า ภาพพระเสโทและฉลองพระองค์สุทสาทุกคือการเปลี่ยนแปลงรูปแบบของภาพตัวแทนให้สอดคล้องกับลักษณะของกษัตริย์;

ดู <https://www.facebook.com/somsakjeam/posts/760628000657148> เข้าถึงเมื่อ 13 มิถุนายน 2560; หรือบทที่ 2 ของวิทยานิพนธ์นี้ เรื่องภาพพระเสโทและทศวรรษ 2530

สำหรับประนอม ความรู้สึกส่วนตัวมีส่วนสำคัญต่อการประกอบสร้างความหมายจากการมองไปยังพระบรมฉายาลักษณ์ เรอมีก็จะบรรยายลักษณะขององค์ประกอบภายในภาพที่มีในหลวงและประชาชนผ่านโครงเรื่องความใกล้ชิดที่ในหลวงทรงมีต่อชาวบ้านเสมอ การที่พระมหากษัตริย์ที่มีสถานะสมมติเทพลงมาใกล้ชิดกับประชาชนโดยไม่คำนึงต่อความยากลำบากจึงถือได้ว่าเป็นพระมหากษัตริย์คุณ โดยประนอมอ้างที่มาของแนวคิดนี้จากเรื่องเล่าของหัวทอกในการรื้อฟื้นสถาบันกษัตริย์คนสำคัญอย่างคึกฤทธิ์ ปราโมช เรื่อง “เดิมพันของเรา”

ครั้งหนึ่ง เมื่อหม่อมราชวงศ์คึกฤทธิ์ ปราโมช กราบบังคมทูลถามพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวว่า เคยทรงเหนื่อย ทรงท้อบ้างหรือไม่
ครั้งนั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชกระแสตอบว่า
“ความจริงมันน่าท้อถอยหรือ บางเรื่องมันน่าท้อถอย แต่ว่าฉันท้อไม่ได้ เพราะเดิมพันของเรานั้นสูงเหลือเกิน เดิมพันของเรานั้นคือบ้านคือเมือง คือความสุขของคนไทยทั่วประเทศ” (ครองใจคน, 2549, น. 8)

จากการเล่าเรื่อง “เดิมพันของเรา” ให้ผู้เขียนฟัง ประนอมอธิบายว่า “ท่านเป็นถึงสมมติเทพ แต่ยังต้องทำงานหนักให้กับประชาชน” เรื่องเล่าจากคึกฤทธิ์เรื่องนี้เป็นอีกหนึ่งปริมปราที่มักถูกผลิตซ้ำในสังคมวัฒนธรรมไทย โดยเรื่องเล่านี้ปรากฏขึ้นครั้งแรกจากหนังสือพิมพ์ไทยรัฐ ฉบับวันที่ 5 ธันวาคม 2532 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่สถาบันกษัตริย์แผ่ขยายเข้ามามีอิทธิพลทางสังคมวัฒนธรรมกับชนชั้นกลางทั่วไป พร้อมกับการเติบโตของชุดเรื่องเล่าของการทรงงานหนักเพื่อประชาชนในช่วงเวลานั้น

ความเห็นของประนอมว่า พระมหากษัตริย์ที่เป็นสมมติเทพได้ทรงเสียสละลงมาใกล้ชิดกับประชาชนเป็นการผสมผสานของชุดโครงเรื่องธรรมราชา-การทรงงานหนัก-ความใกล้ชิดกับประชาชนเข้าด้วยกัน โดยความใกล้ชิดกับประชาชนเป็นชุดภาพตัวแทนที่ถูกผลิตขึ้นบ่อยครั้งนับตั้งแต่ทศวรรษ 2500 ผ่านภาพของการเยี่ยมราษฎร (ดังที่กล่าวในบทที่ 2 ความใกล้ชิดเชิงกายภาพในการเสด็จเยี่ยมราษฎรก่อนทศวรรษ 2500 ของในหลวงรัชกาลที่ 9 ไม่ได้เกิดขึ้นบ่อยครั้งนัก ทำให้ภาพยายตุ้มกลายเป็นภาพตัวแทนชิ้นหลักที่ใช้แสดงออกถึงความใกล้ชิดระหว่างพระมหากษัตริย์กับประชาชน) ส่วนการทรงงานหนักเป็นภาพลักษณะของสถาบันกษัตริย์ที่ถูกผลิตซ้ำอย่างโดดเด่นในช่วงทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา

ภาพที่ 4.2 ชาวพระบรมฉายาลักษณ์ไม่ไหม้ไฟที่ประνομตัดเก็บไว้

นอกจากนี้ จากการพูดคุยกับประνομ ผู้เขียนยังได้เข้าใจความหมายของความศักดิ์สิทธิ์ของสถาบันกษัตริย์และพระบรมฉายาลักษณ์เพิ่มมากขึ้นในมุมที่ต่างออกไป เพราะว่าประνομสะสมและอยู่อาศัยใกล้ชิดกับพระบรมฉายาลักษณ์มาโดยตลอด ผู้เขียนจึงลองสอบถามประνομถึงประสบการณ์เกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ของพระบรมฉายาลักษณ์ที่เธอเคยประสบกับตัว ประνομครุ่นคิดก่อนจะหยิบภาพข่าวเก่าเรื่องพระบรมฉายาลักษณ์ไม่ไหม้ไฟที่เก็บไว้มาให้ดู (ภาพที่ 4.2) และตอบว่า

นี่เป็นข่าวเก่าที่ [ประνομ] ตัดเก็บไว้ ดูลึในรูปไฟไหม้บ้านทั้งหลัง แต่พระบรมฉายาลักษณ์ของพระองค์ท่านไม่เป็นอะไรเลย...ก็อธิบายอะไรไม่ได้หรอกนะ แต่เหลือเชื่อไหมละ ไฟไหม้ทั้งหลังแต่รูปพระองค์ท่านกลับไม่เสียหายสักนิด (ประνομ, สัมภาษณ์, 8 ตุลาคม 2559)

สำหรับประνομ เป็นเรื่องที่น่าสนใจว่า ภายใต้ความใกล้ชิดและจงรักภักดีต่อสถาบันกษัตริย์ เธอกลับไม่มีเรื่องเล่าและประสบการณ์ที่ได้พบเจอกับความศักดิ์สิทธิ์ของพระบรมฉายาลักษณ์เลย ในกรณีนี้ มีความแตกต่างไปจากงานศึกษาเรื่องลัทธิพิธี.5 ของไอรีน สเต็งส์ (Irene Stengs) (2009) ที่พบว่า สาวกของลัทธิพิธีมีเรื่องเล่าและประสบการณ์ที่ได้สัมผัสกับความศักดิ์สิทธิ์ของรัชกาลที่ 5 ด้วยตัวของพวกเขาเอง โดยบางกรณีก็มีพระบรมฉายาลักษณ์เป็นสื่อกลาง ในแง่นี้ ดูเหมือนว่า “การมองเห็น” ความศักดิ์สิทธิ์จะไม่จำเป็นต้องอาศัยประสบการณ์เหนือธรรมชาติที่บุคคลมีเสมอไป

ความศักดิ์สิทธิ์สามารถถูกมองเห็นได้จากการตีความในสิ่งที่ตนได้มองเห็นจากประสบการณ์ของผู้อื่น ซึ่งในกรณีนี้คือข่าวพระบรมฉายาลักษณ์ไม่ไหม้ไฟที่ถูกผลิตซ้ำอยู่บ่อยครั้งจากสื่อชนิดต่าง ๆ

จากคำตอบของประนอม คำถามหนึ่งที่ผู้เขียนจะชวนพูดคุยยามเก็บข้อมูลตามบ้านเรือนในภาคสนามคือ ประเด็นพระบรมฉายาลักษณ์กับเหตุการณ์ไฟไหม้ บ้านหลังหนึ่งเล่ากับผู้เขียนต่อเรื่องนี้ว่า “บ้านนี้อยู่มาหลายปีก็ไม่เคยไฟไหม้ นะ คงเป็นพระบารมีของในหลวง” ส่วนอีกหลังหนึ่งได้บอกว่า “นี่ไงความศักดิ์สิทธิ์ของในหลวง เราถึงต้องติดภาพท่านในบ้าน ให้ท่านคุ้มครองเรา...ข่าวพวกนี้มันบอกอะไรหลายอย่างนะ” ต่อประเด็นนี้ ความเป็นรูปธรรมของความศักดิ์สิทธิ์ที่พระบรมฉายาลักษณ์แสดงให้เห็น เช่น การนำเสนอข่าว “พระบรมฉายาลักษณ์ไม่ไหม้ไฟ” ตามสื่อชนิดต่าง ๆ มีผลทางตรงต่อความเชื่อว่าจะพระบรมฉายาลักษณ์จะให้ความคุ้มครองปกป้องรักษาไม่น้อย

การนำเสนอเรื่องราวไฟไหม้ไม่อาจทำอันตรายต่อพระบรมฉายาลักษณ์เพราะความศักดิ์สิทธิ์ เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ความศักดิ์สิทธิ์กลายเป็นสิ่งที่สามารถมองเห็นและจับต้องได้อย่างเป็นรูปธรรม เป็นภาพจำลองโครงสร้างสังคมวัฒนธรรมที่ปรากฏในรูปแบบของปรัมปรา (myth) ให้ปรากฏขึ้นประจักษ์ต่อความรับรู้ของผู้คนในสังคมวัฒนธรรม ผ่านมโนทัศน์ที่ว่า ภัยอันตรายอย่างไฟไม่อาจกระทำการใดกับความศักดิ์สิทธิ์ของพระมหากษัตริย์ได้ และคุณสมบัติดังกล่าวตกทอดมาสู่วัตถุอย่างพระบรมฉายาลักษณ์ด้วย กล่าวได้ว่า การเสนอข่าวประเภทนี้เป็นปรัมปรา-ปฏิบัติ (mytho-praxis) หรือการทำให้ปรัมปราเรื่องเล่าปรากฏขึ้นจริงอย่างเป็นรูปธรรม (Sahlins, 1981, 1985)

ภาพที่ 4.3 ภาพพระพุทธรูปเจ้าและพระบรมฉายาลักษณ์ในบ้านของประนอม; สังเกตว่า การติดตั้งจัดวางปะปนกัน

นอกจากภาพพระบรมฉายาลักษณ์แล้ว ส่วนเล็ก ๆ ส่วนหนึ่งในบ้านหลังที่ใช้เก็บสะสมยังใช้เก็บสะสมรูปเกี่ยวกับศาสนาพุทธ ทั้งภาพพระพุทธรูปเจ้า พระพุทธรูป และพระสงฆ์ ดังที่ปรากฏใน

ภาพที่ 4.3 โดยประนอมเล่าว่า “ทางโลกยึดในหลวง ทางธรรมยึดพระพุทธเจ้า” และเธอจะนอนในชุดสีขาวมาโดยตลอด พุทธศาสนาเป็นอีกหนึ่งหลักยึดเหนี่ยวสำคัญของเธออย่างเข้มข้น แสดงให้เห็นความสอดคล้องทางโครงสร้างทางความคิด (กษัตริย์เป็นสมมติเทพ ดู Tambiah, 1976; นิธิ, 2557) และปฏิบัติการที่ปรากฏขึ้นในชีวิตประจำวัน ดังที่ได้กล่าวไว้ก่อนหน้านี้ ดูเหมือนว่า ลักษณะอัตลักษณ์ของประนอมจะก่อรูปขึ้นมาจากศาสนาพุทธและความเป็นข้าราชการ ประนอมในวัย 74 ปี จึงเป็นภาพสะท้อนของการผสมผสานศาสนาพุทธเข้ากับสถาบันกษัตริย์ให้อยู่ในพื้นที่เดียวกัน หรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นการจัดตำแหน่งแห่งที่ของศาสนาและสถาบันกษัตริย์ให้วางอยู่เคียงคู่กัน

ทฤษฎีปฏิบัติการได้ชี้ให้ตระหนักว่า โครงสร้างของสังคมวัฒนธรรมมีส่วนในการมอบ “ความโน้มเอียง” ทางอุปนิสัย (Bourdieu, 1977; Ortner, 2006) และอุดมการณ์ชาติ ศาสน์ กษัตริย์ ก็ยังคงกำกับวิถีชีวิตของประนอมเอาไว้อย่างเข้มข้น หากแต่ว่า การมอบความโน้มเอียงดังกล่าวมิได้ครอบคลุมอย่างเบ็ดเสร็จ ต่อความหมายที่เกิดขึ้นจากปฏิบัติการในสภาวะการณ์จริง ในแง่หนึ่งปฏิบัติการที่ประนอมมีต่อพระบรมฉายาลักษณ์ แม้จะวางอยู่บนฐานของความเชื่อระหว่างสถานะของสถาบันกษัตริย์ที่เป็นสมมติเทพ และความเชื่อทางศาสนาพุทธ แต่ในอีกแง่หนึ่ง ภาพที่ประนอมมองไปยังสถาบันกษัตริย์ผ่านพระบรมฉายาลักษณ์ กลับแฝงไว้ด้วยการประกอบสร้างความหมายแก่สิ่งที่เธอมองเห็น (ตีความ) ด้วยมุมมองความรู้สึกส่วนตัวของความใกล้ชิดระหว่างสถาบันกษัตริย์กับประชาชนที่เป็นการเคลื่อนย้ายตำแหน่งแห่งที่ของความหมายของความเป็นสมมติเทพ ให้ตั้งอยู่ในระนาบเดียวกับประชาชนทั่วไป

แม้ว่าหน้าที่ของพระบรมฉายาลักษณ์เดิมจะถูกนำมาใช้เพื่อจัดแสดงสถาบันกษัตริย์ให้ถูกมองเห็น ในฐานะส่วนหนึ่งของเทคโนโลยีทางการปกครอง แต่ดูเหมือนว่า สิ่งที่ผู้คนมองเห็น และการจัดการกับพระบรมฉายาลักษณ์กลับมีลักษณะกระจัดกระจาย ในแง่ที่ว่า ผู้ชมไม่ได้ให้ความหมายแก่สิ่งที่มองเห็นเหมือนกัน แม้จะเป็นการมองที่ถูกประกอบสร้างมาจากความจงรักภักดีก็ตาม ในส่วนถัดไปจะกล่าวถึงการเปลี่ยนสถานะและหน้าที่ของพระบรมฉายาลักษณ์ในฐานะของสะสม

4.3 การจัดระเบียบการสะสมและการเคลื่อนของความหมายในพระบรมฉายาลักษณ์

เนื่องจากประนอมมุ่งมั่นที่จะเก็บสะสมแต่พระบรมฉายาลักษณ์ไว้ เธอจะตัดภาพจากต้นฉบับอย่างหนังสือพิมพ์และนิตยสาร (ไม่ใช่หนังสือเกี่ยวกับสถาบันกษัตริย์โดยตรง เช่น นิตยสารทั่วไปที่มีคอลัมน์เฉลิมพระเกียรติแทรกไว้เป็นครั้งคราว หรือรายงานข่าวเกี่ยวกับสถาบันกษัตริย์ตามหน้าหนังสือพิมพ์) ที่นำเสนอเรื่องราวของพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ออก และนำมา

จัดเก็บรวมไว้เป็นรูปเล่มอัลบั้มหรือนำไปแปะติดกับแผ่นกระดาษแข็ง “เพื่อถนอมรักษาภาพ” (ภาพที่ 4.4 และ 4.5)

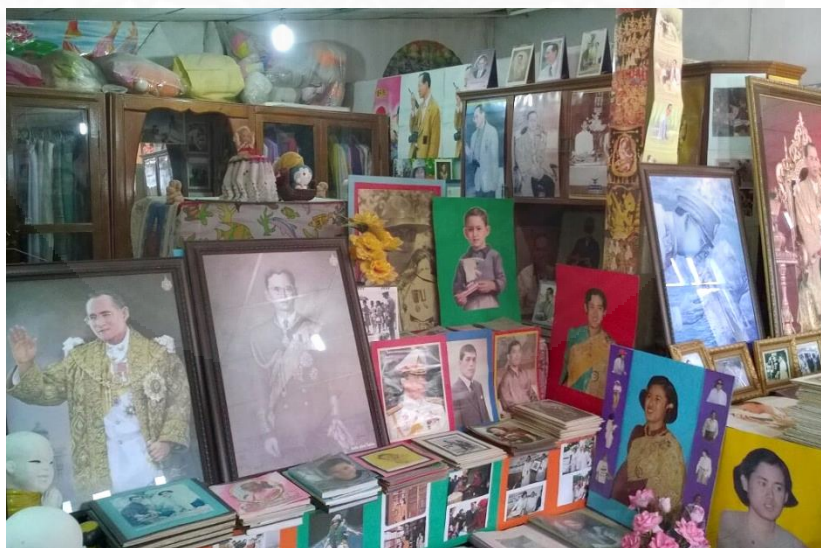
ภาพที่ 4.4 การเก็บรักษาพระบรมฉายาลักษณ์ของประนอมในรูปแบบของแผ่นภาพกระดาษแข็ง

ภาพที่ 4.5 อัลบั้มภาพของประนอม

ภาพที่ 4.6 พระบรมฉายาลักษณ์จำนวนมากในบ้านของประนอม (1)

ภาพที่ 4.7 พระบรมฉายาลักษณ์จำนวนมากในบ้านของประนอม (2)

ภาพที่ 4.8 พระบรมฉายาลักษณ์จำนวนหนึ่งในบ้านของประนอม (3)

การตัดภาพพระบรมฉายาลักษณ์ออกจากแหล่งต้นฉบับที่เป็นสื่อสิ่งพิมพ์ที่ไม่เกี่ยวข้องกับสถาบันกษัตริย์หรือการเฉลิมพระเกียรติ เป็นการแยกตำแหน่งแห่งที่ของสถาบันกษัตริย์ในพระบรมฉายาลักษณ์ออกจากพื้นที่สื่อสิ่งพิมพ์ทั่วไป หรือกล่าวคือ เป็นการเคลื่อนย้ายตำแหน่งแห่งที่ของพระบรมฉายาลักษณ์ให้ตั้งอยู่ในที่ที่มีความเหมาะสม คำว่าความเหมาะสมนี้มักจะปรากฏอยู่ในคำพูดของประนอมยามที่ผู้เขียนถามถึงเหตุของการสะสมพระบรมฉายาลักษณ์เสมอ และกระบวนการถนอมรักษาภาพก็เป็นรูปธรรมของวิธีคิดดังกล่าว แม้ว่าจุดประสงค์หลักจะทำไปเพื่อรักษาพระบรมฉายาลักษณ์ให้มีอายุยืนนานขึ้นก็ตาม

การกระทำดังกล่าวของประนอม เป็นการปรับเปลี่ยนความหมายของสื่อสิ่งพิมพ์ดั้งเดิมที่สื่อสิ่งพิมพ์ทั่ว ๆ ไป (ไม่ใช่หนังสือเกี่ยวกับสถาบันกษัตริย์โดยตรง หรือหนังสือเฉลิมพระเกียรติ) นำพระบรมฉายาลักษณ์หรือเรื่องราวเกี่ยวกับสถาบันกษัตริย์มาใช้ประกอบในเล่มเพื่อการจัดแสดงแก่ผู้อ่าน ให้กลายเป็นวัตถุที่มีสถานะของการถูกเก็บสะสมโดยประนอมแต่เพียงผู้เดียว

ในงานศึกษาการเก็บสะสมและระดับรูปภาพ “ดารา” ในอินเดียของรูส์ เกอริทเซน (Roos Gerritsen) ได้ชี้ให้เห็นว่า การประกอบสร้างความเป็นส่วนบุคคล (personalized) ของความหมายที่อยู่ในรูปดารา ไม่ได้เกิดจากการจ้องมองไปยังรูปภาพ แต่การเปลี่ยนแปลงความหมายที่มีต่อรูปภาพเกิดขึ้นจากกระบวนการจัดการจัดตั้งกับรูปภาพ (Gerritsen, 2016) ซึ่งในกรณีของประนอมนั้น การตัดภาพออกมาเพื่อเคลื่อนย้ายสถานะ เช่น การนำไปติดตั้งไว้ตามพื้นที่ในบ้าน การนำไปใส่ไว้ในอัลบั้ม หรือการประกอบเข้ากับกระดาษแข็ง เป็นกระบวนการที่มีลักษณะคล้ายคลึงกับการศึกษาของเกอริทเซน ก็คือเป็นการปรับเปลี่ยนและเคลื่อนย้ายความหมายของพระบรมฉายา

ลักษณะ จากเทคโนโลยีสำหรับการปกครองของรัฐและอำนาจนำ มาสู่ของสะสมส่วนบุคคล ที่เธอประกอบสร้างและให้ความหมายจำเพาะแก่สิ่งที่เธอสะสมด้วยตนเอง

จากการสอบถาม ประนอมบอกว่าเธอ “เก็บสะสมภาพของราชวงศ์จักรีทุกพระองค์ เท่าที่เก็บได้” เพราะความศรัทธาที่มีต่อราชวงศ์จักรี ไม่มีการเลือกชนิดของภาพที่จะเก็บ พื้นที่ภายในบ้านจะถูกแบ่งแยกภาพของแต่ละพระองค์ออกเป็นหมวดหมู่ เช่น กลุ่มภาพในหลวงรัชกาลที่ 9 (มีจำนวนมากที่สุด และกระจายตัวตามพื้นที่บ้านมากที่สุด) กลุ่มภาพสมเด็จพระราชินี กลุ่มภาพรัชกาลที่ 5 ฯลฯ แต่ก็เป็นการจัดกลุ่มแบบหลวม ๆ เท่านั้น เพราะยังมีความปนเปกันปรากฏอยู่ ดังจะเห็นได้จากภาพที่ 4.7 และ 4.8 ที่มีภาพของรัชกาลที่ 10 สมเด็จพระเทพฯ และสมเด็จพระย่า วางอยู่ร่วมกัน ในกรณีนี้ การเก็บสะสมของประนอมจึงไม่ขึ้นอยู่กับชนิดของภาพ และไม่ขึ้นอยู่กับลักษณะลัทธิความ เป็นบุคคล (cult of personality) แม้จะมีภาพของในหลวงรัชกาลที่ 9 เป็นภาพที่ปรากฏอยู่มากที่สุด ในบ้าน

อย่างไรก็ตาม หลักการในการจัดทำอัลบั้มและแผ่นภาพแยกย่อยของประนอมกลับไม่ได้เป็นการจัดประเภทตามหมวดหมู่ชนิดของภาพ แต่เกิดขึ้นตามลำดับเวลาที่ได้รับภาพนั้น ๆ เข้ามา ภาพในอัลบั้มจึงไม่มีความคงเส้นคงวา โดยชนิดของภาพข้างในจะขึ้นอยู่กับแหล่งที่มา (หนังสือต่าง ๆ) และช่วงเวลา (ที่ได้รับหนังสือนั้นมา) ตอนที่เธอทำการรวบรวม (ในภาพที่ 4.2 ที่ปรากฏก่อนหน้า จะเห็นว่า ภาพทางด้านซ้ายเป็นข่าวไฟไหม้ ส่วนภาพทางขวาเป็นพระบรมฉายาลักษณ์ในชุดราชการ และมีประโยค “พระราชกรณียกิจ” กับตราสัญลักษณ์พระปรมาภิไธยปรากฏอยู่) แผ่นภาพถูกจัดเรียง กองไว้อย่างแตกต่างหลากหลาย เพราะเธอเก็บภาพพระบรมฉายาลักษณ์ทุกชนิดปนกันไป และไม่ได้ทำการจัดกลุ่ม ทั้งนี้ กิจกรรมของการติดตั้งพระบรมฉายาลักษณ์เข้ากับบ้านของเธอเป็นสิ่งที่เพิ่งเริ่มทำเมื่อปีพ.ศ. 2544 คือหลังจากย้ายเข้าอาศัยได้เป็นเวลา 1 ปี

เนื่องจากประเด็นทางทฤษฎีของการศึกษาเรื่อง “การสะสม” (collecting) มักวางอยู่บนฐานคิดเรื่องพิพิธภัณฑ (Belk, 2006; Clifford, 1988; Stocking, 1985) การจัดระเบียบ ความหมายของ “คุณค่า” (value) ในสิ่งที่สะสมจึงเป็นอีกหนึ่งประเด็นสำคัญ ที่ใช้สะท้อนความหมายของวัตถุที่เคลื่อนออกจากความหมายดั้งเดิมที่มีอยู่ ในแง่นี้ วิธีคิดเรื่องการจัดวางตำแหน่งแห่งที่ของวัตถุ (placing) แสดงออกถึงพลวัตของการจัดการพื้นที่ภายในสังคมวัฒนธรรม โดยหลักแล้ว การจัดวางสิ่งของจะสะท้อนแนวคิดเรื่อง “ความเหมาะสม” ของสรรพสิ่ง ซึ่งเป็นการชี้ให้เห็นระบบของความคาดหวังและความปรารถนาของการจัดการพื้นที่ (Edwards, 2012, p. 226) การจัดวางวัตถุที่กลายมาเป็นของสะสมจึงเป็นอีกหนึ่งปัจจัยที่สะท้อนระบบของการให้คุณค่า

อย่างไรก็ตาม วิธีการจัดวางภาพพระบรมฉายาลักษณ์บนบ้านของประนอมนั้น จะขึ้นอยู่กับลักษณะเชิงกายภาพของพระบรมฉายาลักษณ์ ไม่ว่าจะเป็น มีกรอบหรือไม่มีกรอบ ขนาดของพระ

บรมฉายาลักษณ์ และที่สำคัญที่สุดตำแหน่งว่างของพื้นที่ภายในบ้าน เป็นสำคัญ ด้วยจำนวนที่มีมหาศาลภายในพื้นที่ที่มีจำกัด ทำให้ประนอมต้องคอยหาพื้นที่ว่างที่เหมาะสมเพื่อทำการติดตั้งอยู่เสมอ ภาพที่ 4.6 ถึง 4.8 แสดงให้เห็นการจัดตั้งจัดวางตามผนังกำแพง ตู้เก็บของ โต๊ะ หรือชั้นหนังสือภายในบ้าน ภาพที่มีขนาดเล็กจะถูกนำไปติดสอดแทรกตามช่องว่างระหว่างชั้น วิธีการจัดเก็บจึงอิงอยู่กับการจัดการพื้นที่กายภาพของบ้านและรูปภาพ ให้ถูกจัดวางประกอบเข้าด้วยกันอย่างลงตัว

สังเกตว่า พระบรมฉายาลักษณ์ที่อยู่ในกรอบ มิได้ถูกนำไปติดตั้งไว้บนกำแพง หากแต่จัดวางไว้ร่วมกับพระบรมฉายาลักษณ์กลุ่มอื่นตามชั้นวางต่าง ๆ ซึ่งพระบรมฉายาลักษณ์ที่ติดอยู่บนกำแพงมักจะเป็นพระบรมฉายาลักษณ์ประเภทแผ่นภาพ (ไม่มีกรอบ) หรือพระบรมฉายาลักษณ์ที่มาจากปฏิทินเก่า การติดตั้งพระบรมฉายาลักษณ์ในกรณีนี้ ถูกจัดวางบนฐานของความสะดวกในการติดตั้ง เพราะพระบรมฉายาลักษณ์ประเภทแผ่นภาพสามารถติดตั้งบนกำแพงได้ง่ายกว่าชนิดที่มีกรอบ

มิติของการติดตั้งในท้ายที่สุดแล้วจึงไม่ได้ขึ้นอยู่กับสถานะของความเป็นของสูงของวัตถุอย่างพระบรมฉายาลักษณ์ หากแต่ลักษณะทางกายภาพของพระบรมฉายาลักษณ์ ไม่ว่าจะเป็น การถูกใส่กรอบ หรือการเป็นแผ่นภาพ รวมไปถึงลักษณะทางกายภาพของตัวบ้าน กลับเป็นปัจจัยหลักของการติดตั้งจัดวาง หรือกล่าวคือ รูปแบบของการติดตั้งจัดวางที่เกิดขึ้นในบ้านของประนอม ขึ้นอยู่กับลักษณะทางกายภาพของวัตถุว่าจะสามารถจัดวางเข้ากับพื้นที่ในบ้านให้ลงตัวได้อย่างไร ทั้งนี้ ก็ต้องตระหนักด้วยว่า พระบรมฉายาลักษณ์ภายในบ้านของประนอมมีจำนวนมหาศาล ตำแหน่งแห่งที่ในเชิงรูปธรรมของพื้นที่กายภาพ จึงอยู่เหนือตำแหน่งแห่งที่เชิงนามธรรมของระบบคิดเรื่องที่ต่ำ-ที่สูงในปฏิบัติการที่เกิดขึ้นจริง

ไม่เพียงแค่นี้ ประนอมยังได้เล่าว่า เหตุการณ์น้ำท่วมใหญ่ปีพ.ศ. 2554 ได้สร้างความเสียหายเหลือคณานับแก่บ้านของเธอ พระบรมฉายาลักษณ์ที่เก็บสะสมไว้เป็นจำนวนมากได้รับความเสียหาย วิธีการจัดการกับพระบรมฉายาลักษณ์ที่เสียหายของประนอมคือ นำไปทิ้งในแม่น้ำ ปล่อยให้เปื่อยสลายไป ประนอมมองว่า “พระบรมฉายาลักษณ์เหล่านี้เสียหายไปแล้ว จะให้เอาไปทิ้งถ้าไม่ถูกก็เป็นเรื่องไม่เหมาะสม” อย่างไรก็ตาม ก็ไม่อาจทราบได้ว่า พระบรมฉายาลักษณ์ที่เสียหายไปนั้น เป็นพระบรมฉายาลักษณ์ชนิดใดบ้าง

จากคำบอกเล่าเรื่องกรณีน้ำท่วมใหญ่ ความเสียหายดังกล่าวสะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงสถานะของพระบรมฉายาลักษณ์ที่เกิดขึ้นโดยมิได้ตั้งใจ ส่งผลให้สถานะความเป็นของสะสมต้องสูญสลายลง ประนอมเองต้องหาวิธีการจัดการกับสถานะที่เปลี่ยนไปดังกล่าว โดยอาศัยการเคลื่อนย้ายตำแหน่งแห่งที่ของการจัดวาง ในแง่หนึ่ง การจัดการกับพระบรมฉายาลักษณ์ที่เสียหาย ก็เป็นอีกหนึ่งตัวอย่างที่เด่นชัดว่า การเคลื่อนย้ายตำแหน่งแห่งที่ของการจัดวาง สัมพันธ์กับสถานะและความหมายของวัตถุ

กรณีการสะสมของประนอม ที่สะท้อนออกผ่านวิธีการติดตั้งจัดวาง และเคลื่อนย้าย ตำแหน่งแห่งที่ แสดงให้เห็นกระบวนการการเคลื่อนตัวของความหมายในตัววัตถุอย่างพระบรมฉายาลักษณ์ แม้ว่าประนอมจะให้ความสำคัญต่อสถาบันกษัตริย์เป็นอย่างสูง อันนำมาสู่การเก็บสะสมพระบรมฉายาลักษณ์เป็นจำนวนมากมหาศาล แต่ลักษณะของการให้ความสำคัญอย่างสูงดังกล่าว ในแง่หนึ่งกลับทำให้พระบรมฉายาลักษณ์สูญเสียสถานะดั้งเดิม ก็คือเทคโนโลยีของการจัดแสดงสถาบันกษัตริย์เพื่อการปกครอง ไปสู่วัตถุที่ถูกครอบครองและให้ความหมายโดยปัจเจกในฐานะของสะสม

4.4 มโนทัศน์ความเป็นชุมชนทางศิลปกรรมและชุมชนจินตกรรมภายใต้สถาบันกษัตริย์

การสะสมวัตถุสิ่งของด้านหนึ่ง เป็นการประกอบสร้างอัตลักษณ์และความเป็นตัวตนขึ้นจากการครอบครอง (possesses) (Belk, 2006; Clifford, 1988; Gerritsen, 2016) การเปลี่ยนสถานะจาก “ข้าราชการครู” (เกษียณ) มาสู่ “ผู้สะสมพระบรมฉายาลักษณ์” ก็ได้ทำให้ชีวิตของประนอมถูกรายล้อมด้วยผู้คนจำนวนมาก โดยมีพระบรมฉายาลักษณ์เป็นสื่อกลางที่เชื่อมโยงชายเียวทางสังคมที่ประนอมเป็นส่วนหนึ่ง

ชีวิตประจำวันหลังเกษียณราชการของประนอม อาจกล่าวได้ว่า ไม่ได้มีกิจกรรมในแต่ละวันให้ทำมากเท่าไรนัก สภาพของหมู่บ้านที่อาศัยย่านชานเมืองมีแต่ความเงียบเหงา และการที่ประนอมมิได้แต่งงานหรือมีบุตรก็ยิ่งทำให้ปฏิสัมพันธ์ที่เธอจะมีกับผู้คนในแต่ละวันยิ่งลดน้อยลงไป โดยในชีวิตประจำวันของประนอมนั้น หลังจากตื่นขึ้นยามเช้า เธอจะนั่งอ่านหนังสือพิมพ์ พร้อมรับประทานอาหารเช้า ช่วงเวลาที่เหลืออาจจะมีการชมโทรทัศน์บ้าง อ่านหนังสือบ้าง หรืออาจจะข้ามฝั่งไปนั่งคุยกับเพื่อนบ้านฝั่งตรงกันข้ามที่เป็นร้านค้า ก่อนที่จะทำการสวดมนต์และถวายพระพรช่วงค่ำก่อนเข้านอน

หากแต่ว่า หลังจากประนอมเป็นที่รู้จักจากสื่อในฐานะนักสะสมพระบรมฉายาลักษณ์ คนใกล้ชิดอย่างญาติพี่น้อง และคนในหมู่บ้านที่เธออาศัยต่างก็ทยอยนำพระบรมฉายาลักษณ์มามอบให้เธออยู่เรื่อย ๆ โดยเฉพาะในรูปแบบของปฏิทินปีเก่า ส่วนอีกแหล่งสำคัญของการได้พระบรมฉายาลักษณ์มาคือร้านหนังสือมือสองในตลาดแห่งหนึ่ง ช่วงที่ประนอมยังแข็งแรงจะเดินทางไปยังตลาดแห่งนี้เป็นประจำ (ทำให้ภายหลังประนอมต้องพึ่งหลานชายในการมารับ-ส่ง และความโอกาสในการเก็บสะสมเพิ่มระยะหลังก็ลดลงไปตามอายุที่มากขึ้น) เธอมักจะสอบถามถึงหนังสือเฉลิมพระเกียรติจากร้านอยู่เสมอ เจ้าของร้านเมื่อมักคุ้นและได้รู้ว่าประนอมนั้นชอบเก็บสะสมพระบรมฉายาลักษณ์ ก็จะหาเก็บหนังสือเฉลิมพระเกียรติไว้ให้

ภาพที่ 4.9 ปฏิทินเก่าที่เพื่อนบ้านนำมาให้ประนอม

กรณีของประนอมผู้สะสมพระบรมฉายาลักษณ์นั้น นอกจากการซื้อหาเข้ามาแล้ว เพื่อนบ้านก็เป็นอีกหนึ่งกลุ่มคนสำคัญ ช่วงปลายปีและต้นปีประนอมจะได้รับปฏิทินปีเก่าจากเพื่อนบ้านเป็นจำนวนไม่น้อยมาโดยตลอด (ภาพที่ 4.9) ผู้เขียนได้มีโอกาสพูดคุยกับเพื่อนบ้านฝั่งตรงข้ามบ้านของประนอมท่านหนึ่งระหว่างเก็บข้อมูลที่นั่น เธอเล่าเรื่องนี้ให้ฟังว่า “ได้ปฏิทินเข้าบ้านปีหนึ่งหลายเล่มอยู่ พอใช้ไปจนหมดเราก็ไม่รู้จะเอาไว้ไหน ที่แขวนในบ้านก็มีน้อย พอรู้ว่าประนอมชอบเก็บเราก็เลยรวมเอาไปให้” ในหมู่บ้านแห่งนี้ บ้านของประนอมได้กลายมาเป็นศูนย์รวมพระบรมฉายาลักษณ์ที่ผู้คนในหมู่บ้านนิยมนำปฏิทินเก่าไปมอบให้ และเมื่อลองถามเรื่องการเก็บสะสมแบบประนอม เพื่อนบ้านคนเดียวกันกลับมองต่างว่า “ [พระบรมฉายาลักษณ์] ไม่ต้องมีเยอะหรอก เราไม่รู้จะเก็บไว้ไหน จะวางมั่วก็รู้สึกไม่ดีนะ มีภาพในหลวงอยู่ เอาให้คนที่อยากได้ดีกว่า”

คำพูดดังกล่าวของเพื่อนบ้านของประนอม สะท้อนให้เห็นเด่นชัดว่า พระบรมฉายาลักษณ์มิใช่ของที่คนทั่วไปนิยมสะสม ขณะเดียวกัน เหตุของการไม่สะสมกลับปรากฏผ่านการจัดการพื้นที่ภายในบ้าน ที่ไม่สามารถเปิดพื้นที่สำหรับการจัดวางพระบรมฉายาลักษณ์อย่างเหมาะสมได้ ในแง่นี้ ระบบคิดเรื่องความเหมาะสมและตำแหน่งแห่งที่ของสถาบันกษัตริย์ยังคงผูกโยงอยู่กับลักษณะของพื้นที่กายภาพในแต่ละบ้าน

ด้านหนึ่งประนอนเองก็หวังว่าพวกเขาเหล่านั้นจะหันมาเก็บพระบรมฉายาลักษณ์ไว้บ้าง จากจำนวนปฏิทินที่ได้รับมาเรื่อย ๆ เป็นจำนวนมาก เธอบอกกับผู้เขียนว่า “[พวกเขา] น่าจะเก็บเอาไว้บ้างนะ เอาไว้กราบไหว้บูชา” ดังที่ได้กล่าวถึงการประกอบสร้างอัตลักษณ์ของประนอนไว้ก่อนหน้า สำหรับประนอนศาสนาและสถาบันกษัตริย์เป็นส่วนสำคัญที่หล่อหลอมความเป็นตัวตนและระบบคิดของเธอ ซึ่งเป็นปัจจัยหลักของความแตกต่างเรื่องวิถีคิดเกี่ยวกับการจัดการพระบรมฉายาลักษณ์ เมื่อเปรียบเทียบกับบุคคลทั่ว ๆ ไป

หลังจากที่ย้ายเข้ามาภายในหมู่บ้าน เพราะว่าได้สะสมพระบรมฉายาลักษณ์ไว้เยอะมาก ประนอนจึงมีโอกาสจัดงานถวายพระพรเล็ก ๆ ขึ้น โดยนำพระบรมฉายาลักษณ์ที่มีขนาดใหญ่ที่สุดมาใช้ในพิธี

ประมาณปี 43 มั้ง... [ประนอน] มีพระบรมฉายาลักษณ์ขนาดใหญ่อยู่ ก็เลยเอามาใช้จัดงานถวายพระพรในหมู่บ้าน...ทำอยู่สัก 5 ปีก็ไม่ได้ทำอีก (ประนอน, สัมภาษณ์, 8 ตุลาคม 2559)

จากคำบอกเล่า ประนอนย้ายเข้ามาอาศัยในหมู่บ้านเมื่อปีพ.ศ. 2543 ดังนั้น การย้ายเข้ามาของเธอก็ได้ประกอบสร้างลักษณะของความเป็นผู้สะสมพระบรมฉายาลักษณ์ให้เป็นที่รู้จักขึ้นในหมู่บ้าน ผ่านการเป็นผู้นำในการจัดกิจกรรมถวายพระพรตลอดระยะเวลา 5 ปี

จากการที่มีชื่อเสียงในฐานะผู้สะสมพระบรมฉายาลักษณ์ เมื่อปีพ.ศ. 2557 เทศบาลจังหวัดข้างเคียงกับที่ประนอนอาศัยอยู่ได้เชิญเธอเข้าเป็นส่วนหนึ่งของคณะกรรมการในกิจกรรมเทิดพระเกียรติเกี่ยวกับรูปที่มีทุกบ้าน โดยให้แต่ละบ้านส่งภาพถ่ายพระบรมฉายาลักษณ์ในบ้านของตนเข้าร่วม จากกิจกรรมนี้ประนอนได้พบกับแจ้ เจ้าของสตูดิโอแห่งหนึ่ง ซึ่งได้มอบพระบรมฉายาลักษณ์ให้กับประนอน หลังจากทราบว่าเป็นผู้ที่รักในการเก็บสะสมพระบรมฉายาลักษณ์ ภาพดังกล่าวเป็นพระบรมฉายาลักษณ์ภาพโบกพระหัตถ์ ซึ่งเป็นภาพตัวแทนยอดนิยมที่เกิดขึ้นช่วงปีพ.ศ. 2549 และถูกผลิตซ้ำอย่างต่อเนื่องเรื่อยมา

สำหรับการมอบพระบรมฉายาลักษณ์ให้แก่กันนั้น พระบรมฉายาลักษณ์ได้กลายเป็นหนึ่งในวัตถุสื่อกลางที่ยึดโยง (และรักษา) ความสัมพันธ์ทางสังคมของกลุ่มคนไว้ด้วยกัน ภายใต้ความแตกกระจายของความเป็นเมืองสมัยใหม่ เกิดขึ้นผ่านคุณค่าทางศีลธรรมที่มีสถาบันกษัตริย์เป็นแกนกลาง (moral community) ที่ไม่ต่างไปจากศาสนา (Durkheim, 1995) ดังที่ได้เล่าไว้ข้างต้น ประนอนอาศัยอยู่ภายในบ้านเพียงตัวคนเดียว และบ้านที่ตั้งอยู่ชานเมืองเองก็ห่างไกลจากตัวเมืองไม่น้อย (เธอกำลังติดตลกว่า ที่นี่เป็นบ้านนอก และการที่หลานชายเริ่มมีพันธะทางครอบครัวก็ได้ทำให้

เธอพบปะหรือสามารถออกไปไหนมาไหนได้น้อยลง) พระบรมฉายาลักษณ์มีส่วนสำคัญในการยึดโยงประชนอมที่มีความโดดเดี่ยวเข้ากับความเป็นชุมชน และได้พบปะผู้คนอยู่เรื่อย ๆ เป็นประจำ

ภายใต้ความโดดเดี่ยวหลังการเกษียณของประชนอม พระบรมฉายาลักษณ์ได้กลายมาเป็นวัตถุและปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชีวิตทางสังคมของประชนอมยังคงเชื่อมต่อกับผู้คนอย่างต่อเนื่องเป็นประจำ ลักษณะของการเป็นผู้สะสมพระบรมฉายาลักษณ์ ได้ชักนำผู้คนเข้ามามีปฏิสัมพันธ์ร่วมกับชีวิตของประชนอมอยู่เรื่อย ๆ กล่าวได้ว่า พระบรมฉายาลักษณ์เป็นวัตถุที่สามารถประกอบสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมและความเป็นชุมชนขึ้นมาได้ โดยมีสถาบันกษัตริย์เป็นศูนย์กลางของการเชื่อมโยงจินตกรรมดังกล่าว (Anderson, 1991) อาจกล่าวได้อีกว่า พระบรมฉายาลักษณ์เป็นวัตถุที่รักษาตำแหน่งแห่งที่ทางสังคมของประชนอมให้คงอยู่ได้

การได้เก็บภาพในหลวงของประชนอมเป็นทั้ง “ความสุขจากการได้มองเห็น” และเป็น “ความภาคภูมิใจที่ได้มีโอกาสเก็บสะสมไว้เป็นจำนวนมาก” ระหว่างที่พูดคุยเรื่องภาพคุณยายตุ้มประชนอมซึ่งทราบว่าผู้เขียนเป็นนักศึกษา กำลังศึกษาเรื่องพระบรมฉายาลักษณ์ ก็ได้มอบหนังสือเฉลิมพระเกียรติชื่อว่า ในหลวงของฉัน ให้แก่ผู้เขียนเพื่อนำไปประกอบการค้นคว้า พร้อมแนะนำว่า

เรื่องคุณยายตุ้มอ่านได้จากเล่มนี้ หนังสือเล่มนี้มีเรื่องของพระองค์ท่านกับประชาชนเยอะเลย ลองเอาไปอ่านดู...เล่มนี้ [ประชนอม] มีสองเล่ม เอาไปเถอะ (ประชนอม, สัมภาษณ์, 8 ตุลาคม 2559)

สุดท้ายนี้ ความเป็นผู้สะสมพระบรมฉายาลักษณ์ของประชนอมก็ได้ทำให้ผู้เขียนได้เข้าไปเกี่ยวโยงเป็นส่วนหนึ่งในข่ายใยทางสังคมร่วมกับเธอ แม้จะเป็นช่วงเวลาสั้น ๆ ก็ตาม หากพิจารณาพระบรมฉายาลักษณ์ในลักษณะของ “ความเป็นผู้กระทำ” ก็อาจกล่าวได้ว่า พระบรมฉายาลักษณ์นอกจากจะเป็นเทคโนโลยีที่นำมาใช้ในการปกครองแล้ว พระบรมฉายาลักษณ์ยังมีส่วนในการกระทำให้เกิดชุมชนจินตกรรมขึ้นในหมู่ผู้คนขึ้นมาได้อีกด้วย

การสะสมพระบรมฉายาลักษณ์ยังเป็นการประกอบสร้างตัวตนของประชนอม ให้มีตำแหน่งแห่งที่ทางสังคมวัฒนธรรมที่แตกต่างไปจากบุคคลธรรมดาทั่วไป ก็คือการได้รับสถานะและอัตลักษณ์ของความเป็น “ผู้สะสมพระบรมฉายาลักษณ์” สถานะดังกล่าวได้ปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางสังคมของประชนอม และได้ทำให้เธอได้มีปฏิสัมพันธ์ร่วมกับผู้คนมากมาย การแปรเปลี่ยนสถานะของพระบรมฉายาลักษณ์จึงมิใช่กิจกรรมของการจัดการกับความหมายของวัตถุอย่างพระบรมฉายาลักษณ์เพียงอย่างเดียว ดังที่เจลล์ได้กล่าวถึงบทบาทความเป็นผู้กระทำในวัตถุ (Gell, 1998) การสะสมพระ

บรมฉายาลักษณ์ก็ได้กระทำการปรับเปลี่ยนสถานะทางสังคมวัฒนธรรมกลับไปยังประณอมผู้สะสมอีกด้วย

ตัวตนของความเป็น “ผู้สะสมพระบรมฉายาลักษณ์” นั้น จึงไม่ใช่การก่อรูปทางอัตลักษณ์ที่เกิดจากกิจกรรมของการสะสมพระบรมฉายาลักษณ์ของประณอมเพียงอย่างเดียว เงื่อนไขและบริบททางสังคม หรือชายไยที่ประณอมได้ร่วมอาศัยกับผู้อื่นเป็นอีกหนึ่งปัจจัยที่ทำให้สถานะของความเป็นผู้สะสมพระบรมฉายาลักษณ์เกิดขึ้นมาได้ บุคคลรอบ ๆ ข้างที่เข้ามาเกี่ยวพันกับชีวิตของประณอมมีส่วนในการสนับสนุนและช่วยเหลือประณอมให้สามารถสะสมพระบรมฉายาลักษณ์ได้ ในแง่นี้ ความเป็นผู้สะสมพระบรมฉายาลักษณ์จึงเป็นผลผลิตของสังคมวัฒนธรรมที่ให้ความสำคัญกับสถาบันกษัตริย์อย่างเข้มข้น และสถานะความเป็นผู้สะสมพระบรมฉายาลักษณ์ของประณอม ท้ายที่สุดก็เป็นอีกส่วนหนึ่งของการจัดแสดงสถานะของสถาบันกษัตริย์ในสังคมวัฒนธรรมไทย

4.5 อัตลักษณ์ของความเป็นผู้สะสมพระบรมฉายาลักษณ์

กรณีของประณอนั้นอาจเรียกได้ว่า เป็นความนิยมกษัตริย์ที่มีความเข้มข้นกว่าผู้คนทั่วไป จากฐานความคิดที่อิงกับความเชื่อเรื่องสถาบันกษัตริย์และพุทธศาสนาอย่างแรงกล้า กรณีความเข้มข้นแบบประณอมไม่ได้เกิดขึ้นโดยทั่วไป ผู้คนจำนวนไม่น้อยมิได้มีปฏิสัมพันธ์กับพระบรมฉายาลักษณ์อย่างเข้มข้นตลอดเวลา และก็ไม่ได้ตีความสิ่งที่อยู่ในภาพแบบเดียวกับประณอม แม้พวกเขาจะมีลักษณะของความจงรักภักดีต่อสถาบันกษัตริย์ไม่น้อยก็ตาม

ถึงกระนั้น สถานะของ “ความเป็นผู้สะสมพระบรมฉายาลักษณ์” ของประณอมเองก็เป็นสิ่งที่ถูกประกอบสร้างขึ้นอย่างเด่นชัด จากผลผลิตของประวัติศาสตร์ทางการเมืองวัฒนธรรม ประณอมเล่าว่าเธอเริ่มสะสมพระบรมฉายาลักษณ์ในช่วงเวลาของการต่อสู้กับภัยคอมมิวนิสต์ ช่วงทศวรรษ 2510 ความเข้มข้นจากการถูกสั่งสอนโดยพ่อของเธอตั้งแต่เด็กจึงไม่ใช่เพียงปัจจัยเดียวของการประกอบสร้างสถานะความเป็นผู้สะสมพระบรมฉายาลักษณ์

มากไปกว่านั้น กิจกรรมของการเก็บสะสมอย่างเข้มข้นและทำการประดับบ้านด้วยพระบรมฉายาลักษณ์ของประณอม ก็เป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นในช่วงหลังทศวรรษ 2540 จากคำบอกเล่าที่ว่า เธอเริ่มหาซื้อเข้าบ้านบ่อยครั้งและนำมาประดับบ้านดังที่ปรากฏ ช่วงพ.ศ. 2543-2544 โดยประมาณ ในแง่นี้ เงื่อนไขทางช่วงเวลาชี้ให้เห็นว่า อุดมการณ์ในการสะสมพระบรมฉายาลักษณ์อย่างเข้มข้นของประณอมเกิดขึ้นหลังทศวรรษ 2530 ที่เป็นช่วงเวลาที่สถาบันกษัตริย์เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งกับชนชั้นกลางทั่วไปในสังคมวัฒนธรรมไทย (สมศักดิ์, 2556)

สุดท้ายแล้ว ประพนอมได้รับสถานะ “ผู้สะสมพระบรมฉายาลักษณ์” และกลายมาเป็น ปัญญาชนผู้เผยแพร่อุดมการณ์กษัตริย์นิยม ผ่านกิจกรรมการสะสมพระบรมฉายาลักษณ์เมื่อปีพ.ศ. 2556 เป็นต้นมา จากเงื่อนไ้ทางประวัติศาสตร์เช่นนี้ ก็กล่าวได้ว่า การให้ความสำคัญกับการสะสมพระบรมฉายาลักษณ์ “เป็นจำนวนมหาศาล” เป็นสิ่งที่เพิ่งถูกประกอบสร้างขึ้นมานานเท่าไรนัก และภายใต้การประกอบสร้างดังกล่าว ความไม่ปรากฏให้พบเห็นโดยทั่วไปของการสะสมพระบรมฉายาลักษณ์ ก็เป็นอีกหนึ่งข้อสังเกตว่า การสะสมพระบรมฉายาลักษณ์เป็นจำนวนมหาศาล หรือมโนทัศน์ของการมีพระบรมฉายาลักษณ์ไว้ในครอบครองเป็นจำนวนมากมิใช่กิจกรรมที่เกิดขึ้นในหมู่มวลชนทั่วไป

ในแง่นี้ ลักษณะความเข้มข้นของการสะสมพระบรมฉายาลักษณ์ของประพนอมจึงกลายมาเป็นความไม่ปกติของความปกติ ก็คือการมีพระบรมฉายาลักษณ์เก็บสะสมไว้เป็นจำนวนมาก ซึ่งเป็น “ความแตกต่าง” ไปจากมวลชนทั่วไป ในสังคมวัฒนธรรมไทย

4.6 สรุป: ความหมายของพระบรมฉายาลักษณ์ และความเป็นผู้สะสมพระบรมฉายาลักษณ์

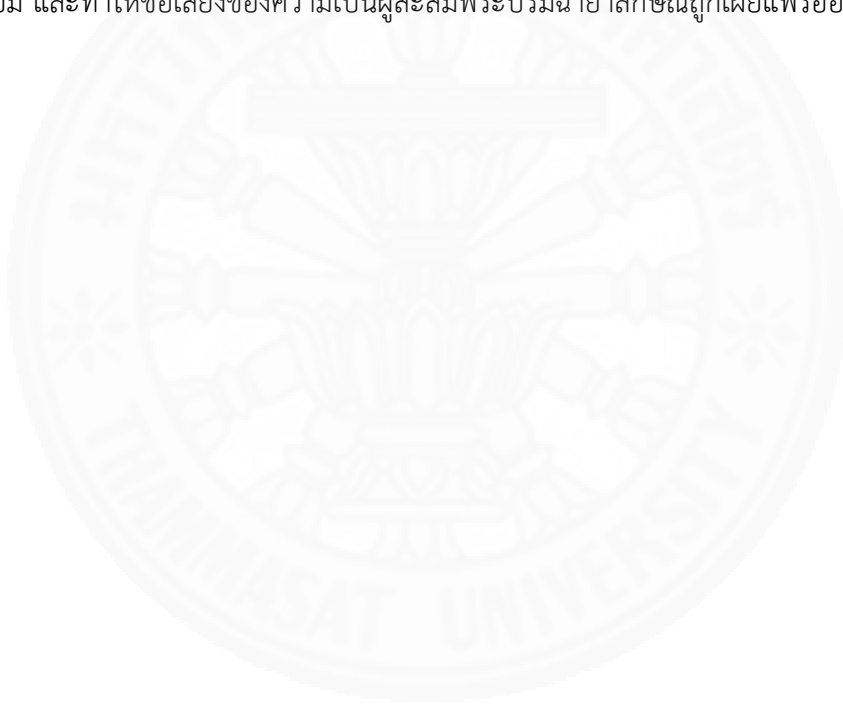
เพื่อเป็นการเปรียบเทียบกับพระบรมฉายาลักษณ์ในบ้านของผู้คนทั่วไป ในบทที่ 3 ซึ่งพระบรมฉายาลักษณ์มิได้มีนัยของความเป็นของสะสม ในบทนี้ผู้เขียนนำเสนอเรื่องราวชีวิตของประพนอมผู้สะสมพระบรมฉายาลักษณ์ เพื่อแสดงให้เห็นความแตกต่างของการจัดการกับความหมายของพระบรมฉายาลักษณ์ภายในบ้าน

การเคลื่อนย้ายตำแหน่งแห่งที่ของวัตถุจากจุดหนึ่งไปยังอีกจุดหนึ่ง การปรับเปลี่ยนหรือตัดแปลงลักษณะของวัตถุ และอายุการใช้งานของวัตถุ ส่งผลต่อสถานะและความหมายของวัตถุชนิดนั้น โดยในกรณีของพระบรมฉายาลักษณ์ที่ปรากฏในบทนี้ ได้แสดงให้เห็นว่า 1) การเคลื่อนย้ายภาพพระบรมฉายาลักษณ์เก่าจากห้องเรียน 2) การซื้อหาพระบรมฉายาลักษณ์ในรูปแบบต่าง ๆ เข้ามายังบ้าน 3) การตัดภาพพระบรมฉายาลักษณ์ออกจากสิ่งพิมพ์ที่ประกอบอยู่เดิม เช่น หนังสือพิมพ์ นิตยสาร หรือปฏิทิน และย้ายมาประกอบเข้ากับแผ่นกระดาษแข็ง สมุด อัลบั้ม หรือกำแพงบ้าน 4) การจัดการกับปฏิทินที่มีรูปในหลวงปีเก่า ได้แปรเปลี่ยนสถานะเดิมของพระบรมฉายาลักษณ์ที่มีหน้าที่จัดแสดงสถาบันกษัตริย์ให้ถูกมองเห็น และเป็นเทคโนโลยีสำหรับการจัดการการปกครอง มาสู่ความหมายของการเป็นของสะสมของประพนอม เพื่อใช้เสริมสร้างความสัมพันธ์ของตนกับสถาบันกษัตริย์อย่าง “ใกล้ชิด”

ขณะเดียวกัน การสะสมก็ได้เปลี่ยนอัตลักษณ์ของประพนอมจากข้าราชการครูเกษียณมาสู่ผู้สะสมพระบรมฉายาลักษณ์ ซึ่งเป็นอัตลักษณ์ที่เริ่มประกอบสร้างขึ้นช่วงทศวรรษ 2540 และได้รับ

ความสนใจจากสื่อกระแสหลักช่วงปีพ.ศ. 2556 โดยเหตุของการสะสมที่มาจากภูมิหลังของประណอมที่ถูกหลอมรวมขึ้นจากความเข้มข้นของคำสอนของพ่อ ศาสนาพุทธ และอาชีพข้าราชการครู ในแง่นี้ความเข้มข้นของความเชื่อที่มีต่อศาสนาพุทธเป็นส่วนสำคัญอย่างยิ่ง เช่นเดียวกับความเป็นข้าราชการที่เกิดขึ้นในช่วงทศวรรษ 2510 ที่สถาบันกษัตริย์ถูกจัดแสดงอย่างเข้มข้นเพื่อต่อสู้กับภัยคอมมิวนิสต์ในไทย

สุดท้ายนี้ ความเป็นผู้สะสมพระบรมฉายาลักษณ์มิใช่ความสัมพันธ์ระหว่างประណอมกับการสะสมพระบรมฉายาลักษณ์เพียงเท่านั้น ข่ายใยความเป็นสังคมและวัฒนธรรมยังมีส่วนสำคัญในการส่งเสริมและช่วยประกอบสร้างอัตลักษณ์ดังกล่าว ผู้คนรอบ ๆ ข้างไม่ว่าจะเป็นญาติพี่น้อง ร้านค้า เพื่อนบ้าน หรือสื่อสารมวลชน ล้วนมีส่วนช่วยเหลือต่อกิจกรรมการสะสมพระบรมฉายาลักษณ์ของประណอม และทำให้ชื่อเสียงของความเป็นผู้สะสมพระบรมฉายาลักษณ์ถูกเผยแพร่ออกไป

บทที่ 5

นาฏรัฐและการเคลื่อนตัวของการผลิตพระบรมฉายาลักษณ์

เมื่อวันที่ 13 ตุลาคม 2559 ในหลวงรัชกาลที่ 9 ได้เสด็จสวรรคต ส่งผลให้ภาคสนามของการศึกษาพระบรมฉายาลักษณ์ภายในบ้านเกิดความเปลี่ยนแปลง ในแง่ที่ว่า การสวรรคตได้ถูกนำเสนอผ่านสื่อชนิดต่าง ๆ อย่างเข้มข้นต่อเนื่อง ตลอดช่วงเวลาของการไว้อาลัย โทรทัศน์เปลี่ยนมาออกอากาศด้วยภาพขาว-ดำ และเปลี่ยนมานำเสนอพระราชประวัติ พระราชกรณียกิจ และการถวายความอาลัย แทนรายการปกติ สื่ออย่างหนังสือพิมพ์เองก็เช่นกัน หน้าแรกของหนังสือพิมพ์ทุกฉบับถวายความอาลัยด้วยพระบรมฉายาลักษณ์ขนาดใหญ่ พร้อมกับเสนอภาพการถวายความอาลัยของประชาชนทั่วประเทศ ส่วนโลกอินเทอร์เน็ตอย่างเว็บไซต์หรือเครือข่ายสังคมออนไลน์ต่างก็ร่วมไว้อาลัยด้วยการเปลี่ยนมาใช้สีดำ ประชาชนเปลี่ยนมาแต่งกายเพื่อไว้อาลัยด้วยเสื้อผ้าชุดดำเป็นสีหลัก

นักวิชาการที่ศึกษาสถาบันกษัตริย์อย่างธงชัย วินิจจะกุล ได้ชี้ให้เห็นถึงปัจจัยสำคัญที่ทำให้ความนิยมสถาบันกษัตริย์เกิดขึ้นได้ในหมู่มวลชนคือ การทำให้สถาบันกษัตริย์เข้ามาปรากฏอยู่เคียงข้างชีวิตมวลชนอย่างเข้มข้นตลอดเวลา ไม่ว่าจะเป็น ผ่านสื่อชนิดต่าง ๆ หรือพระราชพิธี (Thongchai, 2016; ธงชัย, 2544, 2556) และการที่คลิฟเฟิร์ต เกิร์ตซ์ (Clifford Geertz) ได้กล่าวไว้ว่า ในบรรดาพิธีทั้งหมดของนาฏรัฐ “พิธีศพ” (royal cremation) ถือได้ว่าเป็นที่สุดของพิธีกรรมทั้งปวง (Geertz, 1980, pp. 116-120) ในกรณีครั้งนี้ การสวรรคตยิ่งทำให้การปรากฏอยู่และลักษณะของการถูกจัดแสดงของในหลวงรัชกาลที่ 9 ตามพื้นที่ต่าง ๆ ยิ่งเข้มข้นมากขึ้นไปอีก กิจกรรมของการถวายความอาลัยได้ถูกจัดขึ้นหลายแห่งในประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง รอบศูนย์กลางของการปกครองอย่างพระบรมมหาราชวังและสนามหลวง ได้กลายมาเป็นพื้นที่แห่งความทรงจำของรัชสมัยที่ 9 ที่ผู้คนทั่วประเทศเดินทางเข้าไปสัมผัสกับความโศกเศร้าสูญเสีย (Fujitani, 1996, pp. 9-18)

แม้ว่าพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพจะเป็นยังมีได้เกิดขึ้น แต่ลักษณะของการจัดกิจกรรมการไว้อาลัยต่อพระมหากษัตริย์ ได้ทำให้ลักษณะของนาฏรัฐ หรือการจัดแสดงสถาบันกษัตริย์ผ่านรัฐพิธีที่มีมวลชนเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งปรากฏชัดขึ้น ในบทนี้ ส่วนแรกผู้เขียนเสนอให้เห็นปฏิบัติการของมวลชนที่เกิดขึ้นภายใต้นาฏรัฐ จากการศึกษาการเคลื่อนขบวนอัญเชิญพระบรมศพ และพื้นที่รอบ ๆ พระบรมมหาราชวังกับสนามหลวง ส่วนที่สองจะกล่าวถึงปฏิบัติการของการผลิต/ผลิตซ้ำพระบรมฉายาลักษณ์ที่เคลื่อนจากภาครัฐสู่ปัจเจก

5.1 นาฏกรรมของการเคลื่อนขบวนพระบรมศพ

มีข่าวลือเกิดขึ้นหนาหูในหมู่มวลชนมาตั้งแต่วันที่ก่อนหน้าว่า ในหลวงรัชกาลที่ 9 ได้เสด็จสวรรคตแล้ว ส่งผลให้มวลชนจำนวนมากเดินทางมาสู่โรงพยาบาลศิริราชในวันที่ 13 ตุลาคม 2559 ตั้งแต่ช่วงเช้า เพื่อเข้ามานั่งสวดมนต์ถวายพระพร บ้างก็กอดพระบรมฉายาลักษณ์ไว้อย่างแน่นหนา บ้างก็ถือพระบรมฉายาลักษณ์ไว้เหนือศีรษะบ้าง หรือถือไว้ช่วงอกบ้าง มีการแสดงออกถึงความหวังว่าข่าวลือดังกล่าวจะไม่เป็นความจริงให้เห็นจากการพูดคุยในหมู่ผู้คนที่มาอยู่ร่วมกัน กระทั่งช่วงเวลาเย็น ย่ำค่ำ สำนักพระราชวังได้ออกแถลงการณ์ถึงการเสด็จสวรรคต ผ่านสื่ออย่างโทรทัศน์รวมการเฉพาะกิจ ส่วนโลกอินเทอร์เน็ตก็มีการกระจายข่าวต่อ ๆ กันในหลายเว็บไซต์และเครือข่ายสังคมออนไลน์ เทคโนโลยีอินเทอร์เน็ตและเครือข่ายสังคมออนไลน์ได้ช่วยขยาย “ความเข้มข้น” ของการเผยแพร่เรื่องราวของสถาบันกษัตริย์ให้กว้างไกลยิ่งขึ้น

ลักษณะของ “ข่าวลือ” ที่แพร่กระจายออกไป แสดงให้เห็นว่า รัฐไม่สามารถผูกขาด “ข่าว” หรือชุดความจริงไว้เพียงผู้เดียวอีกต่อไป การปรากฏของมวลชนจำนวนมากหลังข่าวลือแพร่ออกไปก่อนที่ข่าวฉบับทางการจะได้รายงาน สะท้อนถึงการเคลื่อนออกจากการเสพยาข้อมูลที่ถูกกำกับไว้ด้วยอำนาจรัฐ และขยับออกสู่การผลิตและเผยแพร่ (ข่าวเรื่องสถาบันกษัตริย์) โดยมวลชนด้วยตัวเอง

หลังจากที่ข่าวการเสด็จสวรรคตฉบับทางการได้กระจายออกไปในวันนั้น มวลชนชาวไทยจำนวนมากก็ยิ่งทยอยกันเดินทางไปยังโรงพยาบาลศิริราชด้วยความโศกเศร้าเพิ่มมากขึ้น เข้าไปสมทบกับกลุ่มคนที่ปักหลักอยู่ก่อนหน้าแต่เช้า บ้างร้องไห้ บ้างสงบนิ่ง มีการจับกลุ่มกันร้องเพลงสรรเสริญพระบารมีด้วยน้ำเสียงสั่นเครือ ขณะที่หลายคนก็หยิบโทรศัพท์ขึ้นมาตรวจสอบข่าว หลายคนพูดคุย (พิมพ์) บอกเล่าถึงเหตุการณ์และบรรยากาศที่โรงพยาบาลศิริราชกับคนรู้จัก หลายคนเก็บภาพบรรยากาศของความเศร้าโศกด้วยการถ่ายรูป แม้เวลาจะล่วงเลยไปจนมืดค่ำ ผู้คนจำนวนมากก็ยังหลังไหลเดินทางเข้ามา จนพื้นที่โดยรอบแน่นขนัดไปด้วยมวลชนที่แสดงความจงรักภักดีและอาลัย

พัฒนาการทางเทคโนโลยีของการมองเห็น ไม่เพียงแต่ช่วยให้มวลชนสามารถมองเห็นสถาบันกษัตริย์ได้อย่างทะลุทะลวงสูงขึ้น (แม้ว่าท้ายที่สุดจะไม่สามารถมองเห็นพระบรมศพได้จริงกับตาก็ตาม) (Sarun, 2010) หากแต่ “การส่งต่อข่าว” (share) ซึ่งเป็นกิจกรรมสำคัญประการหนึ่งบนเครือข่ายสังคมออนไลน์ ยิ่งเพิ่มความดึงดูดทางสายตา หรือกระตุ้นความต้องการที่จะมองเห็นให้สูงขึ้นในแง่นี้ การแพร่กระจายออกไปของข่าวการสวรรคต ส่งผลต่อการเดินทางเข้ามาในพื้นที่เพื่อที่จะได้

รับชมด้วยสายตาของตนเอง หรือเป็นการกระตุ้นให้ผู้คนเกิดความปรารถนาที่จะได้มองเห็นด้วยสายตาของตนเองมากยิ่งขึ้น

การหลั่งไหลเข้ามาสู่โรงพยาบาลศิริราชตลอดคำคืนของมวลชนสะท้อนลักษณะความต้องการ “พิสูจน์ให้เห็นกับตาของตัวเอง” เป็นการก้าวข้ามสื่อกลางชนิดต่าง ๆ ที่รายงานข่าวอย่างเข้มข้นตลอดช่วงเวลา รวบรวมว่าพวกเขาไม่เชื่อว่าในหลวงรัชกาลที่ 9 ได้เสด็จสวรรคตแล้ว แสดงให้เห็นลักษณะความสำคัญของ “ความจริงแท้” (authenticity) ของการได้มองเห็นเชิงกายภาพ ว่าอยู่เหนือกว่าการมองผ่านสื่อกลาง (Morris, 2009) เป็นการเสพย์ความจริงแท้ทางสุนทรียะทางการมองเห็น ผ่านประสบการณ์ของการมองเห็นที่มีความจำเพาะไม่มีที่ใดเหมือนที่เกิดขึ้นจริงเพียงแค่วช่วงเวลาขณะนั้นของการเสด็จสวรรคตที่เพิ่งเกิดขึ้น การปรากฏตัวขึ้นในพื้นที่ของการสวรรคต (โรงพยาบาลศิริราช) ของมวลชน เป็นการลระยะทางของความห่างเหินที่เป็นผลจากการผลิตซ้ำผ่านกลไกประเภทต่าง ๆ เพื่อเข้าถึงแหล่งตั้งต้นของการมองเห็นการสวรรคต (Benjamin, 1969)

วันรุ่งขึ้น มวลชนชาวไทยแห่กันเดินทางมายังโรงพยาบาลศิริราชอีกครั้งตั้งแต่รุ่งสาง ผู้เขียนพบว่า มวลชนหลายท่านนอนค้างคืนอยู่บริเวณรอบโรงพยาบาลมาตั้งแต่คืนก่อน เพื่อจับจองพื้นที่ใกล้ซิดิตติดถนนตลอดสองฝั่งสำหรับรอรับขบวนอัญเชิญพระบรมศพ พื้นที่ทางเดินรอบ ๆ ถนนบริเวณโรงพยาบาลถูกเติมเต็มด้วยผู้คนอย่างรวดเร็ว บ้างก็นั่งคอยบ้างก็ยืนคอย รอเวลาที่จะได้พบเห็นในหลวงรัชกาลที่ 9 ด้วยความอาลัย ผู้คนจำนวนไม่น้อยเดินทางมารอรับชมพร้อมกับอุปกรณ์อย่างธงประจำพระองค์ของในหลวงรัชกาลที่ 9 หรือพระบรมฉายาลักษณ์ ธงจะถูกนำมาโบกและพระบรมฉายาลักษณ์จะถูกนำมาชูไว้เหนือศีรษะ คล้ายกับภาพการรับขบวนเสด็จฯ ที่มีปรากฏโดยทั่วไป โดยจะเกิดขึ้นเมื่อขบวนเสด็จฯ ของพระบรมวงศานุวงศ์ได้เคลื่อนผ่าน หรือเมื่อกล้องของช่องโทรทัศน์และช่างภาพจับจ้องมาที่พวกเขา นี่คือการผลิตซ้ำภาพของความจงรักภักดีที่เกิดขึ้นในหมู่มวลชน และสังเกตว่าอิริยาบถของผู้ที่มาเข้าเฝ้าฯ จะมีรูปแบบที่คล้ายคลึงกันเสมอ

แม้ว่าการได้มองเห็นด้วยสายตาตนเองจะมีความสำคัญ แต่การ “เตรียมตัว” เพื่อมาเข้าชม อันสะท้อนจากวัตถุสิ่งแทนสถาบันกษัตริย์ที่ถูกนำติดตัวมาด้วย เป็นการแสดงให้เห็นว่าการเดินทางมาชมพระบรมศพในวันดังกล่าวเป็นมากกว่าแค่การเข้ามาเพื่อจะชมอย่างเดียว การเตรียมตัวเช่นนี้สะท้อนว่าพวกเขาตระหนักว่าตนเองก็เป็นส่วนหนึ่งของการจัดแสดง และการปรากฏตัวของพวกเขาในวันนั้นจะถูกผลิตซ้ำออกไป ด้วยเหตุนี้ การมาเข้าร่วมขบวนอัญเชิญพระบรมศพจึงมีนัยสองประการคือ 1) มาเพื่อได้ชมด้วยสายตาของตนเอง 2) มาเพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการจัดแสดงในรัฐพิธีครั้งนี้

เมื่อเวลายามสาย พื้นที่ทางเดินโดยรอบแน่นขนัดเต็มไปด้วยมวลชน ไม่สามารถเดินเข้าและออก ทั้งยังไม่สามารถขยับร่างกายได้อย่างสะดวกนัก มวลชนที่มารอชมขบวนอัญเชิญพระบรมศพ

จำนวนมากอัดแน่นกันอยู่หนึ่ง ๆ ด้วยความรู้สึกอึดอัด เป็นปฏิกริยาที่สามารถรู้สึกได้อย่างชัดเจนในหมู่ผู้คนละแวกนั้น แสงแดดเริ่มสาดส่องไปยังกลุ่มผู้คนที่ต้องนำร่วมมากาง เหตุเพราะว่าผู้ที่มาเข้าร่วมจำนวนไม่น้อยเป็นผู้สูงอายุ สภาพแวดล้อมที่ไม่เอื้ออำนวยยิ่งกระทบต่อสุขภาพของพวกเขา ทำให้แพทย์และทหารที่มาดูแลต้องคอยให้ความช่วยเหลือพยาบาลแก่ผู้เข้าร่วมอยู่ตลอด ต้องมีการแจกยา พาราเซตามอลและแอมโมเนียอยู่เรื่อย ๆ เพื่อให้มวลชนสามารถอยู่ร่วมเป็นส่วนหนึ่งได้จนจบพิธี

การประดับประดองมวลชนเหล่านี้ให้สามารถอยู่ร่วมพิธีได้จนจบถือเป็นเรื่องสำคัญ เพราะมวลชนเองก็ถือเป็นส่วนหนึ่งของการจัดแสดง (Geertz, 1980, p. 13) แม้ว่าพวกเขาจะเดินทางเข้ามาด้วยแรงปรารถนาที่จะได้มองเห็นสถาบันกษัตริย์ แต่สารพันปัญหาที่เกิดขึ้นในหมู่ผู้เข้าร่วมย่อมส่งผลกระทบต่อภาพของ “การแสดง” ที่จะปรากฏออกมาสู่สาธารณชน ด้วยเหตุนี้ ภาครัฐจึงมีส่วนสำคัญเป็นอย่างยิ่งที่จะ “ทำการกำกับ” การแสดงให้ออกมาเป็นระบบระเบียบและสมพระเกียรติ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ หากปราศจากการกำกับของอำนาจรัฐ ความกระจัดกระจายในหมู่มวลชน มีแนวโน้มที่จะทำให้ภาพของความไม่เหมาะสมปรากฏออกไปภายนอก

ในหมู่ผู้คนที่มักไม่รู้จักกันเมื่อมารวมตัวกันเป็นระยะเวลาพอสมควรก็เริ่มหันมาพูดคุยกัน พวกเขาถามกันเองอยู่เรื่อย ๆ ว่า “เมื่อไรขบวนเสด็จฯ จะออกมาจากโรงพยาบาล” เนื่องจากขบวนอัญเชิญพระบรมศพเกิดความล่าช้าจากที่ประกาศไว้ พวกเขาจะคอยส่งข่าวการเลื่อนเวลาต่อกัน และกัน บ้างก็ชวนคุยถึงบรรยากาศที่คล้ายคลึงกันเมื่อครั้ง “สมเด็จพระย่า” เสด็จสวรรคต ส่วนลุงวัยชราที่นั่งอยู่ข้างหน้าก็หันมาชวนผู้เขียนพูดคุยระหว่างที่หันไปรับแจกน้ำดื่ม “ลุงมานั่งรอตั้งแต่ตี 5 จะลุกไปเข้าห้องน้ำหรือออกไปหาอะไรกินก็ได้ กลัวจะไม่ได้อยู่ดูขบวนเสด็จฯ เมื่อยมากต้องขยับสักหน่อย” ส่วนผู้หญิงวัยกลางคนที่ยืนอยู่ข้างผู้เขียนเองก็หันมาคร่ำครวญกับผู้เขียนว่า “อยากนั่งบ้างจัง แต่ไม่มีที่” บริเวณที่ผู้เขียนยืนสังเกตการณ์อยู่ในวันนั้นเป็นบริเวณร้านค้าอาหาร ร้านขายยา และใกล้กับร้านสะดวกซื้อ จึงมีผู้คนสัญจรเบียดเสียด และพูดคุยกันอยู่ตลอด โดยเฉพาะบรรดาแม่ค้าที่ชวนให้ซื้ออาหารเพื่อประทังความหิวจากระยะเวลาที่ยาวนาน

ระหว่างที่มวลชนรอเวลาเคลื่อนขบวนอัญเชิญพระบรมศพ ก็มีเสียงโทรโข่งดังขึ้นจากผู้ที่ไม่ใช่เจ้าหน้าที่รัฐ (ซึ่งก็ไม่ทราบได้ว่าเป็นใคร) คอยรายงานว่า “ขบวนเสด็จฯ [พระบรมวงศานุวงศ์] กำลังจะมาพวกเราเตรียมตัวรับเสด็จฯ นะครับ” “รีบบอกต่อ ๆ กันไปนะครับ” หรือ “เมื่อขบวนรถเคลื่อนออกมาจากประตูให้เราพวกเราพูดว่า “ขอส่งเสด็จสู่สวรรคาลัย” นะครับ” อย่างไรก็ตาม นี่ไม่ใช่ประกาศทางการจากเจ้าหน้าที่ บุคคลที่ถือโทรโข่งท่านนี้ทำหน้าที่เป็นประชาสัมพันธ์คอยบอกเล่าว่า มวลชนบริเวณนั้นต้องทำตัวอย่างไร ซึ่งในแง่หนึ่ง ความไม่เป็นทางการนี้ยิ่งสร้างความสับสนในหมู่มวลชนว่าจะต้องปฏิบัติอย่างไรจึงจะเหมาะสม โดยเสียงสุดท้ายที่ดังออกมาจากบุคคลท่านนี้คือ

“เจ้าหน้าที่แจ้งมาว่าพอขบวนเสด็จฯ [พระบรมศพ] เคลื่อนออกมาให้ยืนสงบนิ่งไม่ต้องพูดอะไรรับบอกต่อกันไปด้วย”

ตลอดช่วงเวลายาวนานในการรอการเคลื่อนขบวนอัญเชิญพระบรมศพ มวลชนก็มีได้หยุดอยู่นิ่ง หลายคนหยิบโทรศัพท์ขึ้นมาเก็บภาพบรรยากาศโดยรอบ หรือถ่ายภาพตนเองท่ามกลางผู้คนจำนวนมาก เหตุการณ์จำเพาะอย่างการที่แพทย์และทหารวิ่งเข้าช่วยเหลือผู้สูงอายุที่เจ็บป่วยจากสภาพอากาศร้อนอบอ้าว การเดินขบวนของสรวัดรทหาร หรือการปรากฏตัวของสุนัขตำรวจ เป็นเหตุการณ์ที่น่าประทับใจ เรียกร้องและดึงดูดความสนใจของสายตาและกล้องของมวลชนให้ต้องจับจ้องไปที่เหตุการณ์เหล่านั้น พร้อมกับเสียงปรบมือและเสียงเฮให้กำลังใจแก่เจ้าหน้าที่ ในแง่หนึ่ง ความคล่องตัวของกล้องของมวลชน ทำให้ผู้คนทั่วไปมีความพร้อมที่จะบันทึกภาพเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วตลอดเวลา

จนกระทั่งเสียงจากเครื่องขยายเสียงของเจ้าหน้าที่ตำรวจดังขึ้นจากกลางถนนว่า “ขอความร่วมมือ...งดถ่ายภาพนะครับ” “เก็บโทรศัพท์มือถือถือนะครับ” เป็นช่วง ๆ เพื่อเตือนให้มวลชนหยุดกิจกรรมของการเก็บบันทึก เพื่อเปลี่ยนไปจดจ่อและเตรียมตัวพร้อมรับขบวนเสด็จฯ ที่กำลังเดินทางเข้ามา เสียงจากเจ้าหน้าที่ทำให้บรรยากาศโดยรอบเงียบเสียงลงกลายเป็นความสำรวม ผู้คนจะทำการจัดการร่างกายของตนให้เหมาะสมกับการมาถึงของขบวนเสด็จฯ เช่น เปลี่ยนอิริยาบถจากการนั่งมาเป็นการยืนตรง การกำกับของเจ้าหน้าที่ที่เกิดขึ้นอยู่เรื่อย ๆ ทำหน้าที่ผสมผสานความกระจัดกระจายให้กลายเป็นหนึ่งเดียวในช่วงเวลาหนึ่ง ขณะที่การเก็บภาพสถาบันกษัตริย์โดยมิได้รับอนุญาตก็เป็นอีกเรื่อง “ต้องห้าม” ที่รัฐต้องคอยควบคุม แต่ถึงกระนั้น ในสภาวะการณ์จริง การละเมิดข้อห้ามกลับเกิดขึ้นไม่น้อย ความปรารถนาของการบันทึกและมองเห็นได้ก้าวข้ามอำนาจรัฐที่พยายามกำกับสะท้อนให้เห็นว่า มวลชนพร้อมที่จะล่วงละเมิดต่ออำนาจนำหรืออำนาจรัฐได้

ยิ่งใกล้เวลา 4 โมงเย็น ด้วยระยะเวลาการรอคอยที่ยาวนานมาตั้งแต่เช้า คำถามถึงเวลาเคลื่อนขบวนอัญเชิญพระบรมศพยังคงเป็นประเด็นที่ผู้คนกล่าวถึง เช่นเดียวกับเสียงโอดครวญถึงความร้อนและเมื่อยล้าจากการยืนที่ดั่งขึ้นอยู่เรื่อย เสียงเหล่านี้สะท้อนว่าผู้เข้าร่วมเองก็เริ่มอดรนทนไม่ไหวต่อสภาวะการณ์ที่กำลังเผชิญ อย่างไรก็ตาม ถึงแม้อากาศจะร้อนและอ่อนเพลียก็ไม่มีใครทอดทิ้งเพราะเป้าประสงค์ของมวลชนในครั้งนี้คือการมาถวายความเคารพอาลัยและได้รับชมขบวนอัญเชิญพระบรมศพ การที่คุณยายสูงวัยท่านหนึ่งขอทางเดินเพื่อไปเข้าห้องน้ำในช่วงเวลาสำคัญ ทำให้คุณยายคนนั้นต้องร้องห้าม “คุณยายจะไปไหนเดี่ยวไม่ทันขบวนเสด็จฯ” “คุณยายต้องรีบเลยเดี่ยวกลับมาไม่ทัน” “จงที่ไว้ให้คุณยายด้วย” นอกจากนี้ ผู้เขียนยังได้ยินเสียงสนทนาโทรศัพท์จากคนที่ยืนข้างผู้เขียนพูดขึ้นว่า “...มาส่งในหลวง” ด้วยเสียงสั่นเบา สิ่งเหล่านี้สะท้อนถึงสาเหตุของการอดทน

เพื่อการได้เป็นส่วนหนึ่งในรัฐพิธีครั้งนี้ คือการได้มองเห็นและได้ส่งในหลวงรัชกาลที่ 9 สู่วรรคาลัย ด้วยตัวของพวกเขาเอง

ทันทีที่ขบวนอัญเชิญพระบรมศพเคลื่อนออกมาจากประตู บรรยากาศโดยรวมก็เงียบ สงัดเหลือเพียงความสงบนิ่งและสำรวม แต่ก็มีเสียงสะท้อนสอดแทรกเข้ามาเบา ๆ ทุกสายตajib้างไปยังขบวนอัญเชิญพระบรมศพที่เคลื่อนออกจากโรงพยาบาลศิริราชไปยังสนามหลวงด้วยความโศกเศร้า อาลัย ผู้คนจำนวนมากไม่สามารถกลั้นน้ำตาไว้หลังจากที่ขบวนได้เคลื่อนห่างออกไป ผู้เขียนพบเห็น ผู้คนกลุ่มหนึ่งยังคงยืนมุงดูข่าวการเคลื่อนขบวนที่ถูกถ่ายทอดสดผ่านโทรศัพท์ร่วมกัน หลังจากขบวนจริงได้เคลื่อนออกจากพื้นที่ไปแล้ว สายตาทางกายภาพมีขีดจำกัดของเวลา-สถานที่ ทำให้ไม่อาจติดตามขบวนที่เคลื่อนออกไปแล้วได้ เทคโนโลยีอย่างโทรศัพท์มือถือและอินเทอร์เน็ตจึงเข้ามาเป็น ปัจจัยส่งเสริมเพิ่มพูนศักยภาพทางสายตามวลชน ช่วยให้ติดตามการมองเห็นได้กว้างขวางมากขึ้น

ผู้คนเริ่มทยอยเดินทางกลับออกไปเป็นจำนวนไม่น้อยหลังขบวนอัญเชิญพระบรมศพ ทั้งหมดเคลื่อนออกไป ผู้คนในละแวกนั้นจำนวนมากเข้าใจกันว่า ขบวนพระบรมวงศานุวงศ์ได้เคลื่อนออกไปหมดแล้ว จึงทยอยเดินทางออกจากพื้นที่ จนกระทั่ง ขบวนเสด็จฯ ของสมเด็จพระราชินีใน รัชกาลที่ 9 เคลื่อนออกมาจากประตูโรงพยาบาล ซึ่งก่อนหน้านั้นเพียงเล็กน้อยเจ้าหน้าที่ได้มีการ ประกาศให้ประชาชนรอลงอยู่ก่อน (มีการบอกต่อมาว่า “จะมี surprise”) อากัปกริยาของผู้คนที่ยังยืน รอลงอยู่ก็เปลี่ยนไป พวกเขาตะโกนเสียงดังด้วยคำว่า “ทรงพระเจริญ” บ้างก็เปล่งออกมาทั้งน้ำตา เรียก ความสนใจจากผู้คนกลุ่มที่เตรียมทยอยกลับไปให้ต้องหันกลับมาถามผู้คนอีกกลุ่มว่าเกิดอะไรขึ้น? ก่อน จะได้ทราบว่ามิใช่ขบวนเสด็จฯ ของสมเด็จพระราชินีเคลื่อนตามออกไปภายหลัง พร้อมกับเสียงพูดตาม กันมาว่า “น่าเสียดาย...” ด้วยน้ำเสียงที่แสดงถึงความผิดหวังที่พวกเขาไม่ได้อยู่รับเสด็จฯ และชมพระ บารมี

พื้นที่สนามหลวงในวันนั้นเองก็เช่นเดียวกัน มวลชนจำนวนมากเดินทางมารวมตัว กันเพื่อถวายความอาลัยและติดตามขบวนอัญเชิญพระบรมศพ ด้วยบรรยากาศเดียวกับที่ โรงพยาบาลศิริราช ซึ่งหลังจากที่ขบวนอัญเชิญพระบรมศพเดินทางเข้าสู่พระบรมมหาราชวังไปแล้ว ผู้เขียนที่เพิ่งข้ามฝั่งมาถึงก็ได้เห็นภาพมวลชนที่แยกย้ายกันกลับบ้านจำนวนมากพร้อมใจกัน ถ่ายรูปเก็บบรรยากาศในช่วงเวลานั้นไว้ ภาพที่กลุ่มคนนิยมถ่ายกันคือ ภาพการเดินเท้าขึ้นสะพาน สมเด็จพระปิ่นเกล้าของมวลชนจำนวนมาก ซึ่งทำให้รอบบริเวณสนามหลวงและสะพานกลายเป็น สีดำไปตลอดช่วงเวลานี้

ในทางทฤษฎี เกิร์ทซ์กล่าวไว้ว่า รัฐพิธีเป็นพิธีกรรมที่มีลักษณะรวมหมู่ (mass ritual) ผู้คนในรัฐตั้งแต่ผู้ปกครอง พระ ลงมาถึงชาวบ้านทั่วไป ทั้งหมดล้วนเป็นส่วนหนึ่งในการจัดแสดง (Geertz, 1980, p. 13, 102) เช่นเดียวกับทาคาชิ ฟุจิตานิ (Takashi Fujitani) ที่อธิบายว่า

ความสำเร็จของนาฏรัฐเกิดขึ้นได้จากการทำให้มวลชนได้มีประสบการณ์ร่วมทางพิธีกรรม (communion) กับสถาบันกษัตริย์อย่างพร้อมเพรียงกัน (Fujitani, 1996) ความยิ่งใหญ่ของการจัดแสดงอำนาจผ่านรัฐพิธีจึงไม่ได้จำกัดอยู่เพียงบทบาทของพระมหากษัตริย์เท่านั้น การปรากฏตัวของมวลชนภายในรัฐพิธีเพื่อชมการจัดแสดงทางอำนาจ อีกด้านก็เป็นส่วนหนึ่งในการส่งเสริมให้ภาพของการจัดแสดงมีความยิ่งใหญ่อลังการ ดังที่เราจะเห็นได้จากภาพของการเสด็จพระราชดำเนินตามท้องที่ต่าง ๆ ที่จะมีมวลชนมาเข้าเฝ้าฯ เพื่อชมพระบารมีอย่างล้นหลาม (ไม่ว่าจะโดยสมัครใจหรือถูกเกณฑ์มากก็ตาม) การมารวมตัวของมวลชนเพื่อรับชมขบวนอัญเชิญพระบรมศพในวันนั้น จึงก่อให้เกิดภาพของความโศกเศร้าอาลัยทั้งประเทศขึ้นมาได้ เพราะรัฐพิธีและการจัดแสดงเป็นพื้นที่ที่สถาบันกษัตริย์และมวลชนมาเข้าร่วมเพื่อแสดงละครและมีประสบการณ์ร่วมกัน

อย่างไรก็ดี ภายใต้ลักษณะของการมีประสบการณ์ร่วมกันในรัฐพิธี และความยิ่งใหญ่อลังการของการเคลื่อนขบวนพระบรมศพที่ถูกจัดแสดงออกมาให้เห็น เบื้องหลังกลับประกอบไปด้วยความแตกกระจายไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ทั้งจากภาครัฐและตัวมวลชนผู้เข้าร่วม ดังที่ได้เล่าไว้ข้างต้น อากัปกิริยาของผู้คนที่เข้าร่วมมีความหลากหลายไม่เป็นเนื้อเดียวกัน ประกอบกับปัญหาความโหดร้ายของสภาพแวดล้อมที่มีส่วนบั่นทอนความสามารถในการแสดงของมวลชน การก้าวก่ายการแสดงเพื่อให้การแสดงดำเนินไปอย่างสมพระเกียรติจึงเป็นกิจกรรมสำคัญที่รัฐจำเป็นต้องเข้ามาควบคุม

ต่อประเด็นนี้ เอดูอาโด ซิยานี (Edoardo Siani) และแมทธิว ฟิลลิปส์ (Matthew Phillips) ได้ตั้งข้อสังเกตจากการเข้าร่วมเหตุการณ์อัญเชิญพระบรมศพว่า ความไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวและความสับสนที่เกิดขึ้นในหมู่ผู้เข้าร่วม ไม่ว่าจะเป็ เจ้านาที่รัฐที่ไม่สามารถจัดระเบียบมวลชนเข้ากับพื้นที่รอบ ๆ ได้อย่างลงตัว หรือไม่มีความชัดเจนเรื่องเวลาการเคลื่อนขบวน ส่วนมวลชนผู้เข้าร่วมเองก็ไม่สามารถจัดการกับความสับสนต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นตลอด เช่น พวกเขาไม่อาจทราบได้ว่า รถยนต์พระที่นั่งคันใดที่บรรจุพระบรมศพและจะเดินทางมาเมื่อใด หรือการที่มวลชนผู้เข้าร่วมไม่มีความเข้าใจในหลักปฏิบัติตนและพิธีการที่ตรงกัน จนถึงไม่สามารถมองเห็นพระบรมศพได้จากสายตาของตนเอง สำหรับทั้งคู่ การมาร่วมไว้อาลัยจึงเป็นเรื่องของประสบการณ์ส่วนตัวซึ่งแตกต่างหลากหลายมิใช่รวมหมู่ ปัจเจกใช้ความรู้สึกส่วนตัวที่มีต่อสถาบันกษัตริย์ในการสร้างความรู้สึกโศกเศร้า เพราะความไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวและการไม่สามารถมองเห็นพระบรมศพได้จริง จึงเกิดผลกระทบต่อการก่อตัวของความโศกเศร้าแบบหมู่คณะ (public mourning) และทำให้ผู้เข้าร่วมขบวนอัญเชิญพระบรมศพเกิดอารมณ์เศร้าไม่พร้อมเพรียงกัน (Siani and Phillips, 2016)

มโนทัศน์เรื่องนาฏรัฐกล่าวเน้นว่า การจัดแสดงอันที่จริงแล้วคือการ “จำลอง” ระบบระเบียบทางจักรวาลวิทยา (ระบบการปกครอง) ให้กลายมาเป็นสิ่งที่ถูกมองเห็นและจับต้องได้อย่างเป็นรูปธรรม หากแต่ว่า ภายในสภาวะการณ์ที่เกิดขึ้นจริง กลับเกิดความไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวภายใต้

การจำลองระบบจักรวาลดังกล่าวขึ้น เมื่อปราศจากการ “กำกับบทบาท” ที่ชัดเจนจากอำนาจรัฐ มวลชน (และอาจรวมถึงตัวเจ้าหน้าที่รัฐเอง) ก็ไม่อาจแสดงไปตามบทบาทที่พวกตนจะต้องแสดงได้ ทั้งยังมีแนวโน้มที่จะเกิดขึ้นของปฏิบัติการที่ไม่พึงประสงค์ต่อการจัดแสดง เช่น การถ่ายภาพ (ซึ่งถือเป็นเรื่องต้องห้าม) อากัปกริยา (บทบาท) ที่ทำให้การแสดงออกมาดูไม่สมพระเกียรติ ฯลฯ

ความแตกต่างหลากหลายที่ปรากฏอยู่เบื้องหลัง จึงเป็นการสะท้อนให้เห็นว่า ปริมาณลทางอำนาจมิได้ครอบงำผู้คนอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาดตามไร้อำนาจกำกับควบคุม แนวโน้มของการละเมิดหรือความไม่เป็นระบบระเบียบดังที่รัฐต้องการสามารถเกิดขึ้นได้ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ แบบแผนของวิถีปฏิบัติ (Bourdieu, 1977) ก็มีได้ครอบคลุมสมบูรณ์ต่อปฏิบัติการในสถานการณ์ที่เกิดขึ้นจริง ลักษณะของการ “หลุดออกจากการกำกับโดยอำนาจรัฐ” ของมวลชนที่มาร่วมเป็นส่วนหนึ่งของการจัดแสดงจะยิ่งปรากฏเด่นชัด เมื่อก้าวถึงประเด็นต่อ ๆ ไป

5.2 พื้นที่ศูนย์กลางและการสัมผัสกับความจริงของนาฏรัฐ

ภายใต้ความเข้มข้นของการนำเสนอข่าวการสวรรคตของในหลวงรัชกาลที่ 9 ก็ได้ทำให้ผู้คนเกิดความตระหนักต่อความเปลี่ยนแปลงของรัฐที่กำลังจะเกิดขึ้น นำมาสู่คำถามของผู้เขียนว่า เหตุอันใดและสำคัญอย่างไรที่ผู้คนจะต้องเดินทางไปเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งในรัฐพิธีด้วยตัวของพวกเขาเอง

ผู้ให้ข้อมูลหลักในวิทยานิพนธ์อย่างอื่น เล่าให้ฟังว่า บรรพบุรุษของเขาได้อพยพมาจากจีน และมองสถาบันกษัตริย์ในฐานะที่พึ่งพิง เป็นผู้อุปการะสายตระกูลให้เจริญรุ่งเรืองหลังจากที่บรรพบุรุษของเขาอพยพเข้ามาในประเทศไทย เขาให้ความสำคัญกับการไปถวายความอาลัย เพื่อเป็นการแสดงความเคารพที่เขาจะมีโอกาสเพียงครั้งเดียวในชีวิตและรำลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณที่เขาคิดว่าได้รับจากสถาบันกษัตริย์ อันพุดถึงสาเหตุที่ต้องเดินทางไปยังสนามหลวงในวันที่ 14 ตุลาคม 2559 ว่า

อาจเคยเล่าว่าตระกูลเราหนีความยากลำบากจากจีนมาพึ่งพระบารมีในหลวง ท่านรับเราไว้เป็นประชาชนของท่าน ถ้าไม่มีพระองค์เราคงไม่มีที่อยู่อาศัย ไม่มีกิน ไม่สุขสบายอย่างนี้...การสวรรคตของพระองค์เป็นเรื่องใหญ่สำหรับเรา เราคิดว่าการมากราบพระศพครั้งนี้เราต้องทำเพื่อถวายความเคารพกับสิ่งที่พระองค์มอบให้...ก็เหมือนกับไปงานศพคนที่เราเคารพมาก ๆ มันไม่เกี่ยวกับความลำบาก มันเป็นเรื่องหนึ่งครั้งเดียวใน

ชีวิตที่จะแสดงความเคารพครั้งสุดท้าย ยังไงก็ต้องไป (อัน, สัมภาษณ์, 27 พฤศจิกายน 2559)

นัยการแสดงออกของอันสะท้อนให้เห็นความสำคัญของการได้ปรากฏขึ้นเป็นส่วนหนึ่งในเหตุการณ์ “ครั้งเดียวในชีวิต” ซึ่งภาพตัวแทนชนิดอื่น ๆ ที่ถูกผลิตซ้ำขึ้นอย่างเข้มข้นไม่อาจเทียบเท่าได้

ในขณะที่ปอง ผู้ให้ข้อมูลหลักกับผู้เขียน ก็เป็นอีกหนึ่งคนที่เดินทางไปยังสนามหลวงในวันนั้น และเข้ากราบสักการะพระบรมศพภายหลัง บริษัทที่เธอทำงานอยู่ก็ได้พาเธอมาเข้าร่วมทำความดีด้วยการแจกขนมแก่ผู้คนรอบสนามหลวงด้วย สำหรับปองเธอมองว่าพระราชพิธี (กิจกรรมเกี่ยวกับสถาบันกษัตริย์) ที่สามัญชนจะได้เข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งอย่างใกล้ชิดมิได้เกิดขึ้นบ่อยครั้ง นอกจากนี้ การเข้าร่วมในมุมมองของเธอยังมีนัยของการแสดงออกถึงความจงรักภักดีให้ปรากฏเป็นรูปธรรม โดยปองบอกว่า

กิจกรรม [เกี่ยวกับสถาบันกษัตริย์] ไม่ได้เปิดให้คนธรรมดาเข้าร่วมบ่อย ๆ มีโอกาสก็ควรไปลงนามถวายความอาลัย แสดงออกถึงความรักในหลวง (ปอง, สัมภาษณ์, 27 พฤศจิกายน 2559)

คำพูดของปองชี้ว่า การไปเข้าร่วมการสักการะพระบรมศพ ในความหมายหนึ่งคือการ “แสดงออก” ถึงความรักที่มีต่อในหลวง จุดประสงค์ของการเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมการถวายอาลัย จึงมีความคล้ายคลึงกับรัฐพิธีและลักษณะของนาฏรัฐ คือการที่มวลชนสวมบทบาทเป็นส่วนหนึ่งในการจัดแสดงให้ถูกมองเห็น กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการสวรรคตจึงมีความหมายแฝงที่แตกกระจาย ขึ้นอยู่กับผู้คนว่าจะให้ความหมายกับการถวายความอาลัยอย่างไร

ต่อประเด็นดังกล่าว หมวย อีกหนึ่งผู้ให้ข้อมูลหลักได้เล่าว่า หลังจากรัฐเปิดให้เข้ากราบสักการะพระบรมศพอย่างเป็นทางการก็เดินทางไปกราบสักการะแล้วถึงสามครั้ง นอกจากการไปถวายความอาลัยแล้ว เธอยังเน้นเรื่องการได้มีส่วนร่วมกิจกรรมที่จัดขึ้นรอบ ๆ สนามหลวง คำตอบเช่นนี้ชี้ชัดว่าการไปกราบสักการะพระบรมศพไม่ใช่แค่การเข้าร่วม “เพื่อชม” เพียงอย่างเดียว การเข้าร่วมมีความหมายอย่างอื่นแฝงอยู่ ซึ่งในกรณีของหมวยคือการได้พบปะผู้คนที่มาร่วมงานสักการะไว้ อาลัย และการได้มีปฏิสัมพันธ์ร่วมอย่างใกล้ชิดกับกิจกรรมของพระบรมวงศานุวงศ์ โดยหมวยเล่าว่า

เราไปบ่อยเพราะไม่ได้แค่ไปกราบอย่างเดียว เราอยากไปดูผู้คนรอบสนามหลวง อยากดูว่าเขามีอะไรบ้าง ครั้งก่อนก็ได้เจอพระองค์โสมมาแจกข้าวเหนียวไก่ทอด เรายังไปต่อแถวร้องทรงพระเจริญตอนรับจากมือท่านอยู่เลย หรือก่อนหน้านั้นเราก็เห็น ทูลกระหม่อมฯ มาแจกข้าวแจกน้ำ...เดี๋ยวคนน้อยแล้วก็จะไปอีก (หมวย, สัมภาษณ์, 25 ธันวาคม 2559)

ด้วยเหตุดังนี้ การเดินทางไปสักการะพระบรมศพและการเข้าร่วมขบวนอัญเชิญพระบรมศพจึงเป็นเรื่องของการ “ได้ไปปรากฏ” ณ สถานที่จริง นอกจากจะเป็นการจ้องมองไปยังสถาบันกษัตริย์ทางกายภาพด้วยสายตาของผู้เข้าร่วมในเหตุการณ์จริงแล้ว การมองในลักษณะนี้ยังมีความแตกต่างไปจากการมองผ่าน “สื่อกลางชนิดอื่น” ในแง่ที่ว่า การมองสถาบันกษัตริย์บนพื้นที่สาธารณะ เช่นนี้ คือการได้เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของรัฐพิธีและมีส่วนร่วมไปกับกิจกรรมของสถาบันกษัตริย์ กล่าวอีกอย่างคือ การไปเข้าร่วมไม่ได้จำกัดเพียงแค่การได้มองสถาบันกษัตริย์ แต่ยังมีวัตถุประสงค์อื่น ๆ ร่วมด้วย

การที่พื้นที่รอบบริเวณพระบรมมหาราชวังกลายเป็นจุดศูนย์กลางของการหลั่งไหลเข้าไปถวายความอาลัยและสักการะพระบรมศพ ศูนย์กลางทางการปกครองในทางจักรวาลวิทยาได้ถูกเผยให้เห็น หลังการเสด็จสวรรคตของในหลวงรัชกาลที่ 9 (Geertz, 1980; Tambiah, 1976) ทั้งนี้ หากพระบรมมหาราชวังเป็นพื้นที่ของสถาบันกษัตริย์ สนามหลวงซึ่งตั้งอยู่เคียงข้างก็ถือเป็นพื้นที่ที่สถาบันกษัตริย์เปิดให้มวลชนสามารถเข้าไปใช้งานด้านต่าง ๆ เพื่อร่วมเป็นส่วนหนึ่งอย่างใกล้ชิดกับศูนย์กลางอย่างสถาบันกษัตริย์

ในแต่ละวันสนามหลวงอัดแน่นไปด้วยผู้คนจำนวนมหาศาล ท้องถนนรอบ ๆ สนามหลวง ถูกปิดการจราจร รถยนต์ถูกแทนที่ไปด้วยผู้คนที่เดินทางมาเป็นส่วนหนึ่งของการถวายความอาลัย มีการตั้งโรงทานประเภทต่าง ๆ ให้บริการมวลชนรอบ ๆ สนามหลวง ไม่ว่าจะเป็น น้ำดื่ม อาหาร ของหวาน บริการอินเทอร์เน็ตไร้สาย ตัดผม ฯลฯ นอกเหนือจากกลุ่มผู้คนที่มาต่อแถวรอลงนามถวายความอาลัย (ในช่วงต้น) แล้ว เวลาประมาณเที่ยงวันก็เป็นอีกช่วงเวลาหนึ่งที่ผู้คนจำนวนมหาศาลจะมาต่อแถวเพื่อรับแจกอาหาร ส่วนในวันหยุดสุดสัปดาห์จะยังมีคนแน่นขนัดยิ่งกว่า เพราะมีการแจกสิ่งต่าง ๆ บ่อยครั้งขึ้น กล่าวได้ว่าสนามหลวงมิใช่แค่พื้นที่ที่คนมาต่อแถวรอลงนามถวายความอาลัยเท่านั้น หากแต่ยังกลายเป็นพื้นที่แห่งการบริโภคสิ่งของอีกด้วย

สาเหตุหนึ่งที่ทำให้สนามหลวงแน่นขนัดไปด้วยโรงทานชนิดต่าง ๆ มาจากความรู้สึกที่ว่า ด้วยความเป็นประชาชนชาวไทยพวกเขา “จำเป็นจะต้องทำอะไรสักอย่าง” หรือก็คือการทำความดีเพื่อถวายเป็นพระราชกุศลแด่ในหลวงรัชกาลที่ 9 ผู้คนจำนวนมากพร้อมใจกันแสดงออกถึงการทำ

ความดีด้วยการแจกข้าวของหลากหลายรูปแบบโดยไม่มีค่าใช้จ่าย ดูเหมือนว่า รูปธรรมในการทำความดีของผู้คนจำนวนมากจะอิงอยู่กับวิธีคิดเรื่อง “การทำบุญทำทาน” ซึ่งจะเห็นได้จากข้อความอย่าง “ถวายแต่พ่อหลวง” “ทำดีเพื่อพ่อหลวง/ทำดีเพื่อพ่อ” “ถวายเป็นพระราชกุศล” ฯลฯ ที่ปรากฏเรียงรายอยู่รอบข้อมต่าง ๆ ในสนามหลวง บริษัทที่ปองทำงานอยู่ก็นำพนักงานมาแจกจ่ายขนมแก่ผู้คนที่ด้วย โดยปองเองก็เล่าความรู้สึกของการได้มาทำกิจกรรมเช่นนี้ว่า “รู้สึกว่าได้แบ่งปันเล็ก ๆ น้อย ๆ ให้ผู้อื่น”

มโนทัศน์ของการทำบุญทำทานสะท้อนความไม่เท่าเทียมกัน และตอกย้ำสถานะความสูง-ต่ำอยู่เสมอ (Bowie, 1998) และการที่เกิร์ทซ์ได้ชี้ถึงลักษณะของนาฏรัฐ ว่าเป็นภาพสะท้อนความเป็นจริงทางระบบชนชั้นเชิงรูปธรรม โดยนัยนี้การให้ทานจึงเป็นการผลิตซ้ำความสัมพันธ์ทางชนชั้น ที่ผู้ให้มีสถานะสูงกว่าผู้รับ โดยมีบุญกุศลเป็นผลตอบแทนการกระทำ จิตอาสาท่านหนึ่งบอกว่า “รู้สึกดีที่ได้ทำอะไรให้คนอื่นบ้าง...บุญกุศลที่ได้รับในวันนี้ก็เพื่อถวายแด่พ่อหลวง” ส่วนผู้รับเองก็จะได้ความสมบูรณ์พูนสุขจากสถาบันกษัตริย์อย่างเป็นรูปธรรม จากการพูดคุย ผู้ให้ข้อมูลจำนวนหนึ่งรู้สึกว่ สิ่งที่ได้รับแจกเป็นผลมาจากพระมหากรุณาธิคุณของสถาบันกษัตริย์เสียมากกว่าผู้ที่มาแจก ไม่เพียงแค่นี้ บุญกุศลอันเป็นเป้าประสงค์ของการมาทำดี ถึงที่สุดแล้วก็จะถูกถวายกลับสู่ผู้ที่อยู่สูงกว่าอย่างพระมหากษัตริย์ ความหมายของการทำดีถวายแด่ในหลวงในที่นี้ จึงมีมิติของการทำเพื่อตอบแทนความเจริญรุ่งเรืองที่สถาบันกษัตริย์มอบให้ (คล้ายกับคำพูดของ “อ้น” ก่อนหน้า)

โดยบังเอิญ ผู้เขียนได้มีโอกาสพูดคุยกับคนไร่บ้านท่านหนึ่งระหว่างนั่ง “รถเมล์ฟรี” ที่รัฐจัดบริการสำหรับเดินทางเข้าสักการะพระบรมศพเพื่อกลับออกมาจากสนามหลวง คนไร่บ้านท่านนี้หิว ฤงพลาสติกพะรุงพะรังนั่งรับประทานอาหารอยู่บนรถ ภายในฤงประกอบไปด้วย นม 1 กล่อง น้ำดื่ม 1 ขวด ขนม 2-3 ชิ้น มีกล่องโพนใส่ผัดหมี่เป็นอาหารจานหลัก อีกกล่องเป็นข้าวกับน่องไก่ และพระบรมฉายาลักษณ์ 1 แผ่นที่เขาใช้เวลาจัดการอยู่นานว่าจะเก็บใส่ฤงหรือกระเป๋ายังไรหลังจากรับประทานเสร็จ เขาทำท่าทางราวกับจะพับ แต่แล้วก็กลับไม่พับ เขาพยายามจะเก็บใส่ฤงพลาสติก แต่ฤงมีขนาดเล็กไม่พอดีกับขนาดพระบรมฉายาลักษณ์ จึงต้องดึงออกมาอีกครั้ง ผู้เขียนนั่งจ้องการจ้ดเก็บพระบรมฉายาลักษณ์ของเขาอยู่ข้าง ๆ ก่อนจะได้หันมาคุยกัน “ช่วงนี้เดินทางไปไหนมาไหนสะดวกมาก รถฟรี เยอะ...ของกินก็หาง่ายสะดวก” เขาเล่าให้ฟัง ทันทีที่รถเดินทางไปถึงท่าบ้านนนท์ ซึ่งเวลานั้นมีเสียงประกาศเชิญชวนให้มารับแจกอาหารดังขึ้น เขาก็ได้ขอตัวลงจากรถไป พร้อมกับถือพระบรมฉายาลักษณ์ไว้ในมือ สุดท้ายดูเหมือนว่าเขาจะหาที่เก็บไม่ได้

สำหรับกรณีการได้พบเจอกับคนไร่บ้านดังกล่าว ยังเป็นการสะท้อนชัดว่า ในการจัดกิจกรรมถวายความอาลัย การบริโภคถือเป็นกิจกรรมที่ผู้คนให้ความสำคัญไม่น้อยไปกว่าความโศกเศร้า จำนวนขยะมหาศาลจากการประกอบและบริโภคอาหารภายในพื้นที่แต่ละวันเป็นเครื่องพิสูจน์ได้เป็นอย่างดี พื้นที่สนามหลวงจึงมิใช่พื้นที่ของการไว้อาลัยเพียงอย่างเดียว ผู้คนจำนวนมากไม่น้อย

เดินทางเข้าไปเพื่อร่วมใช้บริการจิตอาสาอบ ๆ สนามหลวง การบริโภคได้กลายมาเป็นอีกหนึ่งปัจจัยดึงดูดผู้คนให้เดินทางเข้าสู่ศูนย์กลาง

ตั้งแต่วันที่ 29 ตุลาคม 2559 เป็นต้นมา ทางสำนักพระราชวังได้เปิดให้ประชาชนทั่วไปได้เข้ากราบสักการะพระบรมศพ และเพื่ออำนวยความสะดวกแก่ผู้ที่มากราบสักการะ ภายหลังพื้นที่โดยรอบถูกจัดระเบียบอีกครั้งให้เป็นระเบียบยิ่งขึ้น รวมถึงมีการปรับพื้นที่หลายส่วนเพื่อจัดเตรียมการสร้างพระเมรุมาศ ส่งผลให้ผู้ที่ต้องการเข้ากราบสักการะพระบรมศพไม่ต้องใช้เวลาต่อแถวเป็นเวลานานเหมือนก่อน ขณะเดียวกัน ซุ้มโรงทานต่าง ๆ ก็ถูกจัดตั้งอย่างเป็นกิจจะลักษณะ คือมีเวลาเปิด-ปิดให้บริการ และมีจำนวนน้อยลงมาก ภาครัฐไม่อนุญาตให้ใครก็ได้มาตั้งซุ้มแจกข้าวของดังที่เคยเกิดขึ้นก่อนหน้านี้ กระทั่งในภายหลัง การเตรียมการประกอบสร้างพระเมรุมาศก็ได้ทำให้กิจกรรมที่เคยเกิดขึ้นจบบลง และจำนวนผู้คนที่ไหลเวียนเข้าไปยังศูนย์กลางก็ลดน้อยลง เหลือเพียงผู้ที่เข้าไปสักการะพระบรมศพเพียงเท่านั้น การจัดระเบียบพื้นที่เป็นอีกหนึ่งปฏิบัติการที่ภาครัฐกระทำเพื่อกำกับภาพของการจัดแสดงให้ปรากฏอย่างสมพระเกียรติ และยังเป็นการเรียกคืนพื้นที่กลับคืนมาจากมวลชน เพื่อเปลี่ยนสถานะของสนามหลวงให้กลายเป็นพื้นที่เฉพาะสำหรับสถาบันกษัตริย์อีกครั้ง

กิจกรรมต่าง ๆ ที่มวลชนจัดขึ้นหลังเหตุการณ์การเสด็จสวรรคต ทำให้สนามหลวงและบริเวณรอบ ๆ ได้ถูกประกอบสร้างให้กลายเป็นพื้นที่ที่ผู้คนหลังไหลเข้ามาสัมผัสกับความป็นรูปธรรมของสิ่งที่มองไม่เห็นได้ เช่น ความดี ความเจริญรุ่งเรือง ความยิ่งใหญ่ของสถาบันกษัตริย์ ฯลฯ ผ่านกิจกรรมต่าง ๆ ที่ถูกจัดขึ้น ในฐานะพื้นที่ความทรงจำ (mnemonic site) หากแต่ว่า สนามหลวงไม่เพียงแต่กลายมาเป็นพื้นที่ความทรงจำที่ผู้คนมาเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งต่อความเป็นจริงที่ได้เกิดขึ้นแล้ว ว่า รัชสมัยของรัชกาลที่ 9 ได้สิ้นสุดลง อีกด้านหนึ่งสนามหลวงยังเป็นพื้นที่ที่ผู้คนเข้ามาสัมผัสความเป็นจริงที่ว่า สถาบันกษัตริย์คือผู้มอบความเจริญรุ่งเรืองแก่ชาติและประชาชน ซึ่งถูกทำให้กลายเป็นรูปธรรมจากประสบการณ์ที่พวกเขาได้รับภายในพื้นที่ จากการบริโภคทั้งในฐานะผู้ให้และผู้รับ

นัยของกิจกรรมโรงทานและการไว้อาลัยรอบ ๆ สนามหลวง มีลักษณะคล้ายกับกิจกรรมการทอดกฐินหลวงตามข้อเสนอของคริสทีน เกรย์ (Christine Gray) ที่มองว่าเป็นกิจกรรมการจัดแสดงพระบารมีให้ผู้เข้าร่วมได้มองเห็น (Gray, 1986, 1991) การมาเข้าร่วมและสัมผัสกับประสบการณ์ภายในพื้นที่จึงแฝงไว้ด้วยการได้มองเห็นความยิ่งใหญ่ของสถาบันกษัตริย์ รวมทั้งมีโน้ตส์เรื่องบุญกุศล โดยไม่จำเป็นต้องมองไปที่สถาบันกษัตริย์โดยตรงเสมอไป (มองเห็นผ่านการบริโภคและทำกิจกรรมต่าง ๆ แทน) และเป็นการมองเห็นที่สัมผัสสิ่งที่มองเห็นได้จริงอย่างเป็นรูปธรรม

เกิร์ตซ์ยังอยู่เสมอว่า นาฏรัฐคือการจำลองจักรวาลทัศน์ออกมาเป็นรูปธรรม (Geertz, 1980, pp. 123-124) สรรพสิ่งในสังคมวัฒนธรรมล้วนเป็นภาพสะท้อน (representation) ของความเป็นจริงทางจักรวาล แม้ว่าพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพในหลวงรัชกาลที่ 9 จะยังไม่เกิดขึ้น

และกิจกรรมทั้งหมดก็เป็นเพียง “อาร์มภท” ของความยิ่งใหญ่อลังการที่กำลังจะเกิดขึ้น แต่ความตื่นตัวและตระหนักต่อความเปลี่ยนแปลงก็ได้ทำให้ผู้คนจำนวนมากต่างเดินทางเข้าไปยังศูนย์กลางของการปกครอง อันนำไปสู่การปรากฏภาพของการที่มวลชนจำนวนมากจากทั่วประเทศทยอยเดินทางเข้าไปสักการะพระบรมศพ เพื่อจะได้สัมผัสกับความจำเพาะของการสวรรคตที่เกิดขึ้นเพียงครั้งเดียว

อย่างไรก็ดี ภายใต้การจัดแสดงให้เห็นถึงความโศกเศร้าอาลัยของมวลชน กลับกลายเป็นว่า กิจกรรมที่เกิดขึ้นจริงกลับมิได้เกี่ยวข้องกับความโศกเศร้าและการไว้อาลัยเพียงอย่างเดียว กล่าวได้ว่า ภายใต้ความยิ่งใหญ่ของการจัดแสดงให้เห็นความสูญเสียของประเทศชาติ ยังมีปฏิบัติการเบื้องหลังของมวลชนที่ไม่ถูกทำให้มองเห็นประกอบอยู่อีกมาก โดยสะท้อนออกมาผ่านกิจกรรมการบริโภคที่เกิดขึ้น ซึ่งเบื้องหลังดังกล่าวแสดงให้เห็นความแตกกระจายที่อำนาจรัฐไม่สามารถ “กำกับ” ให้ผู้คนต้องโศกเศร้าเพียงอย่างเดียวได้อย่างเบ็ดเสร็จ

ลักษณะของการ “ทำให้เห็น” และ “ไม่ถูกมองเห็น” จึงเป็นกลไกสำคัญที่รัฐเข้ามากำกับให้ภาพของการจัดแสดงออกมายิ่งใหญ่อลังการสมพระเกียรติ และทำการควบคุมการนำเสนอไม่ให้พื้นที่ที่ไม่ควรถูกมองเห็นถูกเปิดเผยออกมา หากแต่ว่า อำนาจนำและอำนาจรัฐจะสามารถกำกับปฏิบัติการของผู้คน ท่ามกลางจำนวนของมวลชนที่หลั่งไหลเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในนาฏรัฐได้หรือไม่ ส่วนถัดไปจะอภิปรายบทบาทของมวลชนกับการจัดแสดงของนาฏรัฐ

5.3 การกระจายตัวของพระบรมฉายาลักษณ์ และการเคลื่อนตัวของการผลิต

การสวรรคตถือได้ว่าเป็นการสิ้นสุดรัชสมัยของรัชกาลที่ 9 ลง ช่วงเวลาแห่งการผลิตเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ได้เกิดขึ้นกับสังคมวัฒนธรรมไทย ดังคำประกาศของประยูร จันทโรภา (นายกรัฐมนตรีขณะนั้น) ในวันที่ 13 ตุลาคม 2559 “พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช มหาราช รัชกาลที่ 9 เสด็จสวรรคตแล้ว ขอพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลใหม่ ทรงพระเจริญ” หากแต่ว่า จุดสิ้นสุดของรัชสมัยกลับทำให้พระบรมฉายาลักษณ์ของในหลวงรัชกาลที่ 9 กลับปรากฏขึ้นทั่วทุกหนแห่งอีกครั้ง

หนึ่งในกิจกรรมที่เกิดขึ้นรอบ ๆ สนามหลวงในช่วงของการถวายความอาลัยคือ การขายหรือแจกพระบรมฉายาลักษณ์ นับตั้งแต่วันที่ 14 ตุลาคม 2559 อันเป็นวันเคลื่อนขบวนพระบรมศพเข้าสู่พระบรมมหาราชวัง ก็ได้มีการแจกจ่ายพระบรมฉายาลักษณ์แก่ผู้เดินทางเข้ามาในพื้นที่เป็นจำนวนมาก สังเกตว่า ในวันเคลื่อนขบวนพระบรมศพที่สนามหลวง พระบรมฉายาลักษณ์ที่ผู้คนถือติด

ตัวจะมีลักษณะคล้ายคลึงกัน เช่น ภาพในหลวงรัชกาลที่ 9 กับยายตุ้ม หรือพระบรมฉายาสาทิสลักษณ์
ในฉลองพระองค์ชุดทรงงาน เป็นต้น

ภาพที่ 5.1 พระบรมฉายาลักษณ์ที่ระลึกสำหรับผู้เข้าสักการะพระบรมศพ; ทางซ้ายเป็นภาพชุดแรก
ทางขวาเป็นภาพที่เปลี่ยนใหม่ภายหลัง

ภาพที่ 5.2 พระบรมฉายาลักษณ์ที่วางขายบริเวณท่าพระจันทร์

ขณะที่กิจกรรมของการสักการะพระบรมศพภายในพระบรมมหาราชวังนั้น ผู้เข้าร่วมจะได้รับแจกถุงข้าวเปลือก “ข้าวพอเพียง” และพระบรมฉายาลักษณ์ ที่ปรากฏในภาพที่ 5.1 กลับไปเป็นที่ระลึก สังเกตว่า พระบรมฉายาลักษณ์ที่รัฐนำมาแจกจ่ายในครั้งนี้ เป็นภาพในหลวงรัชกาลที่ 9 ในฉลองพระองค์ครุยมหาจักรีบรมราชวงศ์ ซึ่งเป็นภาพตัวแทนกระแสหลักที่ถูกผลิตขึ้นในยุคหลังสุด และมีลักษณะของ “ความเป็นทางการ” ในลักษณะภาพบุคคล (portrait) โดยภาพกลุ่มนี้ถูกผลิตขึ้นช่วงหลังพ.ศ. 2549 โดยในช่วงต้นของการเปิดให้ประชาชนเข้าสักการะ ภาพที่รัฐเลือกใช้แจกเป็นภาพพระบรมโกศ ที่ถ่ายออกมาจากพื้นที่จริงของการกราบสักการะ ต่อมาภายหลัง ได้มีการเปลี่ยนมาใช้ภาพบุคคลแทน (ภาพที่ 5.1 ทางขวา)

หลังจากที่สนามหลวงได้กลายมาเป็นพื้นที่ศูนย์กลางของการบริโภค การนำพระบรมฉายาลักษณ์ออกมาขายก็เป็นอีกหนึ่งกิจกรรมที่พ่อค้าแม่ค้านิยมทำกัน ดังที่ปรากฏในภาพที่ 5.2 ภาพที่นำมาขายมีความหลากหลาย ครอบคลุมหลายช่วงเวลา ไม่สามารถจัดประเภทได้ มีทั้งที่เป็นแผ่นภาพกระดาษธรรมดา หรือถูกจัดใส่ในกรอบเป็นอย่างดี ลักษณะของภาพตัวแทนที่พ่อค้าแม่ค้านำมาขายแก่ผู้สนใจจึงมีความกระจัดกระจาย และเป็นตัวอย่างที่ดีของการแสดงให้เห็นว่า สถาบันกษัตริย์ถูกทำให้กลายเป็นสินค้า (Jackson, 2009) เพื่อจุดประสงค์ของการสร้างรายได้

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจะมีพ่อค้าแม่ค้านำพระบรมฉายาลักษณ์ออกมาขายเป็นจำนวนมาก แต่ก็ยังมีผู้คนอีกไม่น้อยที่นิยมนำพระบรมฉายาลักษณ์ออกมาแจกจ่ายโดยไม่มีค่าใช้จ่าย ผู้เขียนได้พบกับจิตอาสาในกลุ่มหนึ่งที่มาแจกจ่ายพระบรมฉายาลักษณ์แก่ผู้ต้องการโดยไม่เสียค่าใช้จ่าย พวกเขาให้เหตุผลว่า “อยากทำความดีถวายให้ในหลวง...เห็นว่าคนอยากได้รูปในหลวงกันเยอะมาก เลยคิดว่าน่าจะเอามาทำแจก” คำพูดดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า พระบรมฉายาลักษณ์ยังคงเป็นวัตถุที่ผู้คนจำนวนมากเชื่อว่าเป็นสิ่งที่ผู้คนนิยมและต้องการ ในแง่นี้ ดูเหมือนว่า การทำให้กลายเป็นสินค้าจะไม่ได้จำกัดไว้แค่เพียงตัวเงิน แต่นามธรรมอย่างการทำความดี (Gray, 1986, 1991) ก็เป็นอีกหนึ่งตัวแปรของการทำให้สถาบันกษัตริย์กลายเป็นสินค้าเพื่อผลประโยชน์นามธรรม

ดังที่ได้อภิปรายไว้ในบทที่ 3 ว่า การทำงานของพระบรมฉายาลักษณ์ในฐานะเครื่องมือของการจัดระเบียบการปกครอง คือลักษณะของการทำให้ผู้คนตระหนักต่อลำดับชั้นสูง-ต่ำ และความเหมาะสม-ไม่เหมาะสม ยามที่มีปฏิสัมพันธ์กับวัตถุสิ่งแทนสถาบันกษัตริย์อย่างพระบรมฉายาลักษณ์ ความนิยมในพระบรมฉายาลักษณ์จากทั้งการรับแจกหรือซื้อ ก็ได้ทำให้วัตถุอย่างพระบรมฉายาลักษณ์สามารถกระจายตัวเข้าสู่บ้านเรือนของผู้คนที่ได้รับ จากการเข้ามามีส่วนร่วมเป็นส่วนหนึ่งในพื้นที่ของการไว้อาลัย อย่างไรก็ตาม รูปภาพที่เป็นวัตถุทางกายภาพไม่ใช่สิ่งเดียวที่ติดตัวผู้เข้าร่วมกลับออกไปจากพื้นที่ พัฒนาการทางเทคโนโลยีที่ทำให้กล้องถ่ายรูปกลายมาเป็นวัตถุที่ผู้คนจำนวนมากมีไว้

ครอบครอง ได้ทำให้การเก็บภาพประสบการณ์ที่ได้รับจากการเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งกับรัฐพิธี กลายเป็นการผลิตซ้ำพระบรมฉายาลักษณ์ขึ้นในอีกรูปแบบหนึ่ง

นับตั้งแต่วันแรกที่มวลชนได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการจัดแสดง ผ่านกรณีการเสด็จ สวรรคตของในหลวงรัชกาลที่ 9 กิจกรรมอย่างหนึ่งที่พบเห็นได้บ่อยและเกิดขึ้นอยู่ตลอดคือ การ ถ่ายรูป ในแง่หนึ่ง “ความจำเพาะ” ของการสวรรคตได้เปิดพื้นที่ในการประกอบสร้างความทรงจำผ่าน การถ่ายรูป อย่างที่ไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน นอกจากนาฏกรรมของการเคลื่อนพระบรมศพ ซึ่งไม่ใช่ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นบ่อยครั้งนักแล้ว การจรรยาบรรณ ๑ บริเวณพระบรมมหาราชวังที่ถูกปิดไว้ ได้ทำให้ การถ่ายรูปร่วมกับสิ่งปลูกสร้าง เช่น รูปปั้นช้าง วัดพระแก้ว หน้ากระพระทรวงลาโหม ฯลฯ เกิดขึ้นได้ โดยง่าย ต่างไปจากในสถานการณ์ปกติ

ภายใต้ลักษณะของการกลายเป็นพื้นที่ความทรงจำ อันเล่าให้ฟังถึงการเก็บภาพ “ความ ทรงจำ” จากการเข้าร่วมถวายความอาลัยว่า

ถ่ายรูปหมู่เก็บไว้ว่ามาส่งเสด็จสู่สวรรคาลัยกับเพื่อน...แล้วคนไทยมาไว้อาลัยแสดง ความจงรักภักดีก็เป็นภาพที่ดูน่าเก็บ มันมีอะไรเกิดขึ้นตอนนั้นเยอะไปหมด...แกมนี้เป็น วันแรกของยุครัชกาลที่ 10 (อ้น, สัมภาษณ์, 23 กรกฎาคม 2560)

นอกจากนี้ อ้นยังมองเรื่องการถ่ายรูปว่า

เวลาไปเที่ยวเนี่ย เราไม่ได้ไปที่เดียวกันซ้ำบ่อย ๆ ถูกไหม การถ่ายรูปมันก็คือการ เก็บความทรงจำที่ไม่เกิดขึ้นบ่อย (อ้น, สัมภาษณ์, 23 กรกฎาคม 2560)

ด้วยเหตุนี้ การถ่ายรูปเก็บความทรงจำของอ้น จึงเป็นการเก็บภาพของการได้มาปรากฏ อยู่ และเก็บความทรงจำที่ไม่เกิดขึ้นบ่อยให้คงไว้ ภาพที่อ้นได้ถ่ายเก็บไว้และแสดงให้ผู้เขียนได้รับชม เป็นภาพบรรยากาศของความโศกเศร้าอาลัยภายในวันนั้น หรือก็คือภาพมวลชนทั่ว ๆ ไปรอบ สนามหลวงที่มาเข้าร่วมขบวนอัญเชิญพระบรมศพในเครื่องแต่งกายสีดำ ทำการยืนสงบนิ่งแสดงออก ถึงความสำรวม ไม่ต่างไปจากภาพที่สื่อกระแสหลักนิยมเก็บภาพอริยาบถของความเศร้าโศกเพื่อ นำเสนอให้เห็นความสูญเสียครั้งใหญ่ของมวลชน

ขณะเดียวกัน ไม่ใช่แค่เพียงมวลชนทั่วไปที่ถูกถ่ายภาพเก็บไว้ ภาพกลุ่มที่สองที่อ้นได้ถ่าย เก็บเป็นภาพของสิ่งปลูกสร้างอย่างวัดพระแก้วและประตู หรือกำแพงพระบรมมหาราชวัง ซึ่งบางภาพ มีมวลชนที่ยืนสงบนิ่งประกอบเป็นส่วนหนึ่ง อ้นเล่าเพิ่มเติมว่า “บรรยากาศวันนั้นสำคัญมาก เพราะ

ภาพพระบรมมหาราชวังในวันนั้นไม่มีทางเหมือนกับวันอื่น” ส่วนภาพที่ถูกถ่ายเก็บไว้กลุ่มที่สาม เป็นภาพหมู่ที่อันและเพื่อนได้ไปร่วมถวายความอาลัยและเป็นส่วนหนึ่งในขบวนอัญเชิญพระบรมศพที่สนามหลวง เป็นภาพบุคคลสี่คนยืนสงบนิ่งไว้อาลัยร่วมกัน โดยมีพระบรมมหาราชวังและผู้คน que เดินผ่านไปประกอบเป็นส่วนหนึ่งในภาพ และอีกภาพหนึ่งเป็นภาพตัวของอันเองก้มลงกราบประตูประบรมมหาราชวัง ภาพทั้งหมดถูกทำให้เป็นภาพสีขาว-ดำ

นัยของการปรากฏอยู่ในเหตุการณ์ที่มีลักษณะจำเพาะ ไม่เกิดขึ้นบ่อย และอาจจะเกิดขึ้นเพียงครั้งเดียว คือความหมายหลักที่อันประกอบสร้างขึ้นต่อเหตุการณ์ในวันที่ 14 ตุลาคม 2559 ด้วยเหตุนี้ การเดินทางเพื่อไปปรากฏอยู่จึงมีความสำคัญ เพราะอันมองว่าสิ่งเหล่านี้อาจจะไม่เกิดขึ้นอีก และการเก็บภาพของความทรงจำก็ได้ทำให้ความหมายของความจำเพาะเพียงครั้งเดียวถูกเก็บบันทึกไว้ เป็นการบันทึกในแง่ที่ว่า ตัวของอันได้เคยไปปรากฏในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเพียงครั้งเดียว

ขณะที่ปอง ได้เล่าถึงการถ่ายรูปว่า “ชอบถ่ายรูปเก็บบรรยากาศไว้ดูประสบการณ์ชีวิตตัวเอง เคยไปเจออะไรมาบ้าง เคยเห็นอะไรบ้าง” ส่วนการเข้าสักการะพระบรมศพของเธอก็ต้องถูกเก็บภาพไว้ด้วยเช่นกัน โดยให้เหตุผลว่า “ถ่ายเก็บไว้ว่าได้มาถวายความอาลัย” การถ่ายภาพเป็นการเปลี่ยนประสบการณ์ที่เคยเกิดขึ้น ให้กลายมาเป็นสิ่งที่คงอยู่ต่อไปในกายภาพหน้า ผ่านการชมรูปภาพซึ่งเป็นอีกปัจจัยในการประกอบสร้างความหมายที่ปรากฏในรูปถ่ายให้มีความเฉพาะเจาะจงกับตัวปัจเจกที่สัมพันธ์กับภาพนั้น (Barthes, 1981; Pinney, 1997; Strassler, 2010)

ภาพที่ปองถ่ายและนำมาแสดงให้ผู้เขียนเห็นมีสองชุด ชุดแรกเป็นภาพเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในวันที่ 14 ตุลาคม 2559 ณ สนามหลวง คล้ายกับภาพที่อันถ่าย คือเป็นการเก็บภาพบรรยากาศการไว้อาลัยของมวลชนในวันนั้น หากแต่ว่า ปองไม่ทำให้ภาพกลายเป็นสีขาว-ดำ ชุดที่สองเป็นภาพของตัวเองในเครื่องแต่งกายสีดำ ยืนก้มมือดูสงบนิ่ง และมีศาลาสหทัยสมาคมซึ่งเป็นพื้นที่ของการลงนามถวายความอาลัยอยู่ข้างหลัง ซึ่งถูกถ่ายเก็บไว้หลังจากที่เธอได้เข้าไปลงนามถวายความอาลัย

ไม่เพียงแต่กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลักของผู้เขียนเท่านั้น ที่ได้ผลิตภาพของการได้ไปถวายความอาลัยเก็บไว้ ยังมีครอบครัวของผู้เขียนอีกหลายท่าน ที่ได้แบ่งปันภาพประสบการณ์ในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน คือการที่พวกเขา (ถูก) ถ่ายภาพโดยมีส่วนหนึ่งของภายในพื้นที่พระบรมมหาราชวังประกอบร่วมอยู่ในภาพ ในแง่นี้ ดูเหมือนว่า กิจกรรมสำหรับการถวายความอาลัยได้เปิดพื้นที่ให้ผู้คนสามารถกลายมาเป็นส่วนหรือได้เข้าใกล้สถาบันกษัตริย์ (เท่าที่จะเข้าใกล้ได้) ให้เกิดขึ้น ดังที่อันและปองได้กล่าวไว้ข้างต้น บรรยากาศประเพณีนี้อาจไม่เกิดขึ้นบ่อยครั้งนัก ที่พื้นที่ต้องห้ามสำหรับบุคคลทั่วไปอย่างพระบรมมหาราชวัง จะถูกเปิดให้เข้าถึงและกลายเป็นส่วนหนึ่งได้อย่างใกล้ชิด

ภาพที่ 5.3 มวลชนถ่ายภาพกับพระบรมฉายาลักษณ์สีลักษณะหน้ามหาวิทยาลัยศิลปากร

ออฟอีกหนึ่งผู้ให้ข้อมูลคนสำคัญในงานชิ้นนี้ ก็เป็นอีกคนหนึ่งที่เดินทางมายังสนามหลวง กับพ่อของเขา เพื่อเก็บภาพความอาลัย โดยเหตุผลของออฟจะแตกต่างไปจากผู้ให้ข้อมูลอีกสองท่าน อย่างอันและปองที่ต้องการเก็บภาพความทรงจำของการมาถวายความอาลัย คำพูดของออฟน่าสนใจ เป็นอย่างยิ่ง เพราะสะท้อนลักษณะประการหนึ่งของสนามหลวงขณะนั้นคือ การกลายมาเป็นพื้นที่ สำหรับถ่ายรูป เขาเล่าถึงสาเหตุของการต้องเดินทางมาเพื่อถ่ายรูปว่า

มาตุคนเขาไว้อาลัยไว้ในหลวง เห็นคนเยอะดี องค์กรประกอบก็สวย น่าถ่ายเก็บไว้ ซ็อกล้องมาแพงก็ต้องใช้หน่อย...พ่อเราสงสัยว่า คนเขาออกมาทำอะไรกันบ้างนอกจาก มากกราบ เรายังไม่ได้เข้าไปกราบเพราะเห็นคนยังเยอะ ก็มีอะไรให้ทำเยอะดี (ออฟ, สัมภาษณ์, 18 ธันวาคม 2559)

ในแง่หนึ่ง ความกระจัดกระจายหลากหลายของกิจกรรมการไว้อาลัยก็เป็นสิ่งที่ตระหนัก ถึงได้โดยบุคคลทั่วไปอย่างกรณีออฟและพ่อของเขาด้วยเช่นกัน

ส่วนสาเหตุของการถ่ายรูปนั้น ออฟให้ความเห็นว่า “เขาจัดพื้นที่ให้ถ่ายรูปไม่ใช่หรือ อิก อย่างแถวนี่มันเป็นพื้นที่ที่ท่องเที่ยวมาก่อน คนเขามาเที่ยวกันเยอะแยะ ก็ต้องถ่ายรูปเก็บไว้สิ” คำพูด ของออฟล้วนให้ความสำคัญกับสุนทรีย์ของการถ่ายภาพ จากการพูดถึงองค์กรประกอบที่ปรากฏใน พื้นที่ที่ทำให้ควรค่าแก่การถ่าย และเพราะซ็อกล้องมาแพง นอกเหนือจากภาพมวลชนทั่วไป ภาพ ที่ออฟถ่ายเก็บไว้และนำมาแสดงให้ผู้เขียนชมคือ ภาพที่ตัวเขาเองถูกถ่ายโดยพ่อของเขา โดยมีพระ บรมฉายาลักษณ์สีลักษณะของในหลวงรัชกาลที่ 9 ที่ถูกวาดขึ้นเพื่อถวายความอาลัยบริเวณกำแพงรอบ

มหาวิทยาลัยศิลปากรประกอบในภาพ ส่วนอีกภาพหนึ่งเป็นภาพที่ออฟถ่ายพ้อของเขาเอง โดยมีพระบรมฉายาสาทิสลักษณ์ประกอบในภาพด้วยเช่นเดียวกัน กรณีของออฟมีความชัดเจนในตัวเขาเองว่าเดินทางมาเพื่อจะเก็บภาพว่าเขาได้เดินทางมาเยือนและเป็นส่วนหนึ่งกับพื้นที่

ปีแอร์ บูร์ดิเยอ (Pierre Bourdieu) ได้อธิบายมิติทางสังคมวิทยาของการถ่ายรูปเอาไว้ในงานของเขา โดยมองว่า การถ่ายรูปเป็นกิจกรรมทางสุนทรีย์ของชนชั้น ที่ความหมายของคุณค่า (value) และการตัดสินคุณค่า (judgement) ถูกกำกับด้วยรสนิยม การถ่ายภาพและเสพย์ภาพถ่ายจึงไม่ถูกตัดขาดออกจากเงื่อนไขทางสังคมวัฒนธรรม นอกจากนี้ กระบวนการการถ่ายภาพเองยังเป็นการจัดการกับความสัมพันธ์และความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (unity) ในหมู่แวดวงสังคม กล่าวคือเราไม่ถ่ายภาพร่วมกับผู้ที่ไม่รู้จัก หรือไม่มีความหมาย ไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับพวกตน (อาทิ การถ่ายภาพครอบครัว หรือการถ่ายภาพงานแต่งงาน) (Bourdieu, 1990b) การที่กลุ่มผู้ให้ข้อมูลในวิทยานิพนธ์เล่มนี้จำนวนไม่น้อยเป็นกลุ่มชนชั้นกลางที่มีฐานะ รสนิยมของการเก็บภาพความทรงจำจากกรณีของการสวรรคต จึงได้สะท้อนให้เห็นการผูกโยงตัวตนและชนชั้นเข้ากับสถานะของสถาบันกษัตริย์ หรือกล่าวคือ เป็นการทำให้สถาบันกษัตริย์ถูกผูกโยงเข้าเป็นส่วนหนึ่งกับแวดวงสังคม หรือได้เป็นส่วนหนึ่งกับสถาบันกษัตริย์

การเปิดกว้างทางพื้นที่เพื่อให้ผู้คนได้ถ่ายรูป เช่นความเห็นของออฟ รวมไปถึงรูปธรรมของการเก็บภาพที่ตัวตนของผู้ถูกถ่ายได้มีส่วนร่วมเป็นส่วนหนึ่งกับพื้นที่ของสถาบันกษัตริย์อย่างพระบรมมหาราชวัง วัดพระแก้ว สนามหลวง ฯลฯ ซึ่งปรากฏให้เห็นเป็นจำนวนมาก ล้วนสะท้อนลักษณะการผสมผสานเข้าเป็นส่วนหนึ่งทางวัฒนธรรมระหว่างสถาบันกษัตริย์กับมวลชน คล้ายกับความเห็นของสมศักดิ์ เจียมธีรสกุล (2556) ที่ว่า ช่วงทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา สถาบันกษัตริย์เริ่มมีลักษณะของภาพตัวแทนแบบชนชั้นกลางมากขึ้น ขณะที่ชนชั้นกลางเหล่านั้นก็เชิดชูสถาบันกษัตริย์ขึ้นเป็นตัวแทนทางอุดมการณ์ด้านต่าง ๆ ต่อประเด็นนี้ กิจกรรมการไว้อาลัยที่เกิดขึ้นหลังการสวรรคตยิ่งทำให้ชนชั้นกลาง (และรวมไปถึงชนชั้นอื่น ๆ อีกด้วย) สามารถเข้าไปใกล้ชิดเป็นส่วนหนึ่งกับสถาบันกษัตริย์ได้มากขึ้นในทางกายภาพ

ในบรรดาผู้คนที่ออกมาถ่ายรูปรอบ ๆ สนามหลวงมักมีท่วงท่าอดนินยในการถ่ายคือการถือพระบรมฉายาสาทิสลักษณ์ไว้กับตัวขณะถ่าย ครั้งหนึ่งผู้เขียนถูกวานให้ช่วยถ่ายภาพให้แก่มวลชนกลุ่มหนึ่ง จึงมีโอกาสดำลองสอบถามอย่างไม่เป็นทางการ คำตอบที่ได้รับชี้ชัดว่าการจัดองค์ประกอบของการเก็บภาพหมายถึงการเลือกจัดการความทรงจำ

หนึ่งในผู้ถูกถ่าย: “รบกวนถ่ายอีกรอบได้ไหม หนูถ่ายให้รูปในหลวงอยู่ตรงกลางภาพนะ”

ผู้เขียน: (แนะนำตัวว่าเป็นนักศึกษามาเก็บข้อมูล) “ขอถามอะไรได้ไหมครับเรื่อง การถ่ายรูป ทำไมเลือกถ่ายให้อยู่ตรงกลาง?”

หนึ่งในผู้ถูกถ่าย: “อยากให้รูปออกมาดูดี...ถ่ายเก็บไว้ว่าเคยมาถวายความอาลัยใน หลวง”

ผู้เขียน: “แล้วสำคัญไหมที่ต้องมีภาพในหลวงประกอบตอนถ่าย?”

หนึ่งในผู้ถูกถ่าย: “สำคัญ...ถ่ายไว้เป็นที่ระลึก เก็บไว้ดู”

ลักษณะของภาพถ่ายที่ผู้เขียนได้ถ่ายให้ในวันนั้น เป็นภาพของกลุ่มผู้หญิงวัยประมาณ ปลาย 40 ปี ถึง 50 ปีต้น ๆ จากการคาดคะเน เป็นจำนวน 5 คน โดยพวกเธอยืนเรียงแถวกันอยู่กลาง สนามหลวงที่มีการจัดวางภาพพระบรมฉายาลักษณ์ขนาดใหญ่ตั้งไว้ และในภาพที่ผู้เขียนถ่าย พระบรมฉายาลักษณ์ที่จัดตั้งไว้ดังกล่าวก็กลายเป็นองค์ประกอบที่ปรากฏอยู่ใจกลางของภาพ (ภาพแรก เป็นการถ่ายภาพลักษณะเดียวกันเต็มภาพ ทำให้มองไม่เห็นองค์ประกอบอื่น และผู้ขอให้ถ่ายยังมีได้ เลือกองค์ประกอบของการถ่ายรูป) นอกจากนี้ ผู้หญิงที่ยืนอยู่ตรงกลางยังถือพระบรมฉายาลักษณ์ใน หลวงรัชกาลที่ 9 ในฉลองพระองค์ครุยมหาจักรีบรมราชวงศ์ ซึ่งคาดว่าได้รับแจกมาจากซุ้มใดซุ้มหนึ่งในสนามหลวง

ประเด็นหนึ่งในงานของคาร์เรน แสตรสเลอร์ (Karen Strassler) ซึ่งปรากฏเด่นชัดใน ฉบับวิทยานิพนธ์ปริญญาเอกมากกว่าฉบับหนังสือตีพิมพ์คือ ปฏิบัติการทางการถ่ายรูปในฐานะ “วัฒนธรรมการจดบันทึก” (culture of documentation) แสตรสเลอร์ชี้ว่า อินโดนีเซียมีวัฒนธรรม การเขียนที่อ่อนแอ จึงหันมาใช้ในการถ่ายรูปแทนการจดบันทึก กิจกรรมการถ่ายรูปเป็นเรื่องของการให้ ความหมายและสร้างความหมายส่วนบุคคล ทำให้บุคคลสามารถประกอบสร้าง (forged) บันทึกความ ทรงจำส่วนตัวที่หักเหออกจากความหมายชนิดอื่นได้ (Strassler, 2003, 2010) การถ่ายภาพของ มวลชนในครั้งนี้มีความสอดคล้องกับข้อเสนอดังกล่าว คือการสร้างความหมายระหว่างตนกับ ประสบการณ์ร่วมในพื้นที่เพื่อเก็บไว้เป็นความทรงจำ เป็นการ “ประกอบสร้าง” และ “เลือก” ว่าพวกเขาจะจดจำเหตุการณ์ครั้งนี้อย่างไร

อย่างไรก็ตาม โดยทั่วไปการถ่ายภาพสถาบันกษัตริย์โดยตรงถือเป็นเรื่องต้องห้าม เจ้าหน้าที่จะออกคำสั่งแก่ผู้ที่ไม่ได้รับอนุญาตอย่างเป็นทางการว่า ห้ามเก็บภาพพื้นที่ภายใน พระบรมมหาราชวัง พื้นที่กราบพระศพ เช่นเดียวกับการเก็บภาพขบวนเสด็จฯ อย่างเด็ดขาด (ดัง

ตัวอย่างที่แสดงให้เห็นเรื่องขบวนการอัญเชิญพระบรมศพ)¹ ต่อกรณีนี้ ผู้ผลิตภาพซึ่งเป็นบุคคลทั่วไป ก็มีวิธีการในการก้าวข้ามข้อจำกัดดังกล่าว โดยอาศัยพระบรมฉายาลักษณ์และสิ่งปลูกสร้างรอบ ๆ ในการประกอบสร้าง “บันทึกความทรงจำ” ส่วนบุคคลขึ้นร่วมกับสถาบันกษัตริย์

การมาถ่ายรูปรที่สนามหลวงด้านหนึ่งจึงเป็นการผลิตและเลือกประกอบสร้างพระบรมฉายาลักษณ์ขึ้นโดยตัวพวกเขาเอง โดยการผลิตความทรงจำที่มีต่อสถาบันกษัตริย์กรณีนี้ไม่จำเป็นที่จะต้องมีการปรากฏอยู่โดยตรงแต่อย่างใด การผลิตเช่นนี้เป็นการผลิตพระบรมฉายาลักษณ์ขึ้นเองจากการประกอบสร้างความหมายของภาพตัวแทนขึ้นในหมู่ปัจเจก เรียกได้ว่า เป็นลักษณะของการจัดการตัวตนให้ได้เข้าไปเป็นส่วนหนึ่งกับสถาบันกษัตริย์ และเพื่อเข้าถึงสถาบันกษัตริย์ โดยอาศัยกระบวนการถ่ายภาพและชมภาพ (Pinney, 1997)

นักทฤษฎีสังคมศาสตร์จำนวนหนึ่งเห็นพ้องกันว่า การบริโภคในวัฒนธรรมใด ๆ นั้น อีกด้านหนึ่งก็เป็นการผลิตซ้ำวัฒนธรรมนั้นไปด้วยในตัว (Mahon, 2000, p. 469) การเดินทางเพื่อมาเก็บภาพความทรงจำของผู้คนได้ทำให้ภาพของความจงรักภักดีกลายเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมาได้จริง โดยที่รัฐหรืออำนาจนำไม่จำเป็นต้องเกณฑ์คนเข้ามาแต่อย่างใด พฤติกรรมและการแสดงออกภายในพื้นที่จะถูกผลิตซ้ำผ่านกล้องถ่ายรูป กล่าวคือเป็นการผลิตซ้ำภาพของความจงรักภักดีที่เกิดจากมวลชน เพื่อให้มวลชนกันเองได้รับชม เหมือนคุณลักษณะที่ธงชัยเรียกว่า “populist king” (ธงชัยใช้ภาษาอังกฤษในข้อเขียน) คือ กำเนิด ผลิต ผลิตซ้ำ และแพร่กระจาย โดยประชาชนด้วยตนเอง ทำให้ผู้คนสามารถเข้าถึงสถาบันกษัตริย์ได้ทุกหนแห่ง (ธงชัย, 2544, น. 64)

ทั้งนี้ อีกหนึ่งสาเหตุของการ “ต้องถ่ายรูปเก็บไว้” มีมากกว่าแค่จุดประสงค์ของการเก็บความทรงจำเพื่อบริโภคในระดับปัจเจกบุคคล ในยุคที่อินเทอร์เน็ตเป็นสิ่งที่เข้าถึงได้โดยง่าย และเครือข่ายสังคมออนไลน์เชื่อมโยงผู้คนจำนวนมากให้ได้มีปฏิสัมพันธ์กันโดยก้าวข้ามข้อจำกัดทางเวลา-สถานที่ การเผยแพร่ภาพความทรงจำส่วนบุคคลแก่ผู้อื่นก็เป็นอีกกิจกรรมยอดนิยม ปองได้เล่าถึงการแบ่งปันประสบการณ์ของการเป็นส่วนหนึ่งกับการถวายความอาลัยผ่านภาพถ่ายบนเครือข่ายสังคมออนไลน์ว่า

การเอารูปมาโพสต์มันไม่ใช่การอวด...ใช้คำว่าเล่าเรื่องให้คนอื่นฟังดีกว่า เวลามีความทรงจำดี ๆ บางทีก็อยากแบ่งให้คนอื่นดูบ้าง (ปอง, สัมภาษณ์, 27 พฤศจิกายน 2559)

¹ อย่างไรก็ตามก็ดี มีการพูดถึงกันไม่น้อยในสังคมไทยว่า มีบางคนละเมิดข้อห้ามเรื่องการถ่ายภาพและแอบเก็บภาพในพื้นที่ต้องห้าม สะท้อนให้เห็นความพยายามที่จะมองสถาบันกษัตริย์อย่างทะลุทะลวงเหนือการจำกัด/กำกับของรัฐ

และปองยังเล่าอีกว่า

ส่วนรูปที่ไปกราบในหลวงก็เหมือนกัน มีคนไม่มีโอกาสได้ไปเยอะแยะ เราก็
อยากแบ่งภาพบรรยายภาพให้เขาได้ด้วย ไม่ได้อยากให้ทุกคนดูนะ จริง ๆ เน้นไปที่
คนใกล้ชิดในครอบครัวมากกว่า (ปอง, สัมภาษณ์, 27 พฤศจิกายน 2559)

คำพูดของปองเน้นไปที่มิติของการ “เล่าเรื่อง” และ “แบ่งปัน” สิ่งที่ได้พบเจอให้
ผู้อื่นได้รับชม และเน้นไปที่เครือข่ายคนรู้จักมากกว่าบุคคลภายนอก โดยมีเครือข่ายสังคมออนไลน์เป็น
ตัวกลางของการ “จัดแสดง” ความศรัทธาของสังคมวัฒนธรรมไทย จากมุมมองของเธอเอง

การทำหน้าที่ “จัดแสดงสถาบันกษัตริย์” ในลักษณะแบบนาฏรัฐสมัยใหม่ จึงมิใช่แค่รัฐ
และอำนาจนำเพียงฝ่ายเดียวที่ทำให้ภาพของความยิ่งใหญ่อลังการเหล่านี้ปรากฏขึ้นมาได้ การถ่ายรูป
ของมวลชนทั้งหลายในที่นี้ เป็นการผลิตพระบรมฉายาลักษณ์ขึ้นมาเองจากตัวของมวลชน และเป็น
การผลิตความหมายเกี่ยวกับสถาบันกษัตริย์ขึ้นมาเองจากตัวของมวลชน โดยมีอินเทอร์เน็ตและ
เครือข่ายสังคมออนไลน์เป็นสื่อกลางในการจัดแสดง ส่งผลให้มวลชนจำนวนมากมีบทบาทของความ
เป็นปัญญาชน (intellectual) ผู้เผยแพร่อุดมการณ์กษัตริย์นิยม (ชนิดา, 2550)

5.4 นาฏรัฐสมัยใหม่และการมองอย่างทิ่มแทงทะลุทะลวงของมวลชน

ความสำเร็จที่ทำให้ผู้คนเข้ามาร่วมเป็นส่วนหนึ่งกับนาฏรัฐ วางอยู่บนความปรารถนา
สองประการของมวลชนชาวไทยคือ การได้จ้องมองสถาบันกษัตริย์ด้วยสายตาของพวกเขาเองโดยตรง
และการได้มาปรากฏเป็นส่วนหนึ่งกับรัฐพิธีและสถาบันกษัตริย์ อันเป็นผลมาจากความเข้มข้นของการ
สวรรคตที่ถูกจัดแสดงในชีวิตประจำวันของผู้คน โดยที่มวลชนใช้กิจกรรมของการถ่ายรูปในการเก็บ
ความทรงจำดังกล่าว และประกอบสร้างความหมายของการได้ไปปรากฏอยู่ภายในเหตุการณ์และ
สถานที่ วิธีการเสพย์ภาพเช่นนี้ มีความคล้ายคลึงกับข้อเสนอของโรลิ่ง บาร์ตส์ (Roland Barthes) ที่
ให้ความสำคัญกับประสบการณ์ส่วนบุคคล ในแง่ที่ว่า ความหมายหรือสารัตถะที่ปรากฏอยู่ในรูปไม่ได้
อิงอยู่กับลักษณะภายในองค์ประกอบของภาพที่ปรากฏอย่างตรงไปตรงมา หากแต่ความรู้สึกส่วน
บุคคลที่ถูกเสียดแทงยามมองไปยังภาพ (punctum) ได้ประกอบสร้างความหมายที่มีความจำเพาะใน
แต่ละปัจเจกขึ้น (Barthes, 1981) ฉะนั้น การจ้องมองไปยังภาพที่ถูกผลิตขึ้นโดยตัวของมวลชนจึงมี
ลักษณะตัดขาดออกจากการกำกับของรัฐและอำนาจนำ หรือกล่าวอีกอย่างคือ รัฐและอำนาจนำไม่ได้
เป็นผู้ควบคุมการผลิตภาพอีกต่อไป

ด้วยเหตุดังนี้ การกำกับอิริยาบถของการ “ให้ถ่ายภาพ” และ “ไม่ให้ถ่ายภาพ” จึงเป็น กระบวนการสำคัญ เพื่อรักษาสถานะ “ศูนย์กลางของการมองเห็น” และ “ศูนย์กลางของการถูกมองเห็น” ของสถาบันกษัตริย์ให้คงไว้ ในยุคก่อน ความสามารถในการเข้าถึงเทคโนโลยีทางสายตา และความสูงส่งทางสถานะของการมองเห็นของสถาบันกษัตริย์ ได้กำกับภววิทยาของการมองในสังคม วัฒนธรรมไทยมาโดยตลอด (Sing, 2013) อย่างไรก็ตาม พัฒนาการทางเทคโนโลยีที่มวลชนสมัยใหม่ เข้าถึงได้โดยง่ายอย่างกล้องถ่ายรูป ก็ได้ลดทอนสถานะอำนาจนำในการมองเห็น ถูกมองเห็น และจัด แสดง ของสถาบันกษัตริย์ลง ในแง่ที่ว่า สายตาของมวลชนมีความทิ่มแทงทะลุทะลวงสูงขึ้นต่างจากแต่ ก่อน (Sarun, 2010)

กลไกของ “ดวงตาจักรกล” (mechanical eye) หรือกล้องถ่ายรูป นำพาให้ผัสสะของ การมองเห็นก้าวข้ามข้อจำกัดของกาลเวลาและสถานที่ ทำให้ผู้คนสามารถมองเห็นในสิ่งที่เดิมไม่เคย ได้มองเห็น (จากข้อจำกัดทางกายภาพ) และสิ่งที่ถูกมองเห็นอันเป็นผลจากการผลิตขึ้นด้วยกลไกของ ดวงตาจักรกล ก็ได้ปรับเปลี่ยนวิถีทางการมองเห็นสรรพสิ่งและสภาพแวดล้อมที่วางอยู่รอบ ๆ สิ่งที่ถูก มองเห็น หรือกล่าวคือ บรรยากาศแวดล้อมถูกสลายลงไปให้เหลือเพียงโพกัสของสิ่งที่ถูกเก็บภาพ (Berger, 1972) ในแง่นี้ การสลายสลายขององค์ประกอบแวดล้อมในสภาวะการณัจจริง ก็ได้สลายความ อันตรายของการจ้องมองในสิ่งที่ไม่ควรมองลง กล่าวได้ว่า กล้องถ่ายรูปยุ่งให้สายตาของมวลชนจ้อง มองไปยังพื้นที่ต้องห้ามได้กว้างไกลขึ้น

ลักษณะของการถูกทิ่มแทงโดยสายตาของมวลชน ถือเป็นเรื่องที่น่าวิตกต่อสถานะทาง อำนาจนำ เพราะกลไกทางอำนาจทำงานควบคู่ไปกับองค์ความรู้ของความลับ หรือกล่าวคือ รัฐทำการ ควบคุมในสิ่งที่ผู้คนควรจะรู้ และทำการควบคุมในสิ่งที่ผู้คนไม่ควรรู้ (Taussig, 1999) ในแง่นี้ สายตา ของมวลชนมีความสามารถในการล่วงละเมิดในสิ่งที่อำนาจนำและรัฐไม่ต้องการให้ถูกมองเห็น อัน สะท้อนออกมาจากการควบคุมกำกับไม่ให้มวลชนถ่ายรูปพระบรมวงศานุวงศ์หรือพื้นที่หวงห้าม และ เผยสิ่งเหล่านั้นให้ถูกมองเห็น หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ อำนาจนำและรัฐเริ่มสูญเสียความสามารถใน การผูกขาดการจัดแสดงและประกอบสร้างความหมายของสถาบันกษัตริย์

เทคโนโลยีการถ่ายภาพและการเติบโตของอินเทอร์เน็ต เป็นอีกหนึ่งประเด็นสำคัญที่ถูก ถกเถียงในทางมานุษยวิทยาของการศึกษารูปถ่าย เพราะสถานะของการถ่ายภาพแบบดิจิทัลได้ เปลี่ยนแปลงนิยามความหมายและความเข้าใจที่นักวิชาการมีต่อรูปถ่ายแบบเก่า แดเนียล มิลเลอร์ (Daniel Miller) เห็นว่า นอกจากความสามารถในการเข้าถึงกล้องถ่ายรูปของมวลชนจะเพิ่ม สมรรถภาพในการผลิตรูปถ่ายแล้ว เครือข่ายสังคมออนไลน์ยังเป็นพื้นที่ที่ผู้คนใช้แสดงออกถึงความ เป็นตัวตนให้ปรากฏขึ้นในพื้นที่สาธารณะ ผลสืบเนื่องจากพัฒนาการดังกล่าวได้ทำให้ความหมายของ รูปถ่ายเคลื่อนจากการถ่ายเพื่อเก็บความทรงจำ มาเป็นการถ่ายเพื่อสื่อสารกับผู้อื่น และทำให้การ

ประกอบสร้างและจัดแสดงรูปภาพไม่ถูกผูกขาดโดยกลุ่มคนใดกลุ่มคนหนึ่ง แต่กลายมาเป็นกิจกรรมที่ใครก็สามารถผลิตขึ้นและจัดแสดงได้ด้วยตนเอง (Miller, 2015)

ลักษณะของการเข้าถึงความสามารถในการถ่ายภาพและจัดแสดงภาพของมวลชน ได้ทำให้ในแต่ละวันสังคมวัฒนธรรมรุ่งเรืองไปด้วยรูปถ่ายจำนวนมากที่ถูกผลิตขึ้น จำนวนที่มีมหาศาลของภาพถ่ายประเภทนี้ มีผลกระทบทางตรงต่อมโนทัศน์เรื่องความจริง (truth) ที่เคยปรากฏในภาพถ่าย ต่างไปจากรูปถ่ายสมัยก่อน การเกิดขึ้นของรูปถ่ายดิจิทัลไม่ได้ผูกอยู่กับลักษณะของการเก็บภาพสิ่งที่เคยเกิดขึ้นจริงอีกต่อไป รูปถ่ายดิจิทัลทำให้ลักษณะของความจริงแท้สลายตัวลงไป ส่งผลให้ความจริงที่ปรากฏในรูปถ่ายมีความแตกกระจายไปตามจำนวนของการถูกผลิต (Favero, 2017; Mitchell 1992; Thorner, 2016; Walton, 2016)

ต่อประเด็นนี้ การไหลบ่าของรูปถ่ายที่เกิดจากการผลิตของมวลชน มีผลทำให้พื้นที่ที่สามารถถูกมองเห็นได้ถูกเปิดเผยให้เห็นมากยิ่งขึ้น และพื้นที่ส่วนที่ไม่เคยถูกมอง ก็กลับถูกทำให้มองเห็นขึ้นได้ (Walton, 2016, p. 11) กับการจัดแสดงสถาบันกษัตริย์ก็เช่นเดียวกัน การเปิดพื้นที่ให้มวลชนได้เข้าถึงอย่างใกล้ชิด ยิ่งทำให้สถาบันกษัตริย์ถูกเปิดเผยให้เห็นมากยิ่งขึ้น แม้ว่าลักษณะของการจัดแสดงสถาบันกษัตริย์ให้ถูกมองเห็นจะเป็นปัจจัยสำคัญในการประกอบสร้างอำนาจนำทางวัฒนธรรม แต่การจัดแสดงสถาบันกษัตริย์ในยุคก่อนนั้นเป็นการจัดแสดงที่ถูกผูกขาดไว้กับชนชั้นนำและรัฐ มีการจัดการอย่างเคร่งครัดว่าจะทำให้เห็นในสิ่งใด และไม่ให้เห็นในสิ่งใด

เพื่อรักษาสถานะอำนาจนำทางสายตา รัฐจึงต้องเข้ามาจัดการการผลิตภาพของมวลชนอย่างเข้มงวด อย่างไรก็ตาม ลักษณะของการไหลบ่าของภาพที่มวลชนได้เข้าไปมีส่วนร่วมกับกิจกรรมการไว้อาลัยอย่างใกล้ชิด ก็ได้ทำให้สถานะอำนาจนำดังกล่าวสั่นคลอน ในแง่ที่ว่า รัฐควบคุมความหมายของการถูกมองเห็นให้เป็นหนึ่งเดียวไม่ได้อีกต่อไป แม้ว่าการผลิตภาพเหล่านั้นจะแฝงไว้ด้วยนัยของความจงรักภักดีก็ตาม แต่ก็มีความจงรักภักดีที่แตกกระจาย และรัฐไม่อาจควบคุมสิ่งที่ถูกผลิตขึ้นจากความจงรักภักดีได้อีกต่อไป

นอกเหนือจากการมองไปยังสถาบันกษัตริย์แล้ว เทคโนโลยีการถ่ายภาพและการเติบโตของอินเทอร์เน็ต ยังมีผลทางตรงต่อการประกอบสร้าง/ปรับเปลี่ยนตัวตนของผู้คนในแต่ละกลุ่มทางสังคม โดยการอาศัยพื้นที่เครือข่ายสังคมออนไลน์ในการแสดงความเป็นตัวตนให้ผู้อื่นได้มองเห็น (Horst, 2009) ลักษณะของการจัดแสดงจึงไม่ได้ถูกผูกขาดไว้เพียงแค่สถาบันกษัตริย์เฉกเช่นนาฏรัฐโบราณ เพราะสามัญชนเองก็มีพื้นที่ในการจัดแสดงของตนเช่นกัน จึงกล่าวได้ว่า นาฏรัฐไม่ใช่พื้นที่การจัดแสดงอำนาจของสถาบันกษัตริย์เพียงอย่างเดียว แต่เป็นพื้นที่การจัดแสดงตัวตนของผู้คน โดยเชื่อมโยงความหมายเรื่องตัวตนเข้ากับความหมายของสถาบันกษัตริย์ สังเกตว่า ปฏิบัติการของการ

ถ่ายรูปเช่นนี้ จุดโฟกัสของภาพพุ่งไปยังตัวผู้ถูกถ่ายเสมอ ในขณะที่องค์ประกอบทางความหมายที่เกี่ยวข้องกับสถาบันกษัตริย์ถูกลดทอนลงไปเป็นส่วนประกอบหนึ่งในการถ่ายภาพ

มิเชล เดอ เซร์เตอู (Michel de Certeau) (1984) ชี้ว่า ปฏิบัติการจริงในชีวิตประจำวันมวลชนมีการ “ช่วงชิง” ความหมายมาเป็นของตนเองเสมอ ในกรณีนี้ นาฏรัฐที่ควรจะเป็นพื้นที่การจัดแสดงอำนาจของสถาบันกษัตริย์กลับเปิดพื้นที่ให้มวลชนได้จัดแสดงตนเอง โดยอาศัยสถาบันกษัตริย์ในการประกอบสร้างความหมายส่วนบุคคล หากการจัดการสายตาของผู้คนเป็นปัจจัยสำคัญของการปกครอง (Fujitani, 1996; Geertz, 1980; Sing, 2013; Thongchai, 2016) พัฒนาการทางเทคโนโลยีสมัยใหม่ก็ได้สั่นคลอนความสามารถในการปกครองของอำนาจนำ ในแง่ที่ว่า เทคโนโลยีเหล่านี้เพิ่มพูนอำนาจ เปิดพื้นที่ และขยายตำแหน่งแห่งที่ของสามัญชน ให้ประกอบสร้างตัวตนของความเป็นปัจเจกได้ด้วยตนเอง

ความสั่นคลอนดังกล่าวยังไม่จบลงเพียงที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น หากพระบรมฉายาลักษณ์เป็นวัตถุที่ใช้ในการจัดระเบียบการปกครองจากการทำให้ผู้คนตระหนักต่อตำแหน่งแห่งที่ ยามที่มีปฏิสัมพันธ์กับพระบรมฉายาลักษณ์ พื้นที่ดิจิทัลก็ได้สลายสถานะของความเหมาะสม-ไม่เหมาะสมดังกล่าวลง การจัดการกับรูปถ่ายดิจิทัลและการจัดแสดงภาพถ่ายบนพื้นที่เครือข่ายสังคมออนไลน์ไม่มีระบบการจัดตำแหน่งแห่งที่เฉกเช่นกับพื้นที่กายภาพ ทั้งยังมีตำแหน่งของการจัดแสดงที่ตายตัวในระดับหนึ่ง ในแง่นี้ ความรู้สึกของความเหมาะสม-ไม่เหมาะสมในเชิงของความสูง-ต่ำได้ถูกทำให้หายไปบนพื้นที่ดิจิทัล

พัฒนาการทางเทคโนโลยีเองก็มีผลต่อการจ้องมองของมวลชนที่ท่วมท้นทะลุทะลวงมากยิ่งขึ้น เป็นการเปิดพื้นที่ของการถูกมองเห็นของสถาบันกษัตริย์ให้กว้างมากขึ้น ส่งผลให้บทบาทของผู้ผลิตพระบรมฉายาลักษณ์เคลื่อนออกจากภาครัฐมาสู่มวลชน ลักษณะของการ “ควบคุมการถูกมองเห็นไม่ได้อีกต่อไป” ของภาครัฐสะท้อนให้เห็นผ่านความพยายามในการอนุญาต-ห้ามมวลชนถ่ายรูป

โรซาลินด์ มอร์ริส (Rosalind Morris) เห็นว่า การกระจายออกของพระบรมฉายาลักษณ์ในแง่หนึ่งได้เพิ่มอำนาจของสถาบันกษัตริย์จากการปรากฏทุกหนแห่ง แต่สถานะของการปรากฏทุกหนแห่งด้านหนึ่งกลับทำให้สถาบันกษัตริย์มีความเปราะบาง (vulnerable) (Morris, 2009, p. 144) ด้วยเหตุดังนี้ ความเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิตและจัดแสดงพระบรมฉายาลักษณ์ที่เคลื่อนออกจากการผลิตของรัฐมาสู่มวลชน ด้านหนึ่งได้ทำให้การจัดแสดงสถาบันกษัตริย์มีความเข้มข้นจากการถูกมองเห็นสูงยิ่งกว่าเดิม แต่อีกด้านหนึ่งก็ส่งผลให้ภาพตัวแทนมีความเปราะบางเพราะความหมายของการผลิตไม่ถูกควบคุมกำกับให้เป็นเนื้อเดียวกันได้อีกต่อไป

นาฏรัฐสมัยใหม่ ภายใต้อิทธิพลของพัฒนาการทางเทคโนโลยี จึงไม่เพียงเปิดพื้นที่ในการจัดแสดงและถูกมองเห็นของสถาบันกษัตริย์ให้กว้างไกลขึ้น แต่ยังเปิดพื้นที่ของประชาชน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งในการจัดแสดงของนาฏรัฐ ให้ได้มีพื้นที่การจัดแสดงตัวตนเพิ่มมากขึ้นด้วยเช่นกัน นาฏรัฐจึงเคลื่อนออกจากมโนทัศน์ของการจัดแสดงอำนาจของสถาบันกษัตริย์เพื่อจัดการกับระบบการปกครอง โดยการทำให้ประชาชนตระหนักต่อระบบระเบียบทางจักรวาลวิทยา ไปสู่การที่มวลชนเปลี่ยนมา มีบทบาทในการจัดแสดงตนเองและสถาบันกษัตริย์

สำหรับเกิร์ทซ์ แม้ว่านาฏรัฐจะถือเป็นภาพจำลองของระบบระเบียบทางการปกครองที่ถูกทำให้เป็นรูปธรรม สามารถมองเห็นและจับต้องได้ อย่างไรก็ตาม ข้อค้นพบในบทนี้กลับพบว่า เบื้องหลังของนาฏรัฐกลับแฝงไว้ด้วยความไม่เป็นระบบระเบียบ แม้ว่ามวลชนจะมีความปรารถนาที่จะจ้องมองสถาบันกษัตริย์ และเป็นส่วนหนึ่งกับรัฐพิธี แต่ปฏิบัติการจริงที่เกิดขึ้นเพื่อจ้องมองและเป็นส่วนหนึ่งดังกล่าว มวลชนกลับแตกกระจายไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียว

5.5 สรุป: ปฏิบัติการของผู้คนภายใต้นาฏรัฐ

ในบทนี้ผู้เขียนแสดงให้เห็นปฏิบัติการของมวลชนที่เกิดขึ้นรอบ ๆ ปริณิคมของรัฐธรรมนูญ ภายใต้ลักษณะของนาฏรัฐ จากการเสด็จสวรรคตของในหลวงรัชกาลที่ 9 เพื่อจัดแสดงอำนาจของสถาบันกษัตริย์ โดยสาเหตุหลักที่ดึงดูดมวลชนให้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งกับรัฐพิธีครั้งนั้นนอกเหนือจากการถวายความอาลัยแล้ว ยังมีสาเหตุอีก 4 ประการได้แก่ 1) การมาเพื่อให้ได้จ้องมองสถาบันกษัตริย์ด้วยสายตาเชิงกายภาพของตนเอง 2) การมาเพื่อให้ได้ปรากฏเป็นส่วนหนึ่งกับรัฐพิธีและใกล้ชิดกับสถาบันกษัตริย์ 3) การมาเพื่อบริโภคสิ่งของภายในพื้นที่ 4) การมาเพื่อเก็บภาพและประกอบสร้างความหมายของความทรงจำ

ในแง่นี้ อำนาจนำและภาครัฐเองก็ไม่สามารถจัดการให้มวลชนเกิดความรู้สึกโศกเศร้าอย่างเป็นอันหนึ่งอันเดียวได้ นาฏรัฐกลายเป็นพื้นที่ของการบริโภคที่ไม่จำกัดไว้แค่ความโศกเศร้า ขณะเดียวกัน ลักษณะของการจัดแสดงของนาฏรัฐเองก็เคลื่อนออกจากการจัดแสดงสถาบันกษัตริย์มาเป็นการจัดแสดงมวลชน ผ่านการถ่ายรูปและจัดแสดงรูป กล่าวได้ว่า นาฏรัฐได้ถูกมวลชนช่วงชิงความหมายเพื่อใช้ประกอบสร้างตัวตนและผลประโยชน์ของพวกเขา คำว่า “กระจัดกระจาย” จึงน่าจะเป็นคำที่นิยามเบื้องหลังที่เกิดขึ้นจริงในนาฏรัฐได้ชัดเจนที่สุด ในฐานะชั่วตรงข้ามของระบบระเบียบ ซึ่งสะท้อนผ่านกิจกรรมหลายอย่าง ไม่ว่าจะเป็น การถ่ายรูป การบริโภคสิ่งของ/วัตถุ การเดินทางและบริการต่าง ๆ ที่ไม่มีค่าใช้จ่าย การนำพระบรมฉายาลักษณ์มาขาย ฯลฯ

การที่กิจกรรมการถ่ายรูปเป็นกิจกรรมยอดนิยมอย่างหนึ่งในพื้นที่ก็ได้สะท้อนว่า พัฒนาการทางเทคโนโลยีก็มีผลต่อการจ้างมองของมวลชนที่ทุ่มเททะลุทะลวงมากยิ่งขึ้น เป็นการเปิดพื้นที่ของการถูกมองเห็นของสถาบันกษัตริย์ให้กว้างมากขึ้น ส่งผลให้บทบาทของผู้ผลิตพระบรมฉายาลักษณ์เคลื่อนออกจากภาครัฐมาสู่มวลชน เพราะมวลชนสามารถเข้าถึงกล้องถ่ายรูปได้ง่าย ส่งผลให้ภาครัฐไม่สามารถควบคุมการถูกมองเห็นได้อีกต่อไป โดยสะท้อนให้เห็นผ่านความพยายามในการอนุญาตหรือห้ามไม่ให้มวลชนถ่ายรูปในพื้นที่

สุดท้ายนี้ การเสด็จสวรรคตของในหลวงรัชกาลที่ 9 ได้ทำให้พระบรมฉายาลักษณ์ของพระองค์กระจายออกสู่มวลชนเป็นจำนวนมาก ทั้งจากการขาย การแจก หรือการผลิตขึ้นเองโดยการถ่ายรูปในพื้นที่ หากแต่ว่า จำนวนและความหลากหลายของการแพร่กระจายก็ได้ทำให้ความหมายในพระบรมฉายาลักษณ์แตกกระจายมากขึ้น

บทที่ 6

บทสรุป

ชีวิตทางสังคมของพระบรมฉายาลักษณ์

ในส่วนท้ายของการอภิปรายข้อค้นพบนี้ ผู้เขียนขอเล่าถึงเรื่องบ้านและรูปที่มีทุกบ้านของเพื่อนสนิทของผู้เขียนท่านหนึ่งที่ได้สนทนากันระหว่างค้นหากลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก

ผู้เขียน: “ที่บ้าน [เพื่อน] ประดับรูปในหลวงไว้บนกำแพงหรือเปล่า”

เพื่อน: “ไม่ละ ที่บ้านไม่มีรูป”

เพื่อนของผู้เขียนท่านนี้ โดยลักษณะนิสัยแล้วไม่เคยแสดงออกถึงจุดยืนทางการเมืองให้ผู้เขียนได้พบเห็น อาจกล่าวได้ว่า ในบรรดา “คนรู้จัก” ทั้งหมดของผู้เขียน เพื่อนท่านนี้น่าจะเป็นภาพตัวแทนของความเป็นคนธรรมดาชนชั้นกลางทั่ว ๆ ไปได้อย่างเด่นชัดที่สุดคนหนึ่ง หากแต่ว่าภายใต้ความเข้มข้นของอุดมการณ์กษัตริย์นิยมในสังคมวัฒนธรรมไทย เหตุใดคนธรรมดาทั่ว ๆ ไปอย่างเขา (และครอบครัวของเขา) จึงไม่หาพระบรมฉายาลักษณ์เข้ามาประดับบ้านเฉกเช่นบ้านอื่น ๆ (เช่นกรณีของประนอม)?

ในแง่นี้ ผู้เขียนคิดว่า บ้านของเพื่อนสนิทท่านนี้ แม้จะไม่สามารถเป็นภาพตัวแทนของคนหมู่มากได้ แต่ในลักษณะจำเพาะของบ้านของเขา ก็ได้แสดงให้เห็นเป็นตัวอย่างหนึ่งว่า รูปที่มีทุกบ้านอันที่จริงก็ไม่ได้มีทุกบ้าน และเป็นสิ่งซึ่งสะท้อนให้เห็นอีกว่า ความเข้มข้นของอำนาจนำและอุดมการณ์กษัตริย์นิยมในสังคมวัฒนธรรมไทยมิได้กระจายออกและครอบครองทุกพื้นที่ดังที่กล่าวกันทั้งในทางวิชาการและไม่วิชาการ ในทางกลับกัน ปัจเจกสามารถที่จะเลือกจัดการกับการแทรกซึมเข้ามาของอำนาจนำได้ และนี่คือข้อเสนอหลักของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มุ่งศึกษา “ปฏิบัติการที่มวลชนชาวไทยมีต่อพระบรมฉายาลักษณ์ภายในบ้าน” และสิ่งที่ได้ค้นพบก็คือ ความหลากหลายของการประกอบสร้างความหมายที่เกิดขึ้นในความสัมพันธ์ของผู้คนกับพระบรมฉายาลักษณ์ โดยการประกอบสร้างความหมายในที่นี้ มีนัยของการก้าวข้ามอำนาจนำหรือโครงสร้างสังคมวัฒนธรรมที่กำกับปฏิบัติการของมวลชนปรากฏอยู่

ประเด็นที่วิทยานิพนธ์ค้นพบสามารถแจกแจงออกได้เป็น 4 ประเด็นหลัก

6.1 การครอบครองพื้นที่ของรูปภาพและการปรากฏทุกหนแห่ง

นัยประการหนึ่งของการปรากฏขึ้นบนพื้นที่ของรูปภาพบุคคลคือ การครอบครองทางพื้นที่ที่ภาพชิ้นนั้นปรากฏอยู่ (Gerritsen, 2014, p. 561) ด้วยเหตุนี้ พระบรมฉายาลักษณ์จึงเป็นภาพตัวแทนที่สื่อถึงลักษณะของการครอบครองพื้นที่ทั้งในเชิงรูปธรรมและนามธรรม โดยทั่วไปหน่วยงานราชการและเอกชนจะนิยมประดับพระบรมฉายาลักษณ์ไว้ เพื่อเป็นการเทิดพระเกียรติ ส่งผลให้สถาบันกษัตริย์ปรากฏอยู่ทั่วอาณาบริเวณสาธารณะ สามารถพบเห็นได้ทั่วไป ในแง่นี้ การปรากฏของพระบรมฉายาลักษณ์ในลักษณะดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงการครอบครองพื้นที่สาธารณะเอาไว้

อย่างไรก็ตาม สังคมวัฒนธรรมสมัยใหม่ ซึ่งรับอิทธิพลของระบบทุนนิยม วิธีคิดเรื่องทรัพย์สินส่วนตัว (private property) เข้ามามีบทบาทต่อวิถีชีวิตและการบริโภคของผู้คน ส่งผลให้บ้านเรือนกลายเป็นพื้นที่ส่วนบุคคลที่แยกขาดออกจากอาณาบริเวณสาธารณะ (Clarke, 2001; Miller, 1987, 2001) การพิจารณาร้านเรือนในฐานะพื้นที่ส่วนตัวมีความสำคัญ เพราะโดยทั่วไปแล้วบ้านเรือนมิใช่พื้นที่ที่ใครก็ตามสามารถเดินทางเข้าไปได้ หากเจ้าของบ้านไม่ให้อนุญาต ซึ่งความเป็นพื้นที่ปิดดังกล่าวเองก็ครอบคลุมไปถึงสถาบันกษัตริย์ด้วยเช่นกัน ปัจจุบันมีความสามารถในการจัดการเลือกที่จะประดับหรือไม่ประดับพระบรมฉายาลักษณ์ไว้ในบ้าน

ต่อประเด็นดังกล่าว ภูมิหลังของความใกล้ชิดกับสถาบันกษัตริย์ในทางใดทางหนึ่ง อาทิ เช่น ภูมิหลังทางอัตลักษณ์ ศาสนาพุทธ ความเชื่อเรื่องสถาบันกษัตริย์ ความเชื่อทางการเมือง วัฒนธรรม ชุดเรื่องเล่าราชาชาตินิยม ฮาปัทส รสนิยม ฯลฯ ต่างเป็นปัจจัยสนับสนุนให้ผู้คนประดับพระบรมฉายาลักษณ์ หรือกล่าวคือ พระบรมฉายาลักษณ์โดยตัวของวัตถุเองมิได้เป็นสาเหตุของการถูกนำไปประดับ ผู้ประดับอาศัยเหตุผลที่วางอยู่บนฐานของความสัมพันธ์ในการเลือกที่จะประดับ ด้วยเหตุนี้ ในความเป็นจริงจึงมิใช่ทุกบ้านที่จะประดับพระบรมฉายาลักษณ์เอาไว้

นอกจากนี้ เพราะที่บ้านเรือนเป็นพื้นที่ส่วนบุคคลที่คนนอกไม่สามารถเดินทางเข้าไปได้ หากไม่ได้รับอนุญาต สิ่งที่เกิดขึ้นเบื้องหลังภายในพื้นที่ดังกล่าว จึงเป็นส่วนที่ไม่ถูกมองเห็นจากภายนอก ในแง่นี้ การไม่ประดับพระบรมฉายาลักษณ์จึงเป็นสิ่งที่ไม่สามารถมองเห็นได้ เพราะไม่เคยถูกทำให้มองเห็นจากลักษณะของความเป็นพื้นที่ส่วนบุคคล

อย่างไรก็ตาม แม้วិทยานิพนธ์จะค้นพบว่า ไม่ใช่บ้านเรือนทุกหลังที่ประดับพระบรมฉายาลักษณ์ แต่ถึงกระนั้น ความรู้สึกที่พระบรมฉายาลักษณ์ปรากฏอยู่ในบ้านทุกหลัง หรือเป็นรูปที่มีทุกบ้าน กลับเกิดขึ้นมาได้จากลักษณะเฉพาะของพื้นที่ “กึ่งบ้านกึ่งร้านค้า” ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ความเป็นส่วนตัวของบ้านถูกทำให้กลายเป็นพื้นที่สาธารณะจากการค้าขาย ต่อประเด็นนี้ ค่านิยมที่เจ้าของ

บ้านมีต่อการประดับพระบรมฉายาลักษณ์ไว้ภายในบ้าน ถูกทำให้มองเห็นได้จากบุคคลภายนอก และการที่ลักษณะของบ้านทั้งร้านค้าปรากฏให้ถูกมองเห็นเป็นจำนวนมากในสังคมวัฒนธรรมไทย (ขณะที่บ้านทั่วไปไม่ปรากฏให้ถูกมองเห็น) ก็ได้ทำให้ผัสสะและความรู้สึกที่ว่า บ้านของบุคคลอื่น ๆ ล้วนประดับพระบรมฉายาลักษณ์กลายเป็นความจริงขึ้น

ผัสสะและความรู้สึกจากการมองเห็น อันเกิดจากความสัมพันธ์ที่มีต่อสภาพแวดล้อมในกรณีเช่นนี้ มีลักษณะคล้ายกับข้อสังเกตของวอลเตอร์ เบนจามิน (Walter Benjamin) ที่มีต่อร้านค้าและสถาปัตยกรรมในปารีสว่า ลักษณะของการจัดแสดงสินค้าก่ออิทธิพลต่อความปรารถนาในการบริโภควัตฤ (Buck-Morss, 1989) หรือในกรณีนี้ก็คือ การได้สัมผัสกับพระบรมฉายาลักษณ์ภายในบ้านของผู้อื่น

อีกหนึ่งปัจจัยที่ทำให้พระบรมฉายาลักษณ์ปรากฏทุกหนแห่งได้มาจากประดิษฐกรรมอย่าง ปฏิทินรูปในหลวง ดังที่ได้กล่าวไว้ก่อนหน้าว่า ไม่ใช่ทุกบ้านเรือนที่จัดซื้อจัดหาพระบรมฉายาลักษณ์มาประดับไว้ในบ้าน ต่อประเด็นดังกล่าว ปฏิทินรูปในหลวงกลายเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้พระบรมฉายาลักษณ์สามารถเดินทางเข้าไปยังบ้านเรือนของผู้คนได้ แม้วานัยของการแขวนปฏิทินรูปในหลวงจะต่างไปจากการประดับพระบรมฉายาลักษณ์อย่างตั้งใจไว้ในบ้าน แต่การใช้งานปฏิทินรูปในหลวงก็ได้ทำให้พระบรมฉายาลักษณ์ได้มีตำแหน่งแห่งที่ปรากฏขึ้นในบ้าน และจากการเก็บข้อมูลภาคสนาม ประเภทของพระบรมฉายาลักษณ์ที่ปรากฏตามบ้านเรือนมากที่สุด อยู่ในรูปของปฏิทิน

ความหมายของคำว่า “เป็นรูปที่มีทุกบ้าน” จึงมีความสำคัญต่ออำนาจนำทางสังคมวัฒนธรรม เพราะการปรากฏสั้นนัยของการครอบครองพื้นที่ และการที่พระบรมฉายาลักษณ์ปรากฏในบ้านเรือนทุกหลัง ก็สะท้อนนัยของการครอบครองมวลชนและพื้นที่ของมวลชน

6.2 การช่วงชิงความหมายจากพระบรมฉายาลักษณ์

นัยของการประดับภาพบุคคลนอกจากจะหมายถึงการครอบครองพื้นที่แล้ว การประดับภาพบุคคลยังเป็นการเชื่อมโยงตัวตนของผู้ทำการประดับเข้าเป็นส่วนหนึ่งกับอำนาจของบุคคลในภาพ (Gerritsen, 2014, p. 552) ด้วยเหตุดังนี้ ในงานศึกษาการประดับรูปภาพการเมืองในอินเดียของรูส์ เกอริทเซน (Roos Gerritsen) จึงพบว่า ผู้คนพยายามที่จะหาหนทางในการนำภาพนักการเมืองที่ตนสนับสนุนไปประดับในพื้นที่สาธารณะหลายแห่ง เพื่อส่งเสริมอำนาจทางระบบการเมืองของตัวเองพวกเขาตามจำนวนของการปรากฏ

ปฏิบัติการดังกล่าวเองก็ไม่ต่างไปจากทฤษฎีปฏิบัติการในชีวิตประจำวันที่มีเซล เดอ แซคท์ (Michel de Certeau) (1984) เสนอไว้ ปฏิบัติการในแต่ละวันของผู้ที่อยู่อาศัยเต็มไปด้วย

การช่วงชิงความหมาย และการช่วงชิงความหมายก็ปรากฏผ่านกิจกรรมการใช้งาน/บริโศคความหมาย ที่ผู้คนมีต่อสถาบันกษัตริย์ ทั้งนี้ การช่วงชิงความหมายในกรณีเช่นนี้ ดูเหมือนว่าจะมิได้มีนัยของการต่อต้านชัดเจนกับอำนาจนำ แต่ก็ยังคงนัยของการต่อต้านกับความเหมาะสม หรือระบบระเบียบที่ทำการกำกับปฏิบัติการแฝงอยู่

คล้ายกับลัทธิพิธี.5 (Stengs, 2009; นิธิ, 2536; ยุกติ, 2538) การให้ความสำคัญและการให้ความหมายกับพระบรมฉายาลักษณ์ แม้จะถูกวิจารณ์ว่า เป็นผลจากความเข้มข้นของชุดเรื่องเล่า “ราชาชาตินิยม” (ธงชัย, 2544) หากแต่ว่า ในปฏิบัติการที่เกิดขึ้นจริงของความสัมพันธ์ที่ผู้คนมีต่อความเชื่อเรื่องสถาบันกษัตริย์ ในแง่หนึ่ง เป็นการจัดการ (manipulate) ความหมายให้ก่อประโยชน์แก่ตัวผู้ประดับ ไม่ว่าจะเป็ ประพนอมที่ประกอบสร้างสถานะ “ผู้สะสมพระบรมฉายาลักษณ์” ขึ้นจนมีชื่อเสียง สุนทรียะของการตกแต่งบ้านด้วยพระบรมฉายาลักษณ์ ชุมชนชาวมอญที่อาศัยสถาบันกษัตริย์ไทยเป็นหลักยึดเหนี่ยวในสถานะความเป็นธรรมราชา หรือชุมชนชาวจีน ที่สร้างจินตกรรมของความเป็นไทยขึ้นจากสถาบันกษัตริย์ เป็นต้น

นับตั้งแต่อดีต พระบรมฉายาลักษณ์เป็นวัตถุสำคัญที่ใช้ในการจัดระเบียบการปกครองและเสริมสร้างอำนาจนำ เป็นวัตถุสำหรับการจัดแสดงเพื่อให้สถาบันกษัตริย์ถูกมองเห็น โดยก้าวข้ามข้อจำกัดทางเวลาและสถานที่ (Fujitani, 1996; Morris, 1998, 2009; Sing, 2013; ฌัญพล, 2556; ทักษ, 2548) หากแต่ว่า ในปฏิบัติการของการครอบครองพระบรมฉายาลักษณ์ที่เกิดขึ้นจริงนั้น กลับทำให้พระบรมฉายาลักษณ์สูญเสียสถานะทางหน้าที่เดิม และถูกให้ความหมายหรือจัดการความหมายขึ้นมาใหม่โดยสามัญชนผู้ครอบครอง การจัดการกับความหมายเช่นนี้ เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นการก้าวข้ามออกจากการกำกับของอำนาจนำและอำนาจรัฐ

ไม่เพียงแค่นี้ การช่วงชิงความหมายยังมีได้จบลงแค่เพียงพื้นที่ส่วนบุคคลภายในบ้าน แต่ขยายออกมายังพื้นที่สาธารณะอีกด้วย จากการศึกษาวิธีของขบวนอัญเชิญพระบรมศพและการถวายความอาลัยรอบ ๆ สนามหลวง ผู้เขียนพบว่า ผู้คนมิได้เดินทางเข้าร่วมเพื่อการถวายความอาลัยเพียงอย่างเดียว ผู้คนอาศัยพื้นที่ทั้งสองแห่งในการประกอบสร้างความหมายส่วนบุคคลและผลประโยชน์แก่ตัวพวกเขาเอง เช่น การบริโภคอาหาร/สิ่งของ การบริโภคบุญผ่านการทำบุญทำทาน การบริโภคความจงรักภักดี หรือการบริโภคความดี สิ่งเหล่านี้ สะท้อนให้เห็นในกิจกรรมของการบริโภคที่เกิดขึ้นรอบ ๆ สนามหลวง (และอาจจะรวมไปถึงพื้นที่ถวายความอาลัยแห่งอื่น ๆ นอกเขตของการศึกษาครั้งนี้) ที่เปลี่ยนความหมายของความเป็นพื้นที่สำหรับการถวายความอาลัย ให้ความหมายอื่น ๆ เกิดขึ้น

ด้วยเหตุดังนี้ ลักษณะ “กษัตริย์นิยมล้นเกิน” (Thongchai, 2016; ธงชัย, 2556) หรือ “mass monarchy” (สมศักดิ์, 2556) จึงมิได้เกิดจาก “ยุทธศาสตร์” (strategy) (de Certeau,

1984) ของอำนาจนำเพียงอย่างเดียว การช่วงชิงความหมายเพื่อผลประโยชน์ของมวลชนมีนัยสำคัญไม่น้อยที่ทำให้สภาวะทั้งสองเกิดขึ้นมาได้ หรือกล่าวอีกอย่างคือ มวลชนได้ประโยชน์จากการเป็นส่วนหนึ่งภายใต้อำนาจนำของสถาบันกษัตริย์

6.3 การผลิตพระบรมฉายาลักษณ์และประกอบสร้างความหมายของภาพ

การฉายพระบรมฉายาลักษณ์ หรือการถ่ายภาพสถาบันกษัตริย์ถือเป็นสิ่งต้องห้าม หากมิได้รับอนุญาตเป็นทางการ ด้วยเหตุดังนี้ พระบรมฉายาลักษณ์ที่ปรากฏนับตั้งแต่ช่วงของการรื้อฟื้นสถาบันกษัตริย์หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อปีพ.ศ. 2475 จึงมีลักษณะที่เป็นทางการอยู่เสมอ อย่างไรก็ตาม ในยุคสมัยที่ผู้คนสามารถเข้าถึงกล้องถ่ายรูปได้โดยง่าย แม้พวกเขาจะไม่สามารถทำการฉายพระบรมฉายาลักษณ์ได้โดยตรงก็ตาม ความเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีก็ได้นิยามความหมายใหม่ของการผลิตพระบรมฉายาลักษณ์ขึ้น

ในบทที่ 5 ผู้เขียนแสดงให้เห็นกิจกรรมยอตนิยมที่เกิดขึ้นในการศึกษารัฐพิธีของขบวนอัญเชิญพระบรมศพและการถวายความอาลัยรอบ ๆ สนามหลวง ก็คือการถ่ายรูป ผู้คนนิยมทำการถ่ายรูปร่วมกับพระบรมฉายาลักษณ์ หรือสิ่งปลูกสร้างเกี่ยวกับสถาบันกษัตริย์ เพื่อประกอบสร้างความทรงจำที่พวกเขาจะมีต่อสถาบันกษัตริย์ด้วยตัวของพวกเขาเอง

ลักษณะของการผลิตภาพความทรงจำที่มีต่อสถาบันกษัตริย์ขึ้นเองนี้ ส่งผลให้ความสัมพันธ์ที่ผู้คนมีต่อสถาบันกษัตริย์ผ่านพระบรมฉายาลักษณ์มิได้จำกัดอยู่เพียงพระบรมฉายาลักษณ์ที่ถูกผลิตขึ้นเป็นทางการ รวมไปถึงความหมายของพระบรมฉายาลักษณ์ก็ได้จำกัดอยู่กับชนิดของภาพตัวแทนที่ปรากฏอยู่ในภาพ เพราะมวลชนผู้ผลิตคือผู้จัดการกับความหมาย (Pinney, 1997; Strassler, 2010)

นอกจากนี้ พัฒนาการทางเทคโนโลยีเองก็มีผลต่อการจ้องมองของมวลชนที่ตีแผ่ทางทะเลาะหลวงมากยิ่งขึ้น (Sarun, 2010) เป็นการเปิดพื้นที่ของการถูกมองเห็นของสถาบันกษัตริย์ให้กว้างมากขึ้น ส่งผลให้บทบาทของผู้ผลิตพระบรมฉายาลักษณ์เคลื่อนออกจากภาครัฐมาสู่มวลชน ลักษณะของการ “ควบคุมการถูกมองเห็นไม่ได้อีกต่อไป” ของภาครัฐสะท้อนให้เห็นผ่านความพยายามในการอนุญาต-ห้ามมวลชนถ่ายรูป ลักษณะของการละเมิดข้อห้ามก็เป็นอีกหนึ่งตัวอย่างของการใช้ “อุบาย” (tactic) ของผู้ด้อยอำนาจ เพื่อให้ได้ประกอบสร้างความหมายที่ตนมีต่อสถาบันกษัตริย์ผ่านการถ่ายรูป (de Certeau, 1984)

นอกจากนี้ การประกอบสร้างความหมายให้กับพระบรมฉายาลักษณ์ ก็ได้จำกัดแค่เพียงการจัดการกับความหมายในวัตถุ เพราะการจัดการความหมายของพระบรมฉายาลักษณ์ยังเป็น

การจัดการความหมายของตัวตนอีกด้วย ในกรณีของประนอนผู้สะสมพระบรมฉายาลักษณ์นั้น การให้ความหมายกับการเก็บสะสม ได้ประกอบสร้างสถานะความเป็นผู้สะสมพระบรมฉายาลักษณ์ให้เกิดขึ้นกับตัวเอง โดยอาศัยการสะสมพระบรมฉายาลักษณ์เป็นจำนวนมหาศาล ประกอบสร้างความหมายของความจงรักภักดีอย่างเข้มข้นให้ปรากฏขึ้น

ประนอนรู้สึกมีความสุขและภาคภูมิใจจากการเก็บสะสมพระบรมฉายาลักษณ์ไว้เป็นจำนวนมหาศาล ส่งผลให้อัตลักษณ์ของประนอน แตกต่างไปจากบุคคลทั่วไปในสังคมวัฒนธรรมไทยที่โดยปกติแล้วมิได้เก็บสะสมพระบรมฉายาลักษณ์ไว้เป็นจำนวนมาก ความแตกต่างเช่นนี้แสดงให้เห็นถึงวิถีทางในการจัดการกับความหมายของพระบรมฉายาลักษณ์ที่ไม่เหมือนใครอื่น อาจกล่าวได้ว่า เป็นการใช้พระบรมฉายาลักษณ์ที่ผิดไปจากมาตรฐานของสังคมวัฒนธรรมและบุคคลทั่วไป อย่างไรก็ตาม ความแตกต่างดังกล่าวกลับสร้างความหมายเชิงบวกให้กับชีวิตของประนอนในหลายมิติผ่านสถานะความเป็นผู้สะสมพระบรมฉายาลักษณ์

6.4 ความเป็นผู้กระทำการของบุคคลและความเป็นผู้กระทำการของวัตถุ

ในทางทฤษฎี พระบรมฉายาลักษณ์เป็นวัตถุสำคัญสำหรับการจัดระเบียบทางการปกครองของสังคมวัฒนธรรมไทย เพราะพระบรมฉายาลักษณ์เป็นวัตถุที่จะรับรองว่าประชาชนสามารถมองเห็นพระมหากษัตริย์ได้ตลอด โดยก้าวข้ามข้อจำกัดทางเวลาและสถานที่แบบรัฐพิธี อาจกล่าวได้ว่า หน้าที่ดังกล่าวเกิดขึ้นได้จากสถานะความเป็นวัตถุสิ่งแทนสถาบันกษัตริย์ และทำให้เกิดความเป็นผู้กระทำการขึ้นในตัววัตถุ (Gell, 1998)

ส่วนปฏิทินรูปในหลวงกลายเป็นอีกประดิษฐกรรมสำคัญ ที่ทำให้ผู้คนมีปฏิสัมพันธ์อย่างต่อเนื่องกับสถาบันกษัตริย์ผ่านวงจรของการจัดการปฏิทิน (การติดตั้ง-การจ้องมองวันที่-การเปลี่ยนปฏิทินสิ้นปี) ซึ่งเป็นการทำให้ผู้คนได้ตระหนักต่อสถานะของสถาบันกษัตริย์ (สูง-ต่ำ เหมาะสม-ไม่เหมาะสม) อยู่เรื่อย ๆ ในแง่นี้ ลักษณะความเป็นผู้กระทำการของพระบรมฉายาลักษณ์ปรากฏเด่นชัดจากการทำให้ผู้คนรู้สึกผิด หากจัดการกับปฏิทินรูปในหลวงอย่างไม่เหมาะสม

กล่าวได้ว่า การทำหน้าที่จัดระเบียบการปกครองของพระบรมฉายาลักษณ์คือ การทำให้ผู้คนได้ตระหนักต่อตำแหน่งแห่งที่ทางสังคมวัฒนธรรมความสัมพันธ์ต่อสถาบันกษัตริย์ และตระหนักต่อความเหมาะสมในการปฏิบัติกับวัตถุสิ่งแทนสถาบันกษัตริย์ ในแง่นี้ ความหมายของความเป็นวัตถุจึงอิงอยู่กับโครงสร้างสังคมวัฒนธรรม

หากแต่ว่า จากข้อค้นพบ มิใช่บ้านทุกหลังที่จะประดับพระบรมฉายาลักษณ์ไว้ในบ้าน นอกจากนี้ ในหมู่ผู้ประดับพระบรมฉายาลักษณ์ไว้ในบ้านเองก็มิได้จ้องมองไปยังพระบรมฉายาลักษณ์

เป็นประจำ อาจกล่าวได้ว่า หน้าที่ในการถูกจ้างมองเพื่อการจัดการปกครองของพระบรมฉายาลักษณ์ นั้น ขาดประสิทธิภาพในสภาวะการณ์จริง

การที่ผู้ชมสามารถสร้างความหมายของพระบรมฉายาลักษณ์ขึ้นมาเองได้ว่า พวกเขาต้องการมองเห็นสถาบันกษัตริย์อย่างไร ซึ่งสะท้อนออกมาผ่านการติดตั้งและให้ความหมายกับพระบรมฉายาลักษณ์ของแต่ละบุคคล ไม่ว่าจะเป็นการเลือกที่จะมองเห็นความศักดิ์สิทธิ์ เลือกที่จะมองเห็นพระมหากรุณาธิคุณ เลือกที่จะติดตั้งจัดวางพระบรมฉายาลักษณ์ (ตามความเหมาะสมของพื้นที่ หรือความสวยงาม) เลือกที่จะเก็บสะสมหรือไม่เก็บสะสม และเลือกที่จะทำให้พระบรมฉายาลักษณ์ถูกมองเห็นและไม่ถูกมองเห็น (การนำพระบรมฉายาลักษณ์มาประดับหรือจะนำไปจัดเก็บ) แสดงให้เห็นความเป็นผู้กระทำการของปัจเจกที่มีต่อสิ่งแทนสถาบันกษัตริย์อย่างพระบรมฉายาลักษณ์

ในแง่นี้ การหาทางออกของการจัดการความเหมาะสม-ไม่เหมาะสมต่อปฏิบัติการที่มีต่อพระบรมฉายาลักษณ์และปฏิทินรูปในหลวงของผู้คนหลากหลาย สะท้อนลักษณะของการจัดการความหมายของแต่ละบุคคลภายใต้การกำกับของอำนาจตั้งที่เดอ แซคโทเสนอไว้ และยังแสดงให้เห็นความเป็นผู้กระทำการของปัจเจกที่อยู่เหนือวัตถุซึ่งเป็นตัวแทนทางอำนาจนำ

6.5 บทส่งท้าย: รูปที่มีทุกบ้านหลังการเสด็จสวรรคต

จากการเก็บข้อมูลภาคสนามจนถึงเดือนพฤษภาคม 2560 ผู้เขียนยังไม่เห็นความเปลี่ยนแปลงเพิ่มเติมต่อวิธีการจัดการพระบรมฉายาลักษณ์ภายในบ้าน จะมีแต่เพียงความพยายามแสดงออกถึงความไว้อาลัย ซึ่งปรากฏชัดในพื้นที่สาธารณะมากกว่าภายในบ้าน กล่าวได้ว่า ปฏิบัติการเกี่ยวกับพระบรมฉายาลักษณ์ภายในบ้านโดยทั่วไปแล้วมิได้มีความเปลี่ยนแปลง

ผู้เขียนได้กลับไปยังหมู่บ้านของประนอมเพื่อพูดคุยเพิ่มเติมอีกครั้งหลังการเสด็จสวรรคตของในหลวงรัชกาลที่ 9 ประนอมนั้นมิได้เก็บสะสมเพียงพระบรมฉายาลักษณ์ของในหลวงรัชกาลที่ 9 หากแต่ว่า เก็บสะสมพระบรมฉายาลักษณ์ของราชวงศ์จักรีทุกพระองค์เท่าที่จะอำนวยให้เก็บได้ ประนอมมีความรู้สึกโศกเศร้าเป็นอย่างยิ่งและเล่าว่า “เป็นความสูญเสียที่ยิ่งใหญ่” โดยทั่วไปดังที่ได้เล่าไว้ก่อนหน้านี้ ประนอมกราบไหว้พระบรมฉายาลักษณ์อยู่ทุกวันเป็นประจำอยู่แล้ว หลังจากนั้นการกราบไหว้นอกจากเพื่อรำลึกถึงพระองค์แล้วยังมีนัยของการหวังถวายเป็นพระราชกุศลอีกด้วย

ส่วนหมู่บ้านชุมชนมอญแห่งหนึ่งที่ให้ข้อมูลกับผู้เขียนก็ได้มีการจัด “กระดานภาพไว้อาลัย” เพื่อเป็นการแสดงออกถึงความจงรักภักดีและโศกเศร้าไว้อาลัย ติดตั้งไว้ตรงทางเข้าหมู่บ้าน ตามภาพที่ 6.1

ภาพที่ 6.1 กระดานภาพแสดงความอาลัยในหมู่บ้านแห่งหนึ่ง

จากการเดินทางสำรวจสนามหลังเดือนตุลาคม ผู้เขียนยังคงยืนยันข้อสังเกตเดิมว่า แม้พระบรมฉายาลักษณ์จะถูกประดับไว้ภายในบ้านเกือบทุกหลัง แต่ก็มิได้หมายความว่าผู้คนจะต้องปฏิสัมพันธ์กับพระบรมฉายาลักษณ์เหล่านั้นทุก ๆ วัน ถึงแม้ว่าช่วงเวลาของการไว้อาลัยจะปลุกความรู้สึกและปฏิสัมพันธ์ระหว่างมวลชนกับสถาบันกษัตริย์อย่างเข้มข้นก็ตาม

หมายกำหนดการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระปู่ไว้ว่า พระราชพิธีจะใช้เวลาทั้งหมด 5 วัน เริ่มตั้งแต่วันที่ 25 ตุลาคม 2560 ถึงวันที่ 29 ตุลาคม 2560 โดยจะถวายพระเพลิงพระบรมศพในวันที่ 26 ซึ่งเหตุการณ์นี้อยู่นอกเหนือช่วงเวลาในการทำวิจัย ฉะนั้น ความเปลี่ยนแปลงต่อวิถีปฏิบัติที่ผู้คนจะมีต่อ "พระบรมฉายาลักษณ์รัชกาลที่ 9" จะเป็นอย่างไรต่อไปเป็นเรื่องที่ไม่อาจทราบได้ในงานชิ้นนี้

รายการอ้างอิง

หนังสือและบทความในหนังสือ

- กองบรรณาธิการข่าวสด. (2549). *ตามหาคนในรูป ภาพมงคล ในหลวงกับประชาชน (เล่ม 1)*. กรุงเทพฯ : มติชน.
- ชนิดา ชิตบัณฑิตย์. (2550). *โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ: การสถาปนาพระราชอำนาจนำในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว*. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ณัฐพล ใจจริง. (2556). *พระบารมีปกเกล้าฯ ใต้เงาอินทรี: แผนสงครามจิตวิทยาอเมริกันกับการสร้างสถาบันกษัตริย์ให้เป็น "สัญลักษณ์" แห่งชาติ*. ใน *ขอฝันใฝ่ในฝันอันเหลือเชื่อ: ความเคลื่อนไหวของขบวนการปฏิวัติสยาม (พ.ศ. 2475-2500)*. นนทบุรี: ฟาเดียวกัน. น. 289-339.
- ทักษ์ เฉลิมเตียรณ. (2548). *การเมืองระบบพ่อขุนอุปถัมภ์แบบเผด็จการ*. พรรณี ฉัตรพลรักษ์, ม.ร.ว. ประกายทอง สิริสุข, อารงค์ศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์ แปล. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ธงชัย วินิจจะกุล. (2556). *ประชาธิปไตยที่มีกษัตริย์อยู่เหนือการเมือง: ว่าด้วยประวัติศาสตร์การเมืองไทยสมัยใหม่*. นนทบุรี: ฟาเดียวกัน.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2536). *ลัทธิพิธีเสด็จพ่อ ร.5*. กรุงเทพฯ : มติชน.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2557). *รัฐธรรมนูญฉบับวัฒนธรรมไทย*. ใน *ชาติไทย, เมืองไทย, แบบเรียนและอนุสาวรีย์ ว่าด้วยวัฒนธรรม, รัฐ และรูปการจิตสำนึก*. กรุงเทพฯ : มติชน. น. 114-143.
- ประกาศ วัชรภรณ์. (2550). *เสด็จฯ เยือน 14 ประเทศ*. กรุงเทพฯ : อมรินทร์.
- ประจักษ์ ก้องกีรติ. (2548). *และแล้วความเคลื่อนไหวก็ปรากฏ: การเมืองวัฒนธรรมของนักศึกษาและปัญญาชนก่อน 14 ตุลา*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ประมวล รุจนเสรี. (2548). *พระราชอำนาจ*. กรุงเทพฯ : สุเมธ รุจนเสรี.
- พิชัย ศิริจันทน์นท์. (2549). *ในหลวงของฉัน*. กรุงเทพฯ : พิฆเนศ พรินท์ติ้ง.
- สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล. (2556). *Mass Monarchy*. ใน *ย้ายยุค รุกสมัย: เฉลิมฉลอง 40 ปี 14 ตุลา*. ชัยวัช ตุลาธน (บก.). กรุงเทพฯ : Fong Tong Enterprise. น. 107-118.
- สายชล สัตยานุรักษ์. (2546). *พุทธศาสนากับแนวความคิดทางการเมือง ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325-2352)*. กรุงเทพฯ : มติชน.

สำนักงานปลัดกระทรวงกลาโหม. (2550). *ตามรอยจอมทัพไทย*. กรุงเทพฯ : สำนักงานปลัดกระทรวง
กลาโหม.

สำนักพระราชวัง. (2535). *เสด็จฯ เยือนสหรัฐอเมริกา พ.ศ.2503*. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป.

สำนักพระราชวัง. (2539). *เสด็จประพาสต้นมาเป็นโครงการพระราชดำริ พ.ศ.2502-พ.ศ.2518*.

กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน)

สำนักพระราชวัง. (2550). *อัลบั้มภาพ 80 ปี เฉลิมพระเกียรติ (2470-2550)*. กรุงเทพฯ : สำนัก
พระราชวัง.

อมิตา อริยอัชฌา. (2549). *ครองใจคน*. กรุงเทพฯ : บริษัทแปลน พริ้นท์ติ้ง.

อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2538). *การเปลี่ยนแปลงโลกทัศน์ ของชนชั้นผู้นำไทยตั้งแต่รัชกาลที่ 4 -
พ.ศ. 2475*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

เอนก นาวิกมูล. (2535). *ถ่ายรูปเมืองไทยสมัยแรก*. กรุงเทพฯ : แสงแดด.

บทความในวารสาร

ธงชัย วินิจจะกุล. (2544). ประวัติศาสตร์ไทยแบบราชาชาตินิยม: จากยุคอาณานิคมอำพราง สู่ราชา
ชาตินิยมใหม่หรือลัทธิเสด็จพ่อของระบอบไทยในปัจจุบัน. *ศิลปวัฒนธรรม* 23 (1 ม.ค.).
น. 56-65.

ธงชัย วินิจจะกุล. (2546). ภาวะอย่างไรหนอที่เรียกว่าศิวิไลซ์ เมื่อชนชั้นนำสยามสมัยรัชกาลที่ 5
แสวงหาสถานะของตนเองผ่านการเดินทางและพิธีกรรมทั้งในและนอกประเทศ.
รัฐศาสตร์สาร 24 (2). น. 1-66.

ยุกติ มุกดาวิจิตร. (2538). การสักการะบูชาพระบรมรูป ร. 5. *สังคมศาสตร์ปริทัศน์* 19 (1).
น. 89-117.

ยุกติ มุกดาวิจิตร. (2552). คนเสื้อแดงกับรัฐธรรมนูญฉบับวัฒนธรรมไทย. *นิตยสารวิภาษา* 3 (2).
น. 5-13.

สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล. (2547). ประวัติศาสตร์วันชาติไทย จาก 24 มิถุนา ถึง 5 ธันวาคม. *ฟ้าเดียวกัน* 2
(2). น. 70-121.

สายัณห์ แดงกลม. (2551). Punctum I. แผลบาดตา. *รัฐศาสตร์สาร* 29 (1). น. 138-203.

แอนเดอร์สัน, เบเนดิกต์. (2555). ราชาธิปไตยสมัยใหม่ในมุมมองเปรียบเทียบระดับโลก. เกษียร
เตชะพีระ แปลและเรียบเรียง. *ฟ้าเดียวกัน* 10 (1). น. 59-78.

วิทยานิพนธ์

- กิตติศักดิ์ สุจิตตารมย์. (2557). *ทักษะของสื่อหนังสือพิมพ์และปัญญาชนสาธารณะที่มีต่อสถานะและบทบาทของสถาบันกษัตริย์ ระหว่าง พ.ศ. 2535-2540*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, คณะศิลปศาสตร์, สาขาวิชาประวัติศาสตร์.
- ชนิดา ชิตบัณฑิตย์. (2547). *โครงการอันเนื่องมาจากพระราชดำริ: การสถาปนาพระราชอำนาจนำ*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, มานุษยวิทยา.
- ณัฐพล ใจจริง. (2552). *การเมืองไทยสมัยรัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงคราม ภายใต้ระเบียบโลกของสหรัฐอเมริกา (พ.ศ. 2491-2500)*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, คณะรัฐศาสตร์, สาขาวิชารัฐศาสตร์.
- นพพล อาชามาส. (2556). *การประกอบสร้างความกลัวและการเมืองว่าด้วยการบังคับใช้ประมวลกฎหมายอาญามาตรา 112*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ). มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, คณะสังคมศาสตร์, สาขาวิชาการพัฒนาสังคม.
- ปราการ กลิ่นฟุ้ง. (2551). *การเสด็จพระราชดำเนินท้องที่ต่างจังหวัดของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช พ.ศ. 2493-2530*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ). จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, คณะอักษรศาสตร์, สาขาวิชาประวัติศาสตร์.
- ปฤณ เทพนรินทร์. (2555). *ราชากับชาติในอุดมการณ์ราชาชาตินิยม: ที่สถิตของอำนาจอธิปไตยในช่วงวิกฤตเปลี่ยนผ่านทางการเมือง*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, คณะรัฐศาสตร์, สาขาการปกครอง.
- สุนีย์ ประสงค์บัณฑิต. (2548). *แนวความคิดฮาบิทัสของ ปีแอร์ บูร์ดิเยอ กับทฤษฎีทางมานุษยวิทยา*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, มานุษยวิทยา.
- อาจินต์ ทองอยู่คง. (2555). *แฟนบอล : ปฏิบัติการทางวัฒนธรรมของแฟนสโมสรฟุตบอลไทย*. (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบริหารธุรกิจ). มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, คณะสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา, สาขาวิชามานุษยวิทยา.

ข้อมูลอิเล็กทรอนิกส์

ไทยรัฐออนไลน์. (15 ตุลาคม 2559). *ประมวลภาพ 29 ส.ค.ส. พระราชทาน จาก ในหลวง แก่ปวงชนชาวไทย*. สืบค้นจาก <https://www.thairath.co.th/content/754572>

ไทยรัฐออนไลน์. (15 ตุลาคม 2559). *เปิดกรุไทยรัฐ ภาพพระบรมฉายาลักษณ์ กับเหตุการณ์สำคัญในไทย*. สืบค้นจาก <https://www.thairath.co.th/gallery/16821>

สมศักดิ์ เจียมธีรสกุล. (9 ธันวาคม 2557). The power of image: กรณีภาพ "พระเสโทหยดนั้น" (ข้อสังเกตเบื้องต้นบางประการ) [Facebook]. สืบค้นจาก <https://www.facebook.com/somsakjeam/posts/760628000657148>

GMM GRAMMY OFFICIAL. (2011, Dec 2). *รูปที่มีทุกบ้าน - เบิร์ด ธงไชย*. สืบค้นจาก <https://www.youtube.com/watch?v=WF-LZRHrj4M>

หนังสือพิมพ์และนิตยสาร

การแจกจ่ายพระบรมฉายาลักษณ์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวให้แก่ประชาชนชาวไทย. (2 กันยายน 2549). *มติชน*, น. 22.

ชุม. (2 กันยายน 2550). *รูปที่มีทุกบ้าน*. *ไทยรัฐ*, น. 5.

‘ดี-ต่อม เปิดใจ’ ‘รูปที่มีทุกบ้าน’ กว่าจะเป็นบทเพลงและมิวสิกวิดีโอ. (25 กันยายน 2550). *เดลินิวส์*, น. 33.

ธุรกิจการพิมพ์โตสวนกระแสศก. แห่งชื่อภาพพระบรมฉายาลักษณ์. (20 มิถุนายน 2549). *สยามรัฐ*, น. 13.

ธุรกิจพระบรมฉายาลักษณ์ในหลวงสุดเฟื่อง. (17 มิถุนายน 2549). *โพสต์ทูเดย์*, น. 8.

นักท่องเที่ยวแห่เข้าชมบ้านย่าต๋ม. (29 พฤศจิกายน 2559). *เดลินิวส์*, น. 13.

บริสุทธิ์ ประสพทรัพย์. (20 พฤศจิกายน 2559). ‘ย่าต๋ม’ ดำเนินบ้านศรีบุญเรือง. *เดลินิวส์*, น. 25.

ประชาชนร่วมชื่นชมพระอัจฉริยภาพในนิทรรศการรูปที่มีทุกบ้าน เฉลิมพระเกียรติ 80 พรรษา. (7 ธันวาคม 2550). *สยามรัฐ*, น. 8.

พระบรมฉายาลักษณ์ราคาพุ่ง สำนักพระราชวังเปิดรับอัดภาพเอง. (21 มิถุนายน 2549). *บางกอกทูเดย์*, น. 9.

ภาพดอกไม้แห่งหัวใจที่นครพนม. (21 ตุลาคม 2559). *กรุงเทพธุรกิจ*, น. 1, 3.

ภาพในหลวงโบกพระหัตถ์คู่ราชินีฮิตสุด. (22 มิถุนายน 2549). *ผู้จัดการรายวัน*, น. 14.

- ภาพมงคล 60 ปี 'รบ.' ทำแจกฟรีให้ทุกคนเร็วร้อน. (4 กรกฎาคม 2549). *เดลินิวส์*, น. 1, 16.
- ภาพเล่าเรื่องพระเจ้าอยู่หัวในดวงใจ. (5 พฤศจิกายน 2550). *เนชั่นสุดสัปดาห์*, น. 28, 29.
- ภาพอมตะ 'แม่เฒ่าตุ้ม' ตัวแทนคนไทย. (21 ธันวาคม 2542). *เดลินิวส์*, น. 1, 3.
- สำนักพระราชวังสั่งกระดาษเพิ่ม รับไม่คาดฝันของภาพ 60 ปีเพียบ. (22 มิถุนายน 2549). *มติชน*, น. 1, 13.
- อภิรดี. (1-10 ธันวาคม 2559). รูปที่มีทุกบ้าน. *คู่สร้างคู่สม ฉบับพิเศษ*.
- a team, "ส.ค.ส. ส่งความสุขจากพระราชาราช." *a day* ปีที่ 17 ฉบับ 195.
- Manop Thip-Osod and Nila Singkhiri, Pictures of King in high demand. (21 June 2006). *Bangkok Post*, น. 1.

เอกสารจดหมายเหตุ

- ภูมิพลอดุลยเดช, พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว – พระราชกรณียกิจที่นราธิวาส (2528). (17 กันยายน 2528). หอจดหมายเหตุแห่งชาติ.

Books and Book Articles

- Anderson, Benedict. (1991). *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Appadurai, Arjun. (1986). *Introduction: commodities and the politics of value*. in *The social life of things: commodities in cultural perspective*. Arjun Appadurai (Ed.). Cambridge: Cambridge University Press. pp. 3-63.
- Barthes, Roland. (1981). *Camera Lucida: Reflections on Photography*. New York: Hill and Wang.
- Baudrillard, Jean. (1996). *The System of Objects*. London: Verso.
- Belk, Russell. (2006). *Collectors and Collecting* .in *Handbook of Material Culture*. Christopher Tilley, Webb Keane, Susanne Küchler, Michael Rowlands and Patricia Spyer (Eds.). London: Sage. pp. 534-545.

- Benjamin, Walter. (1969). *The Work of Art in the Age of Mechanical Reproduction*. in *Illuminations: Essays and Reflections*. Hannah Arendt (Ed.). New York: Schocken. pp. 217-251.
- Berger, John. (1972). *Ways of Seeing*. London: Penguin Books.
- Bourdieu, Pierre. (1977). *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, Pierre. (1984). *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. London: Routledge.
- Bourdieu, Pierre. (1990a). *The Logic of Practice*. Stanford: Stanford University Press.
- Bourdieu, Pierre. (1990b). *Photography: A Middle-Brow Art*. Stanford: Stanford University Press.
- Buck-Morss, Susan. (1989). *The Dialectics of Seeing: Walter Benjamin and the Arcades Project*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Burke, Peter. (2008). *Eyewitnessing: The Uses of Images as Historical Evidence*. Ithaca: Cornell University Press.
- Clarke, Alison J. (2001). *The Aesthetics of Social Aspiration*. in *Home Possessions: Material Culture Behind Closed Doors*. Daniel Miller (Ed.). Oxford: Berg. pp. 23-45.
- Clifford, James. (1988). *On Collecting Art and Culture*. in *The Predicament of Culture: Twentieth-Century Ethnography, Literature, and Art*. Cambridge, MA: Harvard University Press. pp. 215-251.
- Clifford, James. (1997). *Spatial Practices: Fieldwork, Travel, and the Disciplining of Anthropology*. in *Anthropological Locations: Boundaries and Grounds of a Field Science*. Akhil Gupta and James Ferguson (Eds.). Berkeley: University of California Press.
- de Certeau, Michel. (1984). *The Practice of Everyday Life*. Berkeley: University of California Press.
- Durkheim, Emile. (1995). *The Elementary Forms of Religious Life*. New York: Free Press.

- Edwards, Elizabeth and Hart, Janice. (2004). *Introduction: photographs as objects*. in *Photographs Objects Histories: On the Materiality of Images*. Elizabeth Edwards and Janice Hart (Eds.). London: Routledge. pp. 1-15.
- Frazer, James George. (1983). *The Golden Bough: A Study in Magic and Religion*. Abridged edition. New York: Macmillan.
- Fujitani, Takashi. (1996). *Splendid Monarchy: Power and Pageantry in Modern Japan*. Berkeley: University of California Press.
- Geertz, Clifford. (1980). *Negara: The Theatre State in Nineteenth Century Bali*. Princeton: Princeton University Press.
- Gell, Alfred. (1998). *Art and Agency: An Anthropological Theory*. Oxford: Clarendon Press.
- Handley, Paul. (2006). *The king never smiles: a biography of Thailand's Bhumibol Adulyadej*. New Haven: Yale University Press.
- Harris, Clare. (2001). *The Politics and Personhood of Tibetan Buddhist Icons*. in *Beyond Aesthetics: Art and the Technologies of Enchantment*. Christopher Pinney and Nicholas Thomas (Eds.). Oxford: Berg. pp. 181-199.
- Harris, Clare. (2004). *The Photograph Reincarnate: The Dynamics of Tibetan Relationships with Photographs*. in *Photographs Objects Histories: On the Materiality of Images*. Elizabeth Edwards and Janice Hart (Eds.). London: Routledge. pp. 139-155.
- Horst, Heather A. (2009). *Aesthetics of the self: Digital mediations*. in *Anthropology and the Individual: A Material Culture Perspective*. Daniel Miller (Ed.). Oxford: Berg. pp. 99-113.
- Hoskins, Janet. (2006). *Agency, Biography and Objects*. in *Handbook of Material Culture*. Christopher Tilley, Webb Keane, Susanne Küchler, Michael Rowlands and Patricia Spyer (Eds.). London: Sage. pp. 74-84.
- Kopytoff, Igor. (1986). *The cultural biography of things: commoditization as process*. in *The social life of things: commodities in cultural perspective*. Arjun Appadurai (Ed.). Cambridge: Cambridge University Press. pp. 64-91.
- Marin, Louis. (1988). *Portrait of the King*. London: Macmillan.

- Miller, Daniel. (1987). *Material Culture and Mass Consumption*. Oxford: Basil Blackwell.
- Miller, Daniel. (1998). *Why some things matter*. in *Material Cultures: Why Some Things Matter*. Daniel Miller (Ed.). London: UCL Press. pp. 3-21.
- Miller, Daniel. (2001). *Behind Closed Doors*. in *Home Possessions: Material Culture Behind Closed Doors*. Daniel Miller (Ed.). Oxford: Berg. pp. 1-19.
- Miller, Daniel. (2005). *Materiality: an Introduction*. in *Materiality*. Daniel Miller (Ed.). Durham: Duke University Press. pp. 1-50.
- Mitchell, W.J.T. (1992). *The Reconfigured Eye: Visual Truth in the Post-Photographic Era*. Cambridge: MIT Press.
- Mitchell, W.J.T. (1994). *Picture Theory: Essays on Verbal and Visual Representation*. Chicago: University of Chicago Press.
- Morris, Rosalind C. (2009). *Photography and the Power of Images in the History of Power: Notes from Thailand*. in *Photographies East: The Camera and its Histories in East and Southeast Asia*. Rosalind C. Morris (Ed.). Durham: Duke University Press. pp. 121-160.
- Ortner, Sherry B. (2006). *Anthropology and Social Theory: Culture, Power, and the Acting Subject*. Durham: Duke University Press.
- Pinney, Christopher. (1997). *Camera Indica: The Social Life of Indian Photographs*. London: Reaktion Books.
- Pinney, Christopher. (2004). *'Photos of the Gods': The Printed Image and Political Struggle in India*. London: Reaktion Books.
- Sahlins, Marshall. (1981). *Historical Metaphors and Mythical Realities: Structure in the Early History of the Sandwich Islands Kingdom*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Sahlins, Marshall. (1985). *Islands of history*. Chicago: University of Chicago Press.
- Sarun Kittikarn (penname). (2010). *Entertainment Nationalism: The Royal Gaze and the Gaze at the Royals*. in *Saying the Unsayable: Monarchy and Democracy in Thailand*. Soren Ivarsson and Lotte Isager (Eds.). Copenhagen: NIAS Press. pp. 61-87.

- Stengs, Irene. (2009). *Worshipping the great moderniser: King Chulalongkorn, patron saint of the Thai middle class*. Singapore: NUS Press.
- Stocking, George W. (1985). *Essays on Museums and Material Culture*. in *Objects and Others Essays on Museums and Material Culture*. George W. Stocking (Ed.). Madison: University of Wisconsin Press. pp. 3-14.
- Strassler, Karen. (2010). *Refracted Visions: Popular Photography and National Modernity in Java*. Durham: Duke University Press.
- Strathern, Marilyn. (2013). *Learning to see in Melanesia*. Manchester: HAU.
- Tambiah, Stanley J. (1976). *World Conqueror and World Renouncer: A Study of Buddhism and Polity in Thailand against a Historical Background*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Taussig, Michael. (1999). *Defacement: Public Secrecy and the Labor of the Negative*. Stanford: Stanford University Press.

Articles

- Bowie, Katherine A. (1998). The Alchemy of Charity: Of Class and Buddhism in Northern Thailand. *American Anthropologist* 100 (2). pp. 469-481.
- Douglas, Mary. (1991). The Idea of a Home: A Kind of Space. *Social Research* 58 (1). pp. 287-307.
- Edwards, Elizabeth. (2012). Objects of Affect: Photography Beyond the Image. *Annual Review of Anthropology Vol. 41*. pp. 221-234.
- Gerritsen, Roos. (2014). Canvases of Political Competition: Image Production as Politics in Tamil Nadu, India. *Ethnos: Journal of Anthropology* 79 (4). pp. 551-576.
- Gerritsen, Roos. (2016). Intimacy on Display: Movie Stars, Images and Everyday Life in South India. *Visual Anthropology* 29 (4-5). pp. 382-405.
- Gray, Christine. (1991). Hegemonic Images: Language and Silence in the Royal Thai Polity. *Man, New Series* 26 (1). pp. 43-65.

- Jackson, Peter A. (2004). The Thai Regime of Images. *Sojourn: Journal of Social Issues in Southeast Asia* 19 (2). pp. 181-218.
- Jackson, Peter A. (2009). Markets, media, and magic: Thailand's monarch as a 'virtual deity'. *Inter-Asia Cultural Studies* 10 (3). pp. 361-380.
- Marcus, George. (1995). Ethnography in/of the World System: The Emergence of Multi-Sited Ethnography. *Annual Review of Anthropology* Vol. 24. pp. 95-117.
- Mahon, Maureen. (2000). The Visible Evidence of Cultural Producers. *Annual Review of Anthropology* Vol. 29. pp. 467-492.
- Morris, Rosalind C. (1998). Surviving Pleasure at the Periphery: Chiang Mai and the Photographies of Political Trauma in Thailand, 1976–1992. *Public Culture* 10 (2). pp. 341-370.
- Sunait Chutintaranond. (1988). CAKRAVARTIN: IDEOLOGY, REASON AND MANIFESTATION OF SIAMESE AND BURMESE KINGS IN TRADITIONAL WARFARE (1538-1854). *Crossroads: An Interdisciplinary Journal of Southeast Asian Studies* 4 (1). pp. 46–56.
- Thongchai Winichakul. (2016). Thailand's Hyper-royalism: Its Past Success and Present Predicament. *Trends in Southeast Asia* no.7. Singapore: ISEAS.
- Ünaldj, Serhat. (2014). Working Towards the Monarchy and its Discontents: Anti-royal Graffiti in Downtown Bangkok. *Journal of Contemporary Asia* 44 (3). pp. 377-403.

Dissertations

- Anusorn Unno. (2011). "We Love 'Mr. King'": *Exceptional Sovereignty, Submissive Subjectivity, and Mediated Agency in Islamic Southern Thailand*. (Doctoral dissertation). University of Washington. Department of Anthropology.
- Gray, Christine. (1986). *Thailand: The Soteriological State in the 1970s*. (Doctoral dissertation). University of Chicago. Department of Anthropology.

Sing Suwannakij. (2013). *King and Eye: Visual Formation and Technology of the Siamese Monarchy*. (Doctoral dissertation). University of Copenhagen. Faculties of Humanities.

Strassler, Karen. (2003). *Refracted Visions: Popular Photography and the Indonesian Culture of Documentation in Postcolonial Java*. (Doctoral dissertation). University of Michigan. Anthropology

Electronic Media

Favero, Paolo. (2017). 'The Transparent Photograph': Reflections on the Ontology of Photographs in a Changing Digital Landscape. *Anthropology and Photography Volume 7*. Royal Anthropological Institute. Retrieved from

<http://www.therai.org.uk/images/stories/photography/AnthandPhotoVol7.pdf>

Miller, Daniel. (2015). Photography in the Age of Snapchat. *Anthropology and Photography Volume 1*. Royal Anthropological Institute. Retrieved from

<http://www.therai.org.uk/images/stories/photography/AnthandPhotoVol1B.pdf>

Siani, Edoardo and Phillips, Matthew. (2016, October 16). *Managing the death of King Bhumibol*. Retrieved from <http://www.newmandala.org/managing-death-king-bhumibol/>

Thorner, Sabra. (2016). Visual Economies and Digital Materialities of Koorie Kinship and Community. *Anthropology and Photography Volume 6*. Royal Anthropological Institute. Retrieved from

<http://www.therai.org.uk/images/stories/photography/AnthandPhotoVol6.pdf>

Walton, Shireen. (2016). Photographic Truth in Motion: The Case of Iranian

Photoblogs. *Anthropology and Photography Volume 4*. Royal Anthropological Institute. Retrieved from

<http://www.therai.org.uk/images/stories/photography/AnthandPhotoVol4.pdf>

Magazines

Holder of the Kingdom, Strength of the Land. (May, 27, 1966). *Time*.

King Bhumibol's Garden of Smiles. (April, 3, 1950). *Time*.

สัมภาษณ์ (ผู้ให้ข้อมูลหลัก)

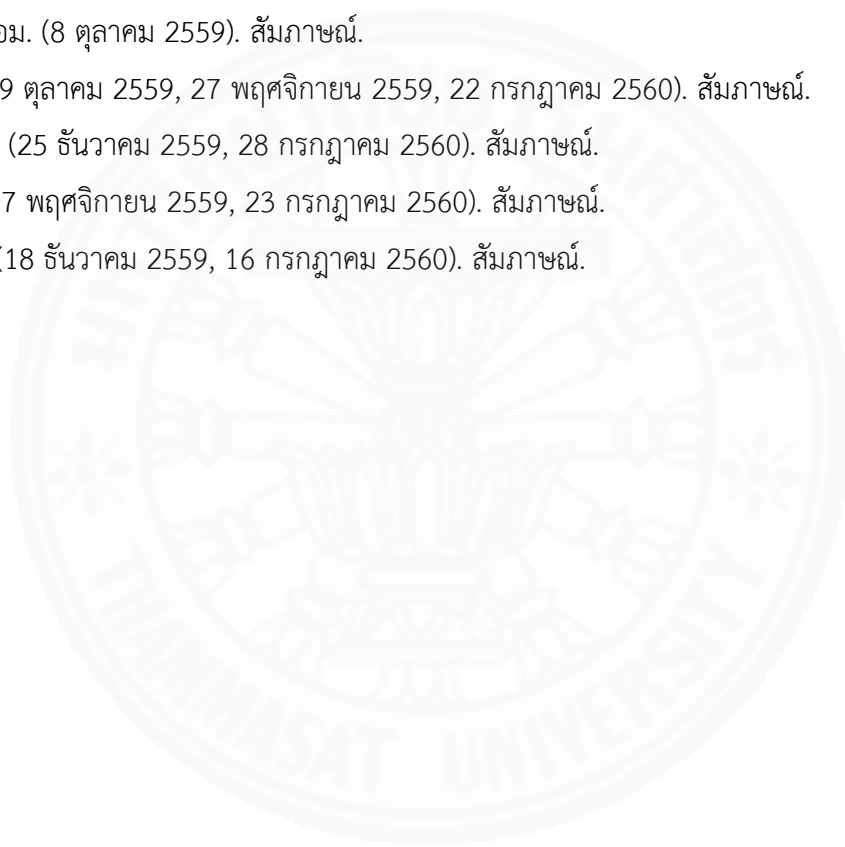
ประนอม. (8 ตุลาคม 2559). สัมภาษณ์.

ปอง. (9 ตุลาคม 2559, 27 พฤศจิกายน 2559, 22 กรกฎาคม 2560). สัมภาษณ์.

หมวย. (25 ธันวาคม 2559, 28 กรกฎาคม 2560). สัมภาษณ์.

อ้น. (27 พฤศจิกายน 2559, 23 กรกฎาคม 2560). สัมภาษณ์.

อ้อฟ. (18 ธันวาคม 2559, 16 กรกฎาคม 2560). สัมภาษณ์.

ประวัติผู้เขียน

ชื่อ	นายพนธกร วรภมร
วันเดือนปีเกิด	12 มีนาคม 2533
วุฒิการศึกษา	ปีการศึกษา 2554: สังคมวิทยาและมานุษยวิทยาบัณฑิต (การวิจัยทางสังคม) มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

ผลงานทางวิชาการ

พนธกร วรภมร. (มิถุนายน 2560). “รูปที่มีทุกบ้าน”: สถาบันกษัตริย์กับวัฒนธรรมสายตาในประเทศไทย. การสัมมนาเครือข่ายนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา สาขาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา ครั้งที่ 16 ประจำปีการศึกษา 2559, มหาวิทยาลัยนเรศวร, พิษณุโลก.